

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
ELHUNYT TAGJAI FÖLÖTT TARTOTT
EMLÉKBESZÉDEK.

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.

II. KÖT. — 1. SZÁM.

EMLÉKBESZÉD
MOLNÁR ALADÁR

LEV. TAG FELETT.

TANÁRKY GEDEON

LEV. TAGTÓL.

(FELOLVASTA AZ ÖSSZES ÜLÉSEN 1884. JANUÁR 28-ÁN.)

Ára 20 kr.

BUDAPEST, 1884.

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.

(AZ AKADÉMIA ÉPÜLETÉBEN.)

EMLÉKBESZÉD
MOLNÁR ALADÁR

L. TAG FELETT.

TANÁRKY GEDEON

L. TAGTÓL.

(FELOLVASTA AZ ÖSSZES ÜLÉSEN 1884. JANUÁR 28-ÁN.)

BUDAPEST
KIADJA A M. TUD. AKADEMIA.
1884.

Budapest, 1884. Nyomatta Hornyánszky Viktor.

MOLNÁR ALADÁR EMLÉKEZETE.

Vae victis!

Évezredek történelme számtalan változatban ismétli ezen mondat valóságát teljes iszonyatosságában, de talán egyetlen példa sincs, mely tanúsítaná, hogy ennek tudata egy háborút megakadályozott, egy kitörést visszafojtott, egy hódítási ingert csillapított, vagy az önvédelmi lelkesülést lelohasztotta volna; nem volt és nem is lesz, mert a háború csak külső jelenet, melynek forrása mélyen fekszik, de a melynek felszínre tolulását gyakran csekélynek látszó körülmények idézik elő.

A mi önvédelmi harcunk forrása is sokszoros réteggel borított mélységben rejtőzött, látszólag csekély okok emelték felszínre; a forrás fellövellő sugarainak visszafojtását pusztá kézzel megkísérteni, ép oly nehéz feladat lett volna, mint volt a harcot pusztá kézzel megállani.

Nem volt időnk a *vae victis* elméletét megfontolni.

A legyőzetés első perceiben nem éreztük annak iszonyú hatását; mint a lázbeteg paroxismusában, hiú ábrándokkal ámitottuk magunkat, nem voltunk képesek hinni még kevesbbé bevallani magát a tényt, a legyőzetést.

A lehetetlenségek sorába soroztuk, hogy Magyarország, a magyar alkotmány, a nemzet ezredéves történelmi jogai-val, sajátságaival végkép legyőzhető lett volna, — azt Isten nem akarhatja, ember nem képes végrehajtani!

Ez volt a nemzet hite a legyőzetés perceiben, az ma, az legyen örökké!

Nem is csalódtunk, nem is csalódhattunk a hitben, mert az akarat erejével fentartott hit csallhatatlan.

De minden harcznak van áldozata, kellett lennie a miénknek is.

Hát, ha hittünk és meggyőződésünk szerint, az ország, az alkotmány és a nemzet nem lehettek a legyőzetés áldozatai, ki lett az?

Akkor nem akartuk elhinni, szívünk faesarodik ma is, ha kételkedve bár, de kényszerülve bevalljuk, hogy az egyedüli áldozat a magyar középirtokú nemesség!

Az uralkodott századokon át, neki volt legtöbb, sokáig őrzött és sokáig féltett, sokaktól irigylett kinese, elvesztette mind — szabadalmait, uralmát a közügyekben, irányadását a társadalomban, végre elvesztette nagy részben vagyonát.

Az osztály mint olyan megszűnt élni, az elzüllött egyének hosszabb vagy rövidebb tétova után beleolvadnak a democratiába, ama nagy tengerbe, melynek sík hullámai elborítják vagy örvénybe sodorják a szokatlant, ha erős is, iszapos martjai undok sárba keverik a gyengét.

A legyőzetés rendületbe hozta a létérzék összes elemeit; az e rendület által okozott s a győztes fél botor politikája által fokozott oscillatio sok ideig nem engedett nyugopontot a társadalmi érdekek helyes irányzatának felismerésére.

Senki sem tudta mihez és miként fogjon.

Csupán azon osztály, melyről fennebb szólottam, jutott ösztönszerűleg, minden, azon időben különben is lehetetlen összebeszélés nélkül egy közös megállapodáshoz, tagadólag és szenvedőleg ellenállni minden rendeletnek, mely a győztes fél által mohó sietséggel, özönnel kiadatott, azon, mint hitték, rövid ideig, míg a fegyveres ellenállás lehetővé lesz.

Ezen kétes értékű és esetleg veszélyessé válható megállapodás irányozta a társadalom azon részének úgyszólván minden tényét.

Ez adott irányt a szülőknek gyermekeik nevelése kérdésében is.

Nehéz aggodalmat okozott ez akkor a szülőknek.

Nehéz volt a választás a két rossz között, a gyűlölt rendszer vagy a tudatlanság áldozatává tenni a gyermeket.

E gyötrelmet csak azon csalékony ábránd tette tűrhetővé, hogy ezen állapot nem tarthat sokáig.

Ezen aggodalommal küzködtek Molnár Dénes és neje Pintér Ágnes is egyetlen fíjok, Aladár neveltetése fölött.

Hogy a fiút, kinek vonzó emlékét ma megújítjuk, közelebbről ismerhessük, meg kell ismerkednünk rövid vonásokban a szülőkkel is, kik a fiú életpályájának első irányt adtak.

Molnár Dénes veszprémmegyei tót-vázsonyi földbirtokos volt, tagja a lezajlott viharokban legyőzött osztálynak, birva annak jó és rossz tulajdonaival, a szabadság és hazaszeretet lángoló érzetével, s azon szeretetreméltó könnyelműséggel, melynek leggyengébb oldala a számítás, mely árnyvonás szükségképi következménye a szabadalmakkal bástyázott, századokon át virágzott, de szűk körben mozgott közéletnek.

Molnár Dénes a pápai reform. főiskola növendéke volt azon időben, midőn azt Márton István, úgyszólván, hamvaiból feltámasztotta.

Ezen nagytudományú férfiú, azon korban vakmerő bátorsággal oly bölcsészeti eszméket fejtegetett tanszékéből, melyeket az orthodoxia kárhoztatott s melyektől a hivatalos világ megijedt, az ifjúság pedig az újdonság ingerével élvezett; tanításának hatása oly jelleget adott, úgy a főiskolának, mint a növendékek egész nemzedékének, melynek nyomai ma is észlelhetők.

Molnár Dénes azon képzettséggel, mit a pápai iskolában nyerhetett, de már mint egyike a fölvilágosodás akkori előharczosának, Veszprémmegye központi szolgabírájául választatott, de néhány évi szolgálat után hivataláról lemondott.

1848-ban képviselővé választatott és mindvégig tagja maradt azon országgyűlésnek, melynek jelentőségét csak a jövő kor történetírója fogja kiemelni, és bizonyára méltányolni azon erkölcsi erőt, melyet a legkevesebbé forradalmi testület tanusított, midőn a forradalmi szenvedélyek közepett elszánta magát a passiv szerepre: együtt maradni csupán azért, hogy az önvédelmi harc benne és általa megtalálja törvényességének jellegét.

A lezajlott harc következményeinek sújtó keze ránehezedett Molnár Dénesre is, és tétlenségre kárhoztatta életének további folyamára, melyet az anyagi jóllét megcsökkenése súlyosbított.

Aladár édesanyja Pintér Ágnes volt, egy szivben és lélekben kitünő nő, a magyar középosztály asszonyainak mintaképe; egyetlen fiához rendkívüli anyai gyöngédséget tanusított, mit a fiú oly gyermeki szeretettel viszonzott, hogy gyermekéveiben a fiú az anyjánál mintegy pótolta a leányt is, szoktatva lett és elsajátította a gazdasszonyság, sőt a főzés mesterségének apró teendőit is.

Nem az így elvetett és gyöngéden csirázott magnak köszönhetjük-e a gyümölcsöt, melyet a füredi szeretetház, a fővárosi, trencsényi és m.-szigeti leánynöveldekben ma megelégedéssel szemlélünk?

Aladár 1839-ben született Veszprém városában.

Még csak hat éves volt, midőn atyja hivataláról lemondván magával vitte falusi birtokára Tót-Vázsonyba, itt a református népiskolában kezdte az elemi képeztetést. 1848-ban Pesten az evangélikusok iskolájában folytatta.

A végzetes 1849-ik év első felét atyjával Debreczenben töltötte.

Debreczenbe az időben nem tanulni mentek; a collegium imatermét és egypár szobáját a képviselők, az épület többi részét a bankóprés foglalták el.

A téreket és utcákat szervezet alatt álló honvédek, és a fegyvernemek és ezredjelvények minden nemét és színét feltüntető hadifoglyok lepték el.

Egy falusi fiú itt csak bámulhatott, de nem tanulhatott.

Aladár is nem iskolába, de a képviselőház karzatára járt; a képviselőház akkori vitatkozásai alig lehettek jótékony befolyással egy eszmélni kezdő gyermekre, azok leginkább személyi ügyek körül forogtak, mint a gyémántpör, az elmaradt képviselők kitörlése, a hadvezérek közötti viszályok tárgyalása, és mindezek nem voltak mentek az öntúlbecslés keserű kifakadásaitól, mint ez az emigratiók körében rendesen mutatkozik, — hiszen a debreczeni tör-

vényhozói működés már kezdete volt az emigrációnak, s az észlelő annak jellegét már akkor felismerhette.

Ha nem tanulhatott is Aladár Debreczenben, feltehetjük, hogy az izgalmas élet, mely szemei elé tárult, élénk behatással volt az észlelni kezdő fiú lelkére, s nem alap nélkül gyaníthatjuk, hogy a jövő kitűnő szónokban itt fogamzott meg a képességnek később kifejlődött csirája.

De a létért aggódó, reménykedő és küzdő debreczeni szép napok hamar elmultak, a rideg való feleletet követelt a fennakadt társadalmi életműködés ezer és ezer kérdéseire.

Feleletet követelt Molnár Dénestől is fia neveltetésére nézve.

Ő habozott, vagyona lefoglalva, maga haditörvényszék előtt, hiányzik az anyagi eszköz, de hiányzik az iskola is, de ha ezt találna is, mit neveljen fiából, eszközt a győztes és akkor gyűlölt hatalom számára? hiszen az ügyek úgy is rövid idő, néhány hónap alatt megfordulnak, ez így nem maradhat; ezen hit és azon remény s az anyai ragaszkodás határoztak a fiú nevelése fölött.

Mihelyt szabadságát és vagyonát, a teljhatalmú tábornok szeszélye folytán visszakapta, haza vitte fiát Tót-Vázsonyba, s más intézet hiányában Aladár ismét a falusi népiskola növendéke lőn.

Azon időben az emberek nem igényeik és képességek szerint helyezkedtek el, a kényszerűség töltötte be a hivatalokat; Tóth-Vázsonyban is egy bölesészetet végzett honvéd, Pap Károly, foglalta el az iskolamesteri állomást, ettől tanult és tanulhatott is Aladár valamit, mit a tanulási vágy és szorgalom öregbített.

A mult gyorsan növekszik, a falusi tanulásban négy év hamar eltölt, a nemzeti ügy nem fordult jobbra, a remények lohadni, a hit ingadozni kezdett, a fiúnak tanulni kellett volna tovább, a rideg való feleletet követelt e kérdésre.

Határozott az elvhűség. — Molnár Dénes eltökölte magában, hogy fiát iskolába még most sem adja, nem akarja, hogy németnek neveljék.

Kevés ember van ma, ki ezt megérti, még kevesebb a ki helyesli, de 1853-ban más kedélyállapot irányozta az elhatározásokat mint napjainkban.

Átadta hát a fiút tovább tanítás és nevelés végett 13 éves korában Pap István vámosi reform. lelkész s veszprémi főesperesnek.

Nem a véletlen vezérelte választásában, mert Pap István már akkor nagy hirben álló paedagog volt, nála évenként három-négy ifjú nyert a gymnasium különböző osztályaiából sőt szaktudományokból is oktatást.

Nálunk a nevelés és oktatás azon rendszere, hogy a fiúk egyes tudós lelkészekre bizassanak, a ritka esetek közé tartozik; Angliában, kivált Skóciában, ez gyakori.

Pap István, a „vallási egyesülés ideájá”-nak szerzője, kiválólag foglalkozott bölesészeti tanulmányokkal, hosszabb időt töltött német egyetemeken; Marpurgban, Teneman bölesészeti tanár nagyrabecstülését annyira megnyerte, hogy az a fejedelemtől nyert biztosítás mellett egy tanszékre, ottmaradásra kérte fel, de Pap István, mint hajdan apáczai Csere, azt hazája iránti kötelelességérzetből nem fogadta el; elbocsátási bizonyítványát e szavakkal kezdi Teneman: „Dimitto non discipulum, sed amicum meum dilectissimum“, és fájlalva, hogy e nagytudományu magyar inkább szereti hazáját, hogysem sikerült volna őt a német tudományos világnak megnyerni, szerencsét kíván Magyarországnak a nagytehetségű férfiúhoz.

E nagytehetségű férfiú azonban csak egy szűk kört töltött be tudománya fényével, de hogy ma itt e körben Molnár Aladár emlékét ünnepeljük, az kiválólag az ő érdeme.

E férfiú őt nemesak a gymnasiumi tantárgyakban oktatta, hanem mintegy játszva bevezette a bölesészet szentélyébe is, megismertette vele Fichte, Schelling, Kant és Hegel bölesészetét.

Aladár fogékony és rendkívül szorgalmas tanítvány volt, annyira, hogy gyengébb testalkata miatt egészségének megóvására kellett figyelmeztetni.

Az élet követeli a formák megtartását, a kedélyek is csillapodtak, a megszokás az új államrendszert sem találta

már oly ijesztőnek, mint előbb a képzelet festette; a passiv ellenállás a nemzetiség fentartására sikeres eszköznek bizonyult, s végre Molnár Dénes is rászánta magát, hogy fiát köziskolába adja. Az 1856-ik iskolai év második felére beadta a pápai gymnasium 8-ik osztályába, miután előbb az előző hét osztályból a vizsgát kitűnően letette.

A közintézményeinkben s egész közéletünkben történelmileg kifejlett, sokszor jótékony hatású decentralisatio az egy ugyanazon felekezethez tartozó főiskoláknak is egymástól sokban eltérő jelleget kölcsönzött.

Míg Debreczen folyton rendszeres, alapos és conservativ, mint akkor mondák vaskalapos, S.-Patak ellenzéki, megyei szellemű és népies volt: addig az anyagilag gyengébb Pápa csiszoltabb modor, merészebb bölcsészeti tanok hirdetése által tünt ki, bár az anyagi erő csekélysége s a rendszer lazább összhangza miatt némileg háttérben maradva.

A gymnasiumi tanfolyam bevégzése után Molnár Aladár a theologiai szakra lépett.

Döntő befolyást gyakorolt ezen pályaválasztásra atyjának azon erős ellenszenve az akkor fennállott rendszer iránt, így remélvén, hogy fia a rendszertől lehetőleg független s a passiv ellentállásra alkalmas pályán fog haladhatni.

El kell ismernünk, hogy ő saját elveihez képest gyakorlati eljárást követett, bár talált volna és találma is utánczokra a legyőzött és rohamosan sorvadó osztályban, sok elzüllött és elcsenevész ifjú találhatott volna és találhatna ma és jövőben is menedéket az egyházi pályán, és nevével, családi összeköttetéseivel, a mult nem hamar enyésző reminiscentiáival, és erőteljes nemzeti érzületével jótékony hatást gyakorolhatna az egyházi testület tekintélyének emelésére.

Mert az állam életében nemcsak az fontos, mily képességgel bír, hanem a képesség mellett az is, hogy mily elemekből alakul a papság.

A protestáns egyház e tekintetben nagy hátrányban van, mert a szervezet alapítói, dogmatikus túlbuzgalmukban elfeledkeztek az emberi elhatározást mozgató rugók alkal-

mazásáról; egy nagy testület, anyagi kárpótlás, fokozatos előléptetés nélkül, elzárva az ambíció a kitünési vágy külső kielégítésének lehetőségétől is, utalva egyedül a szűkkörű hivatali kötelesség buzgó teljesítésére, valóban merész alkotás, a melynek életerejét csak a folytonos küzdelem tartotta fenn, mely kielégíti az ambíciót, a kitünési vágyat, s elfeledteti még az anyagi nélkülözést is.

Azon idő, melyben Molnár Aladár az egyházi térre lépett, a küzdelem korszaka volt, s már feltűnedezték az előjelek, hogy azon a téren a passiv ellenállást komolyabb jellegű mozgalom fogja felváltani.

A hittani tanfolyamon 1856-tól 1860-ig négy éven át ernyedetlen szorgalmat fejtett ki, főkép a bölcsészeti tárgyakra s a német és francia nyelv tanulására fordítván idejét.

Tagja volt a főiskolai önképző-társulatnak, a Jókai, Petőfi és több jeleseink irodalmi bölesőjének, s itt főleg bírálataival tűnt ki.

Két munkája, mint koszorúzott pályamű, a deáki értekezések közt, 3. s 4. füzet, a dunántúli ref. főiskolai igazgatóság által nyomtatásban közrebocsáttatott.

Az első „A gépek jelentősége az emberiségre és a mezőgazdaságra nézve“ 1859. — ezen a téren is bölcséleti eszmékkel foglalkozik, azt törekszik bebizonyítani, hogy a gépek terjedése nem a materialismust növeli, hanem az anyagi jóllétet eszközölő gépek egyúttal eszközei az emberiség magasabb céljainak is, magának az Isten országa elközeledésének is.

Érveléseinek végeredményét a következő szavakban foglalja össze:

„A gépeknek nem az a jelentősége az emberiségre nézve, hogy materialismust idéznének elő, vagy azt táplálnák, hanem inkább, hogy az embert fölébe emelik a materiának: fölmentvén a géppé-lételtől, úrrá teszik fölötte. Jól esik az embernek oly nagy hatalmak ellenében, mint a természeti erők, még nagyobb hatalomul kiküzdeni magát.

A gépek az ember anyagi érdekeinek kielégítését megkönnyítvén, időt, alkalmat nyújtanak illőbb szellemi

célokért küzdeni, s e jelentőségek által az embert rendeltetése céljához, az okos szabadsághoz emelik közelebb.

E sorok s az egész kis mű híven jellemzik a contemplálni kezdő ifjú erőt, mikép küzd elméjében a hittani bölcséleti elmélet, a haladás, a szabadság s az ember rendeltetésének eszméivel.

Még inkább jellemzi ezen küzdelmet azon másik koszorúzott pályaműve, mely „A philosophia szükséges alkatrésze a theológiának“, czimmel 1860-ban adatott ki szintén a főiskolai igazgatóság által.

Nagy és subtilis eszmékkal küzd itt az ifjú papnövédek, — eszmékkal, melyek sok bölcselőt foglalkoztattak, ki is fárasztottak, a nélkül, hogy a kérdés megfejtését közelebb hozták volna.

Szerző érvelése azon tétel körül forog, hogy a vallásnak és bölcsészetnek felfogásából azoknak benső egysége tűnik ki, s így fejezi ki a tételt:

„Mindkettőnek tárgya az örök igazság, a végetlen szeretet, a szellem, mint minden végességen fölül emelkedve, objectivitásában létező, mit egyik Istennek, a másik abszolutumnak nevez, azonban mindegyik használja mindkét nevet, mindkettő megilletvén a föltétlen lényt.

A bölcsészetben fejlődik előttünk az eszme, létezése minden fokozatain keresztül, s így, midőn a philosophia önmagát fejti, előadja a vallást is, mint a szellem egyik sphaeráját, s így magyarázván ki azt, csak önmagát magyarázza ki, tévén ezt csupán önmagáért.

Ezen értekezés volt első és tudtomra utolsó próbálkozása a hitbölcsészeti téren, s általában miután a hittudományi tanfolyamot 1860. év őszén elvégezte, többé nem foglalkozott az egyházi pályán sem elméletileg, sem gyakorlatilag, és téves azon több lapban ismételt adat, hogy ő mint segédlelkész szolgált volna.

A hittani négy éves tanfolyam bevégezése után megválasztott a pápai főiskola seniorává, s mint ilyen, segéd-tanári minőségben tanított a gymnasium 7. és 8. osztályai-ban, két éven át, egyháztörténetet, magyar irodalomtörténetet és német nyelvtant.

Ezen idő alatt 1862-ben adta ki „A magyar alkotmány történeti kifejlődése“ című művének első kötetét, tárgyalván ebben a vezérek korát és Szt. István királyunk keresztény monarchiai államalakítási intézkedéseit.

A művet ajánlja „Atyámnak fiúi kegyelettel“ s előszavában előadja az okokat, melyek a mű dolgozására és kiadására vezették, így szólván: „ama kötelességérzetből, és e szempontból kezdtem alkotmányunk történeti tanulmányozásához, s tanulmányaim eredményét közzé teszem főleg azon ifjú kortársaim számára, kik velem együtt, fájdalom, kénytelenek alkotmányos életünket csak nemzetünk multjából tanulni meg, s így végzi a kötetet: „a mely alkotmány kilencz század oly óriási küzdelmeit törhetetlenül állotta ki, mint a magyar, annak az igazság erejével kell birnia, a mi örök, annak természetes alapjának kell lenni a nemzet lelkében.“

Ime, a debreczeni benyomások s az apa nevelési elvei által elhintett mag megfogamzott, gyökeret vert, s első virágát kihajtotta!

Ezen kis mű is magán hordja a rendszeres ész nyomait, de nagyobb irodalmi értéke nincs, s mennyire én tudom, az előszóban ígért két kötet nem is jelent meg, egyébiránt is a szerző előtt még 1862. őszén tágabb működési tér nyílt meg.

Az 50-es évtizedben a nemzetben és társadalomban megbénult, sőt végkép megdermedtnek látszott az alkotási erő, csak a hatalom alkotott, szervezett, mohó sietséggel csinálta egyik experimentumot in corpore vili a másik után, mintha sejtene, hogy szervezései számára kevés ideje lesz, mintha üldözné a hatalom korlátlansága, mely maradandót alkotni képtelen; — volt mégis néhány férfiú e korszakban is, kik azon meggyőződésben, hogy a hosszas passiv tespedés végre is elszibbasztja az organismus működési képességét, erkölcsi bátorsággal, bár aggodalmak és félelmek közt a felett, vajjon fognak-e követőkre találni, a kezdeményezés terére léptek.

Ilyen volt ezen tisztelt Akadémiának akkori elnöke, ki nem hallgatva az akkor syréní esábbal bíró hangra, hogy

a nemzet fillérei az utolsóig fegyverszerzésre fordítottassanak, — ezen díszes csarnokot felépítette.

Ilyen volt egy szerény működési körben élő férfiú, a dunamelléki egyházkerület közelebb elhunyt superintendense, ki az eszközök teljes hiányában, saját hitfelei által emelt akadályokkal is küzködve, csupán akaratajára támaszkodva, itt, az akkor német fővárosban, két, kizárólag magyar tanintézetet kezdeményezett.

Minthogy a legrosszabbnak is van egy vagy más irányban jó oldala, azon időkben a szervezkedő tanintézetekre nézve azon ritkán előforduló szerencsés helyzet állott be, hogy a tétlenségre kárhozottatott kitünőségek közt válogathattak.

Az említett szervező férfiú birt az államférfiak azon nélkülözhetlen tulajdonával, valamely állásra a kellő erőt kiválasztani, mint ezt, a még akkor üveglábon álló intézeteiben alkalmazott tanárok megválasztása által bebizonyította; elég lesz talán csak Csengery, Gyulai Pál és Thaly Kálmán nevét megemlítenem.

Így ismerte fel a még ifjú, de a fejlődés biztosítékait már is jelző erőt Molnár Aladárban, s őt a 23 éves ifjút, az érdekeltek fejcsóválása daczára, a hittani intézetben a bölesészet tanárául beiktatta.

Öt évet töltött el ezen csak még fejlődni kezdő intézetben mint tanár, a tanszéken kívül is több irányban elfoglalva mint egyházkerületi jegyző, bizottsági előadó, foglalkozva az irodalom terén, főleg szaktudománya a bölesészet körében. Haberern Jonathánnal magyarította, mint magát kifejezi, Dr. Martensen erkölcsbölesészet alapvonalai című művét, s kiadta a Bölesészetének első részét, mindkettőt akadémiai előadásokhoz használatul.

Ezen évek hazánk politikai egén a fény-homály korszakát képezték; éreztük, hogy a ború elvonulóban van, de nem tudtuk mikor és mikép vonul el végleg, a derengő fény sugarait sejtettük, örvendtünk, de féltünk is megpillantani a valót, mi az eloszlott sötét nyomán feltáruoland.

Ezen fény-homálykornak nem világított egy magasan fellobogó központi szövétnek, de pislogtak szerte apró

focusok, a lehetőségig földve fölfelé, de a környező kis kört megvilágítva s úgy rendezve, hogy egyik őrűz átvilágítson a másikhoz; különböző anyag táplálta ezen őrűzeket, de egy célra világítottak mind, s a cél a haza visszahódítása volt.

Ilyen pislogó őrűz volt az az intézet is a Kálvin-téren, melyet az uralkodó nap világánál élők észre sem vettek, de jól látták a többi őrűzek környezői ott az üllői-úton a Köztelken, a kerepesi-úton a színháznál, s itt az Akadémiában.

Ezen őrűzek táplálói a jutalom reménye nélkül, önzetlenül s gyakran önfeláldozással, de azon hitben dolgoztak, hogy nemcsak napi munkát végeznek, de a jövőnek szolgálnak.

A fizetés csekélysége, a lassu előléptetés, a kitüntetés elmaradása fölött boszankodó mai nemzedék azt nem is érzi, mint és mit dolgoztak azon korszak néhányai, hitben a jövőért. — Molnár Aladár is e munkások közé tartozott, s annyira engedte magát igénybe vétetni, hogy a gyöngye test majdnem összerogyott már akkor, úgy hogy 1864-ben kénytelen volt hivatalát hosszabb időre elhagyni, s utazásban keresni gyógyulást.

Tanítványai — majdnem kortársai — tisztelték a fiatal tudóst és szerették mint vezető barátot, és mégis — mint értesültem, — bölcsészeti előadásai nem eredményezték a kellő sikert, azért-e, mert Hegel magasabb bonyolult és mysticus tanait a kellő előismeretekkel nem bíró ifjak nem értették meg, azért-e, mert az ő ereje és ambíciója nem lelték meg a kellő tért az aránylag szűk körben, azért-e, mert fajunk keleties lassu eszmemozgása általában, nehezen emésztí a német bölcsészet bámulatosan boneczoló analyseit? — nem tudom meghatározni, de lapozva a művet, melynek alapján előadásait tartotta, ez utolsó föltevést tartom elfogadhatónak.

Lássunk egy példát Martensen tanaiból, egyet a könynyebben érthetők közül, s ebből következtetést vonhatunk az egészre.

„Istennek és embernek mysticus és moralis egysége.
— 49. §. — Istennek és embernek valódi egysége nem a

mysticus egység. Mert a mysticus egység csupán a közvetlen, elvont lényeges egység, a melyben az Isten és ember közti különbség nincs kellően kiemelve; az ember egyéni akarata és természeti egyedisége absorbeálatnak. Ezen egység, mind a kereszténység előtti, mind a kereszténység körén belől levő pantheismusba ment át, mely a morál gyakorlati oldalát megsemmisíti. De ép ily egyoldalú az elvont erkölcsi egység is, a melynek csupán abban kellene állania, hogy az ember Isten akaratát cselekszi. Az ember Isten akaratát az Isten lényegétől nem választhatja el, és az embernek mindörökké elérhetlen Isten akaratát betöltenie, ha Istennek nincs lényeges benléte az emberi szellemben. Az igaz „eszmény“ a mysticus és erkölcsi egység egyesülését, — s ennek az ember természetileg határozott egyediségében való kiképződését kívánja. Ekkép az emberinek és isteninek az egysége személyes egység.“

Mily szépen, röviden és érthetően fejezte ki ezen eszmét a római költő: „est Deus in nobis, agitante cale-scimus illo.

Az alkotmány visszaállítása, mint annyi sok másnak, Molnár Aladárnak is tágasabb tért nyitott szellemi erejének érvényesítésére.

Az 1867-ki átalakulás csak inproprie nevezhető alkotmány visszaállításának, új alkotmány az, melyet egész valójában még akkor nem ismertünk, a felismerést a 48. és 49-ik évek emlékei még nehezítették.

Nemcsak új alkotmányt nyertünk, de új helyzetet is, eddig csak vállainkra volt szükségünk, melyeket a törvény védfalához támasztottunk, kezeink, lábaink kötve voltak; nem csoda, ha a felszabadulás után, sőt még most is, kezeinkkel többet hadonázni, lábainkkal nagyobbakat lépni, sőt ugrani van kedvünk, és épen nem csoda, hogy többször megtántorodunk.

Az államkormányzás nehéz gyakorlati mesterség; mérész kívánság volna azt követelni a sorstól vagy akár a magyarok Istenétől, hogy az ingyen legyen sajátunkká.

A kivitt siker után fejünket is mámor fogta el; bizton állíthatom, hogy alig kisebb mértékben mint 1848-ban

mindent rózsaszinben láttunk, s így fogtunk az alkotás nagy munkájához az állami tevékenység egész mezején, így a vallás és közoktatási alkotások terén is.

B. Eötvös nem volt optimista, oh! — gyakran adott ő kifejezést előttem is nemzetünk jövője iránti aggodalmainak; nem volt doctrinaire sem oly értelemben, hogy a hagyományos fejlődést az elvi szigor következetességének áldozatul dobni kész lett volna; idealista sem volt, ki a hasznost alkalmazni vonakodott volna azért, mert az eszményileg jót és szépet nem valósíthatta; de élt lelkében a szépnek, jónak, tökéletesnek harmonicus eszménye, mely elme-műveiben, terveiben és alkotásaiban szövétnekül szolgált.

Ezen harmonicus eszmény hatása mellett alkotta meg lelkében azon alakot is, mely szerint a magyar közmívelődési alkotmányt fölépíteni szándékozott. Szerinte az egyház és iskola az élő alapok, melyek az intézmények czélszerű rendezése és fejlesztése által egymást erősítik, s harmonice egy czél felé törekedvén elősegítik a művelődést a nép minden rétegeiben.

Hogy az egyház e feladatnak megfelelhessen, szükséges a vallásos érzület és érdekelttség fölélesztése a hol hiányzik, és gyarapítása a hol már létezik.

Ez legbiztosabban elérhető a felekezeteknek engedélyezendő tágkörű önkormányzati jog által, mely a világi elemnek túlnyomó befolyást biztosít; ezen befolyás, míg távol tartja vagy legalább mérsékli a papi felekezeti féltékenységet, türelmetlenséget és mozdulatlanságot, másfelől pezsgő életet hoz a felekezeti életbe, s azt az állami élet kívánalmaival összhangzásba hozza.

Hogy az egyházi elem fentarthassa kellő súlyát az önkormányzati mozgalmas élet körében, szükséges a papságnak szélesebb látkörű nevelést adni, azért az egyetemen minden felekezet részére theologiai facultás lesz felállítandó.

A világi elem nevelését biztosítandja a középiskolai rendszer, mely a jól berendezett kilencz osztályú lyceumokban míg a szaktudományok felfogására előkészít, másfelől és főleg képezést ad a bölcészeti fogalmak és gondolkodásmód elsajátítására.

Az ily elemekből alakulandó autonomiákra azután bizvást rá lehet bízni az iskolák közvetlen vezetését, mert a tanszervezet és tanrend főelveit megállapítja a törvény, a végrehajtás felett felügyel a felelős kormány egyenlően minden felekezetre nézve.

Az állam állít és tart fenn szakiskolákat, és az egyetemtől kezdve mindennemű iskolát is, de csak azért, hogy az államiskolák lehető tökélyöknél fogva mintául szolgálhassanak, és a felekezeteket és más iskolafentartókat nemes versenyre buzdítsanak, mert a tanítás és tanulási szabadság elvének alkalmazása, a mintaintézetek felállítását szükségessé teszi.

Ezen harmonicus nagy mű felépítésében mintegy természetes sőt szükségképi segédekül tekintette b. Eötvös a századok viharai által megedzett autonómiával bíró protestáns felekezeteket, s ezek közül kizárólag és első sorban mint tisztán magyart, a református hitfelekezetet.

Igy az alkotandó mű részleteivel áll összefüggésben azon akkor sok megjegyzésre alkalmat adott körülmény, hogy b. Eötvös minisztériuma az első berendezés alkalmával református egyénnel lett megtömve.

Hogy a választottak között Molnár Aladárnak is hely adatott, azt addigi érdemei is igazolták, hogy pedig egy a rendszerben nem foglalt kivételes bizalmi állás elfoglalására hivatott meg, azt személyisége megnyerő sympathicus erejének köszönhette, mert b. Eötvös mint államférfi sem vetközte le az inpressionabilis költő azon tulajdonát, némelyek szerint hibáját, hogy szerette környezetében a neki rokonszenves arcokat; hiszen ő azok irányában csak előzékeny barát volt, főnök nem is akart és nem is tudott lenni, s viszont reá egész lélekérzéssel alkalmazta minden alárendeltje Horatius szavait, „praesidium et dulces decus meum“ valóban az volt ő mindnyájunknak.

Az alkotandó mű keretébe tartozott b. Eötvösnek azon terve is, hogy a vallás-alap mindenestül és véglegesen átadassék az autonom kath. egyháznak, a tanulmányi alap pedig államivá tétessék oly megszorítással, hogy az abból addig kath. iskolák fentartására és segélyezésére fordított összegek jövőben is azon célra szolgáljanak, — a többlet

pedig a törvényhozás rendelkezése szerint állami vagy bármily felekezeti iskolák segélyezésére fordítottassék.

Ezen alapból akart ő hat lyceumot berendezni, és pedig első sorban a debreczeni reform. collegiumot; sokszor mondá nekem, meglásd barátom milyen lyceumot alakítok én a debreczeni collegiumban, ott kezdem, mert a bölesézeti oktatásnak ott már hagyománya van.

Szükséges-e megjegyeznem, hogy ez a terv csak egy szép álom volt, mely a felekezettel, különösen Debreczennel való első érintkezés hangjára elfoszlott, mert e hang a bizalmatlanság hangja volt, s csak annyiban különbözött az abszolút kormány irányában használt hangtól, hogy ezt a hatalomtól való tartózkodás nem mérsékelte.

A mindinkább előtölülő nehézségek a contemplált részletek alkalmazását akadályozták, részben megsemmisítették, de a nagy mű alapvázlata fentartatott s kiépítése megkezdetett.

A patentalis evang. egyházkerület eltöröltetett a föld színéről, s ezáltal a protestáns autonomia visszaállítatott; a g.-keleti szerb metropoliától elválasztatott a román, s mindketten úgy a zsidó hitfelekezet is, saját magok által alkotott szabályzatok alapján önkormányzati alkotmányt nyertek, melyek mindegyikében a világi elem túlnyomósága biztositatott.

A legnehezebb oszlopkő elhelyezése, a kath. autonómiának megalkotása is munkába vétetett, de a nagy alkotás, melynek a tervező epochalis fontosságot tulajdonított, mely az ő hite szerint utánczasi mintául szolgált volna az egész világnak, s a különböző államokban a társadalom legmíveltebb esztályai közreműködésével alkotott s azok érdekeltsége által fentartott nagy nemzeti autonóm egyházak, egységeket fentartva a közös vallás s az ő befolyásuk mellett választott pontifex maximus által, az emberiség moderatorai lesznek a vallás segélyével, melyre többé a hierarchiák nem képesek, — csak kísérlet maradt.

A művezető fáradt keze lehanyatlott, s a mű esonkán maradt.

Bíráljuk a nagy tervet, reánk maradt töredékei után?

Ez, azon kor jövő történetírójának lesz feladata; én ez időszert már a discretio megsértése nélkül elmondhatni véltem e részleteket, részint mert nagy embereknek még álmódzásait is ismerni érdekes, részint mert nekem mint utolsó beavatottnak, a természet rendje szerint már csak kevés alkalom kínálkozhatik ez emlékek megújítására.

Bocsánat, hogy soká időztem és nehezen tudok megválni ezen emlékektől, de közös hibánk az elfogultság: örömet hinni, hogy a mi nekünk kedves, az másoknak sem unalmas, és most térjünk vissza az ünnepelthez.

Ezen tud. Akadémia, mint legnemzetiebb intézmény, folyton behatása alatt állott a nemzet borús és derűs napjainak; 1867-ben a derűs nap hatása alatt többeket beválasztott tagjai közé, kik az alkotmányos rendszer keretében helyet nyertek, mintegy tanusítandó örömét az alkotmány visszaszerzése felett. — Molnár Aladár is ekkor választott jevelező taggá, a bölesészeti irodalom terén kifejtett munkásságáért, főképen a sokat ígérő jövő reményében.

Ő be is váltotta ezen reményt, már azon év december 9-én tartott ülésben elfoglalta székét egy alapos értekezéssel azon kérdés felett: „Jogosult-e a Philosophiának mint külön tudománynak mívelése?” — Értekezését így végezi: „Magamnak azon meggyőződést szereztem, hogy a tudomány érdekében cselekszem, ha továbbra is a bölesészet szolgálatára szentelendem magamat.”

Ezen elhatározása azonban nem nyert teljesülést; hivatali állása más tanulmányokra készítette, majd a politikai élet végleg elvonta a bölesészet szolgálatától.

Mint minden kezdet nehéz, úgy a miniszt. közigazgatási működésének kezdete sem volt ment a töretlen úton való döcögés nehézségeitől; könnyítette ugyan a működést azon körülmény, hogy a személyzet túlnyomó része az absolut kormányzat gyakorlott egyéneiből alakított, de ezek nagyobb részénél hiányzott az alkotmány követelményei iránti érzék, az új elemeknél pedig hiányzott a gyakorlat, sőt az első időszakban a fogékonyság is bureaucraticus pontosság és formák elsajátítására; másfelől a helyzet rögtönös sikert követelt, mert igazolni kellett az alkot-

mány életképességét, ezért cselekedni kellett, tekintet nélkül a nehézségekre és a formák mellőzésére.

Nehéz helyzet volt az, fentartani a mult közigazgatásának folytonosságát új alapokon, a szervezetet egyfelől rombolni, másfelől építeni, megtalálni e zűrben az útmutató delejtűt, kikeresni a végrehajtásra alkalmas egyéneket, midőn csak két elem állott rendelkezésre, a mult emberei, kik nehezen felejtének, s a negatio emberei, kik a tette actualis képességgel nem bírtak, — valóban nehéz feladat volt, — s a történetíró egyszer az 1867-ki államférfiak megítélésében ezen helyzetet mérlegbe fogja tenni.

Ezen viszonyok közt hivatott Molnár Aladár államszolgálatba, még ezek közt is szokatlan kivételes állásra.

Az ő kedvéért állíttatott fel a rendszer keretén kívül ideiglenesen egy kivételes elnöki titkári állomás, azon rendeltetéssel, hogy a miniszternek, ki a közoktatási szervezés nagy munkáján anyagilag is saját kezeivel maga dolgozott, segédül szolgáljon.

Az ő működési köre fel volt mentve a hivatalos rendszer minden kötelékétől.

Szóbeli felhatalmazás alapján beutazta az országot oly czélból, hogy a felállítandó tanító és tanítónő-intézetek számára alkalmas helyeket keressen, az illetőkkel alkudozzék és belátása szerint jogérvényes egyezséget kössön.

Hasonló felhatalmazással kezébe adatott a néptanítók lapjára szánt egész hitel, oly végre, hogy abból a lapot szerkeszsze, az írókat belátása szerint jutalmazza, s a nyomdai és egyéb költségeket fedezze.

Nyílt és feltétlen hitel nyíttatott számára egy könyvkereskedőnél, hogy a minisztérium számára a közoktatási szervezés munkálatai előtanulmányozására szükséges munkákat megrendelje.

Ugyan e czélból Svájc és Németország tanintézeteinek tanulmányozására utazási felhatalmazást nyert.

Molnár Aladár e korlátlan bizalmi meghatalmazásnak hűséggel, buzgalommal s nagy részben sikerrel felelt meg.

Ezen szabálytalan helyzet és eljárás azonban nem volt ment némi hátrányos következményektől: mert midőn a

részletes végrehajtásra került a sor, az illető szakosztály nem talált előíratot, megbízást, nem ismerte az elhatározásra vonatkozó indokokat; — a jogügy-igazgató alakilag hiányosaknak, a jogbiztosság szempontjából nem kielégítőnek találta a kötött szerződésekről készült okiratokat; — a számvevőség nem volt képes elszámolni a szabályosan nem utalványozott kiadásokat, részletes okmányolt számadást követelt, mi csak évek múlva következett be, azért sok ügyet újra tárgyalás alá kellett venni, kiigazítani, sok hibát jóvá tenni, itt is bebizonyulván azon állítás igazsága, hogy a formákat nem lehet büntetlenül megsérteni, s azon tapasztalat, hogy a közigazgatás, tudomány, melyet tanulni kell.

Már előbb igyekeztem indokolni, hogy ezen apró visszasságokat nem szabad elítélni, egyébiránt is azon években állami életünk nem volt ment azon akkor jótékony, rendes időkben azonban nem igazolható árnyvonástól, melyet felelősség nélküli befolyásnak nevezünk. — Deák befolyását igazolták és nélkülözhetlenné tették a viszonyok, Csengery megszerezte magának, Molnár Aladár is birt némi hajlammal azon szerepre; egypár év multán azonban érezni kezdé állása kényelmetlenségét, és óhajtott, már mint kinevezett osztálytanácsos rendszeres alkalmazást nyerni; miután azonban ez személyi okokból egyhamar nem sikerült, és Eötvös halálával a bizalmi állás tarthatatlanná vált, sürgősen követelte fölmentetését.

Molnár Aladár, ha nem tudta, sőt nem is igyekezett megszerezni a hivatalnok szükséges tulajdonait, másrészt teljesen ment volt annak szokott hibáitól; ő megőrizte egyéni önállóságát, és felülemelkedett a kitüntetési vágy s ehhez hasonló hiúságokon.

B. Eötvös azon véleményben volt ugyan, hogy sürgősen szükséges a nemzet intéző köreinek, a felső- és közép-osztálynak értelmi és műveltségi színvonalát emelni, hogy azok előkészítettessenek a népnevelés nagy feladatának felfogására, átérzésére, majd a közreműködésre s vezérletre; és első napokban azon szándéka volt, hogy a felső- és középiskolai törvényeket nyújtja be, először a törvényhozás-

nak, majd később a népoktatási törvényt; ezen szándékától, főleg az 1848-ki előzmény miatt csakhamar elállott, s mindhárom törvénynek egyszerre való benyújtásában állapodott meg, el is készült mind a három törvényjavaslat, de mint tudjuk, csak a népoktatási nyert életet.

Nem is történhetett ez máskép, mert az eszme uralmának kényszere alól nincs menekülés.

Az eszme, mely örökéletű, de századokon át mintegy lekötve szunnyadt, az egyenlőség eszméje, a törekvés az egyenlősítésre, immár odáig jutott diadal útjában, hogy az emberiség nagyrésze a törvény előtti egyenlőség nagyfontosságú elvét, legalább elméletileg proclamálta.

E helyzet, a democratia uralma elengedhetetlenül követeli, hogy az uralom részese, a demos — a nép — legalább annyi oktatást nyerjen, mely képesítse a polgári jogok gyakorlására.

S én meg vagyok győződve, hogy a nagy praeceptumok közül egy sem fog a maga teljességében oly mértékben végrehajtatni, mint a mely azt rendeli: „menjetek és tanítsatok minden népeket.“

Tanított és tanít az egyház a hitlejlesztés és hitben való megerősítés érdekében, tanítani kell az államnak saját léte érdekében, és majd a jövő időkben tanítani fog a társadalom az egyenlőség érdekében, hogy a nagy hézag, mely a tudomány és tudatlanság közt tátong, némileg, legalább a külszínre nézve betöltessék.

Meg vagyok arról is győződve, hogyha a bűvös talizmán, a betű ismerete, a népek millióinak birtokában, ha a tudás minden ágazata a milliónyi lapok által felaprózva, az emberek tömege által elsajátítható lesz, akkor a mai nemzetiségi, állami és társadalmi viszonyok oly átalakuláson mennek keresztül, melyről ma fogalmunk sincs.

Talán súlyosak lesznek az átmenetek, súlyosabbak mint volt a rabszolga-rendszerről, a hűbéri és jobbágyi, s innét a cseléd-rendszerre való átmenet; bizonyára innen a segéd majd a részes munkás rendszerre való átmenet nem lesz nagy rázkódások nélkül eszközölhető.

Pedig mindez meg fog történni, és közel jövőben már

azon híres Bismarck-féle socialisticus csepp bőven fog esorogni.

Hihetőleg az egyenlőségi eszme nevében és érdekében vivandott harcok, még rombolóbb hatással lesznek a társadalmi viszonyokra, mint voltak a vallás és politikai szabadság nevében vívott harcok, a kevesettudók barbarismusa még kegyetlenebb lesz, mint a tudatlanság barbarismusa volt, talán a néptudomány üldözőbe veszi a valódi tudományt is, itt is egyenlőségre törekedvén: de legbensőbb hitünk szerint az emberiség ezen küzdelmekből is győztesen fog kimenekülni, s a letiprott különmemű szolgaságok romjain, küzdelmek után az észszerű egyenlőség oly intézményeit fogja megalkotni, melyekben boldogabb életet folytathat, mint a múlt idők emberei.

Mert az emberiség tökéletesbülése folytonos és végtelen, ha ez nem így volna, az ember küzdelme sőt létele is e földön felesleges volna, pedig a mi létezik, az szükségszerű, a világ mindenségében nincs felesleg.

Ha beláthatatlan távolság választ is el azon fejleményektől, melyekre bepillantottunk, ha visio volna is elmékedésünk, annyi bizonyos, hogy a népiskola kulcsa a társadalom jövő alakulásának, emeltyű az, mely nem csak arra szolgálhat, hogy az alsó néprétegek ismereti körét emelje, hanem felszínre hozhatja a számban rejlő brutalis erő öntudatát, és mind azon vágyakat, melyek unszolnak rombolni mindent a mi kimagaslik a hatalom, tekintély, vagyon és tudomány körében, és nem a földért, melyen élni és melyet birni akarnak, mint a népvándorlás, nem is a politikai szabadságért és szabad intézményekért, mint a közép és újkori forradalmak, hanem az egyenlőség és humanitás utópiáiért, melyek ellentétben állanak, úgy a birtokkal, mint a szabadsággal.

Az államhatalom kötelessége ezen emeltyűt föltétlen felügyelete alatt tartani, s az államférfiú feladata annak oly irányt adni, hogy az a nép értelmi, erkölcsi, vallásos és hazafiúi színvonalát valóban emelje, ama kárhozatos vágyakat pedig visszanyomja.

Az államférfiúnak nemesak a legközelebbi feladat

teljesítésére kell ügyelni, hanem a távol víziókat sem szabad szem elől téveszteni, s az ellenálló és fentartó tényezők, a vallás, a család, a haza, a nemzet, a király s a honszeretet ellensúlyozó mérlegét éber vigyázattal erős kézben tartani. Itt valóban alkalmazandó Seneca tanácsa: „*praeterita cogita, praesentia dirige, futura provide.*“

Azért szűk látkörű felfogásnak tartom azt, mely az oktatás fölötti felügyeletet s annak irányzását az államhatalom kezéből ki akarja venni, bárha a legnemesebb indokokból tenné is azt; az oktatás ügyét az államhatalom csak akkor bocsáthatja ki kezéből, ha abból a kard már kiesavartatott.

E munkában az egész társadalom, de főképp az egyház segédkezésére van szüksége az államhatalomnak, de az intéző csak ez utóbbi lehet, mert önámítás volna azt hinni, hogy a népoktatás körét ma már, s még inkább a jövőben a káté-tanítás egyoldalú színvonalára vissza lehetne helyezni; a tudás felköltött ingere nemcsak egyeseknél, de a tömegeknél is növekszik a tanulás által, s ezen inger kielégítést követel, mit bölesen szabályozni a magas látkörű államférfi feladata, s e feladat megoldása: összeegyeztetni az iskolát a hittel, az egyenlőség utáni vágyat a szabadsággal, ezt a renddel, s mindezeket a hazafiság melegével övezni körül, a legnehezebb feladatok egyike.

Ha ismételve túlléptünk a korláton, mely között maradni kötelességünk lett volna, ha a népoktatás fontosságának kiemelésénél, az actualitást messze túlszárnyaló eszmeáramlatba sodortattunk, szolgáljon mentségünkül, hogy ezen merényletet az Akadémiában követtük el, a tudomány és eszmék csarnokában, hol a hivatottak átlátják azt, mily nagy feladat fekszik a tömeg életének szabályozásában, a tömegének, mely lassankint felszívja és magába olvasztja a kiváltságok és osztályok életműködését.

Az uralkodó eszmeáramlat saját sodrába vonja a korszak legjobb erőit; így ma az államférfiak működése, a híres politikai szónokok beszédei, a bölcsészek és írók fejtegetései csak akkor ébresztenek általános érdeket s gyakorolnak valódi hatást, ha az uralkodó eszme, a humanismus

az egyenlősítés áramlatával öszhangzásban állanak, ha a társadalmi kérdések rendezését, a bajok orvoslását, s a jólétet általánosító törekvéseket érintik; a hit és politikai szabadságszónokok ma gyér közönségre gyakorolnak hatást, ha az eszmeáramlat alól kivonják magokat.

Ezen eszme-áramlat körébe tartozik a nevelés és tanítás ügye általában, és még szorosabban a népnevelés ügye.

Nem feltűnő, sőt szükségszerű jelenség tehát, ha azzal az egész világban, így hazánkban is, nagyszámu gondolkodó fő foglalkozik.

Ezek közt kitűnőbb helyet foglalt el azon tagtársunk, kinek emlékét ma körünkben felelevenítjük.

Miután az államszolgálatból, bármely igény fentartása nélkül kilépett, egész erejét és minden idejét a tanügy érdekeinek szentelte, e téren működött mint író és mint a törvényhozás tagja, buzgalommal, lelkesedéssel, önfeláldozással mindaddig, míg a toll ki nem esett kezéből, és bátran állíthatjuk — nagy sikerrel.

Németországban és Svájcban tett utazásai eredményét még 1871-ben közzétette, ily című művében „Svájcban és Bajorországban szerzett tanügyi tanulmányok“, az utazás b. Eötvös megbízásából történt, s a mű Eötvösnek van ajánlva.

Előadja a tanító-képezdékről, a gazdasági alsóbbfokú oktatásról, az egyletek által fentartott menházakról szerzett tanulmányait.

Megindította, többek közreműködésével, a néptanítók ismeret-tárát, melynek első kötetében két becses dolgozata foglaltatik: b. Eötvös József minisztersége — és erkölestan.

Tervezett és megindított egy nagyobb szabású közművelődési munkasorozatot, melyben a közművelődés terén megérlelt eszméit időnként közölni szándékozott; ebből „közművelődési dolgozatok“ czíme alatt megjelent két kötet, az utóbbi három önálló füzetben.

Az első kötetben általánosabb egyház-politikai és hit-tani kérdésekkel foglalkozik, három czikkben, ezek: tünődések tudományos életünk fölött, — főiskolák és egyház közötti

viszony, és bírálata ily című könyvnek „a keresztyén hit védelme a Krisztus feltámadása kérdésében.”

A 2-ik kötet 1-ső füzeté „Gazdasági népoktatás a hazában és a külföldön“, a 2-ik „A népiskolai tanfelügyelet külföldön és hazánkban“, a 3-ik „A néptanítók nyugdíjazása“ czimet visel. 1873-ban jelent meg ily című műve: „A nőképzés hazánkban és a budapesti állami felsőbb leányiskola“.

Mindezen dolgozatok, midőn megjelentek, actualis érdekekkel bírtak, sőt nagy részben ma is bírnak, és azon szerencsében részesültek, hogy az azokban kifejtett eszmék és részletezett indítványok egy nagy része megtestesülést nyert az életben, mert ime meg van alapítva és áldásos működésben a tanítók nyugdíj-intézete; lendületet vett a nőnevelés, és az általa tervezett és egyideig vezetett budapesti felsőbb leányiskola a minta-intézetek közé sorolható; sikerrel működik a kezdeményezésére felállított b.-füredi szeretetház.

Ezen önálló munkáin kívül élénk tevékenységet fejtett ki a hirlapirodalom terén is, kizárólag a közoktatás ügyére vonatkozó dolgozataival.

Ha mindezen művei fölött egyszer napirendre térend is a folyton haladó tudomány és irodalom, utolsó nagy műve, melyet a t. Akadémia megbízásából írt, mely fájdalom a nagy tervezetnek csak egy részét képezi „A közoktatás története Magyarországon a XVIII-dik században“, egy maga is méltóvá teszi boldogult társunkat, hogy emlékét ezen körben fölelevenítsük, és hosszú időre úttörő és példánymű marad a hazai közoktatás multjával foglalkozó irodalomban.

Molnár Aladár írói működése összhangban állott a közpályán kifejtett tevékenységével, sőt a kettő egymást kiegészítette; ez kulcsa az elért sikernek, s mértéke a súlynak, mely szerint a férfiút egész valójában mérleghetjük.

1872-ben a nagy-vázsonyi kerület, — szülőföldje — képviselővé választotta, és tagja maradt a törvényhozásnak egész haláláig.

Csak most érkezett hivatásának valóban megfelelő terére, egyszersmind tetőpontjára; eddigi élete előkészület volt, s mind azt a mit tanult, a tapasztalást, melyet mint tanár és hivatalnok szerzett, itt értékesítette, ez volt képességeihez méltó küzdőtér, melyen kilencz évig folytatott tevékenysége megőlte ugyan az embert, de nyomokat hagyott fenn és megőrzé emlékét.

Molnár Aladár birt a kiváló szónok kellékeivel: rokon-szenves arca, kellemes érzés hangja, folyékony előadása, logicus gondolatmenete, éles bíráló képessége az elsőrendű szónokok sorába emelték, különösen a szakjához tartozó kérdésekben, melyeken kívül másokba ritkán boesátkozott; s minthogy ezekben hatása láthatólag kisebb volt, tapasztatosan elkerülte a mindenhez értő szónokok szerepét, melyek száma nálunk legio.

Az 1872—75. országgyűlésen és az 1875—78-iki kezdetén a kormánypárthoz tartozott, és mint ilyen kiváló tevékeny részt vett, úgy is mint előadó a kolozsvári egyetemről, a vakok intézetéről, a tanítói nyugdíj-intézetéről és a népoktatási hatóságokról szóló törvények alkotásában; előadó volt a középiskolai törvényjavaslat bizottsági tárgyalásaiban is, és élénk, már ekkor is ellenzéki szellemű felszólalásokat tett a közoktatási tárcza évi költségvetéseinek tárgyalásai alkalmával.

1876-ban, előbb egyes esetekben, a kormánypárt ellen foglalt állást, később pedig nyíltan és végleg kivált abból, s több kitűnő társaival megalkotta a mérsékelt ellenzéki pártot.

Molnár Aladár mint ellenzéki képviselő sem foglalt el közoktatásügyi kérdésekben merev ellenzéki álláspontot, mint ilyen is előadó volt egy időben a középiskolai törvényjavaslat bizottsági tárgyalásainál; bírálati a közoktatási igazgatás, ennek hiányai és mulasztásaira irányultak, folyton fokozódó élesség mellett, mely később a közoktatási miniszter irányában majdnem epésséggé fajult, mely jelenségnek lélektani oka ma is rejtély előttem.

Utolsó beszédét a képviselőházban 1880. márczius 12-én tartotta a rabbi-seminarium ügyében, nemes hévvel

és nagy hatással ostromozván a zsidó orthodoxia túlhajtásait.

A ház minden oldaláról siettünk kezét szorítani a szónokkal, kifejezést adva a hatásnak, melyet szónoklata ébresztett, nem is gyanítva, hogy ezen beszéd hattyúének s a kézzsorítás végbucsu.

Ennyi irodalmi és törvényhozói működése mellett is részt vett ő, társadalmi téren is, a köznevelés terén felmerülő majdnem minden nevezetesebb mozzanatban.

A bécsi közkiállítás on mint választott tag működött a nemzetközi jury közoktatási csoportjában, s négy alosztálynak és ezenkívül a statisztikai bizottságnak volt előadója.

Indítványozta és társadalmi téren gyűjtött eszközökkel megalkotta a b.-füredi szeretetházat, s midőn ez később az állam által átvétetett is, folyton tagja és irányadója volt az igazgató-tanácsnak.

Tagja volt az országos közoktatási tanácsnak, elnöke a pesti népnevelők egylete által kiküldött szervező bizottságnak, a második egyetemes néptanítói gyűlésnek, s az ez által kiküldött végrehajtó bizottságnak.

És nemcsak névszerinti tagja volt mindezen és még több, a közoktatás ügyével foglalkozó testületnek, mint oly sokan vagyunk, hanem valóban munkás és gyakran irányadó tagja.

A folytonos elfoglaltatás és munkának ily mennyisége nem állott arányban a gyenge testalkattal, az erős akarat küzdött a test gyengeségével, ezen összeütközés, majdnem lázas ingerrel ösztönözte a munkára; utolsó nagy munkáját az 1881. év tavaszán, folyton fekvő helyzetben írta; mint a képviselőház jegyzője is teljesíteni erőlködött kötelességét, míg egy nagyobb fokú tüdőgyulladás ágyba kényszerítette; a gondos ápolás és erős vágya az élethez ezen bajból is kisegítették, és megtört erővel, de folytonos reménnyel elment Gleichenbergbe keresni a gyógyulást és életet a félbenhagyott munka folytatására.

A remény hiúnak bizonyult, s a fáklya, mielőtt fényének teljességét elérheti vala, kialudt.

Meghalt 1881. augusztus 18-án s a kiszenvedt test Balaton-Füreden, szülei hamvai mellé tétetett sirboltba.

A közművelődés terén működő munkások száma egy magas számjeggyel kevesebb, s a haza egy nemes étellel szegényebb lett.

Íme, a részvét melegével kísértük barátunk rövid életének emlékét, a bölesőtől a sirig! — Maradt-e abból a jövő számára fenn tanuság, írott művein kívül?

Ezen kérdés önkénytelenül felmerül, minden közhasznú életpálya bevégződésével.

Kisértjük meg pár perezig foglalkozni e kérdéssel, ünnepelt társunk emlékénel.

Nem szükség microscopice vizsgálni társadalmunk életműködését, fegyvertelen szemekkel is észrevehetjük a társadalmi tényezők folytonos átalakulását, láthatjuk mikép törnek össze vagy kopnak el lassú porlódással az eddig dominans elemek, mint foglalják el azok helyét, eddig alig észrevett idegenszerű, a régitől eltérő élettani szervezettel bíró elemek, s midőn ezt látjuk, meg kell győződünk arról, és ezt nyiltan ki is fejeznünk, hogyha a már elkerülhetetlen átalakulás mechanice, pusztán helyesere által történik, az élő test, — a nemzet csak addig lesz magyar míg az új elemek azt magokra nézve hasznosnak látják.

Szükség tehát lehetővé tenni, hogy az átalakulás chemiai úton jöjjön létre. Szükség, hogy az elpárolgás, felszívódás, vegyülés törvényei szerint egy új elem keletkezzék, mely megtartja ugyan az előbbi elemek lényeges és továbbra is használható alkatrészeit, de még is egy más egész lesz, alkalmas, a változott létfeltételekhez alkalmazkodva, élni, hatni, és az államot fentartani.

A régi elemek magokban külön-külön véve, úgy a milyenek eddig voltak és a milyenek nagy részben ma is, erre többé nem alkalmasak.

A democratia eddigi elemei hazánkban, csaknem kivétel nélkül, a századokon keresztül huzódott jognélküliség utóhatása alatt állanak ma is, egy nagy része ma is egyetlen czélt ismer, melyre összes tevékenysége irányúl, ez a czél önmaga saját haszna, hiányzik nála az érzék a haza esz-

méjének megértésére, az áldozatra, az önzéstelen szolgálatra; merőben hiányzik a magasabb eszmény.

Nem a tudatlan tömegről beszélek, hanem azokról, kik külső műveltségök s megvagyonosodott helyzetöknél fogva készséget tanúsítanak, az eddigi államfentartó elem, a volt középaristocratia helyét elfoglalni.

Ez az elem, úgy a milyen eddig volt, nem alkalmas az állam fentartására, mert jelszava, vagy eltitkolt benső véleménye ma is „quid mihi interest cui serviam“.

A felső és nagyvagyonu aristocratia soraiból, mint eddig, úgy jövőre is időközönként fognak kiválni egyesek, kik a kormányzat, a társadalmi haladás, sőt a tudomány és művészet terén is kitűnő, itt-ott vezérszerepre is lesznek hivatva; de a nagy zöme ezen aristocratianak ma sem jutott azon meggyőződésre, hogy a kiváló állás, a hagyomány emléke s a nagy vagyon nagy kötelességek teljesítését követelik, és nemcsak nem igyekezik teljesíteni azokat, de fájdalom azon kétes értékű kivételes helyzetről nevezetes, hogy ma, egész Európában, sőt talán az egész világon, egyedül a magyar felső aristocratia bir cosmopolita jelleggel, minden más ország aristocratijája, még a csehek is, vagy el sem váltak vagy erősen összeforrtak a nemzet testével.

Míg ez a szomorú helyzet nem változik, míg különösen ezen aristocratianak női része feleslegesnek tartja vagy kicsinyli az igyekezetet magyar nővé lenni, addig ezen osztály nagy vagyona és kivételes törvényhozói jogosultsága mellett is csekélyebb fontosságú tényező lesz az államfentartás nagy feladatában, mint a közügy érdekében kívánatos lenne.

A középbirtokos nemesség, a volt táblabíró és honorator osztály, létalapjában van megrendülve, rohammal zúdul rá a megváltozott létviszonyok egész özöne, a közterhek, a régi számítás nélkül élő indolentia hátrahagyott terheinek gyorsított behajtása, a sebesen haladó civilisatio igényei, mindezek megkábitották a mult emléken ábrándozó, s a hazafiúi bánatból még fel sem ocsudott osztály nagyobb részét, nem birt lelkierevével alkalmazkodni a megváltozott létviszonyokhoz, úr akart maradni erőfeszítés nélkül, élvezni munka nélkül, s minthogy ez többé nem sikerülhetett,

passivitásba merült és tompa lemondással nézte a pusztulást, és ha kapkodott is a menekülés után, nem az elérhető jobbért küzdött, hanem a látszatért, azért küzdött, hogy a világ úrnak tartsa.

Van-e még ezen elemnek jövője? — Vagy a kiegyenlítődés törvénye kegyetlen igazságot szolgáltat itt is a századokon keresztül élvezett kényelmes helyzetért, a sokáig tűrő elemek kibékítésére? — Felesleges volna és messze vezetne ezen kérdések metaphysicus fejtegetésébe vagy historiai illusztrációjába bocsátkozni.

Hogy úgy, a mint volt, és a mint nagy részben van, fönn nem maradhat, az ha talán keserű is, de czáfolhatatlan valóság.

Az uralkodó eszméáramlat nem tűri hosszasan a munka és erőfeszítés nélkül élők uralmát.

Szükség tehát, hogy ezen, az államfentartás nagy feladatának munkálásában ma is nélkülözhetetlen elem, egészében és egyéneiben oly átalakuláson menjen keresztül, melyből, megtartva a nemesség jó tulajdonait, az érzéket a becsület, a hazafiság, a bátorság, a humanismus és eszményiesség iránt, és megszerezve és eltulajdonítva a democratia fegyvereit, melyekkel csodálatos győzelmét kivívta, a szorgalmat, munkásságot, számító érzéket, takarékossgot és mindezekben a kitartást, úgy kerüljön ki a chemiai átalakulásból, mint egy új megnemmesített democratia.

Egy ilyen kitűnő példány volt boldogult barátunk, úgy érzületeiben, mint egész valójában nemes democrata.

Szerenesénkre, mert minden kényszerhelyzet meghozza a hozzá szükséges elemeket; ezen új democratiának phalanxa napjainkban bár lassan, de folyton erősödik, úgy a volt democratia mint a régi nemesség soraiból kiváló elemekkel; szükséges e vegyülés, de szükséges az is, hogy ezen vegyületben az alapszint, az alaperő elemét a volt táblabírói osztály szolgáltassa, mert azt a csodát nem követelhetjük, hogy a magyar államot, a magyar nemzetiséget, tudományosságot és költészetet, a nemmagyarok vagy a kétnyelvűek tartsák fenn a magyarok számára is, azok közreműködése nélkül!

Ne hivatkozzunk arra, hogy ezen csoda már megtörtént egyszer a világtörténelemben, mert bár a római patriciusok utódai elzüllöttek, annyira, hogy a Scipiók dédunokája histrio volt Rómában, bár a nagy írók közül több idegen, Plautus görög, Seneca hispanus, Terentius afrikai volt, bár az imperatorok és legiók egy nagy része nem római nemzetiségű volt, de mindezekben élt a római patriciusok szelleme, s a *civis romanus sum* erősebb kötelék volt az esetleges faji származásnál.

Ezt a magyar állampolgár-szellemet, melyet a volt aristocratia mint kasztszellemet megalapított és egy ezred éven át fentartott, van hivatva fejleszteni az új democratia, és ebben a munkában is az oroszlánszerep a volt aristocratiáé, de csak azon esetben, ha kész elhelyezkedni ezen új democratiában, minden fentartás és minden utógondolat nélkül; és pedig mielőbb, addig, míg a föld ki nem siklott lábai alól.

Ha teljes resignációval megszűnik úrnak látszani akarni, és egész odaadással lesz munkás polgár.

Ha a pályaválasztást nem családi traditiók és előítéletek szerint mérlegeli, hanem felkeresi a tisztességes foglalkozás minden ágát és megszerzi azon meggyőződést, hogy szorgalmas és értelmes munka mellett bármely pályán biztonságban megőrizhető a földbirtok, mint magán a földön, ha az úrias kényelemmel és számítás nélkül kezeltetik.

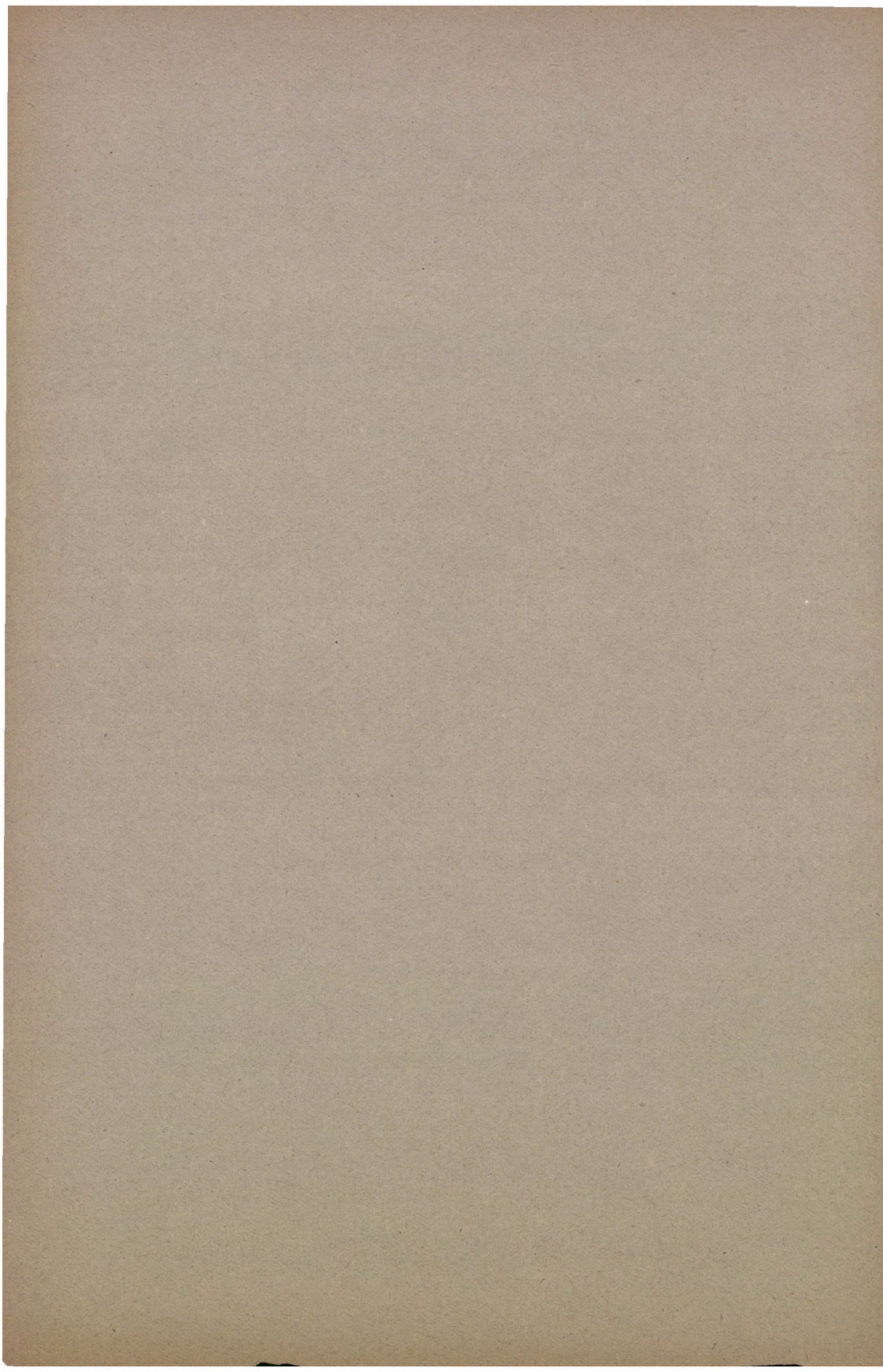
Tudom, hogy ezen átalakulás nagy lelkierőlemondást és sok esetben kínos resignatiót feltételez!

És ha bírnám az ékesszólás hatalmát, emelkedett hangon kiáltanám mindazoknak füleibe, kiknek még van megőrizni valójok:

Szerezzétek meg azt a lelkierőt magatok és gyermekeitek részére — mert ha nem — akkor valóban

Vae victis!

EMLÉKBESZÉDEK

A M. T. AKADÉMIA ELHUNYT TAGJAI FÖLÖTT.

I. KÖTET 1883.

I. Emlékbeszéd Korponay János lev. tag fölött Kápolnay Pauer István lev. tagtól	Ára 10 kr.
II. Emlékbeszéd Dr. Suhayda János lev. tag fölött. Dr. Konek Sándor r. tagtól	10 kr.
III. Emlékbeszéd Morócz István lev. tag felett. Galgóczy Károly lev. tagtól	10 kr.
IV. Emlékbeszéd Révész Imre lev. tag felett. Ballagi Mór r. tagtól	20 kr.
V. Emlékbeszéd Brocca Pál külső tag felett. Lenhossék József rendes tagtól	30 kr.
VI. Emlékbeszéd Asbóth Lajos lev. tag felett. Kápolnai Pauer István lev. tagtól	10 kr.
VII. Emlékbeszéd Ami Boué külső tag felett. Dr. Szabó József r. tagtól	10 kr.
VIII. Emlékbeszéd Fabritius Károly lev. tag felett. Kozma Ferencz lev. tagtól	40 kr.
IX. Jerney János emlékezete. Gyárfás István lev. tagtól	20 kr.
X. Emlékbeszéd Mihályi Károly l. tag felett. Domanovszky Endre lev. tagtól	10 kr.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
ELHUNYT TAGJAI FÖLÖTT TARTOTT
EMLÉKBESZÉDEK.

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.

II. Köt. — 2. Szám.

EMLÉKBESZÉD
ÁRKOSI BENKŐ DÁNIEL

LEV. TAG FELETT.

GALGÓCZY KÁROLY

LEV. TAGTÓL.

OLVASTATOTT A M. T. AKADÉMIA 1884. FEBR. 25-KI ÜLÉSEN.

Ara 10 kr.

BUDAPEST, 1884.

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.

(AZ AKADÉMIA ÉPÜLETÉBEN.)

EMLÉKBESZÉD

ÁRKOSI BENKŐ DÁNIEL

A MAGY. TUD. AKADEÉMIA LEV. TAGJA

FELETT

GALGÓCZY KÁROLY,
I. TAGTÓL.

OLVASTATOTT A MAGY. TUD. AKADEÉMIA 1884. FEBR. 25-KI ÜLÉSÉN.

BUDAPEST

KIADJA A MAGY. TUD. AKADEÉMIA

1884.

BUDAPEST, HORNYÁNSZKY VIKTOR SAJTÓJA.

ÁRKOSI BENKŐ DÁNIEL EMLÉKEZETE.

Akadémiánk palotájának homlokán alig lengett egy-egy évben gyakrabban a gyászlobogó, mint az épen lefolyt 1883-ik évben.

Ezen évben sok nagy halottja volt a nemzetnek, — köztök Akadémiánknak is. Mailáth György országbíró, — gróf Festetics Györgyöt, — Gregus Ágostont igazgató tanácsi tagjai közül veszítette el intézetünk. Közmunkásai közül is szokottnál többet veszített.

Ezek közé tartozott társunk Benkő Dániel levelező tag.

Elhunytáról a családi gyászjelentés következőleg szól:

„Árkosi dr. Benkő Lajos, barsmegyei főorvos, — Benkő Mária Kovács Józsefné, — Benkő Kálmán ügyvéd és a magyar földhitelintézet tisztviselője, úgy dr. Kovács József, a budapesti királyi magyar tudomány-egyetem tanára, mély fájdalommal jelentik szeretett atyjoknak, illetőleg ipjának, árkosi Benkő Dániel úrnak, a Magyar Tudományos Akadémia levelező, az országos magyar gazdasági egyesület rendes és igazgató választmányi, — az erdélyi gazdasági egyesület tiszteleti, — a bécsi császári kir. mezőgazdasági társulat levelező tagjának stb. 1883. évi november hó 19-én reggel 7 órakor, életének 85-dik évében, végelgyengülés folytán bekövetkezett halálát.“

E gyászjelentés rövid életrajzot foglal magában boldogult társunk hátrahagyott családjáról és működési köréről.

85 év, az emberi élettartam legmagasabb korának szakaszát jelezi. E magas kor, Benkő Dánielben igen tevékeny, munkás életnek jutott osztályrészül, kinek emléke,

különösen a gyakorlati mezőgazdaság terén, az utókor előtt is maradandó nyomokkal van jelölve.

Született Erdélyben, a Székelyföldön, Kézdi-Vásárhelyen, 1799. január 9-dikén. Atyja Benkő Bálint, — anyja Janesó Salóme (Salamónia) volt. Iskoláit Kézdi-Vásárhelyen kezdte és Nagy-Enyeden folytatta, a hol a bölesészeti tantárgyak mellett a törvény és theológiai tudományok tanulását is végezte. E közben tanítója volt gróf Mikó Imrének és báró Kemény Zsigmondnak, ugyanitt egy évet nyilvános tanítókép is töltvén. Ezt követőleg három évig Bécsben az orvosi tanpályán volt, a hol különösen a vegytan, az élettan és a természettan voltak kedvencz tantárgyai.

Azonban a sok tanulási erőltetés szembajjt idézvén nála elő, a mire különben is gyermekségétől fogva hajlandósága volt, orvosai tanácsára elhagyta a tovább tanulást és legtöbbszörre a szabad természetben foglalkozó mezőgazdaságot választotta életpályájául.

Ez épen azon időtájon történt, mikor Klauzál Imre, gróf Károlyi Lajos urodalmi rendezését kezdeményezte; és Benkő, a Klauzál Imrével kötött ismeretségnél fogva, szintén gróf Károlyi Lajos birtokán, Klauzál Imre mellett nyert első gazdasági alkalmaztatást, még pedig épen Tótmegyeren, Klauzál kezdeményezésének főhelyén.

E körülmény jövő gazdasági kiképeztetésére nézve a legjobb gyakorlati alkalmat szolgáltatatta neki.

Ezen egybeköttetésben hivatalnokoskodott ő 1828. június havától 1840. szeptember végéig. Nősülése is ezen korra esik, 1832. július 8-án kelvén egybe Polyák Antóniával, Polyák Antalnak, Marezibányi Márton tornyai urodalma felügyelőjének leányával. — Ez idő alatt különösen megnyerte Klauzál tetszését, a ki felismervén tehetségét, eszközléseiben legszivesebben alkalmazta őt segítségéül, minek folytán mellette a gazdatisztség fokozatain is, egész a felügyelőségig, gyorsan emelkedett.

1838-ban, midőn Klauzál a jeles rohonezi gazdasági tanintézetet szervezte, Benkőt oda is magával vitte, és ő ezen intézetben az 1839-dik tanév alatt, a gazdasági műtan

tanára volt. — Azonban az ezen intézettel kapcsolatban volt gróf Batthyányi urodalmak kormányzójával, Nagy Károlylyal keletkezett surlódások következtében, — melyek rövid időn az intézet megszűnését és magának Klauzálnek is, még a gróf Károlyi urodalmaktól való megválását is magok után vonták, — Benkő csakhamar megvált az intézettől, sőt urodalmi szolgálatát szintén mással cserélte fel.

Jelesen ő ekkor már országszerte elismert gazdasági szaktekintély hírében állván, 1840. szept. 1-ről herczeg Eszterházy Páltól kapott meghívást, melyet elfogadván, 1840. szeptember 19-én a herczeg lévai urodalma felügyelőjévé neveztetett ki. — Majd ugyanezen herczegnél 1846. május 26-dikáról a lévai, bicsesei és derecskei három urodalmi kerület főfelügyelőjévé léptettetett elő, mely állásban 1854-ig megmaradt, a midőn herczegi nyugdíjba lépván, azt haláláig élvezte.

De nyugdíjas állapotában sem maradt tétlen; sőt igyekezett a mezőgazdaság előmozdítására még ekkor is gyakorlatilag hatni. Az ötvenes évek második felében ötödfél évig gróf Schönborn gazdasági tanácsosa volt munkácsi nagy urodalmában; — ezt követőleg hasonló minőségben gróf Károlyi István urodalmaiban foglalkozott két éven át; — majd közvetlen halála előtt gróf Zselinszky Róbert gazdasági tanácsosi tisztét teljesítette 10 évet haladó időn keresztül.

E különböző helyen, hosszú évek során át töltött foglalkozásának, számos gyakorlati emléke maradt.

Korizmics László a lévai urodalomban, a kelecseényi rétöntözést, melyet a magyar gazdasági egyesület 1846-ban küldöttségileg megvizsgáltatott, s mint nagy horderejű, követendő példát, leírásilag ismertetett, az ő felügyelősege alatt létesítette.

Figyelmet gerjesztett javítást tett a szántó-ékeken, melyet a magyar gazdasági egyesület által Budán 1844-ben rendezett ekeversenyen, a jó ekeszerkezet elveinek és a versenyszántás szabályainak kifejtésével mutatván be, ezzel győzelmeskedett is, a róla nevezett Benkő-eke találatván e versenyen, az általa felszelt és megfordított földtömeg

arányához képest, legkevesebb vonó-erőt igénylőnek. Az ennek folytán, a jó szántó-ekék tulajdonságaira nézve, — többek közt Ötömösi Magyar Imre jeles gazda által indított vita, azután magának Benkőnek is ez irányú többszöri föllépése, lényeges tényező volt azon időben s később is a jobbféle szántó eszközök országszerte való gyors elterjedésére. — Hasonló javított gazdasági gépet képez a Benkő-féle magtakaró.

Üttörő volt a kukoricza-termesztésnek majorsági erővel nagyterjedelmű gyakorlására, mely körül mind a vetéshez, mind a megmivéléshez gépmunkát alkalmazván, jóformán ő volt az első az országban, a ki ennek a felügyelete alatt állott urodalmakban nagy terjedelmű mivélését majorsági erővel felkarolta és ez által azt eszközölte, hogy ezen igen hasznos növény, a mely a reá különben megkívántató sok kézi munka miatt, előbb a robotos földesuri gazdálkodás mellett is többnyire aránylag csak kis mértékben és feles mivélési rendszer mellett íteltetett haszonnal gyakorolhatónak, a javított váltó gazdasági rendszerbe egész kényelemmel és megkívántató terjedelemben lett alkalmazható.

Azonban Benkőnek főereje hivatalos körében főkép az állattenyésztés, különösen a juhászat emelésében, azután még ennél is inkább a jószágrendezésben és a gazdaság szervezésében állott. Oly mivelet, melynek a gyakorlati téren mindig a sajátlagos helyi körülményekhez kellően alkalmazkodnia, ez a nyilvános életben leggyakrabban nesztelen működéssel megy végbe: de azért az ország nemzetgazdasági emelkedésének lényeges és igen fontos tényezője.

Az urodalmi kezelésben pártolója és terjesztője volt a tiszti százalékolási rendszernek. De ezt is szorosan megkülönböztetett elvszerűségre kívánta alapítani. Az volt meggyőződése, hogy e rendszer csak a közvetlen kezelő, illetőleg termelő tisztségnél alkalmazandó; ellenben a felügyelő és számvevő tisztség részére alkalmaztatása épen helytelen. A felügyelő és számvevő tisztség legyen ellenőre a költségkiméletnek, s ne adassék annak soha ösztön arra, hogy a termelés eredményéhez képest, az ahhoz multhatatlanul megkívántató költség helyes arányának túllépését elnézze.

Mindezek s hasonlók egyenként is fontossággal bíró dolgok, még ha azon felfogással mérlegeltetnek is, hogy leginkább csak egyesek anyagi állapotának emelésére szolgálnak. Mert egyes egyének, egyes honfiak tömegéből alakul az állam, a nemzet, — s az őstermelés, melyet a mezőgazdaság gyakorol, a reá fordított javítással, csak egy százalékkal emelje is a különben elérendett eredményt, a nagy tömegnél fogva, százezrek, milliók előmenetelére szolgál az. — És Benkőben különös mértékben megvolt az a szerencsés sajátság, hogy könnyen kinyerte személye iránt a bizodalmat, tekintélyre tett szert, s ez által környezetében is százakra, — ezerekre hatott jó példájával.

De nevelte hatásának fontosságát és horderejét a kor is, a melyben élt.

Működésének kezdete épen azon időpontra esik, mely Magyarországon nemcsak a politika és az ezzel kapcsolatos nemzetgazdaság, hanem még a magán mezőgazdaság terén is az ébredés korszakakép jelölhető.

A szabadelvű meggyőződés fejlődése, — a tisztuló politikai, jogi és nemzetgazdasági tudományok körében egyrészt, — a természeti s szorosan vett mezőgazdasági elméleti és gyakorlati tudományok előhaladása másrészt, elutasíthatatlanul változtatást követelték az urodalmi gazdálkodásnak előbb csaknem kizárólag az urbéri erőre alapított rendszerén. Ily irányban hatott, a műveltségben előre haladott más országok példája is. — Meghozattak az 1836-dik évi urbérrendezési-, elkülönzési-, örökváltsági- stb. törvények, melyek különféle alakban, olyanokra indították, — sőt néha kényszerítették a földbirtokost, a milyenekre előbb gondolni sem lehetett. — A régi elv, mely csak hasznót követelt a földtől, a haszonhajtást kiérdemelni, vagy azt okszerű befektetéssel nevelni pedig idegen volt, ahhoz nem értett, — sőt érteni nem is akart: apránként az okszerű számításnak kezdett helyt adni. — A gondolkodó ész átlátta különösen, hogy az aránylagos befektetés, okszerű kezeléssel, még a haszonnak aránylagos nevelésére is képes. Ezek következtében míg régen az urodalmi tisztben főképp az alázatos hűség és feddhetetlen becsületesség kerestetett: az újabb elvek

ez irányban is több követeléssel léptek elő; különösen e két becses tulajdonság mellé, megkövetelték a szakértelemet, szakügyességet és számítani tudást, — a számítani tudást, a szerencsés kézzel együtt, kiválólág a haszonnak, az alkalmas befektetés útján emelésére, melyre az elkülönzésekkel a közös használat terhei alól felszabadult birtokban, sok helyen a tér is nagy területekkel szaporodott.

Az 1848-dik év még nagyobb változást hozott elő. Az urbéri felszabadulás nemcsak a régi urbéres földet adta, és pedig ingyen, a régi jobbágyság tulajdonába, ez által fokozván a szabad földön a szabad munka versenyét, a földesuri birtok termelése ellenében; hanem megfosztván egyúttal ez utóbbit az urbéres erőre fektetett régi alapjától, az önmunkaerőben kényszerítette új alap keresésére; — és még felül ezen, a közteherviselést is előbb attól szűz vállaira rányomta.

Az első mozzanat: okszerű előkészület volt, a bekövetkezendőül előre látott gyökeres változásra, mely különösen az ipar emelkedéséből indulván ki és arra támaszkodván, igen helyesen: az állattenyésztés különböző ágainak javítására és szaporítására, különösen a gyors haszonnal kecsegtetett juhnyomásra igyekezett központosítani erejét.

A másodikul jelzett változás, az előkészület daczára is igen gyorsan és mindenkit véletlenül meglepőleg beálló és olyszzerű gyökeres változás volt, a milyenre valaki előre még csak gondolni sem tudott, mely nemcsak meglepő gyorsaságával, hanem minőségével is minden előbb létezett gazdasági viszonyt felforgatott.

Benkő mindenik ellenében megállotta helyét. Mind az előkészületet, mind a gyökeres változást több terjedt uradalomban szerencsésen közvetítette s ez által maga részére széles körben bizalmat és közbecsülést szerzett.

De Benkőnek, gyakorlati foglalkozása mellett irodalmi működése is volt, bár aránylag nem nagy terjedelmű. Mert tagadhatatlanul inkább szeretett foglalkozni és többet foglalkozott a gyakorlati téren, mint az irodalmin. Irodalmi mű-

veit azonban körülményesen megfontoló szakértelem jellemzi s ezek értéke több, mint terjedelme.

Észtermékeinek közlésére 1848 előtt rendszeren a „Magyar Gazda“, — 1848 után a „Gazdasági lapok“ című szakközlönyöket használta. Jelleméhez tartozott: kerülni minden irodalmi vitát. — 1844—5-ben, mikor ekajavítási rendszere megtámadtatott, védőleg arra sem szólt.

Önálló munkakép, Korizmics Lászlóval és Morócz Istvánnal együtt dolgozta a „Mezei gazdaság könyvé“-t, melyben főkép a növénytermelési és földmívelési tárgyalások nagy része az ő tollából folyt. A hatvanas évek elején a „Gazdasági kistükör“ átdolgozásában is részleg közreműködött.

Kéziratban két munkája maradt. Egyiknek tárgya: a szőlőmívelés; a másiké: a gazdasági üzlettan.

Akadémiánk különösen a „Mezei gazdaság könyvében“ kifejtett irodalmi munkássága elismeréséül, 1859. december 15-én választotta levelező tagjává, s székfoglalóját: „A növények táplálkozásáról“ cím alatt tartotta meg.

Nem tartozhatik itt feladatomhoz, hogy irodalmi termékeiről körülményes birálatot mondjak. De a „Mezei gazdaság könyvé“-ről, melyet hárman számítanak önálló munkáik közé, s mely hét kötetes mű, terjedelménél fogva alkalmas is arra, hogy hárman osztozzanak rajta, mégis helyén levőnek találok, azon nézetem koczkáztatását, hogy e jeles, és maga nemében nagyszerű művet, nem fogadta a magyar gazdaközönség oly részvéttel és figyelemmel, mint a mikép azt, e tárgyat igen körülményesen és alaposan indokolt szakértelemmel kifejtő mű méltán megérdemelte volna, — és ez épen nem gyakorolta a mezőgazdaság terén azon hatást, mely tőle alapossága szerint, joggal megvárható lett volna.

Minőségéhez és terjedelméhez képest, emél olcsóbb művet a magyar irodalom még nem mutathat fel. Az elsőbb 130 ivre számított, de később 180 sűrűn nyomott nagy ivre szaporodott és sok rajzzal s táblázattal kiegészített mű legelső megrendelési ára csak 6 forint, melyet szerzők akkor is, mikor már a nagy szaporodást látták, a

további aláírók részére csak 8 forintra emelték fel, mely műnek tárgya oly téren forog, a hol a nemzet legnagyobb zömének van reá szüksége, és a mely téren való tökéletesebbülése az alapos ismeretnek, a nemzet legközvetlenebb létalapját erősíti.

Mégis a jeles mű nem volt képes kellőleg elterjedni; és a benne összehalmozott szaktudomány a nagy közönség legnagyobb részére nézve, ma is: véka alá rejtett kincs!

Önkénytelenül jön a kérdés, hogy: hol rejlik ennek oka?

Meggyőződéseim szerint nem a mű nagy terjedelmében és abban, hogy a gazda-közönség nagy többsége nem szeret sokat olvasni s nincs inyére a könyvből tanulás. A mű épen nagy terjedelménél fogva a gazdaság oly sok különböző ágát foglalja magában, és oly olesó, hogy épen e két okból az olvasni szeretők közt is lehetne nagy közönsége. Hanem nézetem szerint a mű beosztási rendszerében van egy lényeges ok, mely a forgalmat gátolja. Ugyanis:

Egy gyakorlati gazdasági könyv nem arra való, hogy az, mint valamely érdekes regény, csak végig olvastassék, vagy végig tanulmányoztassék. Sokkal inkább rendeltetése egy ily műnek az, hogy a mikor és a mely tárgy körül szükségeltetik az utasítás, akkor és a körül szolgáljon könnyen használható vezérfonalúl. Erre azonban mulhatatlanul megkívántatik, hogy az egy dologra vagy egy gazdasági ágra tartozó tárgyalások összefüggők és könnyen megtalálhatók legyenek.

És e műben épen ez hiányzik.

A rendszer nem tárgy-, hanem idősorozatos, t. i. az ismeret nem gazdasági ágak szerint, sorozatosan kimerítve, és egy egészszé összefüggőleg, hanem idősorozat szerint, a különböző ágakból vegyesen úgy adatik elő, a mint az a gyakorlatban egyidejűleg elő szokott fordulni. Első tekintetre úgy látszik, mintha csakugyan így is volna helyes. És nem is szokatlan már a magyar gazdasági irodalomban se e rendszer, a hol vannak már szintén jeles havi emlékeztetők. Egy ily nagy munkánál azonban ebből a rendszerből az az eset áll elő, hogy az egyugyanazon gazdasági ágra vagy munkára tartozó tárgyalás különböző köte-

tekre szétszórva és összefüggéstelenül oszlik meg; minél fogva a fölkeresés és feltalálás nehézsége miatt a közvetlen gyakorlati használat csaknem lehetetlen, ezen munkánál különösen már csak azért is, mert az igen rövid tartalomjegyzék is csak a fő szakaszok címéig terjed, az azokban foglalt igen sok különböző részlet feltalálására pedig utasítást egyáltalában nem ad.

Mentségül ki kell azonban emelnem, hogy e hiba e műben nem eredeti, hanem átszármazott Stephens Henry angol eredeti művéből, melyből ez a magyar viszonyokra átdolgozva van.

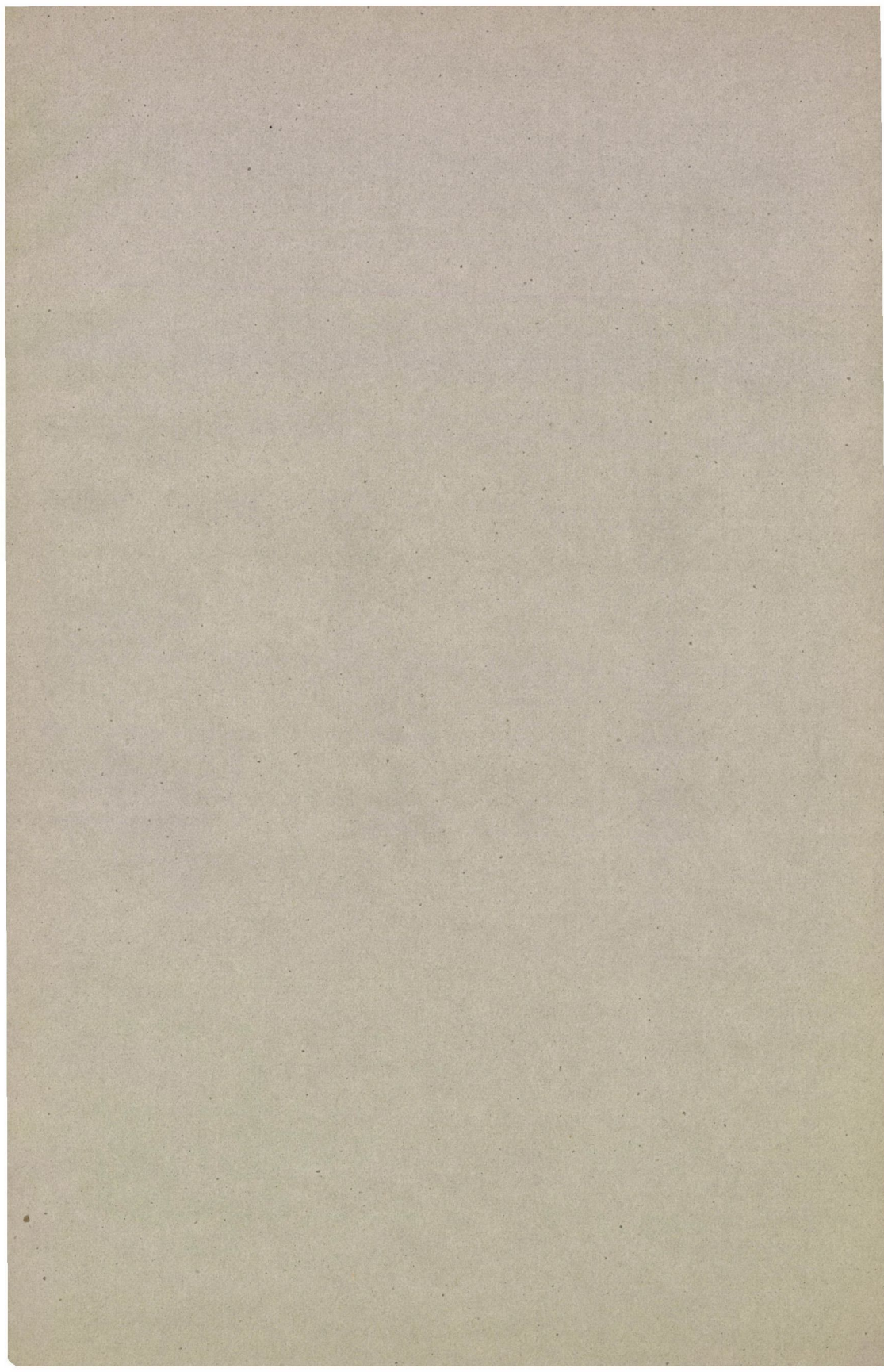
Az elmondottakból kitétnik, hogy a boldogult túlnyomólag gyakorlati irányú és tevékenységű egyén volt. De a gyakorlati foglalkozásban is lehetőleg koncentráltta erejét. Szoros hivatalos állásán kívül, társadalmi téren, főképp a magyar gazdasági egyesületnek, egyenesen szakjához tartozó működésében vett részt. Ennél szívesen vegyült a szakkérdések tanácskozási megvitatásába is, és indokoltan kifejtett véleményével gyakran hatott döntőleg. Tagja volt a magyar gazdasági egyesület által 1845-ben a robot és dézma megszüntetése, 1846-ban a szarvasmarhatenyésztés, ugyanekkor a népesítés kérdésében, majd 1858-ban és azt követőleg a báró Sina Simon-féle hat különböző kérdésben kitűzött pályamunkák bíráló bizottságának. Az 1858-dik évi választási szakaszon az egyesület földmívelési szakosztályának elnöke, 1848-tól kezdve pedig, kivévén a forradalom után következett ideiglenesség idejét, a mikor az egyesület rendes működése szünetelt, az egyesületnek egész haláláig igazgató választmányi tagja volt. — 1857-ben a pesti reformált papnevelő tanintézetben a gazdasági tudományok tanáraként foglalkozott, az 1867-ben megalakult alkotmányos kormány megbízásából pedig részt vett az első szeszgyártási enquette tárgyalásaiban.

Mind oly foglalkozás tekintetes Akadémia, melynek nem annyira a kutató és alakító tudomány emelése, mint a legközvetlenebb gyakorlati élet javítása körül van hordereje. De épen ez okból el kell ismernünk ezen foglalkozásnak is fontosságát; mert e földi életben az anyagi és

szellemi összehatás egymástól elválaszthatatlan, — mert az anyagi erőn emelkedik a szellemi nagyság és viszont. — És míg e földön, az élők közt a természet rendje szerint kétségbevonhatatlanul az anyagiság az első: legyen működésünkben örök életű boldogult tagtársunk kitartó szelleme s tartsa fenn nyomdokait a jó emlékezés!

EMLÉKBESZÉDEK

A M. T. AKADÉMIA ELHUNYT TAGJAI FÖLÖTT

I. KÖTET, 1883.

I. Emlékbeszéd Korponay János lev. tag fölött Kápolnai Pauer István lev. tagtól	Ara 10 kr.
II. Emlékbeszéd Dr. Suhayda János lev. tag fölött. Dr. Konek Sándor r. tagtól	10 kr.
III. Emlékbeszéd Morócz István lev. tag felett. Galgóczy Károly lev. tagtól	10 kr.
IV. Emlékbeszéd Révész Imre lev. tag felett. Ballagi Mór r. tagtól	20 kr.
V. Emlékbeszéd Brocca Pál külső tag felett. Lenhossék József rendes tagtól	30 kr.
VI. Emlékbeszéd Asbóth Lajos lev. tag felett. Kápolnai Pauer István lev. tagtól	10 kr.
VII. Emlékbeszéd Ami Boué külső tag felett. Dr. Szabó József r. tagtól	10 kr.
VIII. Emlékbeszéd Fabritius Károly lev. tag felett. Kozma Ferencz lev. tagtól	40 kr.
IX. Jerney János emlékezete. Gyárfás István lev. tagtól	20 kr.
X. Emlékbeszéd Mihályi Károly l. tag felett. Domanovszky Endre lev. tagtól	10 kr.

II. KÖTET, 1884.

I. Emlékbeszéd Molnár Aladár lev. tag felett. Tanárky
Gedeon lev. tagtól ..... 20 kr.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
ELHUNYT TAGJAI FÖLÖTT TARTOTT
EMLÉKBESZÉDEK.

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.

II. Köt. — 3. Szám.

MAILÁTH GYÖRGY
EMLÉKEZETE.

GRÓF SZÉCSEN ANTAL

T. TAGTÓL.

OLVASTATOTT A M. T. AKADÉMIA 1884. MÁJUS 26. ÖSSZES ÜLÉSÉN.

Ára 10 kr.

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.

1884.

MAILÁTH GYÖRGY

EMLÉKEZETE.

GRÓF SZÉCSÉN ANTAL

T. TAGTÓL.

(FELOLVASTA A MAGY. TUD. AKADEÉMIA 1884. MÁJUS 26. ÖSSZES ÜLÉSÉN)

BUDAPEST

KIADJA A MAGY. TUD. AKADEÉMIA

1884.

HORNYÁNSZKY VIKTOR SAJTÓJA.

MAILÁTH GYÖRGY EMLÉKEZETE.

Valahányszor e körben azokról megemlékezünk, kik a lejárt év lefolyta alatt innen kiragadtattak, élénken érezzük az emberi dolgok mulandóságát, melynek elkerülhetetlen kényszerűsége majd a fiatal kor fejlődésének, majd a férfikor érett tevékenységének vagy egy érdemdús, hosszú életpálya békés visszapillantásainak egyaránt megszabja határát. Fokozott fájdalommal kell ez érzelemnek érvényesülnie ott, hol egy fényes, hazafias tevékenységben gazdag életnek időelőtti vérengző és végzetes kioltásával állunk szemben; midőn az ország zászlósát és első bíróját, a főrendiház elnökét, hazánk politikai férfiainak egyik legjelesbikét és legjelentékenyebbikét, a M. T. Akadémia működésének buzgó részesét, és a hazai irodalom lelkes hívét, az ország központja kebelében, egy gyáva, aljas merényletnek látjuk áldozatul esni, melynek gyászos katasztrófját, az országbírónak, a haladó kor daczára, meg nem tört férfias bátorsága és szívós erélye csak elősegítette, míg emberi számítás szerint e jellemző tulajdonai megmentésének eszközei és biztosítéskai kellett volna hogy legyenek.

És ha mellőzve a nyilvános élet bajnokát, a férjre, a családapára tekintünk vissza, majdnem elnémúl a részvét tehetetlen szava fájdalommal és veszteségökkel szemben, és az „emberiség egész nyomora megszállja lelkünket“. Háttérbe szorúl még a barátok körének gyásza is, a kik érzik, hogy nem őket illeti annak előjoga, de a kik egyszerűsmind tudják, hogy az övéin kívül, ők vannak első sorban hivatva, a dicső elhúnytak jellemi, szellemi és kedélyi becséről tanúskodni. Mert annak legbiztosabb kezessége, ha egy

kitűnő férfiú vesztét azok gyászolják legmélyebben és leg-tartósabban, kik őt legközelebbről, leghosszasabban, leg-bensőbbben ismerték és szerették. Van ily tanúskodó vissza-emlékezésben rájuk nézve valami vigasztaló, lélekemelő, kibékítő. A multnak híven megőrzött emlékei, mint a leszálló nap sugarai, fényt árasztanak még a beköszöntő éj homályára is, és az emberi kebel bennök egy új nap keltének hírnökeit és kezeseit szereti szemlélni.

Hazánk régi politikai szervezetének egyik jellemző vonása, hogy a nyilvános tevékenységnek föladatai nem voltak egymástól ridegen és áthághatatlanul elkülönö-zve. A megyén kezdve, a bírói, a közigazgatási, a politikai teendők körei gyakran érintkeztek, és számos esetben összevágólag ugyanazon személy által intéztettek el. Ily állami és közigazgatási szervezet nem volt egyébiránt hazánk ki-zárólagos tulajdona, a régi világban ép úgy, mint a keresz-tény korszakban, majdnem a XVIII. század kezdetéig az államélet terén, a munkaosztályozás eszméjének szigorú és következetes alkalmazása, alig vétetett célba vagy tekin-tetbe. Magyarországon ez állapotok tovább állottak fönn, mint — Angliát kivéve — akármely más országban, mert a nemzet nagyrészt azokban találta föl politikai élete ha-gyományos kinyomatát és biztosítását. A modern társa-dalom változatos, sokoldalú és szövevényes fejlődése nem tűri többé az állások és hivatások e vegyes jellemét; a tudo-mány sok tekintetben elítélte azt, a gyakorlati élet igényei végre kellő felismeréseket és figyelembevételöket csak a szakférfiak beható avatottságától várhatják; de, ha e szem-pontból ítélve meg a régi intézmények természetét, azok nem mutatkoztak is többé alkalmasoknak a jelen fölada-tainak megoldására, tagadhatatlan mégis, hogy árnyolda-laikat számos előnyök ellensúlyozzák. Nem legutóbbika ezeknek, hogy politikai férfiaink, sokoldalú tevékenységök folytán, megszokták volt a közdolgokat, természetök minden tényezőjének számbavételével tekinteni és intézni. Alig ve-hető kétségbe, hogy a társadalom érdeke a bírói hatalom önállóságát és függetlenségét minden politikai pártirány-zattól, parancsolólag követeli. De másrésről a valódi, tár-

gyilagos, szenvedély nélküli, a fenforgó kérdések minden oldalát elfogulatlanul mérlegelő bírói szellem behatása a közügyek alkotmányos elintézésére rendszerint ép oly üdvösnek bizonyult, és pedig nemcsak a törvényalkotás terén, — mint a kizárólagosan ügyvédi szempontnak és fölfogásnak rideg érvényesítése károsnak, mely utóbbi gyakran a legfényesebb parlamentáris és szónoki képességgel karöltve jár. A Mailáth család azon ága, melynek az utolsó országbíró volt ivadéka, három szakadatlan nemzedéken át, volt hivatva e bírói szellem politikai behatásának képviselőjére. Mailáth Györgyöt, századunk első negyedének egyik híres személynökét, követte fia, szintén Mailáth György, ki kétszer, mint királyi személynök 1828-ban, mint országbíró 1839—40-ben, állott első ízben a rendek, utóbb a főrendek élén, oly emlékezetes két országgyűlés alkalmával, melyeknek kezdetleg viharos tanácskozásai és élénk ellentétei, kibékítő és megnyugtató eredményekben találták kiegyenlítő megoldásukat. Fia, az ifjabb Mailáth György, hasonló szerepre volt hivatva azon magas politikai és bírói állásokban, melyeket a korona bizalma reá, mint magyar főkancellárra és később országbíróra, ruházott. Mert, ha az 1867-diki megoldásoknak keresztülvitele és életbeléptetése nem volt is első sorban az ő műve, ő készítette elő létesítésök talaját, és a döntő percekben, önzéstelen hazafisága volt a sikernek egyik hatalmas eszköze és tényezője. Az 1839—40-diki országgyűlés alkalmával lépett legelőször a nyilvános élet pályájára, mint Baranya vármegye követe. — 1818-ban decz. 3-án születve, a rendek táblájának legifjabb tagja volt. Már akkor gyaníttatta jövőendő jelentőségét, főleg azon bölcs tartózkodás által, mely vele, korán fejlődött szónoki képessége daczára, minden időelőtti föllépést elkerültetett. Ezen tartózkodás nem volt részéről ügyes számítás vagy öntudatos eszélyesség; természetében feküdt az: jellemének volt kifolyása, és annak, mondani szeretném, egy hagyományos családi vonása, mely sokszor félreértetett, de melynek üdvös hatását nem csak önmaga tapasztalta fényes pályájának lefolyása alatt, de minden ügy is, melyet tiszta meggyőződésből szolgált vagy képviselt. A hallgatólag tartózkodás minálunk nem szokott

kedvező ajánláskép szolgálni, mondja valahol egy francia író, s ezt rólunk is bátran elmondhatta volna. De ha oly férfiúról van szó, kire, mint Mailáth Györgyre, teljesen rá illenek ugyanazon író szavai: „Egyszerű és egyenes eszmenetében kevesebb titkos indokai voltak, mint sokan képzelék, és ritka tömör nyilatkozatai legbensőbb gondolatainak és érzelmeinek voltak mindig hű kifejezései“ — mindenki, ki az életet és annak föladatait ismeri, érzi, hogy a következetesen megőrzött tartózkodás, midőn a jellem nemességével és megbízhatóságával párosúl, nem rejtélyesség, de a szilárd akaratnak férfias uralma a pillanat vagy szenvedély ideges benyomásai fölött, és ily értelemben, főleg a közélet mezején, az államférfiúi komolyságnak és higgadtságnak egyik legbiztosabb záloga. Valahányszor egyes kérdések fontossága, főleg pedig sértett jogérzete vagy meggyőződésének méltatlan megtámadása Mailáth Györgyöt föllépésre készítették, magatartásának elhatározottsága, szónóklátának lángoló erélye, okoskodásának kérlelhetetlen következetessége fényes világot vetettek a jellem és szellem azon gazdag kincseire, melyeket nála a dolgok rendes menetében a méltóságteli komolyság leple elfedett. Már gyermekkorában a „kis Gyuri“ társai körében a tekintély küljellegével bírt. De csak azok, kik őt közelebről és meghitten ismerték, tudják teljes mértékben, mennyi szeretetre méltóság és megbízhatóság, mennyi fogékonyság az élet minden nemesebb élvezete iránt, mennyi igénytelen vidámság és kedélyes humor rejlett magatartásának látszólagos ridegsége alatt. Szomorúan tapasztaljuk számos esetben, hogy majdnem egyidőben szakíttatnak ki az élők sorából olyanok, kik, baráti viszonyuk meghittsége által, kölesönösen lettek volna hívatva belbecsökről a világ előtt tanúskodni. Mélyen érzem ezt, midőn hiában keresem sorainkban Mailáth György azon régi barátját, ki gyermekkorázsenge éveiben megtanulta őt szeretni, és híven megőrizte ez érzelmet egy emberéleten át. Ha valaki, Cziráky János volt ily önzéstelen és tiszta jellem; szívének jósága és melegsége, hazafias érzelmeinek élénksége és meggyőződésének tántoríthatatlan önállósága által mindazon kérdésekben, melyeket főkérdéseknek tekintett; érdemes és jogosult volt arra, hogy

Mailáth György nemes jelleme és magas szellemi tulajdonai ragaszkodásának nyilvánulásában visszatükröződjenek. A nyilvános élet rendszerint élénk, de egyszersmind egyoldalú világításban tünteti föl a politikai férfiakat kortársaik és a történelem előtt. A politikai működés azonban ritkán meríti ki teljesen jelentőségöket, és alig ítéltetők meg helyesen, még a politika szempontjából is, ha bennök a magánégyéniséget kellőleg nem ismerjük. És ezért nem tehetem, hogy Mailáth György egyik barátjának, a rémhír első pillanatában hozzám intézett sorait ne idézzem, mivel csak férfikorában lépett bizalmas viszonyba, de kinek szavai bizonyosságul szolgálnak, mennyire és mily tartósan tudta magához csatolni a nemesebb érzelmű, fenköltebb szellemű egyéniségeket, és mily lekötő vonzóerővel birt azokra, kik őt kellőleg fölismerték és megszerették. „Értjük egymást“, így ír nékem gróf Clam Henrik, „és találkozunk a legmélyebb búban és szívünk aggasztó fájdalmában, azon férfiú váratlan és iszonyatos kimulta fölött, ki mindkettőnknek hű és drága barátja volt, kinek becsét és jelentőségét annyi alkalmunk volt fölismerni, kinek emlékét élethossziglan híven megőrzendjük. Barátságunk egyetértésünkön alapúlt mindazon nagy kérdések tekintetében, melyek a komoly meggyőződések körét jelzik; jellemeink sajátyszerű összhangzása nevelte bensőségét, és új elevenítő táplálékot nyert e ritka férfiú vonzó szeretetreméltóságában. Ha hosszabb időn át nem találkoztunk volt is, tüstént fölhaláltunk és értettük egymást viszonzásunkkor, mintha nem is váltunk volna el soha, és így mindig ugyanannak ismertem fel őt, az idők minden fordúlata és viszontagságai közepett.“

Azon nemzedék, melynek Mailáth György volt egyik kitűnő képviselője, nehéz és viharos időkben látta magát működésre hivatva, és bármennyi kérdések, melyek akkoriban a legszenvedélyesebb ellentéteket idézték elő, látszasanak vagy legyenek is valódiilag jelenleg megoldva; a lefolyt harcok viszhangja alig halt és hallhatott el teljesen a keblekben. A halál hallgatag méltósága előtt elnémúl ugyan a nemesebb lelkekben a véleményharcok szenvedélyes türelmetlensége. Magában egy végzetes katasztrófbán

van valami, a mi a mindennapiság és egyoldalúság kicsinyes fölfogásait nyomtalanul elsepri. De létezik a kedélyvilág e tényezőin kívül még egy más szellemi elem, mely biztatólag és megnyugtatólag hat arra, ki a vélemények és irányzatok számos eltérő, gyakran ellentétes árnyalataival szemben egy kitűnő, határozott meggyőződésű és tántoríthatatlan elvhűségű politikai férfiú nyilvános élete és működése emléket készül megújítani. A valódi történelmi szellemben rejlik e biztató elem, azon szellemben, melynek ébredését, fejlődését, növekedő behatását a hazai történelmi kutatás és irodalom terén Mailáth György élénk örömmel üdvözölte és éber figyelemmel kísérte, mely ép oly távol a csak látszólag tudományos közönyösségtől, mint a nap múlékony jelszavainak és felületes ítéleteinek gondatlan ismétlésétől, a dolgok, viszonyok és idők beható fölismerésében és megértésében keresi bírálatainak alapját és mértékét; azon szellemben, melynek örökösége alá biztosan helyezheti nevének emlékét mindenki, a ki sikerkoronázottan vagy sikertelenül, de őszintén, komolyan, önzéstelenül leróni iparkodott mindazt, a mivel hazájának tartozott, és érvényesíteni törekedett benső meggyőződése parancsoló sugallatát.

Századunk negyvenes évei, még az 1848-diki események előtt is, nagy fordulópontot jeleznek hazánk újabb politikai fejlődésében. A politikai élet, bár élénkebben és szenvedélyesebben, látszólag a szokott téren és kereten belül mozgott. De a közjogi és reformtörekvések és aspirációk, támogatva és öregbítve az Európaszerte uralomra törekvő eszmék és irányzatok növekedő hatalmától, természetesen, bár némileg öntudatlanul, készítették előharcosaikat ép úgy mint ellenfeleiket, oly kérdések megközelítésére, melyeknek megoldása csak a létező tényleges viszonyok keretén túl vala kereshető és feltalálható. Midőn később az ellenzéknek egy, számra aránylag csekély, de szellemileg jelentékeny árnyalata, a központosított parlamentáris kormány eszméit kezdé fejtegetni, alig talált kellő figyelemre, még kevesbbé rokonszenvre azon körökben, melyek kiválóan alkotmányos intézményeink helyhatósági jellegén estügtek, és a melyek kétségkívül az akkori magyar

politikai világ hagyományos érzelmeit, e tekintetben majdnem mondhatni, pártkülönbség nélkül, túlnyomólag képviselték. És mégis az országgyűlések növekedő fontossága nemcsak a törvényalkotás, hanem a politika és kormányzat terén is előbb-utóbb elkerülhetetlenné tette azon kérdés fölvetését és megoldását: miképen lehessen a központosított parlamentáris elemek növekedő erejét, jelentőségét és igényeit a helyhatósági intézmények szellemével és politikai nyomatékával kiegyenlíteni? Akármi módon való megoldásának továbbá szükségkép vissza kellett hatnia a monarchia többi országaival való viszonyainkra és összeköttetésünk kapesára, mely a parlamentáris többség-kormányzat eszméitől teljesen eltérő törvényes intézményekhez volt szabva. Ép ezért az ország, midőn egy tisztán belügyi és közjogi kérdés megoldását vélte kitűzendőnek, egy oly föladattal láthatta magát, valamint később látta is, majdnem véletlenül, szemben, mely a nemzetközi téren egy elsörendű európai és egyensúlyú kérdéssel ért föl; kevesen adtak magoknak számot a helyzet e fontos és komoly oldaláról, még kevesebben bátorkodtak azt óvatosan jelezni, de a nap kérdései és hangzatos vitái mellett és alatt lapangó nehéz föladatok és végzetes lehetőségek ösztönszerű érzete rendkívüli ideges, izgatott harezoknak és kétségkívül szenvedélyességöknek ép úgy, mint ideiglenes meddőségeknek egyik, nem kellőleg figyelembe rett, tényezője volt.

E zivataros politikai légkör befolyása alatt jelent meg másodízben Mailáth György, mint Baranyamegye követe, az 1843—44-diki országgyűlésen; ez úttal is a szerény, de öntudatos tartózkodás azon állását nagyjában megőrizve, mely politikai és szónoki képességét inkább gyaníttatta, mint kitűntette; ritkábban elegyedve a pártviták tusáiba, mint némely kortársai, de fokozatosan emelkedve tekintélyben és közbizodalomban, egyes kérdésekben, mint többek közt a már akkor a jövőndő fejleményeinek árnyékát előrevető horvát kérdésben, higgadt és komoly államférfiúi fölfogásának fényes és hatásos szónoki kifejezést adva.

Tartós befolyással volt politikai fejlődésére, nyilvános működése ezen első éveiben gróf Dessewffy Aurél föllépésé-

nek szelleme. Kegyeletes tisztelettel és ragaszkodással tekintett vissza azon korán elhunyt férfiúra, ki az elsők egyike tűzte ki magának feladatúl a magasabb államférfiúi szempontok következetes figyelembe vételét; és a ki nem viseltetett csekélyebb érdeklődéssel a nemzet szellemi és irodalmi élete, mint akármely más tisztán politikai kérdés vagy föladat iránt, mit szónoklatainak és politikai iratainak irodalmi beese fényesen bizonyít.

Az országgyűlés befejezése után a kormány vezérletében közbejött változások és gróf Mailáth Antalnak a fő-kanczellárságról való visszalépte kényes helyzetet látszottak teremteni unokaöccsének, kit hozzá nem csak az atyafiság, de a személyes ragaszkodás kötelekei is csatoltak; míg másrésről nézetei, fölfogásai, személyes és elvbaráti összeköttetései őt a megújult conservatív és kormánypárthoz fűzték. De csakis látszottak, mert a fapintatnak azon magasabb neme, mely a tiszta fő, a gyengéd kedély és a férfias jellem benső összhangzatának kifolyása — könnyen és bizton igazodik el ott, hol az ügyesség kicsinyes számításai rendszerint elégteleneknek mutatkoznak.

Baranyavármegye főispáni helytartójává, majd főispánjává kinevezve, melyet, mint az ország egyik legfiatalabb alispánja, már több évig vezetett volt, nagy érdeklődéssel szentelte idejét és erejét e hivatalának, melyben előbbi működésének fokozott folytatását látta, s tevékenységét csak időről időre, külföldi utazásokkal szakasztván félbe, és azokban ép úgy, általa soha bevégezettnek nem tekintett továbbképzésének eszközét keresve, mint egyik legélénkebb élvezetét találva. Kiválólag szeretett közös párisi mulatásunkra és angol utunkra visszaemlékezni, melynek egyik kedves társa Prónay József a legközelebbi napokban múlt ki az élők sorából; és bár utóbb mind Párisba, mind Angliába visszatért, nem halványult el emlékezetében ez első megismerkedés benyomása, és pedig a nélkül, hogy azt kiválólag a fiatalkor fogékonyságának és visszaemlékezései varázsának lehetett volna tekinteni. A közlekedési eszközök gyorsaságának és számának csodaszerű fejlődése, nagy mértékben szaporította időnkben az

utazók és utazások számát; tágabb köröknek nyitotta meg élvezhetőségét és szélesbítette területök keretét. De módosította sok tekintetben jellemöket és céljaikat is. A „tourista“ rendszerint háttérbe szorítja az „utazót“. Az utazás jelenleg csak kivételes esetekben viseli egy beható kiképzési időszak jellegét. Mailáth György, ámbár már több év óta működött a közélet terén, olyannak tekintette francia és angol útját, főleg a parlamentáris élet tanulmányozása szempontjából. Élvezte a társasági érintkezéseket, a művészet kincseit, a természet, a történeti emlékek, a népelet benyomásait, de főérdeke és figyelme mégis annak volt szentelve, a mi legközelebb állott a hazában magának kitűzött hivatásához. Szorgalmasan látogatta Párisban a kamarákat, tanúja volt fényes, gyakran szenvedélyes vitáinak, hallotta a kitűnő szónokok egész sorának némely leg híresebb fölshólalásait; de mindezen tanulságos benyomások elhalványultak azon nagyszerű politikai és parlamentáris jelenetek előtt, melyek őt Angliában várták. Soha nem lankadó érdeklődéssel és fáradhatatlan figyelemmel követte ott heteken át a felső és alsó házban a gabonatorvények módosítása kérdésének és az ahhoz csatlakozó kormányzati és pártalakulási következményeknek fejleményeit; látta Peel győzelmét és minisztériumának, a győzelmet közelről követő bukását; és áthatva az angol élet komoly valódiságától, melyet az angol intézmények modern utánzásában, a párisi politikai élet kápráztató fénye daczára, föltalálhatni nem vélt, azon reménnyel tért vissza hazájába, hogy meg leend neki engedve nyert benyomásait és tapasztalásait, a hazai közélet mezején és annak békés, rendszeres fejlődésében fölhasználni és érvényesíteni. Mert rokontermesztűeknek, ha nem is ugyanazonosoknak tekintette az angol és a magyar alkotmányos intézmények történelmi alapjait.

Tőle, mint sokaktól, megtagadta az események folyama és azon politikai vihar, mely egyaránt megdöntötte vagy megingatta a fönnálló viszonyok és legtöbb kormányhatalmak különböző politikai alakzatait, e reménye és szándéka teljesítését; élete legszebb, tevékenységre leghíva-

tottabb korában félreállt, visszavonúlt, jelleme elhatározottsága és bátorsága daczára, mert a küzdő irányzatok mindegyikénél akadt egy pontra, melyre nézve meggyőződésével megalkudni se nem tudott, se nem akart. Teljes készséggel és örömmel ragadott meg minden alkalmat, járult minden lépéshez, mely annak érvényesítésére kilátást nyújtani látszott, de éveken át életét úgy rendezte, mintha azok valószínűsítéséről végkép lemondott volna. Kedélye élénk fogékonysággal bírt a családi élet örömei iránt, melynek példáját szülői frigyében találta, és hön szeretett anyjának hű kegyelettel megőrzött emlékéhez szeretett csatolni. 1852-ben jegyezte el báró Prandau Stefániát, ki gyermekeivel együtt gyászolja pótolhatatlan veszteségét. Csak ők lennének hivatva megmondani, mit vesztek benne; de ki meghitt tanúja volt családi életök vonzó bensőségének, tudja és érti, mennyit vesztt az élet legnemesebb örömeiből, mikor a végzet őt azok karjaiból kiragadta, kikben föltalált mindent, mit a férj és apa az övében föltalálni óhajt és remél. Pécsen és Bakóczán, gyakran Valpón ipjánál, báró Prandau Gusztávnál, élte a visszavonulás napjait; időnkint Pestre vagy Bécsbe, régi barátjaihoz fölrándulva, vagy egy külföldi útban, Svájcban, Svécziában és Norvégiában, keresvén szórakozást és élvezetet, melyet neki ez időben, szemben az emberi dolgok változatos fordulataival, főleg a természet változatlan szépségei szolgáltatnak. Az érdeklődés kimeríthetetlen forrását az olvasásban és tanulmányozásban kereste és találta; és későbbi időkben, fényes állásai legmagasabb polczán, gyakran sovárogyva tekintett vissza azon csendes órákra, melyeket akkor háborítatlanul a szellemi életnek szentelhetett. Böven tapasztalta, hogy semmi sem biztosítja inkább a kedély egyensúlyát, az ítélet tárgyilagosságát, a fölfogás elfogulatlanságát és méltányosságát, mint ha távol, a nap érdekeitől és szenvedélyeitől, földadataitól és fáradalmaitól, a szellemi érdeklődés egy bizonyos területét tudjuk magunknak biztosítani, melynek tiszta légköre lelki és jellemi egészségünknek ép oly hatalmas óvószere és elevenítő tényezője, mint a hegyesúcsok vagy tengerpartok szellőinek fuvalata, mely a kifáradt testnek és túlságózott idegeknek új

erőt és rugékonyságot kölcsönöz. És bátran alkalmazhatta volna e hajlamára Cicero szavait, melyeket ő Archias poétáról elmond: „Kérdezed tőlem, mért gyönyörködöm annyit ezen tanulmányokban? Mert mindazt szolgáltatják nekem, mi a lelkemet felüdíti a nap zaja után, és nyugalmat hoz a viták hevessége által kifárasztott fülemnek. Ám hiszed-e, hogy képes lennék a közügyek változó tömegében fölszólalni, ha szellememet e tanulmányaim által arra nem képesíteném, vagy hogy el tudnám bírni mindezen harcok terhét, ha azokat tanulmányaimmal föl nem váltanám. Én ugyan megvallom, hogy ezen szellemi érdekeknek hódolok; szégyeneljük mások, ha oly módon hódolnak az irodalmi érdeklődésnek, hogy semmi gyümölcsét sem képesek a közügy javára érvényesíteni.“ Mailáth Györgyben épen a sokoldalú műveltségnek és szellemi emelkedettségnek egysülése a gyakorlati államférfiú kellékeivel, képezte egyéniségének egyik jellemző fő vonását.

Az ötvenes évek végén többen, a kik közül csak báró Jósika Sámuel és gróf Dessewffy Emilt akarom fölemlíteni, készítetve érezték magokat az akkori kormánykörökben a magyar ügyeket ismét magyar szempontból megindítani. Egyéni kísérletek voltak ezek, melyek régiebb személyes összeköttetésekből kiindulva, egyelőre eredménytelenek maradtak, ámbár sok előzékenységgel és jóakarrattal fogadtattak, és kétségkívül sok jövődő fejlemények csiráit rakták le. Az e kísérleteket követő szűkkörű és csekély számú magán tanácskozásokban Mailáth György is részt vett. Jellemző, hogy midőn e célból neve először fölemlített, személyisége a magyar körökön kívül, sokak emlékezetéből kiment. — De alig lépett ismét a politikai színtérre, és ámbár ez alkalommal is hű maradt szokott tartózkodásához; ritka rövid kijelentéseinek találósága, nyomatéka és komolysága őt olyannak jelezték, ki az események esetleges folyamában elsőrendű szerepre leend hivatva. A megerősített birodalmi tanácsnak tagja 1861-ben; — tárnok és az akkori kormány egyik vezérlő férfja az októberi diploma keltét követő rövid időszakban; visszavonulva a magánéletbe az 1861. országgyűlés elosztatásával; 1865-ben mint

főkanczellár ismét a kormány élére állítva, és gr. Eszterházy Mórral, és báró Sennyey Pállal a magyar kérdések megoldásán működve; — az 1867-ki kiegyenlítés új kormányalkotáshoz vezetett, melynek folytán a vezérlő kormány szerepet az országbíró és főrendiházi elnök székével felerősítette, míg őt végzetes halála körülből kiragadta: pályája ezen részének folyama szorosán össze van fűzve hazánk legújabb történetével. Mennél változékonyabbak voltak annak fordulatai, és mennél különbözőbbek az ezekkel válthatatlan kapcsolatban álló fölfogások, annál kevesbbé idézendők föl a némelykor szenvedélyes ellentétek egy köz-tisztelet- és kegyeletlétl környezett sirral szemben. — De Mailáth György soha sem került nyilvános élete beható vizsgálatát és megbírást; soha sem tagadott el semmit multjából; nem igényelt csallhatatlanságot, de nyugodtan bízott meggyőződéseinek komolyságában és indokainak tisztaságában. Letette azok bizonyítványát azon mély hatású beszédben, melylyel az 1861-ki országgyűlés végnapjaiban, magatartását az októberi diplomával szemben indokolta, és az 1865-ki magas trónbeszéd mindig fényesen fog tanúskodni azon politika szelleméről és irányzatáról, melyet az ő kanczellársága volt hivatva kezdeményezni. Szónoki képessége dacára nem volt az elméleti fejtegetések embere. De azért politikai működése nem nélkülözte a rendszeres egyöntetűséget. Két sarkkövön alapult az. Magyar volt ő első sorban, minden érzelmében, fölfogásaiban, meggyőződéseiben. Midőn a megerősített birodalmi tanácsban kijelentette, hogy Magyarorszáiban csak magyarokat ismer, ezen nyilatkozata nem volt részéről, a fajttürelmetlenségnek, vagy elbizakodásnak kifolyása, melytől senki sem állott távolabb mint ő, mit a horvát kérdésben ismételve bizonyított; de azon határozott meggyőződésének, hogy Magyarország egy közjogi-lag egységes ország, melynek politikai magyar nemzetiségét a századok történelme megállapította. Egy főnnálló, mélyen gyökerezett ténynek tekintette azt, mely kereten belül semmiben sem zárja ki a méltányosság igényeit, és melynek létezését elvont elemek alapján megingatni, vagy azoknak fölláldozni se nem lehet, se nem szabad. Régi alkotmá-

nyunk nemesi kiváltságai kétségkívül ezen tény megalakulásának egyik leghathatósabb tényezőjét képezték. Alapjok szélessége és intézményeinek rugékonysága, mely megengedte, hogy a lényegében — még a deák időkben is — nemzetiségre magyar nemesség századokon át, minden fölmerülő új erőt érdemben, tehetségben, birtokban, jelentőségben magához csatoljon és magába beolvaszthasson, alkotta át nagyrészből a vezérlő magyar nemzetiséget valódi politikai nemzetté, oly következetesen és folytonosan működő társadalmi erőt és befolyást szolgáltatván eszméje valóításának, melyet a hatalom parancsoló szava egymaga és egy bureaukritikus kormánygépezet alig lett volna képes kifejezni. A magyar nemesség vezérlő szerepének ezen eredményét, a magyar aristocratia minden rétege, földadott kiváltságaik dicső örökségésképp szállították át a hazára. Mert százados intézmények lassan fejlődött hatása nem enyészik el rögtön eltörlésökkel, de sikeres tartóssága csak akkor remélhető, ha az a mi társadalmi jog volt, minden nyomás vagy erőszak elkerülésével, szellemi felsőbbiséggé tud átalakulni. Mailáth György magyar szempontját a gyakorlati politika terén, kiegészítette azon mély, megingathatatlan meggyőződése, hogy összeköttetésünk a monarchia többi országaival nem történelmi esetlegesség, nem Magyarország önállóságának csak megszorítólag és nemlegesen ható korlátozása, hanem az európai nemzetközi viszonyok igen pozitív tényezője, melynek, mint olyannak, határozott, csak közös erővel megoldandó föladatai voltak, vannak és lesznek. Ezen két szempontnak kiegyenlítése és egyesítése volt kormányzati működésének vezéreszméje, és politikai pályáját csak az fogja helyesen megítélni, ki e két szempontot meggyőződései és cselekvényei vezéreszméjeképp felismeri. Nem mintha avval politikai hitvallása ki lenne merítve; voltak igen határozott nézetei a közigazgatás, törvényhozás, nemzetgazdaság azon számos kérdésére nézve, melyek megoldása korunk föladatát képezi. De az 1867. kiegyezést közelebből megelőző években a közjogi kérdések állottak első sorban, és így túlnyomólag ezekkel kellett foglalkozni a kormányzati tevékenységnek is. Conservativnak akart tekin-

tetni egész életén át, és az is volt, a mennyiben a történelmi alapok tisztelétét, a fönnálló viszonyok óvatos kimélését, a gyakorlati élet tényleges föltételeit és igényeit soha szem elől nem tévesztette, de élénk érzéssel birt egyszersmind a kor és fejlődésének jelenségei iránt is, melyeket előítélet nélkül felismerni és méltányolni iparkodott. Hiv tanítványa volt e tekintetben Széchenyi Istvánnak, ki őt még fiatal korában jóakaró figyelmével megtisztelte, és örömmel fogadta akkor már gróf Apponyi Györgynek a politikai hatalom harcza által háttérbe szorított és az események folyamában túlhaladt reform-szándékait, melyek valósitása szerinte egyedül biztosíthatott volna azon idők conservatív pártja tevékenységének termékeny és gyümölcsöző talajt. Vallási érzelmei komolysága nem kerestette vele a tüntetést; saját meggyőződéseinek határozottsága karöltve járt nála mások véleményének és jogainak tiszteletével; meghajolt a lélekismeret benső szabadságának messze menő következményei előtt is, ha azokat őszintének és komolyaknak fölismerte; de nem átalotta soha magát katolikusnak vallani, a mi volt, és egyháza jogai mellett síkra szállani, ha azokat veszélyeztetve vélte, és mindig kész volt szellemi érdekeit határain belül, teljes odaadással előmozdítani, a mit mint a Szent István társulat tagja, utóbb elnöke, bőven tanusított.

Midőn 1865-ben az 1861-ben megszakadt országgyűlési tanácskozások fonala ismét fölvetetett, a helyzetnek egy hatalmas, döntő tényezőjével látta magát szemben: Deák Ferencz föllépésével és nyilatkozataival. Teljesen fölismerte annak jelentőségét, és államférfiui fölfogással és elhatározottsággal abban kereste működése szempontját. Nem mintha köztük nem léteztek volna véleménykülönbségek; de erősen meg volt győződve, hogy a főnforgó kérdések megnyugtató megoldása csak Deákkal, és Deák által remélhető. Deák Ferencz már köztisztelétű országos tekintély és pártvezér volt, midőn a fiatal baranyai követ először lépett be az 1839-ki követi tábla teremébe; azon országgyűlésen élte talán ellenzéki működésének legfényszeresebb napjait, de a pártállás ellentéte és a kor különbsége daczára volt valami e két egyéniségben, a mi őket egy-

máshoz vonzotta, és az érett nagy férfiúban a jóakaró figyelem, a serdülő ifju részéről a tisztelő ragaszkodás alakjában nyilvánult. Találkoztak később felfogásaik mérsékeltségében; loyaltásuk és hazafiságuk őszinteségében; a törvényesség mély érzésében, de főleg a nézetek azon higgadtságában, mely ugyan köztük kölesönösen a pillanatnyi indulatosság föllobbanásait ki nem zárta, de mindig ismét a kérdések gyakorlati megítélésének és békés megoldásának terére vezette őket vissza. — Midőn az események folyama a kiegyezési tárgyalások bevégzését mind inkább sürgetővé tette, Mailáth György első sorban Deák Ferenczet vélte hivatva a döntő tanácsok megadására. Megmaradt ugyan egyelőre közvetítőként főkancléllári állásában, de mily mértékben gyakorolta azt, voltak-e és a mennyiben voltak, miben voltak aggodalmai és ellenvetései a célba vett megoldás némely alakzatai és részletei iránt, mennyire ragaszkodott azokhoz, vagy mennyiben és mikor mondott le érvényesítésökről, mind ezt az akkori beavattottakon kívül, ha valaha, csak a későbbi történelem fogja fölvilágosíthatni. Mert azon szempillantattól fogva, melyben nagyrészt az ő tanácsára, más politikai elemek léptek, teljes egyenjogosultsággal, a tanácskozáskörébe a mi időnkbe világszerte mind inkább ritkuló komoly és gyöngéd kötelesség érzetétől vezéreltetve, fokozott tartózkodásra érezte magát indítva még meghitt személyes és elvbarátai irányában is. Akármilyenek lettek legyen is ezen tanácskozáskörébe részletei és fejleményei, két dolog kétségkívülinek tekinthető, hogy soha sem akasztotta meg vagy nehezítette menetöket személyes állása szempontjából, és hogy minden utógondolat nélkül fogadta el eredményeiknek törvényszerű megállapítását és szentesítését. Az 1877-ik és 1878-ki kiegyezési tanácskozáskörébe alkalmával, még egyszer hivatva látszott actióba lépni. De a politikai helyzet tényezőinek és elemeinek komoly és minden oldalról mérlegelése, inkább még mint a haladó kor intő szava, azon állásában marasztalták őt, melyben távol minden tényleges befolyástól a közügyek vezetésére ép úgy, mint a pártok küzdelmeitől, a közérzelem által mégis olyannak tekintetett, kinek szava

nyomatékkal birand mindenki előtt, valahányszor korona és ország legfőbb érdekeiről leendő szó. Felséges urunk által, kegyének legfényesebb jelvényeivel, Szent István rendje nagy keresztével és az arany gyapjával kitüntetve. bírói hivatásának és a főrendiház elnökségének szentelte oly váratlanul megszakított élete hátralévő napjait, összeszekötve hivatalos teendőinek némelykor lesújtó halmozásával a hazai irodalom iránti azon élénk érdeklődést, melynek a m. t. Akadémia mind anyagi, mind szellemi érdekeinek fölkarolásában, ismételve volt tanúja. A Kisfaludy-Társaság, a Történelmi Társulat nem kevésbé részesültek érdekeknek és működésöknek rokonszenvező méltánylásában. Karöltve jártak avval a művészeti szellemnek élesztésére és ápolására irányzott törekvései. Közel rokonoknak tekintette a művészetet és irodalmat: ugyanazon egy fa gyümölcseinek, mely a szép és nemes érzete talajában verte gyökereit.

Egy rövid éj iszonyatos jelenetei vetettek véget ezen gazdag és nemes életnek. — Önkénytelenül tódulnak ajkainkra a római költő bánatos szavai, ki egyik kedvence volt, és melyeket Canning élte végnapjaiban, és kora halála előérzetében ismételve meghatólag idézett:

„Hi motus animorum, atque haec certamina tanta
Pectoris exigui jactu compressa quiescunt.“

A reménydús ifjúságot, és boldog családi életet kísérte Mailáth György pályájának egy nagy részén át, a külső siker fénye is, melyről br. Sennyey Pál, elvbarátjának gyászos kimulta feletti fájdalmában oly találólag írta nekem: „Semmi sem jellemezte oly annyira egyéniségét, mint hogy minden siker, melyet aratott, mindig és mindenki által, tulajdonosságai természetsszerű és magától értető következményének tekintetett. Ebben a tekintetben is ő volt hazánkban a tekintélynek talán utolsó képviselője.“ — De ő is ősmerte az élet harezait és csalódásait, érezte bő mértékben egy viharos korszak küzdelmeinek fulánkjait, és a lélek azon felindulásait, melyeket a költő fölemlít, és melyek egy emelkedett szellem és nemes kedély majd nem elválaszthatlan kísérői. A sír földi örömeit és fáradozásait, küzdel-

meit és sikereit. Megújuló fájdalommal tekintünk arra vissza: meghajolva az ő szellemében a gondviselés kifejtetetlen végzései előtt, és kegyeletesen megőrizve szívünk mélyében mind annak emlékeztét, mit benne az államférfiában, a hazafiban, a tagtársban, a családapában és elfelejtetlen barátban tiszteltünk és szerettünk.

A M. T. AKADÉMIA ELHUNYT TAGJAI FÖLÖTT.

I. KÖTET, 1883.

I. Emlékbeszéd Korponay János lev. tag fölött Kápolnay Pauer István lev. tagtól	Ára 10 kr.
II. Emlékbeszéd Dr. Suhayda János lev. tag fölött. Dr. Konek Sándor r. tagtól	„ 10 kr.
III. Emlékbeszéd Morócz István lev. tag felett. Galgóczy Károly lev. tagtól	„ 10 kr.
IV. Emlékbeszéd Révész Imre lev. tag felett. Ballagi Mór r. tagtól	„ 20 kr.
V. Emlékbeszéd Brocca Pál külső tag felett. Lenhossék József rendes tagtól	„ 30 kr.
VI. Emlékbeszéd Asbóth Lajos lev. tag felett. Kápolnai Pauer István lev. tagtól	„ 10 kr.
VII. Emlékbeszéd Ami Boné külső tag felett. Dr. Szabó József r. tagtól	„ 10 kr.
VIII. Emlékbeszéd Fabritius Károly lev. tag felett. Kozma Ferencz lev. tagtól	„ 40 kr.
IX. Jerney János emlékezete. Gyárfás István lev. tagtól	„ 20 kr.
X. Emlékbeszéd Mihályi Károly l. tag felett. Domanovszky Endre lev. tagtól	„ 10 kr.

II. KÖTET, 1884.

I. Emlékbeszéd Molnár Aladár lev. tag felett. Tanárky Gedeon lev. tagtól	„ 20 kr.
II. Emlékbeszéd Árkosi Benkő Dániel lev. tag felett. Galgóczy Károly lev. tagtól	„ 10 kr.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
ELHUNYT TAGJAI FÖLÖTT TARTOTT
EMLÉKBESZÉDEK.

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.

II. KÖT. — 4. SZÁM.

EMLÉKBESZÉD
CHARLES ROBERT DARWIN

A. M. TUD. AKADÉMIA K. TAGJA FELETT.

MARGÓ TIVÁDAR

R. TAGTÓL.

ELŐADTA A M. T. AKADÉMIA ÖSSZES ÜLÉSÉN 1884. MÁRCZIUS 24.

EGY ARCZKÉPPÉL ÉS JEGYZETEKKEK.

Ara 40 kr.

Knoll Károly

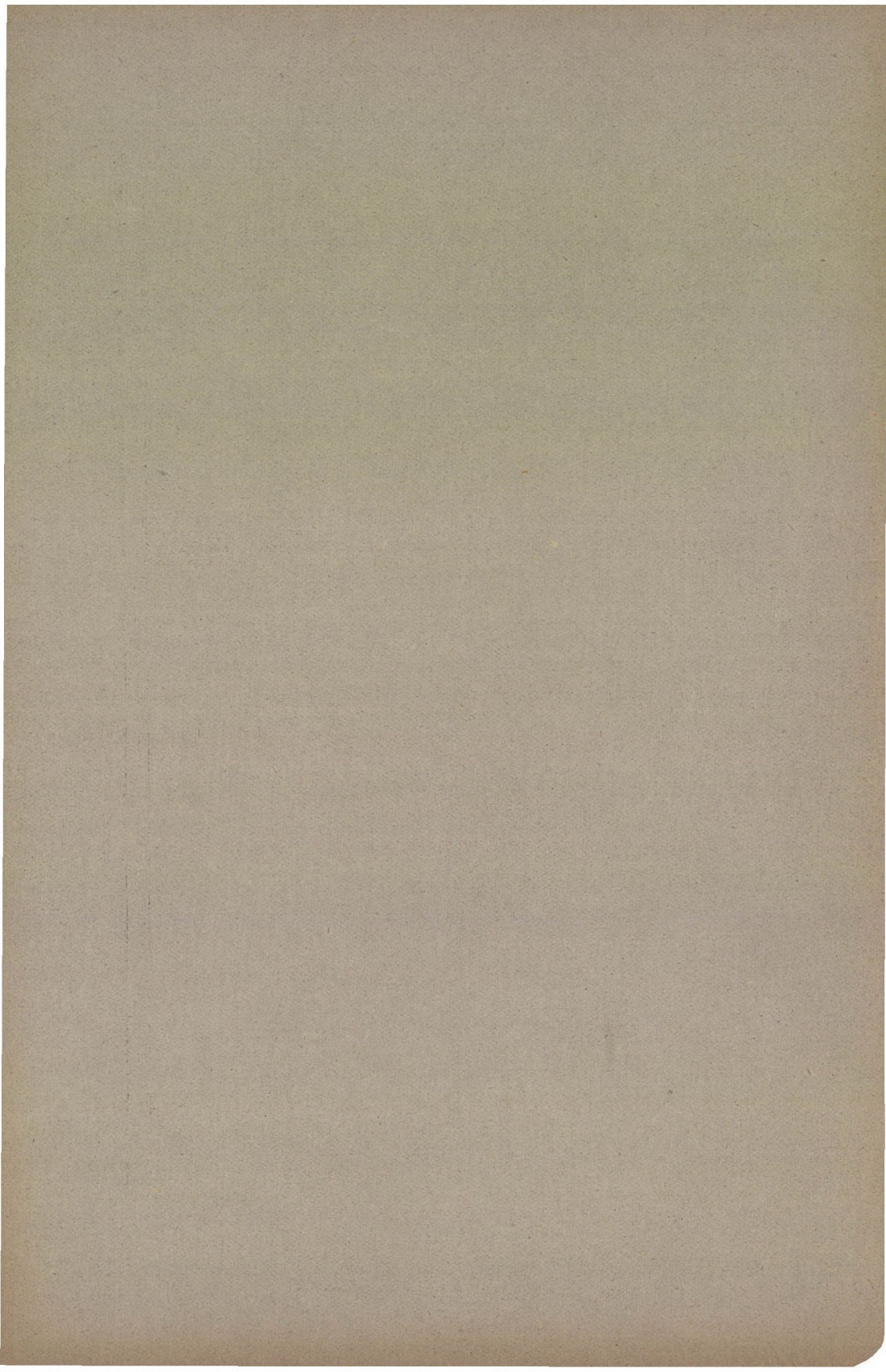
árus

BUDAPEST

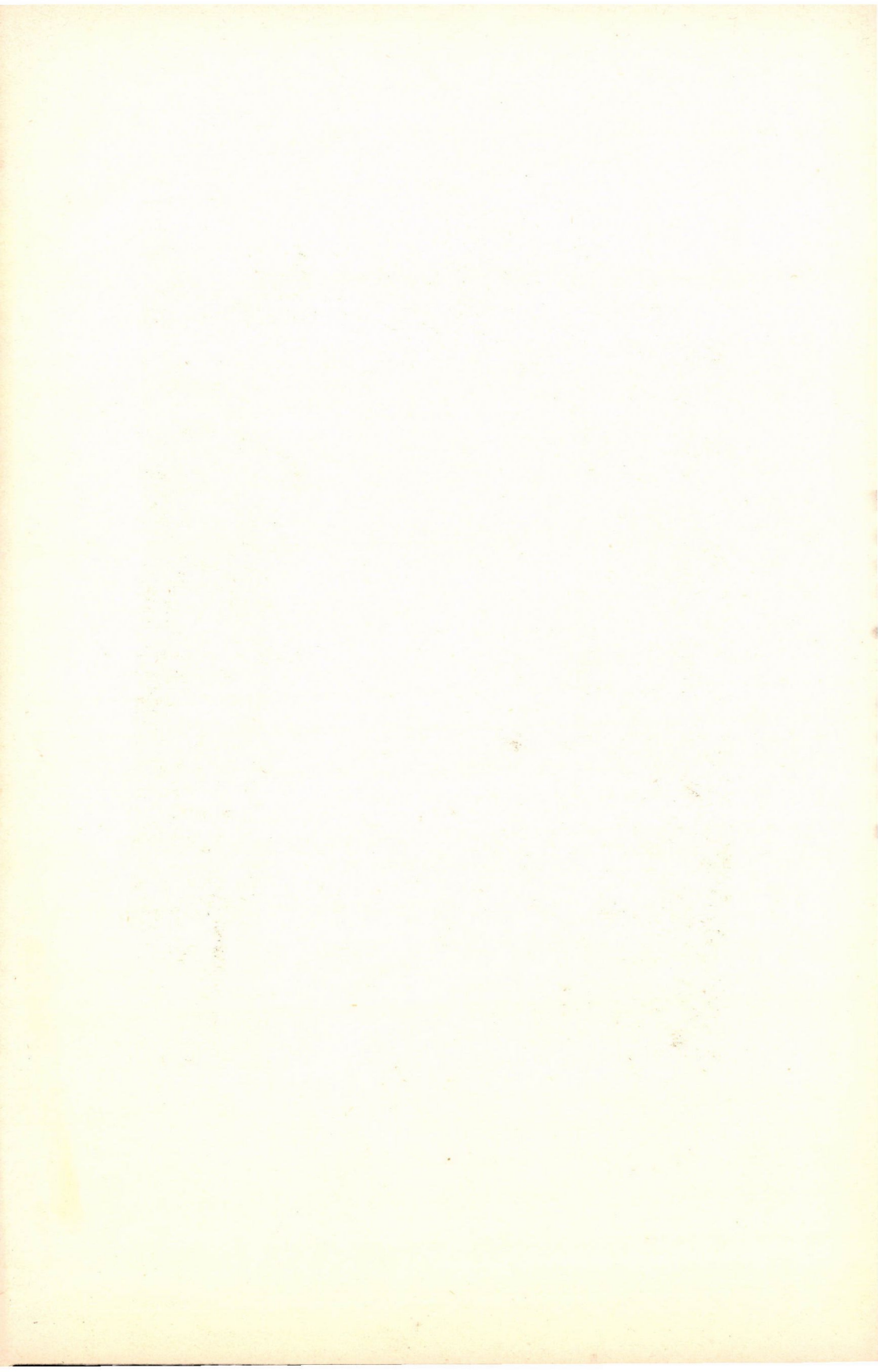
KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.

1884.

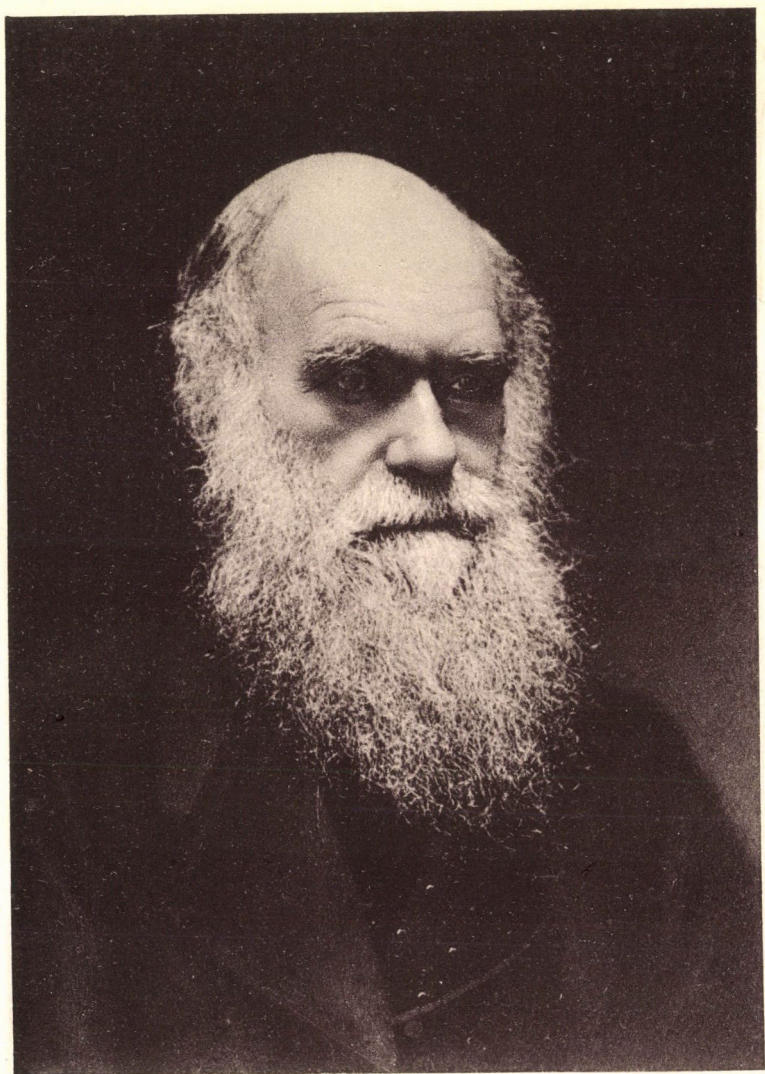

Charles Robert Darwin

Született 1809. február 12. — Meghalt 1882. április 19.

EMLÉKBESZÉD

CHARLES ROBERT DARWIN

A M. T. AKADÉMIA K. TAGJA FELETT.

MARGÓ TIVADAR

RENDES TAGTÓL.

ELŐADTA A M. T. AKADÉMIA ÖSSZES ÜLÉSÉN 1884. MÁRCZIUS 24.

EGY ARCZKÉPPEL ÉS JEGYZETEKKEK.

BUDAPEST.

KIADJA A MAGY. TUD. AKADÉMIA.

1884.

Budapest, Hornyánszky Viktor sajtoja.

B E V E Z E T É S.

Majdnem két éve már, hogy DARWIN halálának gyászos híre villámgyorsasággal járta be az összes világot, és mélyen éreztük mindnyájan, mily nagy és érzékeny veszteség érte a tudományt századunk e legnagyobb természetbúvárának letűnése által.

A M. Tud. Akadémia hódolva a nagy férfiú érdemeinek, magát is megtisztelve vélte az által, hogy őt az 1872-ik évi május 24-én tartott nagygyűlése alkalmával külső tagjai sorába felvette, s ő az utóbbi tiz éven át kifejtett óriási tevékenysége által bizonyára az összes tudományos világnak egyik nagy embere s egyúttal a M. Tudományos Akadémiának is egyik legérdemesebb és legdiszesebb tagja volt.

És ugyanezen Akadémia matematikai és természettudományi osztálya volt az, mely 1882-iki nagygyűlésén, hogy e híres tagja iránti tisztelete adóját lerőjja, engem bizott meg a nagy férfiú emlékének kegyeletes méltatásával.

De midőn ezt, az elhunyt nagy férfiú iránti érzelmem és azonos hivatásom hűségénél fogva teljes készséggel teszem, egyúttal mélyen érzem erőim elégtelenségét, azon nehéz feladattal szemben, hogy az Akadémia eme nemes inteniójának megfelelő, egy oly nagyszellemű férfiúnak hű élet- és jellemrajzát harmonikus egészen előadhassam; mert ha meggondolom, hogy annak buvárlatai és kiváló irodalmi működése mily óriási befolyással voltak és még jelenleg is vannak a természettudományok különböző szakaira, s hogy a fajok keletkezését fejtegető theoriája, mely

az emberi szellem egyik legmagasabb vívmányát képezi, mily nagy jelentőséggel bír a tudomány fejlődésére nézve: úgy azon tudat áll tisztán előttem, hogy DARWIN neve nem szorúl az én dicséretemre.

Feladatomban nehézségét öregbíti még azon körülmény, hogy DARWIN-nak nagyszerű egyéniségéhez méltó és teljesen kimerítő élet- és jellemrajzi monographiája még mind eddig nincsen megírva, habár theoriája felett különböző európai nyelveken megjelent művek és értekezések száma oly nagy már, hogy a DARWIN-literatura egy egész nagy könyvtárt képvisel.¹ A DARWIN-ra vonatkozó művek csak igen röviden foglalkoznak az ő életével és jellemével, azért nem marad egyéb hátra, mint az e munkákban szétszórt adatokat összegyűjtve és saját véleményemmel kiegészítve, a mennyire csak lehet, hű és kimerítő életképet nyújtani a hazai művelt közönségnek századunk e nagy alakjáról és jelleméről; noha DARWIN-t mint buvárt, tudóst és bölcsészt legjobban saját munkáiból lehet megismernünk, melyek legszebben tüntetik fel a nagy természettudósnak úgy kiváló és sokoldalú irodalmi működését, mint egész lelki világát.

I.

Darwin családja, születése, ifjúsága és egyetemi tanulmányai.

DARWIN egy, az angol fogalmak szerint nem épen gazdag, de vagyonos² és jómódú régi nemes családból származott, melynek nem egy tagja szilárd jelleme, kiváló szellemi tulajdonságai és irodalmi működése által tűnt ki.³ Dédapja ROBERT DARWIN, mint az Elston-i uradalom birtokosa (Nottigham-i grófságban) nagy kedvelője volt a költészetnek, s a növénytannal is sikerrel foglalkozott úgy, hogy a „Principia Botanica“ című munkája a múlt században három kiadásban jelent meg. Öreg apjáról, a híres Dr. ERASMUS DARWIN-ról ismeretes, hogy nemcsak kitűnő orvos (Derby városában) és természettudós, de egyszersmind híres didaktikai költő is volt s több eredeti és jeles munkát írt, melyek

¹ A szövegben előforduló számok a mű végéhez csatolt magyarázó jegyzetekre vonatkoznak.

nagyobb része német, francia és olasz fordításban is megjelent s a szerzőnek úgy rendkívüli észlelő és kombináló képessége, — mint eredeti és mély bölcsészeti szellemmel párosult élénk képzeletéről tesznek tanúságot.⁴ DARWIN édes atyja Dr. ROBERT WARING DARWIN (ki 1766-ban szül. és 83. éves korában húnyt el 1849-ben) szintén jeles és nagyon keresett gyakorló orvos volt Shrewsbury városában. Ennek már nem volt hajlama a költészethez, de rendkívüli emlékező tehetséggel megáldva, nagy megfigyelő képességgel bírt,⁵ mely ritka tulajdonságokat azonban az orvosi gyakorlatnál a kórállapotok felismerésében értékesítette; mind a mellett tagja volt a Royal-Society-nek s írt egy optikai értekezést „On Ocular Spectra“ czím alatt, melyről a híres WHEATSTONE igen dicsérőleg nyilatkozott.

Igen valószínű tehát, hogy DARWIN, a ki 1809. febr. 12-én Shrewsburyben született, testi tulajdonságain kívül elődeitől a tanulásra és kutatásokra való nagy hajlamot és képességet is örökölte; mind a mellett gyermek korában, kivéve a természet iránti nagy érdeklődést, nem tanúsított valami rendkívüli nagy tehetséget; sőt mint maga is később bevallotta, nem igen szorgalmas látogatója volt az iskolának. Az első oktatásban a helybeli gymnasiumban (grammar school) részesült Dr. S. BUTTLER (később litchfieldi püspök) vezetése alatt.

Tizenhat éves korában (1825) az edinburgi egyetemen, atyja kívánságára, az orvosi tudományokat kezdé tanulmányozni; de nem nagy sikerrel; az előadásokat nagyobbra unalmasaknak találta, a bonczteremben alig 2—3-szor fordult meg s csak Dr. GRANT zoologusnak személyisége hatott rá némileg buzdítólag⁶; egyáltalában sokkal nagyobb kedvelője volt a lovaglásnak és vadászatnak, mint a leczkék látogatásának.

Két év múlva, elhagyva az orvosi pályát Cambridgebe ment, hogy ott a Christ-College-ben az egyházi pályára készüljön. Itteni tanárai közül különösen HENSLow természetrajzi tanár és jeles botanikus volt az, a kinek gyakori kirándulásaiban a legnagyobb buzgósággal vett részt, s a ki benne a természetrajzi tudományok iránt élénk érdeklődést

tudott kelteni; mit is DARWIN később — első nagyobb munkájában — nagy hálával ismert el. Ugyanis HENSLOW tanár nemcsak egyetemi pályája alatt, de még később is minden módon támogatta őt, s földkörüli utazása alatt útbaigazító levelei által atyai szeretettel mozdította elő céljait, sőt még visszatérte után, első önálló tudományos törekvéseiben s irodalmi működésében is hathatósan segíté.⁷

DARWIN nem egyszer vallotta be később bizalmas barátjainak, hogy HENSLOW tanárral való ismeretsége előtt csak a foglyok és rókák voltak az egyedüli természeti tárgyak, melyek őt érdekelték, s hogy a mint az előtt szenvedélyes vadász volt, épúgy lett ő azóta a legbuzgóbb rovar-, növény- és ásvány-gyűjtő; de egyúttal beismeri azt is, hogy egész egyetemi ideje alatt még nem igen foglalkozott volt a szaktudományok rendszeres és behatóbb tanulmányozásával. Valamennyi tankönyvnél sokkal nagyobb élvezettel olvasgatta a híres HUMBOLDT SANDOR-nak, éppen akkor fordításban megjelent érdekes utazásait.

Ki a leíró természettudományok akkori kiskorú álláspontját s az egyetemek mostoha viszonyait ismerte, s visszamemlékszik még a 30—40 év előtti azon állapotra, mikor egy zoolog az állatok gyűjtését, meghatározását s az új fajok leírását tartotta főfeladatának, s midőn — úgy nálunk, mint a külföldön — csak az előadások és a gyűjtemények állottak rendelkezésére a tanulónak, ellenben a gyakorlati oktatáshoz szükséges eszközök, laboratoriumok, aquariumok teljesen hiányoztak: az egészen természetesnek fogja találni, ha a fiatal DARWIN a veseszületett practikus lángezzével és önállóan kutató szellemével nem lehetett kielégítve az inkább rabszolgai, mint szellemi munka által az egyetemnek ezen korlátolt viszonyai között.⁸

Innen van, hogy DARWIN mindjárt a három évi tanulmány bevégezése s a tudorság alsó fokának (Master of Arts) elnyerése után, minden alkalmat fölhasznált, hogy önálló megfigyeléseket tehessen a szabad természetben, s önmaga gyűjthessen tapasztalatokat. Ezt ő legjobban valamely melegföldövi világrészben, a természet véghetetlen nagy műhelyében, — a híres HUMBOLDT S. példájára — vélte

elérhetni, s már is azon merész terv kivitelen fáradozott, hogy e célból a kanári szigetekre utazzon, — midőn egy kirándulás alkalmával HENSLOW tanár, tanítványa figyelmét egy épen akkor a kormány részéről tervezett tudományos expedícióra fordítá, s azt tanácsolta, hogy ragadná meg a ritkán kínálkozó alkalmat forró vágyai kielégítésére; mire DARWIN, daczára fiatalságának, az Admirális tanácsához fordult, mely őt nem sokára, főleg HENSLOW tanár meleg ajánlatára s BEAUFORT kapitány admirális hydrographusnak hathatós pártfogása folytán, ez expedíciónál hivatalos természetvizsgálónak nevezte ki.

E világgörűli expedíciónak főcélja volt a már néhány év előtt KING kapitány alatt Patagoniában és a Tűzföldön megkezdett mérnöki fölvételek befejezése, továbbá Chili és Peru partvidéke s a Csendes Oczeán néhány szigetének földrajzi megállapítása, valamint a chronometrikai mérések megejtése a föld körül. E feladata mellett azonban még a természetrajzi viszonyok kikutatása is a lehetőségig célba vétetett.

II.

Világ körűli utazása. — Ennek közvetlen tudományos eredménye.

DARWIN alig 22 éves korában, ezen expedícióval, a „Beagle“ hajón, FITZROY kapitány vezetése alatt Devonport kikötőjéből 1831. decz. 27-én indult útnak, s e világgörűli utazásában a következő pontokat érinté: San Jago, a Cap verdi szigeteket, Brazília, Maldonado, Montevideo, Rio Negro, Bahia blanca, Buenos Ayres, Santa Fé, Banda Oriental, Patagonia, Falklandi szigeteket és a Tűzföldet; innét a Maghellan úton áthaladva Délamerika nyugati partjára ért, hol Chiliben a hajót elhagyva, gyalog járta be a Cordillérakat, — Peruban pedig újra hajóra szállva a Galapagos, Tahiti és egyéb csendes-oczeáni szigeteket, továbbá Uj-Zélandot, Ausztráliát és a Maurícius szigeteket látogatta meg; végre a Jóreménység fokát, Szent Ilona és Azori szigeteket megérintve, 1836. október 2-án, — tehát csaknem öt évi távollét után — ismét visszaérkezett Angliába.

Tagadhatatlan, hogy e világ körűli utazás döntő befolyással volt a fiatal DARWIN szellemének fejlődésére és

tudományos kiképeztetésére s később ő maga is nem egyszer jegyzé meg barátai előtt, hogy ez főforrása volt minden további szellemi működésének. De másrészt szintoly bizonyos az is, hogy a történetben alig találhatni természetbuvárt, ki oly készületlenül és iskolázatlanul fogott a nagy és nehéz munkához, s a ki mind a mellett oly óriási eredményt bírt volna felmutatni, mint DARWIN.

Egyik levelében⁹ ő maga bevallja egészen elfogulatlanul, hogy midőn útra kelt, az anatómiából és zootómiából, még úgy szólva semmit sem tudott, hogy összetett mikroszkop még kezében sem volt, a geológiából pedig igen kevés ismerettel bírt. Volt azonban benne az, a mi e hiányokat mind könnyen kipótolhatta, t. i. ép érzékkel párosult éles megfigyelő, helyesen gondolkozó és kombináló képesség, kitartás a munkában, lángoló szeretet a tudomány iránt és kiolt-hatatlan vágy önálló kutatás alapján ismerni s tanulmányozni a természetet. E ritka tulajdonságokkal és szilárd akarattal sikerült neki iskolai tanulmányainak fogyatkozásait rövid idő alatt fényesen kipótolni.

Utazása alatt, — mindamellet, hogy erős testalkata daczára egészségét a tengeri betegség és a tropikus lázak több ízben keményen megtámadták s őt munkájában igen sokszor megzavarták, — folyton tanult és dolgozott, majd kőzeteket és kővületeket, majd állatokat és növényeket gyűjtögetve s mindent pontosan vizsgálva, tanulmányozva, feljegyezve vagy lerajzolva, a mi a tudomány szempontjából érdekesnek látszott; s kutatva nemcsak a tenger és szárazföld physikai és geologiai viszonyait, ezek flóráját és faunáját, de egyszersmind az élő állatok és növények, valamint a benszüllött emberek tulajdonságait és életszokásait is. Eme csaknem folytonos fáradságos kutatások által DARWIN szerencsés volt nem egy, eddigelé megfegjhetetlennek látszott tüneményt földeríteni s annak természetes okait megállapítani; s midőn öt év múlva a gyűjtött kincsekkel visszaérkezett, már igen sok nagybecsű ténynek és azokból vont következtetésnek volt birtokában.

Lehetetlen mind ama nagybecsű zoologiai, növényteni, geologiai és palaeontologiai kincseket itt mind felsorolni,

melyekkel ő a londoni múzeumokat és ezek által a szaktudományokat gazdagítja.

Hazájába visszatérvén, az alig 27 éves DARWIN nem igyekszik sem utazásáról előleges közlemények, még be nem fejezett dolgozatok által nevének hírét emelni, sem holmi ephemer tárczacikkekkel vagy népszerű előadásokkal a nagy közönség figyelmét magára vonni; sőt ellenkezőleg, már mint fiatal szakbúvár mindjárt az által árulja el rendkívüli szelleme- és jellemének valódi nagyságát, hogy saját személyével nem törődve, egyedül csak a tudomány érdekét tartja szem előtt, s azért a mint visszaérkezik, lankadatlan erővel mindjárt hozzáfog az utazási naplójában foglalt jegyzetek tudományos feldolgozásához. Az általa összegyűjtött természeti tárgyak, állatok és növények leírásához első rendű szaktudósok önként vállalkoztak, kiknek közreműködése mellett DARWIN-nak, aránylag rövid idő alatt sikerült a világ körüli útjának közvetlen tudományos eredményét egy nagy munkába letenni, mely munka az angol kormány költségén öt nagy kötetben jelent meg 1840—1843.¹⁰ E munkában R. OWEN a Délamerikából hozott fossil emlősöket, WATERHOUSE az élő emlősöket, J. GOULD a madarakat, TH. BELL a hüllőket, és L. JENYNS a halakat írta le, míg DARWIN az egészhez egy általános zoologiai bevezetést írt, s azonfölül minden külön kötethez a leírt állatok elterjedésére és életviszonyaira vonatkozó saját észleleteinek leírását csatolta. A mi a DARWIN gyűjtötte gerinctelen állatokat és növényeket illeti, ezeknek leírása külön munkákban jelent meg: még pedig a délamerikai rovarokat NEWMAN, WALKER, WATERHOUSE és WHITE szaktudósok; a Délamerikában és a Galapagos szigeteken talált phanerogam növényeket HOOKER, a Keeling szigeti növényeket HENSLOW, a cryptogam növényeket pedig BERKELEY írták le; és így egyesített erővel hét év alatt az egész óriási anyaghalmoz fel volt dolgozva s a tudomány számára értékesítve, kivéve a gyűjtemény egy kis részét, mely még maig sincs leírva, de gondosan őriztetik a londoni múzeumokban és herbariumokban.

III.

Házassága. — Down faluba való visszavonulása. — Utazásának leírása. — Geológiai munkái. — A korall-szirték és szigetek képződéséről szóló műve.

DARWIN e nagy munka szerkesztése és kiadása alatt három évig Londonban tartózkodott; később pedig — a munka bevégezése után — egyik, anyai ágról való nagybátyjának jószágára (Maer Hall, Staffordshire-ben) ment, hol nem-sokára azután (1839-ben) unokatestvérét, WEDGEWOOD EMMA kisasszonyt, a hírneves J. WEDGEWOOD porcellán gyáros unokáját vette nőül. Később, 1842-ben fiatal nejével falura költözött Kent grófságba, hol távol a nagy város zajától, saját birtokán Down-ban, teljes visszavonultságban, tudományos remete-életet élt, szeretett neje és családja körében s egészen haláláig kifogyhatatlan szellemi erővel dolgozott.

És hogy e csendes és visszavonult élete mennyire termékeny és gyümölcsöző volt a tudományra nézve, azt úgy hiszem eléggé mutatja egész sorozata ama nagybecsű és nagy fontosságú munkáknak, melyek falusi magányából rövid idő alatt az összes művelt világot bejárva, a biológiai tudományokban eddig nem sejtett új mozgalmat keltettek. Ama nagy zoológiai munka, mely mint a világ körüli utazásának első eredménye, jeles szaktudósok közreműködése mellett eddig megjelent, s mely oly hathatósan előmozdítá és emelé a forró földövi állat- és növényvilág körüli ismeretünket, — úgy szólva csak első osztalékát képezi azon szellemi nagy tőkének, melyet ő az útjában egybegyűjtött észleletek és tapasztalatok nyomán szerzett magának.

Irodalmi működése ezen első korszakából főlemlíthetjük a világ körüli utazásának leírását s a geológiai munkák és értekezések egész sorát, melyek mind 1842. és 1846. körül keletkeztek.

Az utazások összes irodalmában alig ismertünk művet, melynek olvasása annyi szellemi élvezetet és tanulságot nyújtana, mint világ körüli utazásának classicus

leírása nyújt az olvasónak. E munka, mely 1845-ben jelent meg először, ily cím alatt: *„Egy természetbúvár utazása a világ körül“*, — tekintve becses tartalmát, valamint szellemes és élvezetes előadási módját és irányát, mondhatni páratlan a maga nemében, s mindjárt első megjelenésekor úgy a szaktudósok, mint a művelt angol közönség figyelmét és érdeklődését rendkívüli mértékben fölébreszté a ritka szellemű fiatal szerző iránt. Valahányszor ezen naplószerűen írt munkának bármely részét, péld. a Galapagos és Tahiti szigetekről, vagy a Délamerikáról szóló fejezeteket újra meg újra elolvasom, mindannyiszor meg kell győződnöm azon igazságról, hogy e munka szerzője ama ritka írókhoz tartozik, kik néhány találó szóval és mondattal egy vidék jellemző sajátságait oly egyszerűen és híven s egyszersmind oly élénken bírják ecsetelni, mintha ennek hű tükörképét látnók szemeink előtt lebegni.¹¹

Ugyanezen korszakban jelent meg DARWIN-tól a legtöbb geológiai munka és értekezés. A kisebb geológiai értekezések közül, melyek többnyire a londoni Geological Society évkönyveiben, vagy egyes angol tudományos folyóiratokban jelentek meg, fölemlíthetjük: 1. a vándorkövek elterjedéséről s az egyidejű nemréteges lerakódásokról Dél-Amerikában (1842),¹² — 2. a régi jégáramoknak hatásáról Carnarvonshire-ben, és az úszó jég által tovaszállított vándorkövekről (1842),¹³ — 3. némely, Délamerikában észlelt vulkanikus tűnemények összefüggéséről s a heglánczok és a Vulkánok képzéséről,¹⁴ — 4. a finom porról, mely az atlanti tengeren a hajókra szokott lehullani (1846),¹⁵ — 5. a falklandi szigetek geológiai viszonyairól (1846)¹⁶ szóló értekezéseket.

DARWIN azonban ugyanezen időben, részben később még más nagyobb és fontosabb geológiai munkákat is írt. Ilyen például a *„Geológiai vizsgálatok a vulkáni szigetek és Délamerika egyes részei körül“* cím alatt közzétett munkája, melyben rövid megjegyzések is foglaltatnak az Ausztrália és Jóreménység fokának geológiai viszonyairól.¹⁷

Legbecsesebb és legfontosabb azonban e munkák között: *„A korall-szirtek szerkezete és elterjedéséről“* írt

műve, mely legott az első kiadás után szerzője nevét még a legtávolabbi tudományos körökben is híressé tette.¹⁸

Ugyanis a korall-szirtek és szigetek már régóta felköltötték a tengeri utazók és természettudósok figyelmét és bámulatát. A tudósok jól tudták, hogy a korall-szirtek valódi alkotói és építői azon élő tengeri munkások, melyek eleven virágok alakjában tömérdek számmal népesítik a tenger fenekét¹⁹ s a vízben feloldott mésznemű anyag földolgozása és kiválasztása által lassankint szárazföldségeket (Continenseket) növesztenek ki az oceán mélyéből; de hogy az alakra, szerkezet- és elterjedésre nézve annyira eltérő korall-szirtek (korall-padok, zátonyok, atollok) mily általános okoknak köszönik létüket: azt DARWIN előtt még senkinek sem sikerült egy általános theoria által megfejteti. Neki ugyanis már a világ körüli utazása alatt bő alkalma nyílt a csendes óceánban szétszórt számtalan korall-szigetet,²⁰ a virágállatok vagy polypok természetét s azon egész forró övi nagy területnek geológiai viszonyait behatóan tanulmányozni, s e tanulmány alapján később sikerült az ő kutató és helyesen combináló szellemének mind e tünemények összességét megfejteti egy elmélet által, mely szerint a korall-szirtek legkülönbözőbb alakulatai mind ugyanazon tényezőkre vezethetők vissza. Mindenekelőtt bebizonyítá, hogy a virágállatok aránylag csak csekély mélységből kezdik építő munkájokat s hogy az élő korallak legfőlebb 30—40 m. mélységig terjednek, ennél nagyobb mélységben pedig csak mészvázai vagy a hullámesapások okozta törmelékeik találhatók. Konstatálta továbbá, hogy a korall-állatok csak tiszta tengeri, nem félig sós (Brackwasser) vízben élnek, melynek hőmérséke legalább is 19° C.-nyi, s csak bizonyos niveau-ig az árapály állása alatt; a szárazon maradtak pedig nemsokára elvesznek.

E tényekből ő azt következteté, hogy magok a korall-állatok — mivel nem képesek nagy mélységben építeni — nem lehetnek közvetlen okai a tenger mélyéből kiemelkedő szirtek- vagy szigeteknek. DARWIN továbbá a saját és más kutatók észleleteit egyesítve bebizonyítá, hogy az oceán által borított területek függélyes ingadozásoknak vagyis

emelő és süllyesztő mozgásoknak vannak kitéve; mely tényezők közül szerintem valamennyi idetartozó tünetmények könnyen magyarázhatókká válnak. DARWIN ezen elmés magyarázata, mely állhatatos kutatásának fontos vívmányául tekinthető, maiglan sincs más, jobban megállapított elmélet által helyettesítve, habár DANA²¹ és SEMPER újabb észleletei szerint a korall-szirtek alakulatának egyes részletesebb tünetményére nézve, még a polypok speciális növényi viszonyai s a tengeráramlások mozgási iránya is befolyással lehetnek.

IV.

Zoologiai alapmunkája a Cirripédiákról.

Ezen, a Geologia körébe tartozó nagy fontosságú vívmányon kívül, DARWIN fáradhatatlan kutató szelleme ugyanakkor, csendes magányában még más, szorosan vett zoologiai tanulmányokkal is foglalkozott, t. i. a Cirripédiák vizsgálatával, melyeknek eredményét egy classicus, két kötetű nagy monographiába foglalta egybe, mely a Ray Society kiadásában jelent meg 1851—1854, számtalan eredeti illusztrációval; mihez később még a fossil Cirripédiák leírását tartalmazó palaeontologiai monographia is hozzájárult.²²

E nagy zoologiai munkában, mely egyik nélkülözhetetlen alpművét képezi a speciális Zoológiának, DARWIN nemcsak rendszertanilag írja le ez érdekes tengeri állatokat, hanem azonfölül bonczani és mikroskopi vizsgálatok nyomán még azoknak legfinomabb szerkezetét, fejlődés- és életviszonyait is előadja, sőt azokat még palaeontologiai szempontból is tárgyalja.

Valóban DARWIN azon ritka buvár volt, a ki, ha bármely tárgy kutatásához fogott, éles buvárszellemé őt mindig biztosan valamely új érdekes ténynek vagy titkos életviszonynak fölfedezésére vezette. Így a Cirripédiák vizsgálatánál is sikerült neki ez állatok némely fájánál és neménél fölfedezni az igen parányi „törpe póthímeket“ (Complemental males), s egyszersmind constataálni, hogy a Cirripédiák osztályában, a mely állatokat eddig kizárólagosan her-

maphroditáknak tartottak, léteznek különivarú fajok és hogy ez utóbbiaknál is, a rendes nagyságú közönséges hím egyéneken kívül a parányi póthímek szintén előfordulnak.

Mindezen nagybecsű, részben korszakalkotó munkák, melyekkel DARWIN állattani és földtani ismereteinket gazdagította, s melyek az ő éles buvár- és inductív szelleméről fényesen tanúskodnak, már magokban elegendők voltak arra, hogy neve az illető tudományos körökben megörökíttessék. Ő azonban e sokoldalú tudományos munkálkodása mellett, minden szabad idejét még egy más, sokkal nehezebb és fontosabb kérdésnek megoldására fordította, értem *a fajok keletkezésének* kérdését, melylyel ő — bár gyakori félbeszakításokkal — már a világ körüli utazása óta a legnagyobb állhatatossággal foglalkozott.

V.

A fajok eredetére vonatkozó kérdésnek rövid története. — A természetrajzi tudományok állapota Darwin föllépése előtt.

E tárgy, úgy látszik, már régóta foglalkoztatta a tudósok és költők szellemét, s a classicus ó-kor egy híres bölcsésze a mileti ANAXIMANDER (a VII-dik században Kr. előtt) azt tanította, hogy az állatok egyik a másikból fejlődtek, s hogy valamennyi állat — az emberrel együtt — eredetileg vízben élt.²³ Ez átalakulás- vagyis transmutációnak fogalmát, mely önként merült fel minden gondolkozó szellem előtt, már a legrégibb Kosmogoniákban, különböző népek meséiben, valamint Ovid metamorphosisaiban is feltalálhatjuk, — habár az ily eszméknek, mivel közvetetlen észleletekre nem támaszkodnak, semmi tudományos értékök nem volt. De a későbbi századokban is nem egy tudós munkáiban találkozunk hasonló nézetekkel, kivált a mióta az égi testek physikája, az astronomia s a geologia fényes haladásnak indultak. Így HARVEY (a XVII-ik században), KANT, HERDER,²⁴ ERASMUS DARWIN (a XVIII-ik században), LAMARCK, ETIENNE és ISIDOR GEOFFROY SAINT HILAIRE OKEN, GOETHE, E. v. BAER stb. (a jelen század elején) nyilvánították — bár nem eléggé és nem kellően indokolva

vagy csak általánosan — ama nézetöket, *hogy a szerves testek fejlődés útján, nem teremtés által keletkeztek és nem változatlanok, s hogy az összes szerves világ folytonos átalakulásban és tökélyesedésben van.* Ez eszmék és hypothesisek azonban főleg a biológiai tudományok akkori fejletlen és kiskorú állapota miatt a régibb túlcenzervatív iskola zsibbasztó nyomása alatt, e század közepéig csak csirájokban szunnyadoztak, míg végre a természettudományok előhaladásával egy férfiúnak sikerült egy általánosan elfogadható elmélet által megfejthetővé tenni azt, a mi mind eddig megfejthetetlennek látszott. E nagy férfiú és reformátor DARWIN vala, ki a *természetes kiválás* (natural selection) tanával új korszakot nyitott meg a biológiai tudományok számára.

És most azon kérdés merül fel előttünk: vajjon mi indította őt arra, hogy e fontos kérdéssel foglalkozzék s úgy szólva egész életét ennek megfejtésére szentelje?

Mindenekelőtt igen valószínű, hogy a fiatal DARWIN már híres öregatyjától (ERASMUS DARWIN) örökölt hajlamánál fogva, érzett különös vonzalmat a tárgy iránt. Ismeretes továbbá, hogy századunk elején, kivált a 30-as években, a tudományos körök figyelme a legélénkebb érdeklődéssel fordult e tárgy felé s nem csekély mozgásba hozta a tudósok szellemét. Alig szenved tehát kétséget, hogy a mi DARWIN-unk, ki tanulmányait végezve, éppen ekkor készült világkörüli útjára, az általános mozgás hatalma alatt szintén figyelemmel kísérte e tárgyat.

Ugyanis a párizsi Akadémiának 1830. febr. 22-én tartott ülésén történt, hogy annak egyaránt két kitűnő tagja, t. i. G. CUVIER és E. GEOFFROY SAINT HILAIRE között a tudomány történetében örökké emlékezetes vita támadt. CUVIER, ki úgy zoológiai és összehasonlító bonczatani, mint palaeontológiai roppant ismereténél s óriási tekintélyénél fogva tagtársát és elleneseit jóval felülmúlta, a fajok és típusok változatlanságát s egymástól való függetlenségét védve, az ismételt teremtések nézete mellett nyilatkozott; míg ellenben GEOFFROY SAINT HILAIRE a fajok változékonyságát s egyes alakoknak csupán a külvizonyok befolyása alatt (monde

ambient) álló s attól függő természetes leszármazását igyekezett bebizonyítani. Azonban, a mint ez érdekes kérdés megfejtése már 11 évvel az előtt LAMARCK-nak ²⁵, — sőt 15 évvel LAMARCK előtt DARWIN ERASMUS-nak nem sikerült, és pedig azért, mert fejtegetéseik részint önkényesek és tévesek, részint elégtelenek voltak, — ép úgy GEOFFROY, kinek minden érvét könnyű szerrel czáfolta meg CUVIER, most sem volt képes a transformatió tana részére, kivívni a győzelmet.

E. GEOFFROYNAK eme szellemi csatavesztése után hosszú időszak következett, melyben a tudomány az úgynevezett „exact Empiria“ egyedüli uralma alatt állott. A tudomány e korszakában senki sem kételkedett már a fajok állandóságában, s a természetrajzi tudományokban senkinek sem jutott eszébe az észlelt tényeket megfejteni, vagy azokat a természetes okokra visszavezetni. Mindenki a tudomány legmagasabb czéljának tekinté a vizsgálat alapján szerzett minél nagyobb számú tényeket lehetőleg pontosan leírni s azokat bizonyos rendszer szerint csoportosítani. Legfontosabb munkának tartották meghatározni a *faj* (species) fogalmát s kitudni, vajjon melyek a *jó* és melyek a *rossz* speciesek? Így aztán gyakran megesett, hogy míg az egyik tudós valamely alakot jó fajnak nyilvánított, addig a másik azt rossz fajnak, vagy csak válfajnak, vagyis fajtának (varietas) nézte. A tudomány ezen szellemzsibbasztó állapotában az akkor általánosan uralkodó nézet nyomán, úgy a zoológok mint a botanikusok legfőbb feladatuknak tekintették megismerni, rendszertanilag meghatározni és leírni a természetben talált alakokat, ezen — mint mondták — megtestesült eszméit a teremtőnek, mitsem törődve azzal, vajjon mikép fejlődtek ez alakok s mily okbeli viszonyban állanak azok úgy egymással, valamint a növény- és ásványországgal, vagy mi az tulajdonképen, a mi az alakok közti nagyobb vagy kisebb hasonlatosságot létre hozta.

E szükkőrű és egyoldalú felfogás szerint — melynek fájdalom, még most is vannak itt-ott egyes képviselői — az állat- és növénybuvár érdemét annál magasabbra becsül-

ték, minél nagyobb volt az általa meghatározott és leírt új fajok száma.

A tudomány eme kiskorú állapota daczára találkozott mégis itt-ott oly gondolkozó állatbúvár, kit ezen akkor uralkodó nézetek ki nem elégitettek, a ki bíráló és inductiv szellemmel törekedett a tünemények természetes okait is — a mennyire lehetett — megfejtani. Így a szellemes embryolog C. E. BAER²⁶ már 1828-ban egyik jeles munkájában egy általános kifejlődési törvényt igyekezett megállapítani, mely szerinte a szerves világban uralkodik; csakhogy ő az állatok átváltozását és tökélyesbülését a szellemnek folyton előhaladó győzelmétől az anyag felett, akarta megmagyarázni. Az állatok és növények átváltozását, sőt az embernek is valamely majomféle emlőstől való származását állították DARWIN előtt még más bűvárok is, de ezek egyikének sem sikerült a fajok leszármazását egymástól kielégítően megfejtteni.

VI.

Darwin „természetes kiválás“ elméletének legelső megfogalmazása és érlelődése.

Hogy DARWIN elmélete nem rögtönösen szülemlett meg szellemében, mint Jupiter fejéből Minerva, hanem csak hosszú és fáradságos kutatás, csoportosítás, mély gondolkodás és elmélkedés által érlelődött hosszú időn át, míg megalkotója azt végre a nyilvánosság elé bocsátá: legjobban kitűnik akkor, ha őt magát lépésről lépésre követjük e szellemi munkában.

„Midőn világgörűli utazásom alatt — írja „Az állatok és növények elváltozása Domesticatio alatt“ czimű munkájában, — meglátogattam a Galapagos szigetecsoportot, mely körülbelül 500 angol mérföldnyi távolságban fekszik Délamerika partjától a csendes oczeánban, ott oly saját-szerű madár-, hüllő- és növényfajokat találtam, milyenek másutt sehol elő nem fordulnak e világon; de a melyek majdnem valamennyien amerikai jelleggel bírtak. A sokszavú rigó (*Mimus polyglottus*) énekében, a dögkeselyű (*Cathartes aura*) éles, durva hangjában, a karos gyertya-

tartó-alakú nagy Opuntiákon azonnal felismerhettem Amerika szomszédságát; és mindamellett e szigetek mégis oly sok mérföldnyi széles tenger által vannak elválasztva a szárazföldtől, s ettől úgy éghajlati, mint geológiai tekintetben különböznek. Még jobban meglepett engem azon tény, hogy e kis szigetszoportnak minden egyes szigetén a legtöbb állat, habár közeli rokonságban voltak is egymással, fajilag mégis eltért egymástól.

„Nem egyszer ama kérdést intéztem magamhoz, vajjon mi módon keletkezhetett e sajátzerű sok állat- és növényalak e szigetekeken? Erre a legegyszerűbb feleletnek látszott az, hogy e különböző szigetek lakosai mindannyian egymásból keletkeztek, s a származás e folyamata alatt egyszersmind módosulásokon mentek keresztül; valamint, hogy az összes szigetszoportnak valamennyi lakói, a legközelebbi Continensről — Amerikából — származtak, mint a honnan természetesen az áttelepedés történhetett. Az azonban megfejtethetetlen problémának látszott előttem sokáig, hogy az erre szükséges módosulatok mikép állhattak be s mi által fokozódtak oly mértékben? s ez bizonyára még soká így maradt volna, ha később nem tanulmányozom a Domesticatio eredményeit s ez által nem jutok az állattenyésztés helyes fel fogásához. Mihelyt ez eszmét teljesen magamévá tettem, — MALTHUS-nak a „Népesedésről“ című műve átolvasása után — azonnal beláttam, hogy az állatok és növények túlságosan gyors szaporodásának multhatatlan eredménye: *a természetes tenyésztés vagy kiválás*; mert az állatok élet szokásairól tett hosszú előtanulmányaim alapján teljes mértékben tudtam méltányolni az általános versenynek, vagyis az úgynevezett életért való tusának a hatását.

„Mielőtt még a Galapagos szigeteket meglátogattam volna“, — folytatja tovább DARWIN, — „északról dél felé tett utamban, Délamerika mindkét oldalán, sok állatot gyűjtöttem s mindenütt amerikai alakokkal találkoztam a lehető legkülönbözőbb életföltételek mellett; ugyanazon sajátzerű nemekhez tartozó fajok, más fajokat helyettesítvén. Hasonlót tapasztaltam akkor, midőn a Cordillerákat megmásztam, a sűrű tropikus erdőkbe behatoltam és Amerika

édes vizeit átkutattam. Később azután meglátogattam a föld más vidékeit, melyek minden életföltételekre nézve Dél-amerika egyes részeivel hasonlíthatatlanul jobban megegyeztek, mint a hogy a Continensek különböző részei egymáshoz hasonlítottak; és mind e mellett e területeken u. m. Ausztráliában és Afrikában, lehetetlen, hogy azonnal föl ne tűnjék a termékeknek teljes különbsége az utazó előtt. Így az eszme újra fölmerült bennem, hogy a közös leszármazás Délamerika előbbi lakosaitól vagy telepítvényeseitől magyarázhatja meg egyedül az amerikai typosok túlnyomó elterjedését azon egész nagy régióban.“²⁷

Ugyanezen eszmék támadtak benne, midőn Délamerikában a föld különböző rétegeiben talált s már régóta kihalt állatok maradványait a még jelenleg élőkkal egybe-hasonlította.

Így történt azután, hogy DARWIN, a mint útjáról visszaérkezvén naplója feldolgozásához fogott, e munka alatt 1837-ben „úgy tetszék neki, hogy a fajok keletkezésének kérdésében lehetne talán valami eredményre jutni, ha mindazokat a tényeket türelmesen összegyűjtené és egybevetné, melyek bármily vonatkozással lehetnek e kérdésre s ennek megfejtéséhez valamiképen hozzájárulhatnak“. „Midőn ezt öt éven át tettem“ — folytatja tovább „*A fajok eredetéről*“ írt munkája bevezetésében — „bátorkodtam e tárgy fölött kissé mélyebben gondolkozni és róla néhány rövid megjegyzést fogalmazni, melyeket további két év múlva (1844-ben) egy kis vázlat alakjában bővebben kifejtettem, hozzá csatolván ama végkövetkeztetéseket, melyek nekem valószínűeknek látszottak, és attól az időtől fogva kitartóan és állandóan foglalkoztam e tárggyal“.²⁸

Így ír DARWIN 1859-ben, tehát 22 évvel azután, hogy e művéhez legelső gondolata megfogalmazott, és 15 évvel azután, hogy annak első vázlatát kidolgozta és szerencsére néhány oly meghitt barátjának mutatta meg, mint Ch. LYELL, D. HOOKER és A. GRAY.

VII.

Wallace föllépése, irodalmi működése és összehasonlítása Darwinnal.

De míg DARWIN szelleme e nagy kérdés megfejtésével foglalkozott, az alatt és ugyanekkor a föld másik végén ALFRED RUSSEL WALLACE²⁹ fiatal bűvár hasonló irányban működött. Eme, DARWIN-nál 14 évvel fiatalabb természetvizsgáló, ki midőn előbb (1847-ben) HENRY BATES barátjával Délamerikába utazott s ott az Amazon folyam és Rio Negro vidékét állattani szempontból több esztendeig vizsgálta volna, — később (1854-ben) Keletindióba ment azon czélból, hogy a malayi nagy szigetesoportban — az orangután és paradicsom madár hazájában — az állatvilágnak különböző alakjait s azok elterjedését, egymáshoz való viszonyait és élet-tüneményeit helyben tanulmányozhassa.

WALLACE, ki a malayi szigetek állatvilágát mindössze 8 évig tanulmányozta és szintén a fajok keletkezésének kérdésével foglalkozott, 1858-ban Ternate-ből egy erre vonatkozó dolgozatot küldött be DARWIN-nak azon kéréssel, hogy azt a Linnean Society ülésében előterjeszteni szíveskedjék. DARWIN, nem csekély meglepetésére, azt találta, hogy ez értekezés oly vezéreszméket tartalmaz, melyek a már 20 év óta készülöben lévő nagy munkájában szintén befoglaltatnak, melyben a fajok keletkezésének megfejtésére a természetes kiválasztási theoriáját alkalmazta s mely munkának vázlatát s ennek tartalmát néhány jó barátja már az előtt ismert. DARWIN a fölötti zavarában, hogy mikép lehetne úgy fiatal barátja, mint saját személye irányában igazságosan eljárni, az ügyet eldöntés végett Dr. HOOKER és Sir Ch. LYELL-re bízta, s ez utóbbiak tanácsára és unszolására végre elhatározta, hogy saját munkájából rövid kivonatot fog közölni ugyanazon ülésben, melyben egyszersmind WALLACE értekezése is felolvastatnék.

Ez csakugyan megtörtént a Linnean Society 1858. július 1-én tartott örökké emlékezetes ülésén, melyben mind a két szakbúvárnak nagy fontosságú, ugyanazon alapeszméket tartalmazó, bár egymástól függetlenül készített értekezése, roppant számú közönség jelenlétében s a tudósok

nem csekély bámulatára legelőször a tudományos világ elé bocsáttatott.³⁰

DARWIN nemsokára azután sajtó alá rendezé a „*Fajok eredete*“ című nagy munkáját, melynek első kiadása már 1859-ben megjelent. De ha DARWIN-nak saját munkái iránti szigorúságát és lelkiismeretességét számbaveszszük, úgy igen valószínű, sőt bizonyos, hogy ő a WALLACE munkálata folytán közbejött kényszerítő körülmény nélkül még ekkor a fajok eredetét fejtegető nagy munkáját nem bocsátja vala a nyilvánosság elé. Mert, habár a munka nagyobbára kész volt is, még mindig talált benne hézagokat, melyeknek kiegészítése és legyőzése még sok évi munkát igényelt, — különösen hiányoztak benne még az elméletének kellő támogatásához szükségelt, az emberre, valamint a házi állatokra és culturnövényekre vonatkozó bizonyítékok.

De másrészt mind a két buvár, úgy DARWIN, mint WALLACE jellemének igazi nagyságát feltűnteti ama körülmény, hogy habár egymástól egészen függetlenül, csaknem egyazon általános alapkövetkeztetésekre jutottak e kérdésre nézve, ők azért sem gyűlöletes polemiába, sem prioritási vitába soha sem bocsátkoztak.³¹ Mindegyik szívesen és teljesen elismerte a másinak jogát s azt tiszteletben tartotta. Mind a kettő még később is egymástól függetlenül s nem egyszer ugyanazon irányban dolgozott. WALLACE a tudományoknak szintoly óriási munkása volt, mint DARWIN, de nem bírt oly terjedelmes és mindent felölelő áttekintéssel s oly mélyen beható, kutató inductív szellemmel, mégis az állatvilág egyes viszonyait mélyebben és részletesebben tanulmányozva, ez által nemcsak hatalmasan előmozdítá DARWIN elméletét, de az „*állatok földrajzi elterjedése*“—ről írt munkája által egyszersmind az Állattan e nagy körét egészen új alapra fektetvén, tudományos megalapítója lett az újabb Állatföldrajznak. És habár WALLACE később — mint tudjuk — a modern mysticismus (spiritismus) ködös útvesztőire tévedve, némely tekintetben, kivált az ivarbeli kiválást illetőleg DARWIN-tól egészen eltérő véleményen volt,³² mégis munkáiban mindig a legnagyobb tisztelettel s érde-

meinek teljes elismerésével nyilatkozik róla. Számos munkája közül egyikben sem találjuk a panasznak legkisebb árnyékát, vagy a bánkódás és sajnálatnak leggyengébb kifejezését a felett, hogy a „természetes kiválás elmélete“ egyedül DARWIN neve alatt terjedt el a világban. Sőt épen ellenkezőleg őszintén örült azon nagy lendületnek és haladásnak, melyet ezen elmélet DARWIN hatalmas szelleme által újabb időben nyert. Semmi sem jellemezheti jobban WALLACE jószágát, szerénységét és igazságszeretetét, mint egyik munkája bevezetésében az olvasóhoz intézett saját szavai: „Egész életemben éreztem — írja ezen művében,³³ — és most is érzem a legélénkebb meglepődést az iránt, hogy DARWIN e tárgygyal sokkal előbb foglalkozott, mint én, s hogy a fajok eredetére vonatkozó nehéz munkának terhe nem rám nehezedett. Régóta, tapasztalásból ismerem saját erőimet, melyek, jól tudom, erre egyáltalában nem lettek volna elégségesek. Sokkal képesebb és tehetségesebb férfiak elismerik, hogy nem bírják ama fáradhatatlan türelmet, mely a különféle tények óriási halmazának összegyűjtésére kívántatik, — nem bírják ama bámulatos szellemi tehetséget, hogy e tényeket kellően csoportosítva fel is használhassák, — nem azon kiterjedt és pontos physiologiai ismereteket, — nem azon éleselműséget a kísérletnek kigondolására, sem az ügyességet azok sikeres megajtására; — s hogy az előadásra nem bírnak azon bámulni való, egyaránt világos, szabatos, meggyőző és bírálható iránylyal: mind oly tulajdonságok, melyek harmonikus egyesülése DARWIN személyében, valamennyi most élő ember között talán őt tette a legképesebbé és legalkalmasabbá a nagy munkára, melyre vállalkozott s melyet sikeresen be is végzett“. — Ime e valóban nemes szavak legjobban fejezik ki WALLACE tiszteletét s őszinte véleményét DARWIN munkája iránt. Valóban az angol nemzet büszkén mutathat mindkét ritka fiára, a kik úgy a szellem, mint a jellem nagysága tekintetében méltán tekinthetők a tudósok mintaképeinek.

VIII.

„A fajok eredete“ című alapvető munkájának általános hatása. — A házi állatokról és culturnövényekről, — az ember származásáról és ivari kiválásról, és az indulatok kifejezéséről szóló munkák.

DARWIN, a fajok eredetét magyarázó korszakalkotó munkájával — mely azóta (1859. óta) 6 kiadásban és 22 ezer példányban, angolul és valamennyi művelt nemzet nyelvén fordításban is megjelent,³⁴ a benne kifejtett természetes kiválás (*Natural Selection*) elmélete által, természetes okokra vezette vissza a fajok eredetét. Elméletét t. i.: 1. az egyes egyének elváltozására, 2. a változott jellegek átöröklésére és ivadékról ivadékra való fokozódására, 3. a szerves világban általánosan uralkodó életversenyre, vagyis életért való tusára, 4. az ezek folytán lassanként átváltozott és a viszonyokhoz képest legalkalmasabb alakoknak fennmaradására alapítja.³⁵

E században alig ismerünk egy theoriát, mely a természettudományok körében oly általános érdeklődést keltett és oly nagy változást idézett volna elő az eszmékben és nézetekben, mint DARWIN ezen elmélete.

De vajjon lehet-e az, hogy általános föltűnést és érdeklődést ne keltsen az oly jól és sokoldalról támogatott elmélet, melynek feladata: megvilágítani a természet leghomályosabb titkait s megoldani az eddig megfejtethetlen problémákat, — az elmélet, melynek célja kimutatni az összes szerves világ létének s folytonos fejlődésének azon alaptörvényét, mely szintén úgy uralkodik rajta időben és térben, a mint a nehézkedés törvénye az égi testeken, s a mint a vegyrokonság minden anyagon, — és a mely alaptörvényre könnyen visszavezethetők minden egyéb az élő világban eddig ismert törvények és tünemények. Ez alaptörvény nem egyéb, mint a DARWIN által megállapított fejlődési törvény, a „természetes kiválás“ folytán, mely e szerint egyaránt, mindenkor és mindenütt uralkodik az összes szerves világban ép úgy, mint ennek minden egyes egyénében.

DARWIN „a fajok eredetéről“ írt alapvető munkájának

megjelenése után a hatvanas és hetvenes években több más, igen fontos munkát is írt, melyek elméletét még jobban támogatják. Így: „*a házi állatok és cultur-növényekről*“ szóló s már 1868-ban megjelent művében ismét nagyszámú új bizonyítékot adott elmélete részére; ³⁶ egy másik még fontosabb, 1871-ben megjelent munkájában pedig az „*ember származását és az ivarbeli kiválás*“-t adja elő, ³⁷ mely után nyomban „*az indulatok (emotiók) kifejezéséről emberben és állatokban*“ című más nagyobb munkája következett 1872-ben. ³⁸ E két utóbbi művében DARWIN saját elméletét teljes sikerrel alkalmazta az emberre is, és annak úgy testi, mint szellemi tulajdonságait összehasonlítja az állatokéival. Ezen irányban a saját gyermekein tett észleletek alapján igen becses „*adatok a gyermek physikai tulajdonságai fejlődésének ismeretéhez*“ zárják be ez igen fontos és érdekes munkák sorozatát.

IX.

Növénytani munkái s irodalmi működése életének későbbi időszakában. — A televényföld képződésére vonatkozó műve.

Mindezen nagybecsű munkák fölemlítésével t. Akadémia! — még nem meritém ki óriási munkásságának, folytonos és szüntelen buvárkodásának összes eredményét. Mert a geológiai, állattani, embertani és a fajok eredetére vonatkozó nagy munkáin kívül, DARWIN termékeny induktív kutató szelleme, a biológiai tudományok egy más rokon ágára, a phytobiológiára is kiterjedt. A lángeszű bűvár ez által e tudomány részére új s eddig ismeretlen tért hódított a vizsgálatra, s így nem kevesebbé fényes helyet vívott ki magának a növénytan terén is. E munkák sok évi oly vizsgálatokon, észleletek- és kísérleteken alapúlnak, melyeket ő a hatvanas és hetvenes években nagyjából saját kertjében és üvegházában tenyésztett élő növényeken végzett.

A nagyobb és fontosabb ily növénytani munkáihoz tartoznak a következők u. m.:

A különböző eszközökről, melyek segítségével az Orchideák (Kosbor-félék) a rovarok által termékenyíttetnek. ³⁹

*A kereszt- és az önmegtermékenyítés hatásáról a növények országában.*⁴⁰

A különböző alakú virágokról egy és ugyanazon fajhoz tartozó növényeknél (vagyis a heterostyl, dimorph és trimorph növényekről.)⁴¹

*A kúszó növények mozgásairól és életszokásairól,*⁴² továbbá — *A növények mozgás képességéről*⁴³ (t. i. azon rejtélyes mozgási tüneteményekről, melyek Circumnutatio név alatt ismeretesek s a csirázó magvakon és növényeken, valamint a hajtásokon és leveleken észlelhetők, — vagyis a nycterotropikus és heliotropikus növényekről); — végre

A Rovarevő növényekről szóló epochalis munkája.⁴⁴

E nagyobb műveken kívül ugyan ekkor több kisebb igen érdekes értekezést is írt egyes *dimorph és trimorph növényekről*, melyekben a különalakú virágokat s azok termékenyítési viszonyait ismerteti; nevezetesen a kankalin (*Primula*), len (*Linum*) és a kosborfélék (*Orchideák*) virágairól s a *Verbascum* (farkkórók) nemben előforduló természetes koresfajtákról. — Mind e kisebb dolgozatai 1862—1868. közt jelentek meg a londoni Linnean Society közleményeiben.⁴⁵ DARWIN-nak e vizsgálatok által nem csak a növények legbonyolultabb s eddig alig ismert életviszonyait sikerült számos észlelet és kísérlet nyomán megállapítani, de egyszersmind bebizonyította azt is, hogy finom észlelő képesség, éles, kombináló ész és kitartás mellett képes még a legközönségesebb tárgyakon is, milyen pl. a kankalin, len stb. a legérdekesebb tüneteményeket ellesni s azokat következtetés által megfejteni.

Oriási szellemi munkássága azonban még ezzel sem érte határát. A fajok eredetéről általa felállított „természetes kiválás“ elmélete, — mint minden új s az addigi nézeteket teljesen megdöntő elmélet mindjárt az alapmunka első megjelenése után (1859.) nem egy oldalról volt kitéve heves támadásoknak. Bámulatos ama végnélküli kitartás, türelem és szellemi ruganyosság, melylyel DARWIN alapmunkájának újabb meg újabb, bővített és javított kiadásában az elmélete vagy ennek egyes tételei és állításai ellen szak tudósoktól felhozott ellenvetések folytán nézetét módosítani,

magyarázatni, egyes esetben pedig új tényekkel s azokból vont következtetésekkel jobban és jobban támogatni s kibővíteni igyekszik; úgy, hogy DARWIN tulajdonképp egészen utolsó lehetőleg folytonosan dolgozott elméletének minél teljesebb kiépítésén.

A mely tárgyat bűvár szelleme felkarolt, azt ő soha meg nem szűnt figyelemmel kíséreni s vizsgálatára szentelni minden idejét és erejét mindaddig, míg teljes eredményhez nem jutott. Így már 29 éves korában, midőn a világműről utjáról még alig érkezett vissza, DARWIN néhány észleletet közölt, a *földgiliszták hatásáról* a televény föld képzését illetőleg, egy — alig 5 oldalra terjedő — kis értekezésben, mely a londoni Geological Society munkálatai között jelent meg 1838-ban.⁴⁶ Hogy ez érdekes tárggyal még később is többszöri megszakítások mellett mily buzgalommal, kitarással és eredménnyel foglalkozott, sok éven át, azt ama nagyobb „*A termőföld képződése a férgek hatása által*“ című munkája legjobban bizonyítja, melylyel egy évvel halála előtt lepte meg a tudós világot. Ezen úgy geologiai, mint gazdasági szempontból igen fontos munkájában, mely 1881-ben 6 ezer példányban jelent meg — számtalan észlelet és kísérlet nyomán megállapította, hogy a földi gilisztáknak igen fontos szerepök van a természet háztartásában s hogy ezen a földben roppant nagy számmal turkáló igénytelen férgeknek köszönheti az ember leginkább a televény föld (humus) képződését.⁴⁷ „Valóban bámulni való“ — írja DARWIN — „ha meggondoljuk, hogy a humusnak összes mennyisége a föld kerekiségén a giliszták testén, bélsővén ment keresztül s hogy az minden 2—3 év alatt újra meg újra ismét keresztül megy testökön. Az eke egyike az ember legrégebb és legbecsesebb találmányainak, de a férgek már sokkal előbb az eke feltalálása előtt rendesen szántották fel a földet s azt most is folytonosan szántják, úgy, hogy kétkednünk kell, vajjon van-e sok más oly állat a földön, melynek annyira jelentékeny szerepe volna a föld történetében mint ezen alacsony szervezetű lényeknek.“⁴⁸

X.

Darwin magán- és családi élete. — Jelleme. — Életszokásai és életmódja.

T. Akadémia! Az eddigiekben a tudós DARWIN-ról szóltunk. Igyekeztünk irodalmi tevékenységét s tudományos műveit, melyek tőle 45 év alatt megjelentek, a mennyire lehetett történeti és chronologiai összefüggésben és sorrendben megismertetni. Tekintsük most DARWIN-t mint embert.

Kötelességünk, még pedig kedves és kegyeletes kötelességünk kijelenteni, hogy e század egyik legnagyobb természetbúvára egyszersmind egyike volt a legjobb, legszerényebb, legtisztább jellemű embereknek, — egyike a legjobb polgároknak és a legszerencsésebb családatyáknak. Bármily nagy volt az ő tevékenysége és hatása a tudományra nézve, nem kevesebbé magasan állott ő mint ember és polgár, jellemének tisztasága és magasztossága által.

DARWIN, midőn megnősült 29 éves volt s nejével 43 éven át a legboldogabb házasságban élt. E házasságból 2 leánya és 5 fia született,⁴⁹ kik a midőn meghalt, még mindannyian életben voltak. Megjegyzendő, hogy fiai közül ketten u. m. FRANCIS és GEORGE részt vettek atyjok irodalmi tevékenységében az által, hogy vizsgálatainál segítségére voltak. Jelesen a „*növények mozgásképeségéről*“ című munkája FRANCIS (egyik fia) közreműködése mellett jelent meg; — egy másik „*a kúszó növényekről*“ írt művéhez pedig a rajzok GEORGE fiától valók.

DARWIN már 30 éves korától kezdve — házassága első éveiben — visszahúzódva élt a nagy világtól, kedves falusi magányában, Down birtokán, szeretett felesége, gyermekei és néhány jó barátja társaságában, mely utóbbiak közül itt csak a híres SIR JOHN LUBBOCK-ot említjük, ki mint High Elms birtokosa csaknem közvetetlen szomszédja volt.

E visszavonult, csendes életre őt nagy részben a hosszú tengeri utazás folytán nagyon megrendült egészségi állapota indította, a miről barátai előtt nem egyszer panaszkodott. Ez okból kénytelen volt ő, a mennyire csak lehetett, a zajos és izgalmas világvárosi életet kerülni, hová

legfőlebb csak akkor szokott volt berándulni, hogyha valamely értekezést a Geological vagy a Linnean-Society ülésén elő akart adni. De még más oka is lehetett visszavonult csendes életének.

DARWIN kétségkívül a nyugalmat, szellemi függetlenséget és tudományt sokkal magasabbra becsülte, mint bármely tekintélyes hivatalos állást vagy személyes kitüntetést s nem vágyódva sem tanári állásra, sem titkárságra vagy elnökségre bármely tudományos társulatnál, egyedül csak a tudomány egyszerű közmunkása akart lenni s maradni és mint ilyen működni egész életében, hogy csak minél több idejét szentelhesse a kutatásoknak. Kétséget sem szenved, hogy e magányos és teljesen független falusi élete és állása igen hathatósan előmozdítá a kiválás elméletének kiépítését, s nagy munkájának teljes bevégzését; mert ha kénytelen lett volna Londonban élni s erejét különféle más irányban szétforgácsolni, úgy bizonyára nem bírta volna egész tevékenységét ama nagy probléma tanulmányozására és megfejtésére összpontosítani, mely még a világ körüli utazása alatt megfogamzott volt szellemében.

Csendes otthonában tettelegesen és kizárólag a házi állatok és növények életviszonyainak tanulmányozásával foglalkozott, s midőn egyes tudós vendégének, avagy barátainak szép zoologiai gyűjteményét, gazdag könyvtárát, dolgozó szobáját vagy nem kevesebb érdekes nagy kertjét mutogatta, rendesen azt szokta volt mondani: *„Im ez az én laboratoriumom, ez a legbiztosabb út, mely a kiválás theoriájához vezet.”*

DARWIN ugyanis, a meddő speculációk helyett, fontos kérdések eldöntése végett mindig közvetlenül a természethez mint legnagyobb auctoritáshoz fordult. Hogy a domesticatio által cultivált szerves alakokat (race-ok és kores-fajokat) minél behatóbban összehasonlíthassa a szabad természetben élő szervezetekkel (fajokkal és fajváltozatokkal) házánál mindig nagyszámú s minden fajtajú galambokat tartott, melyeknek nagy részét buzgó és értelmes tisztelői szívesen küldözgették neki a világ legtávolabbi részeiből. Kertjében azonfölül a legkülönbözőbb fajtajú tyúkok, ludak,

kacsák, tengeri nyúlak és más házi állatok is voltak. A küszó és egyéb növények körül való kísérleteit is saját kertjében ejtette meg. Üvegházában forró övi orchideákat és egyéb oly érdekes növényeket tenyésztett, melyek biológiai vizsgálataihoz szükségesek voltak. Ugyanítt ejtette meg érdekes kutatásait a férgek (*Lumbricinák*) életmódja- és hatásáról, valamint behatóbb észleleteit az állatok és növények életviszonyai — és mozgási képessége körül. Ily módon bámulatos kitartással gyűjtögette ő az adatokat és bizonyítékokat a kiválás elméletének támogatására, 42 éven keresztül, csaknem halála órájáig.

Ha meggondoljuk, hogy DARWIN 1840. óta, tehát életének 31-ik évétől kezdve, főleg nagy utazásának fáradalmai következtében nem a legjobb egészségnek örvendett, s hogy ezen többé-kevesebbé szenvedő testi állapota őt némely napokon egészen képtelenné tette a munkára: úgy azon nagy szellemi tevékenység és productivitás, melyet ezen akadályok daczára mégis oly fényesen birt kifejtteni, bizonyára nagyon meglepő tüneményt képez. Erre nézve egyik barátja és kitünő tudós, Prof. ASA GRAY már 1874-ben megjegyzé rőla; „Annyi munkának összege, melyet ő már eddig is bevégezett, meghaladja még a legerősebbnek erejét is. Legbámulatosabb pedig, hogy mind e munkát folytonosan gyenge egészsége mellett egyáltalában győzhette.“⁵⁰ És ha daczára a majdnem folyton gyengélkedő egészségnek és bámulatos szellemi tevékenységnek mégis oly magas életkort ért el: azt valószínűleg csak szigoruan rendezett életmódjának s azon körülménynek köszönheté, hogy minden némileg kedvező szabad óráját jól tudta felhasználni a tudományos munkára.

DARWIN életszokásaira és életmódjára vonatkozólag megemlíthetők itt a következő jellemző vonások: Ő csak a zajtalan tevékenység szerény korlátai közt érezte magát otthonosnak. Ez okból nagyobb társaságokba soha sem járt, s Londonban is, a mióta Down-ba visszavonult, csak igen ritkán fordult meg. Fiatalabb éveiben — még a 60-as években is — minden nap reggel egy óra hosszat lovagolni szokott, mely élvezetről azonban az utolsó 12 évben

egészen le kellett mondania hanyatló egészsége miatt; azóta csak gyalogsétákat tett saját kertjében vagy a szomszédos mezőkön és réteken; ez útjában — majd az élő állatok és növények közvetlen észlelésével foglalkozott, majd pedig a jó falusi néppel, kivált a gyermekekkel szeretett beszédbe ereszkedni, kik mindig a legnagyobb tisztelettel és szeretettel voltak a barátságos, jó öreg úr irányában.

DARWIN rendesen 6, ritkán 7 órakor reggel szokott fölkelni s rövid séta után egyedül reggelizni; azután átnézve a beérkezett leveleket, a napnak további idejét vizsgálataival és tanulmányaival töltötte el dolgozó szobájában. Este a közös társalgó terembe ment, hol családja körében s egyes rokonérzelmű barátjaival olykor kedélyes és élénkebb társalgásba ereszkedett, de azért mindig korán tért nyugalomra.⁵¹

XI.

Látogatás Darwinnál. — Személyének testi és lelki tulajdonságai. — Egészségének hanyatlása. — Halála.

Legyen szabad ez alkalommal azon benyomásról is szólanom, melyet Londonban való rövid tartózkodásom alatt — mintegy kilencz év előtt — DARWIN személyisége rám tett. Midőn őt Downban saját házában meglátogattam, egészségi állapota ugyan nem engedé a hosszas társalgást, de azért mégis szíves volt csaknem egy óra hosszat velem kedélyesen és fesztelenül társalogni. A híres tudós egy melékszobából, botra támaszkodva lépett be a terembe, ahol néhány perczig várakoztam reá. Kezet szorítva igen szívesen fogadott s legott székkal megkínálva, maga is egy zsöllyében foglalt helyet. Elpanaszolta, hogy egy idő óta hanyatló egészsége nem engedi őt mindazon tudományos vizsgálatokat bevégezni, melyeket maga elé tűzött. A többi közt megemlékezett arról is, hogy munkáimat az izomrostok fejlődéséről és izomidegek végződéséről (német nyelven), valamint az ő elméletéről írt magyar művem (melyeket néhány évvel előbb küldtem neki) örömmel fogadta. Igen sajnálja, hogy a magyar nyelvet nem érti. Majd el vezetett könyvtárába és dolgozó szobájába, hol néhány épen vizs-

gálatban levő csirázó növénymagvakat mutatott. Ily kedélyes eszmecsere mellett vajmi rövidnek tetszett előttem az idő, melyet a nagy férfiú társaságában szerencsém volt eltölteni. Midőn végre távoznom kellett, szívélyesen bucsuzott el tőlem, azt mondván: nagyon örül, hogy alkalma volt személyesen is megismerkedni egy rokonérzelmű magyar szaktudóssal.

E találkozásom a nagy szellemű férfiúval előttem örökké felejthetetlen marad. Még ma is, habár 9 év múlt el azóta, lelkem előtt lebeg érdekes személyének tekintélyes arca, a szép socratesi fejjel, magas és széles homlokkal, őszfehér, gyér hajával, sűrű bajuszzsal, hosszú fehér szakállal, végtelen jóságot és szelidséget visszattükröző, mélytekintetű nagy szemekkel, s ezek fölött elterülő két nagy bokros szemöldökkel. Daczára a szenvedés némi kinyomatának, termete nagyobbak látszott a közepszerűnél, s testalkatra még mindig erős és izmos volt. Külső fellépése, modora, magaviselete s ruházata finom műveltségű angol gentlemanéhez vagy valamely arisztokrataéhoz hasonlított, megáldva teljes lelki nyugodtsággal és igen szeretetreméltó kedélyes hangulattal. Családi élete, kedves művelt nejével és gyermekeivel a boldog házasság életnek valódi mintaképe volt. A classicus zenét kivált MOZART-ot, HAYDN-t és BEETHOVEN-t nagyon kedvelte s a legnagyobb élvezettel hallgatta a leányai és fiai által eljátszott egyes zenedarabokat.⁵² Mint hatósági személy köztisztelet tárgya volt az egész környéken.

Saját érdemeiről mindig igen szerényen nyilatkozott, ellenben más tudósok valódi érdemeiről mindenkor elismeréssel beszélt és írt; sőt mások ellenvéleményét, vagy megjegyzését, ha azok igazságáról meggyőződött, készséggel fogadta; míg ellenkező esetben azokat csak ellenérvek és új tények által igyekezett megcáfolni, a leggyengédebb módon. Egyesek igazságtalan és korlátolt támadásait pedig mindig a legnagyobb lelkinyugalommal, legfőlebb demokritosi mosolylyal fogadta. Az őt olykor látogató tudósok iránt mindig előzékeny, szíves és őszintének mutatkozott, de a sok és bő beszédnek soha sem volt barátja. Az irigység, féltékenység, hiúság a legesekélyebb árnyékot sem vethet-

nek jellemére. A tudományt teljes odaadással, minden önzés nélkül művelte, az igazságot csak önmagáért szerette, a nélkül, hogy életében valaha tekintettel lett volna saját személyének érdekére. A híres férfiaknak oly gyakori rugói, az ambíció és hiúság legkisebb helyet sem találtak keblében. Kitérítetéseket keresni soha sem jutott eszébe, habár a világ legelső tudományos testületei választották őt tagjukká.

DARWIN igénytelen és szerény jellemét legjobban tanúsítja azon érdekes eset, hogy egy londoni könyvkiadónak, ki néhány évvel halála előtt az autobiographia kiadása céljából, életrajzi adatokat kért tőle, csak annyit írt: *„Nevem Charles Darwin, születtem 1809-ben, tanultam, körülutaztam a világot, és ismét tanultam s még mindig tanulok“.*

De e nagy férfinak még élete utolsó évei és végső napjai is mindenkit a tisztelet és bámulat mély érzésére képesek indítani. Köztudomásu dolog, hogy DARWIN egészségi állapota a földközi utazás fáradalmai folytán már régóta nem a legjobb volt.

Szenvedő egészsége az utolsó tíz év alatt mindinkább hanyatlani kezdett s régi szívbaja miatt mind gyakrabban ismétlődtek a nehéz légzés és ájulás rohamai. E baj azonban nem tartotta őt vissza attól, hogy a rohamoktól szabad idejét saját kertjében vagy a környéken sétákra, vagy tudományos kutatásainak folytatására felhasználja. Sőt még halála előtt egy hónappal is (márczius 16. 1882) képesnek érezte magát a Linnean Society ülésén Londonban egy növényteni értekezését előadni, melyben a növények gyökérsejtjein és a chlorophyll-testecskéken szénsavas ammonium által beállott s mikroszkop segítségével általa észlelt saját-szerű alakváltozásokról értekezett. De még a halála előtti napon, zsölle-székbén ülve is vizsgált egy élő növényt, melyet a kertből szolga által hozatott be magának, s este lefekvés előtt még olvasott. Másnapra azonban (április 19-én) a gyengeség és kimerültség tünetei rohamosan növekedvén, délután 4 órakor felesége, két leánya és legidősebb fia FRANCIS karjai közt lehelte ki magasztos, halhatatlan szellemét.

A hová csak a civilizáció és tudomány fénysugarai elhatoltak, mindenütt mély fájdalommal érezték, hogy egy lángeszű tudóssal, egy korszakalkotó bűvárral, egy magasztos jellemű philosophussal és nagy kutatóval lett szegényebb a föld.

Holt testét az összes angol nemzet egyhangú kíváncsára Londonba vitték, és daczára annak, hogy DARWIN saját családi sírboltjába Downban akart eltemettetni, a család beleegyezése után, 1882-ik évi április 26-án d. u. a nagy férfiak dicsőség-csarnokában, a Westminster apátságban temették el nagy ünnepélyes szertartással. Egyszerű koporsóján, — melyet a koszorúk és virágok egészen eltakartak — egy érzelemezen ez egyszerű szavak voltak olvashatók: „*Charles Robert Darwin, born 12-th febr. 1809. — died 19-th April 1882*“. Szemfedelének szalagjait a legfényesebb családok tagjai és legelső tudósok u. m. ARGYLL és DERBY hercegek, LOWEL északamerikai követ, HUXLEY, HOOKER, LUBBOCK, WALLACE és SPOTTISWOODE tartották. Gyermekei (két leánya és öt fia) és unokái a koporsót követték. E gyászmenetben résztvettek nemcsak a kormány és London városának főtisztviselői, a parlament tagjai, meg a külhatalmak követei, hanem az angol tudomány számos kitünősége és valamennyi tudós társulatnak küldöttségei.

A gyászmenet BEETHOVEN gyászindulójának a nagy orgonából felhangzó magasztos zenéje kíséretével lépett a templomba, hol a legidősebb kanonok által elmondott egyszerű ima után a nagy szellemű tudós földi maradványait HERSCHEL astronomus mellé, NEWTON szomszédságában, nem messze DAVY, FARADAY, HARVEY-től helyezték el a sírboltba.

XII.

Darwin irodalmi működésének méltatása. Elméletének óriási hatása és ennek okai.

Miután e rövid rajzban DARWIN életét irodalmi működését és jellemét a mennyire lehetett, történelmi összefüggésben előadtuk, végre még szellemi működésének összes hatásáról és jelentőségéről is szólnunk kell.

DARWIN élete, szellemi működése és befolyása, úgy a természettudományokra, mint az ember művelődéstörténetére oly lényeges és kimagasló részét képezi a XIX. század második felének, hogy a történetíró, a ki e korszaknak hű képét akarja nyújtani, csak igen tökéletlen művet adna, ha e nagy férfiú alakját előtérbe nem állítaná.

Ha tanulmányozzuk a nagy férfiak történetét, kik eszméikkel kiváló módon befolytak a tudományra vagy az emberek művelődésére, úgy azon meggyőződésre jutunk, hogy új eszméknek hatása két mozzanattól van föltételezve; *egyik* az alkotó személy rendkívüli szellemi képességében, kitartása s bátorságában és nagy jellemében rejlik; *a másik* a kor uralkodó szellemének bizonyos állapotában keresendő.

Vannak pillanatok a tudomány történetében, midőn az embereket mozgó régi eszmék lassanként hanyatlani s avulni kezdenek. Oly idők ezek, melyekben a tudományban eddig uralkodott módszerek és nézetek elégteleneknek bizonyultak a tünemények megmagyarázására, s a tudomány emberei új korszakalkotó vezéreszmék után sóvárognak. Ha ily kedvező pillanatban a tudománynak egy alkotó szelleme jelenik meg, ellátva rendkívüli képességgel és az ahhoz szükséges kitartás és bátorsággal: valószínű, hogy a már előkészített talajban az új eszmék diadalra emelkednek.

Igy ha DARWIN irodalmi működésének óriási hatására visszatekintünk, s keressük e rendkívüli eredménynek természetes megfjtését, ennek egyik tényezőjét főleg az ő óriási buvárszemében, fáradhatatlan munkásságában és kitarításában fogjuk találni. De mindamellett nem szabad felednünk ama kedvező viszonyokat sem, melyeknek szerencsés együtthatása tette csak lehetővé az aránylag oly rövid idő alatt bekövetkezett nagyszerű eredményt. DARWIN saját szerű szellemi képességének kifejlődésére nézve nem utolsó tényezőül tekinthető az, hogy unokája volt ama híres Dr. E. DARWIN-nak, ki már a múlt század vége felé hasonló kérdések megfjtésével foglalkozott, s ki a fajok eredetére vonatkozó nézeteivel LAMARCK-ot jóval (15 évvel) megelőzte,

s a kitől az ifjabb DARWIN átöröklés útján bizonyára nemcsak az erre való hajlamot, de az ily bonyolult kérdések megfejtéséhez megkívántató képességet is nyerte.

DARWIN továbbá fia volt egy nemzetnek, melynek eszméi és szokásai vezérszerepre látszanak emelkedni a többi nemzetek életében; azon nemzetnek t. i. melynek kebeléből egy SHAKESPEARE, egy BACON, NEWTON, HARVEY, WATT, FARADAY és a tudománynak több más hőse született. Nem csekély fontosságúnak látszik továbbá, hogy a nemzet, melyből DARWIN származott, a házi állatok észszerű tenyésztésével már 200 év óta komolyan és szenvedélylyel foglalkozik, s úgy ebben, mint más practikus munkákban előnnyel bír a többi nemzetek fölött.

Ehhez járúl azon kedvező körülmény, mely DARWIN egész későbbi irodalmi működésére döntő befolyással volt, hogy már üde ifjúságában teljes testi erővel megáldva, alkalma volt világkörüli utazása alatt a nagy természetet hosszabb ideig közvetlenül s behatóan tanulmányozni s ez alatt a földnek legérdekesebb vidékein gyűjteni a nagyszámú geologiai, növénytani és állattani adatokat későbbi vizsgálatai számára.

Munkáját elősegítette teljes anyagi függetlensége is, melynél fogva már ifjúságától kezdve önállóan élhetett falusi csendes magányban, saját birtokán, szeretett családjá körében, távol a nagy város zajától s ennek szórakozásaitól, hol „sine cura et procul negotiis“ életének legnagyobb részét kizárólag a bűvárlatra s irodalmi működésre, szóval a nagy igazság földérintésére fordíthatta; saját költségén, tetszés szerint tenyészthetvén, — mintegy saját laboratoriumában, — a vizsgálataihoz és kísérleteihez szükséges élő állatokat és növényeket, melyeken pontos észleleteit bármikor megejthette, munkájában gyakran támogatvatva saját fiai által.

Hogy pedig a tudomány iránt oly melegen érdeklődő angol közönség is mennyire igyekezett saját részéről vizsgálatainak sikerét előmozdítani: maga DARWIN bizonyítja, midőn egyik művében⁵³ elismeri, „hogy az minden e czélból nyilvánított kívánságát a lehető legliberálisabb mó-

don teljesíté.“ DARWIN ez által nem egy izben a vizsgálat-hoz való becses anyagnak s nem egy adatnak jutott birtokába, melyeket angol tisztviselők, missionariusok, kereskedők s egyéb számos tisztelői neki a világ legtávolabbi részeiről is a legnagyobb készséggel küldözgettek.

Végre rokonérzelmű barátai, a kitűnő szaktudósok, mint LUBBOCK, LYELL, HOOKER, HUXLEY, WALLACE, ASA GRAY stb. bizonyára szintén nemcsak szóval, de tettel is buzdítólag és élesztőleg hatottak szellemére, minden lehető módon támogatván őt a megkezdett nagy munkának kivitelében.

Kétséget nem szenved, hogy mindezen tényezők szerencsés közreműködése nem csekély befolyással volt DARWIN irodalmi működésére.

De mindezekből még nem lenne eléggé megmagyarázható előttünk munkáinak óriási hatása, — nem tanelveinek oly rövid idő alatt bekövetkezett győzelme a tudományos világban. Az új és nagy igazságok rendszerint csak nehéz és hosszas küzdelmek árán arathatnak teljes diadalt és sikert. Tudjuk, hogy csaknem száz évnek kellett lefolyni addig, míg COPERNIKUS tana legalább a tudósok körében el lett fogadva, és NEWTON nagy műve megjelenése után még ötven év alatt is alig birt általános elismerést kivívni; DARWIN pedig azon ritka szerencséében részesült, hogy még életében — alig 22 év alatt — sikerült elméletének diadalát megérni. E rendkívüli eredménynek okát főképen annak tulajdoníthatjuk, hogy munkája éppen a legalkalmasabb pillanatban jelent meg.

Gondoljunk csak vissza a DARWIN előtti időszakra, azon időre t. i. midőn a tudomány már számos oly ténynek birtokában volt, melyek a régibb nézetekkel meg nem egyeztek, vagy ezeknek egyenesen ellene mondtak. A zoologusok és botanikusok nagy része kezdte belátni, hogy az egyes fajok közt emelt határok már nem eléggé élesek, s a komolyabb systematikusok, — daczára a még uralkodó LINNÉ- és CUVIER-féle nézetnek — már mindinkább kezdték beismerni annak lehetetlenségét, hogy a fajok és nemek, a nemek és családok közt valamely abszolút érvényű crite-

riumot találhassanak. Sőt e tudósok közül többen, — a változatlanság határát átlépve — nyíltan már azon nézetnek hódoltak, mely szerint a szerves világ élő alakjai folytonos és lassú átváltozásnak indulva, ez által mindig újabb meg újabb alakok keletkeznek. Ezen úgynevezett „*átváltozási eszmék*“ (transformatio) már DARWIN előtt léteztek, csak hogy akkor még senkinek sem sikerült a fajok-vagy fajtáknak átváltozás-módját s azoknak okait bebizonyítani.

Emlékezzünk továbbá vissza még azon élénk, pezsgő mozgalomra, mely épen a 40-es és 50-es években a természettudományok többi ágaiban is mutatkozott, s új tények, eszmék és igazságok fölfedezésével a tudomány haladását óriási módon biztosítá. E haladás nem csekély mértékben készítő elő ama termékeny talajt, mely DARWIN elmélete részére a siker biztosítására oly lényeges volt.

A Geológiában CH. LYELL lépett föl a régibb nézetek ellen, midőn azt bizonyította be, *hogy a földkéreg változó rétegei ugyanazon erők hozták létre, melyek még ma is — noha lassan, de szakadatlanul működnek.* Ő volt az első, ki a „véghetetlen idő“ eszméjét a Föld kifejlődésére alkalmazta s egyúttal, kimutatta, *hogy parányi okok is képesek igen hosszú idő lefolyása alatt nagy hatásokat előidézni.*

A Fizikában J. R. MAYER „az erő megmaradása“ elvének felállítása által szintén nem kevésbé mozdítá elő Darwin eszméinek elfogadását. Midőn MAYER egyszer kimondta azon igazságot, hogy „*a valóságban csak egyetlen erő van, mely örök változásban kering a holt természetben ép úgy, mint az élőben, s hogy az erő formaváltozásai nélkül sem ott, sem itt nincs tünemény,*“ — akkor ezen elvből a szerves világra alkalmazva azt is lehetett következtetni: „*hogy az életfolyamat alatt mind az anyagnak, mind pedig az erőnek csak átalakulása történik, de az egyiknek vagy másiknak teremtése soha.*“⁵⁴

Továbbá A. DE CANDOLLE már DARWIN előtt kimondta volt azt, hogy ama természeti okok, melyek a szerves lények sokszerűségét létrehozzák, folytonosan működnek. Ő volt

— mint látszik — az első, ki „a létért való küzdés“ eszméjét a növényország tüneményeire alkalmazta.⁵⁵

A talaj előkészítésére nagy befolyással voltak azonkívül E. v. BAER-nek, a híres embryolognak vizsgálatai s azon nagy jelentőségű fölfedezése, mely szerint az egyedek fejlődése mintegy tükörképét képezi a fajok fejlődésének, valamint ama következtetése, hogy a most tökéletesen különböző fajok egyetlen egy törzsfajtól származtak, átalakulás útján.⁵⁶

Ez új igazságok és irányadó eszmék lassanként bizonyos ingadozást hoztak létre a természetrajzi tudományokban. Elérkezettnek látszott az idő, midőn a számos zoologiai, botanikai, palaeontologiai és embryologiai új tényeket és tüneményeket a régibb nézet szerint megérteni lehetetlen volt. Már pedig a természettudományok végcélja ezeket nemcsak megismerni, hanem meg is fejteni, vagyis természetes okaira visszavezetni.

És midőn a tudósok legnagyobb része már erősen kezdte érezni azon belső szükség kényszerítő hatalmát, hogy a szerves világban is ép úgy, mint ez már a szervetlenben történt — túllépjen a határozott és rövid időfolyamok s az abszolút változatlanság határán, — ép akkor lépett föl DARWIN az első alapvető munkájával.

Ő volt a legelső, ki jobban mint előtte bárki más, kimutatta a fajok és fajták átváltozását, s a ki legelőször bizonyította be azt, hogy mily módon történnek ezen átváltozások, még pedig számtalan tények és tapasztalati adatok s azokból vont inductiók alapján. Az ő úgynevezett „természetes kiválási elmélete“ által sikerült neki az eddig ismert legkülönbözőbb tényeket természetszerűen megmagyarázni, mi által a szétszórt s egymástól függetleneknek látszó tünemények, mint egyetlen általános törvénynek következményei, szorosan összefüggő tagjaivá lettek egy láncolatnak.

XIII.

Darwin elméletének sorsa. — Jelentősége és befolyása a tudomány és művelődéstörténetre nézve.

E beszédem keretét, valamint a t. Akadémia türelmének határát túlhaladnám, ha mindazon tényeket és eszméket itt fel akarnám sorolni, melyek ez alapvető munkájában foglaltatnak, annyival is inkább, minthogy ezek DARWIN munkájának magyar fordításából, művelt közönségünk előtt eléggé ismeretesek.

A fajok eredetének magyarázatára felhozott tényezők közül a „változékonyság és az átöröklődés“, valamint „a létért való küzdelem,“ mint biológiai folyamatok már rég ismeretesek voltak, de „a természetes kiválasztás“ ő előtte még senki sem gondolt. DARWIN nemcsak zoolog, hanem egyszersmind botanikus, geolog, palaeontolog, anthropolog és physiolog is volt, és ezen óriási szakismeretén kívül még igen mély és éles bölcsészeti szelleme által is kitűnt; továbbá sok évig gyakorlatilag is foglalkozott a házi állatok és növények tenyésztésével, és a mire a tudósok eddig alig gondoltak vizsgálta az állatok befolyását a növényekre s mindezen számos vizsgálatból következtetéseket vont le elméletének támogatására.

Végzetlenül kitartással, türelemmel s rendkívüli éleselműséggel fölfegyverkezve, szintoly erős volt ő a részletekben, mint az általános elvek és igazságok felállításában.

Az emberi tevékenység bármely ágában, mindig ugyanazon közös vonások jellemzik a valóságban nagy szellemű férfiakat, kik a midőn biztos lépéssel s mintegy lángeszű ösztönnel haladnak a kitűzött cél felé, a dolgokat mindig magas szempontból mérik, s figyelmök mégis a legkisebb körülményre is kiterjed. Erről ismerni meg a nagy férfit, legyen az államférfi, hadvezér, költő vagy természetbuvár.

DARWIN munkáiban a tények és adatok bősége mellett mindenütt a legmagasztosabb elméleti nézetekkel találkozunk; még a legsekélyebb adatról sem feledkezik meg, mely elmélete támogatására szolgálhatna; az érvek közül nemcsak az erőseket és súlyosabbakat, hanem még a gyen-

gébbeket is mind elősorolja, szigorúan bírálva azok értékét; s mindezekhez járul a tények és érvek kellő összehasonlítása, csoportosítása és a józan és mindig helyes következtetés. Előadási módja nem annyira didacticus, mint inkább tudományos és bírálgó.

Ha bármely nagyobb, például *a fajok eredetéről* vagy *az ember származásáról* szóló munkáját figyelemmel olvassuk, legott feltűnik a tények és eszmék rendkívüli gazdagsága, s mindezekhez még az oly egyszerű, vonzó és mondhatni népszerű előadás. Az összes természettudományi irodalomban alig találunk oly érdekes és classikus fejezeteket, mint a melyekben például DARWIN az ivari kiválást madarak és pillangóknál oly vonzólag előadja.

HUXLEY tanár — DARWIN elmélete felett tartott egyik felolvasásában — igen találóan jegyzé meg, hogy „az olvasó, ki munkáját mohó sietséggel, regény módjára legelőször átolvassa, rendesen azt hiszi, hogy mindent meg is értett; másodszori olvasás után azonban már úgy tetszik, mintha az egészből kevesebbet értene, és midőn azt harmadszor is kezébe véve nagyobb figyelmet fordít reá, nem csekély meglepetésére veszi észre, mily kevésbé fogta fel előbb a dolog valódi lényegét és roppant jelentőségét. Legjobb próbaköve ez egy valóban jó és eszmegazdag műnek s megvallom, — folytatja HUXLEY — valahányszor a munkát kezembe véve, azt újra átolvasom, mindannyiszor új meg új tényt, eszmét és oly világot fedezek fel benne, mely eddig teljesen kikertülte figyelmemet.“

DARWIN a fajok eredetét tulajdonkép három nagy munkában fejtegette, melyek együttvéve elméletének mintegy „tudományos trilogiáját“ képezik. Az egyik ezen munkák közül: „*a fajok eredetéről*“ szóló, alapvető műve; a másik, a kilencz évvel később megjelent „*a házi állatokról és kulturnövényekről*“ írt munkája; a harmadik pedig a három évvel ezután megjelent műve: „*az ember származásáról és az ivari kiválásról*“.

Első alapvető művét a tudósok nagy része mint egy fényes nap hajnalát üdvözölte, míg mások bámulattal vegyült indignációval fogadták. Erre heves, olykor méltatlan

polémiák és támadások következtek, melyek legnagyobb része azonban nem nagy jelentőséggel bírt; mert kivéve egynehány alaposabb bírálatot és ellenvetést, melyek csak egyes részletekre vagy eddig nem eléggé ismert tényekre vonatkoztak, nagyobbbrészt vagy a föltületes olvasás okozta félreértésből, vagy előítéletből és ismerethiányból eredtek. De másrészt bizonyos az is, hogy DARWIN maga volt leg-szigorúbb bírálója munkájának, ki mielőtt elméletével a nyilvánosság elé lépett, előbb szigorú bírálat alá bocsátá minden állítását, sőt még az ő párthiveinek sem sikerült valamely új szempontot feltalálni, melyből ő a tárgyat már meg nem vizsgálta volna, — avagy hozzáadni egy oly érvet, mely már alapmunkájában nem foglaltatott volna.

DARWIN magaviselete ellenfelei irányában teljesen megfelelt a nagy férfiú magasztos jellemének. A helyett, hogy polémiába bocsátkozott volna, legnagyobb lelki nyugalommal folytatta tovább is vizsgálatait.

De a megtámadás, bármily hevesen kezdődött is, sokáig nem igen tarthatta magát DARWIN hatalmas tartalékserege ellen, melyet ő egymásután bocsátott a tudományos világ elé; mert „a házi állatok és kulturnövények elváltozásáról“ — később pedig „az ember származásáról és az ivari kiválásról“ szóló munkái mind új meg új megdönt-hetetlen tényekkel harezoltak elmélete mellett s mind jobban biztosították számára a győzelmet.

A jövő megmutatta, hogy helyesen cselekedett, midőn külön polémiába nem ereszkedve, számított az idő hatására, s így még életében láthatta, hogy legtekintélyesebb ellene-seinek legnagyobb része, — még az egyházi férfiak közül is többen — később az új eszmék védelmére keltek s elfogadták a fejlődés elméletét, épúgy a mint egykor elfogadták COPENNIKUS és GALILEI után a Föld forgását a Nap körül, — KANT és LAPLACE után az égi testek egymásutáni keletkezését, — LYELL után a földrétegek képződését a folytonosan működő erők által, és a mint végre elfogadták J. R. MAYER után az erő megmaradásának elvét.

És vajjon a szerves világ magasztossága és nagyszerűsége vesztett-e valamit azóta, mióta a fajok eredetét s

az alakok sokféleségét természetes törvények szerint bírjuk némileg megmagyarázni? Legfőlebb csak a titokszerűségből vesztett valamit, de nem a nagyszerűségből, sem a magasztosságból.

A mióta a fejlődés elve szerint a szerves világot ép úgy, mint a szervetlent, nem mint kész, változatlan „mechanismust“, hanem mint folytonos fejlődésben és átváltozásban levő „élő organismust“ tekintjük, bírjuk a természet csodaműveit nemcsak bámulni, de bizonyos határig meg is érteni. E „folytonosan fejlődő és módosuló *Universum*“ fogalma képezi a mostani korszaknak egyik főjellemvonását, mely nemcsak a természettudományt, hanem többé-kevésbé az összes irodalmat s a politikát is uralja.

DARWIN mutatta ki legelőször, hogy a fajoknak s egyáltalában az új szerves alakoknak az előbbiekből való keletkezése átváltozás útján oly biológiai folyamatok által jött létre, melyek még maiglan is folyton működnek. Azon metaphysikai kérdéssel pedig, hogy a legegyszerűbb szerves őslények eredetileg mikép támadtak? — vajjon önálló fejlődés által a szervetlen anyagból, — avagy más égi testekről s a világaetherből Földünkre hullottak-e alá? DARWIN egyáltalában nem foglalkozott; mert — mint egy helyen megjegyzi, — „Annak a kutatása, hogy maga az élet mikép fejlődött ki először, ép oly kilátás nélküli, mint annak kutatása, hogy az észbeli tehetségek a legalacsonyabb rangú állatokban mikép fejlődtek“.

DARWIN összes munkáiban egyetlen tételre sem akadunk, mely a positiv vallással ne volna összeegyeztethető. Azt állítani, hogy a természettudomány haladása az által, hogy a fajok eredetét természetes törvények szerint igyekszik megfejtetni, „a legvégső nagy oknak, — a mindenható gondolat és akaratnak“ fogalmát képes lenne a világból kiszorítani: ép annyi volna, mint teljesen félreismerni a tudomány céljait és határait.

A buvár ismeri a *törvényt*, mely szerint az erők bizonyos időben és térben s bizonyos körülmények mellett szükségkép így és nem másképp működnek, de nem ismeri a supponált erők valódi *belső okát és lényegét*. Így törek-

szik a természettudomány a fejlődés törvényeit is a meny-nyire lehet megismerni, s ez irányban minden haladás egy-úttal haladás a culturtörténetben. *De sem a történet, sem a természettudomány nem adhat felvilágosítást az iránt, mi tulajdonkép a fejlődésnek valódi benső oka és lényege, s egyáltalában nem oldhatja meg az érzés és az öntudat eredetének nagy titkát.* Itt azon nagy rejtély előtt állunk, mely minden komolysága mellett munkás életünk legnagyobb ösztönét és szépségét képezendi mindig. Ez egyszerűs mind ama határvonal, melyen a hit és a tudomány egymással érintkeznek.

Ha továbbá DARWIN munkáinak tudományos értékét és jelentőségét tekintjük: kétségtelen, hogy azokból tanultuk meg legelőször a szerves világban kellően méltányolni a parányi és folytonosan működő okok hatásának nagy értékét. Tekintsük bármily tárgyú és című munkáját; péld. a fajok eredetéről, vagy az ember leszármazásáról és az ivari kiválásról, — a kedély mozgalmakról vagy a növények megtermékenyítéséről s azok mozgási tünetényeiről, — vagy akár a korallszirtek és vulkáni szigetek szerkezete- és keletkezéséről, vagy a termőföld képződéséről szóló műveit, azokat mind szellemi kötelék gyanánt egy általános vonás, egy alapgondolat fűzi össze, azon gondolat t. i., hogy a parányi változások és okok hosszú idő alatt folytatott hatásának a végösszegezése nagy átváltozást és eredményt szülhet. — Ha szabad egy matematikai kifejezéssel élnem, DARWIN igen jól tudta integrálni a szerves világ differentiálé-it.

Az elméletében foglalt nagy igazságnak világító fénye által jutottunk legelőször azon meggyőződésre, hogy a természet nemcsak a gyönyört és örömet, hanem még a fájdalmat, küzdelmet és halált is felhasználja eszközül a magasabb és tökélyesebb szervezetek létrehozására.

A természetes kiválás elmélete által mintegy varázserővel magyarázhatók meg a szerves világnak mindazon különböző tulajdonságai és tünetényei, melyek az állatok és növények alakjára és szerkezetére, vagy azok fejlődésére, földrajzi elterjedésére és geológiai-történelmi viszo-

nyaira vonatkoznak. DARWIN előtt a tények megszámlálhatatlan sokasága a széthányt köveknek óriási halmazát képezte, melyekből ő a tudomány számára pompás palotát emelt.

Vannak ugyan, kik azt állítják, hogy hivei nagyon túlbecsülték elméletének fontosságát és értékét. Meglehet, hogy egyes nézetei itt-ott hibásak, sőt az eddig ismert tényekkel és élettani tünetekkel ellenkeznek, mint pl. a „*pangensis*“ név alatt az átöröklés megfejtésére előadott nézete,⁵⁷ de az egésznek tekintve bátran állíthatjuk, hogy „DARWIN elméletének fontosságát (mint WALLACE megjegyzi) lehetetlen túlbecsülni“; mert nagy jelentősége nem abban áll, hogy ő mindenben csalhatatlan, hanem, hogy ritka kitarással és éles észszel a kutatásnak egy egészen új biológiai irányát és oldalát teremtetten meg; támaszkodva bizonyos általános elvekre, melyek ha nem is oly egyszerűek és matematikailag meghatározhatók, mint NEWTON nehézkedési törvénye: mégis szintoly messze kiható nagy jelentőséggel és fontossággal bírnak s nézeteinkben és fogalmainkban a szerves világ felől szintoly változást és haladást idéztek elő, mint az utóbbi a világegyetemre nézve.

Az ő alapvető munkáiban óriási szorgalommal összehalmozott gazdag anyag s a bennök foglalt új eszmék és gyümölcsöző elvek egészen új tudomány-ágakat teremtetten, új kutatási módszereket hoztak létre s életet és erőt lehettek a természetrajzi tudományok élettelen anyagába.

Bármint váltoozanak és módosuljanak is jövőre egyes nézetei, mindig elvitázhatatlan tény marad az, hogy ő *az újabb biológiai iránynak alkotója és megalapítója a Zoológiában és Növénytanban.*

Igaz ugyan, hogy az „öröklékenység és változékonyság“, melyből DARWIN elmélete kiindul, nem oly egyszerű physikai tényezők, melyeket számokkal lehetne kifejezni, hanem igen bonyolult biológiai folyamatok, melyeknek lényege és valódi physikai okai még egészen ismeretlenek előttünk, a mint eddig ismeretlenek az élő protoplasmának physikai és chemiai törvényei is. De nem szabad felednünk soha azon roppant nehézségeket, melyekkel meg kell küz-

deni a bűvárnak, midőn az élettünemények lényegébe mélyebben igyekszik behatolni.

Nem szabad felednünk, hogy itt nem élettelen anorganikus testekről, pl. kristályokról van szó, hanem oly élő szervezetekről, melyeknek alakja, szerkezete, élettani és fejlődéstani viszonyai, elváltozása és átöröklődése a legszövevényesebb folyamatok véghetetlen számától függ, s a melyekre ezenfölül még a külső physikai életfeltételek, valamint a többi élő szervezetek is befolyással vannak.

Könnyen belátható, hogy az ily nehézségekkel szemben, még oly természetbuvár mint DARWIN, sem kerülhetett ki minden hibát vagy tévedést; de miután később a tárgyat még behatóbban újra tanulmányozta, és más kitűnő tudósok nézeteit, kik őt egyes hibákra figyelmeztették, elolvasta, szokott őszinteséggel maga is elismerte egyes ily elvéteseit. Ez oknál fogva alpmunkája utolsó kiadásában, a természetes kiváláson kívül még az úgynevezett „ivarbeli kiválást“ (Selection in relation to sex) is mint külön tényezőt hozta alkalmazásba, bizonyos tünetmények magyarázatára.

DARWIN különösen „*az ember származása és az ivari kiválás*“ című munkájában bámulatos éleselműséggel és kitartással s a bizonyítékok azon nagy bőségével, — mely minden művét jellemzi, — adja elő ez érdekes tárgyat s számos jellemző tulajdonságokat hoz fel, melyeknek okát egyedül az ivari kiválásban találja; a különböző emberfajok keletkezését illetőleg pedig, ezeknek főokát is az utóbbi tényezőben helyezi. Egyúttal azonban bevallja azt is, hogy még e tényező sem fejtheti meg az utóbbiak közt előforduló valamennyi különbségeket; mert mint ő maga mondja: „egy meg nem magyarázott rész fenmarad“ (an unexplained residuum.) De bár elmélete még nem képes valamennyi nehézségeket legyőzni, azért még legkisebb okunk sines az iránt kételkedni, hogy ez a jövőben sikerülend, ha majd ama jelenleg még meg nem fejthető tények minden viszonyával jobban megismerkedtünk. Tanuljuk el DARWIN-tól előbb ama véghetetlen pontosságot és lelkiismeretet, azon óriási kitartást, melylyel ő minden oldalról tényeket és adatokat gyűjtött, még mielőbb elméletet alapított volna, s csak akkor

leszünk képesek az ő elméletét kellően méltányolhatni s idővel a még hiányzó bizonyítékokat beszerezni, melyek a leszármazás elméletének teljes kiépítéséhez szükségesek. Rendíthetetlen meggyőződése, hogy elmélete, mely már eddig is némi csekély módosuláson ment keresztül, idővel bizonyos irányban még jobban fog módosulni, a mint NEWTON elméletének is bizonyos tekintetben módosulnia kellett; de azért alapját és főtényezőit tekintve, úgy hiszem, lényegileg nem igen fog az változni.

Egyik erős oldala DARWIN elméletének, hogy a fajták és fajok eredetének észszerű magyarázatára más természeti okokat egyelőre nem ismerünk, mint az általa felhozottakat, úgy, hogy e tekintetben HUXLEY-vel azt mondhatjuk: „*vagy Darwinismus, vagy semmi.*“ Mert nem ismerünk más észszerű nézetet vagy théóriát, melynek célja lenne a szerves világ tüneményeit megfejtetni s a mely mellett csak az ezerezer része is szólana ama bizonyítékoknak, melyek a természetes kiválaszra nézve tényleg felhozhatók.

Annai bizonyos, hogy a természetrajzi tudományok igazi haladása kizárólag csak a DARWIN által megkezdett úton vált lehetségessé. Ép abban áll legfőbb érdeme, mely egy sorba helyezi őt a világ legnagyobb buváiraival. Az általa meghódított vizsgálati térnek teljes megmívelése még sok nemzedék kitartó munkáját veendi igénybe.

A mily bámulatos DARWIN szellemnagysága és sokoldalúsága, ép oly nagy és sokoldalu munkáinak fontossága és befolyása a tudományokra, kivált az állattanra és a növénytanra, de még a geológiára és palaeontológiára, anthropológiára, philosophiára, sőt a nyelvészetre, történelemre és a socialis tudományokra is, úgyannyira, hogy ma csaknem egy negyed évszázad múlva, DARWIN tanelvei által gondolkodásunk és vizsgálataink iránya, módja és célja már teljesen átváltozott s annak vezéreszméi nemcsak a tudósok, de még a mívelt laikusok vérébe is behatoltak.

Ha még egyszer visszatekintünk DARWIN egész életére, úgy tetszik, mintha egy hatalmas nagy folyót látnánk, melynek kristálytisztá óriási víztömege csendesen és magasztosan, minden örvény és zuhatag nélkül halad a tenger felé. Egy bölcsnek az élete ez, ki távol a világ zajától, istenadta szellemi erejét a legnagyobb problémák megoldására fordítá, kiben a természetbúvár legmagasabb eszményképét látjuk megtestesülve.

Kiváló tulajdonságai, s részben az Angliában uralkodó kedvező körülmények, képessé tették őt e nehéz feladat sikeres megfejtésére.

Értelmének mélysége és következetessége, megfigyelő képességének nagysága, sokszerű és pontos ismereteinek gazdagsága, fáradhatatlan szorgalma és kitartása, mind megannyi ritka tulajdonságai voltak e nagy férfiúnak. Ezekhez járult még forró, csaknem szenvedélyes igazságszeretete, melyből mint valamely világító pontból sugárzott ki minden gondolata, minden cselekvénye. Jellemének tisztasága, jósága, önzetlensége és páratlan szerénysége, valamint egyszerű, világos, átlátszó és szabatos irálya leginkább emlékeztetnek hazánk két nagy fiára: DEÁK FERENCZ-re és ARANY JÁNOS-ra.

Volt benne végre még egy, a természetbúvárban ritka adománya a természetnek t. i.: élénk képzelete és hajlama a speculációkra, melyeket azonban nagy értelmének segítségével mindenkor mérsékelni s az exact tudomány határán belül visszatartani tudott, a nélkül, hogy valaha túllépte volna a józan inductió határait. Egész életében távol tartotta magát a túlhajtástól. Ebben különbözik ő ama régibb tudósoktól, kik a nagy kérdés megoldásán dolgoztak, valamint azon újabb, ugynevezett „ultradarwinisták“-tól, kik pusztá deductiók és merész speculációkkal DARWIN elméletét természettudományi dogmává akarták lealacsonyítani. Nem a speculációknak szövevényes pókhálói, sem üres állítások, hanem valódi tények s ezekből következtetett inductiók voltak DARWIN hatalmas fegyverei, melyekkel elméletének győzelmét biztosította. Csendes magányából indultak ki szel-

lemének ama termékenyítő napsugárai, melyek az egész világot lassanként a haladás fényével elárasztották.

A tudomány történetében alig találunk valakit, ki annyi bátorsággal és oly szerencsével küzdött volna egy nagy és századok óta lábbal taposott, kigúnyolt igazságért, s a ki elég hosszú ideig élt, hogy ez igazságot főleg saját fáradozásai által megállapítva s a tudományban elfogadva lássa, és a ki mindamellett jól tudta, hogy ez igazság teljes bebizonyításához és verificációjához több mint egy emberéletnek önzetlen és kitartó munkája kívántatik.

Classikus mintaképe ama kiváló nagy férfiaknak, kik új pályákat nyitnak a tudomány s az emberiség számára.

A „természetes kiválás“ elmélete romba döntötte CUVIER-nek addig uralkodott s a fajok és típusok állandóságára alapított nézetét, és teljes érvényre hozta az oki viszonyokat fejtegető biológiai exact kutatást a természetrajzi tudományokban.

A tudomány egyik nagy mestere DU BOIS-REYMOND,⁵⁸ (a berlini tud. Akadémia előtt tartott egyik ünnepi beszédében) őt igen találóan „a szerves világ Copernikusának“ nevezi; — „mert, valamint ez megdöntötte a geocentrikus világnézetet, mely Földünket a világ központjának tekinté, — ép úgy vetett véget DARWIN az anthropocentrikus nézetnek, mely szerint az összes világ csak az Ember számára léteznék, s helyébe helyezte a természetes kiválás mechanikáját.“ — Mindkettő megtörte az ókori hagyományok és nézetek zsibbasztó korlátait, s a mint COPERNIKUS a KEPLER és NEWTON műveinek útját egyengeté, ép úgy tette lehetővé DARWIN, hogy a szerves, élő világ physikája mind jobban kifejlődhessék, s egykor — talán a jövő században — a szerves világnak is egy KEPLER-, egy NEWTON-a támadhasson.

Saját nemzete őt halála után a nagyszellemű férfiak pantheonjába helyezte el s emléksobrot is készül emelni nevének megörökítésére; de azért az ő szelleme most is él, s élni fog örökké, mint messze kimagasló egyik hősalakja a tudománynak.

Eszméinek hatása alatt áll nemesak a tudomány, de

az összes művelt világ. Szelleme jelen van a fiatal vizsgálók dolgozó asztalánál, visszatükröződik a tudósok gondolataiban, beszédeiben és munkáiban. Egykori ellenesei is kénytelenek azon kincsekből élni, melyeket ő oly nagylelkűen szórt az emberiség elé; — sőt még túlbuzgó hiveinek elferdítéseiből is felismerhetjük azon nemes vonásokat, melyek nagy szellemének oly vonzó sajátját képezik. DARWIN a jelen századnak egyik legnagyobb természettudósa és legnagyobb bölcsésze volt.

Jegyzetek.

¹⁾ A *Darwin* elmélete feletti irodalomhoz tartozó munkák száma már 10—12 év előtt meghaladta a 300-at (L. Dr. Seidlitz : „Die Darwin'sche Theorie“ és I. W. Spengel : „Die Darwin'sche Theorie. Verzeichniss der über dieselbe in Deutschland, England, Amerika, Frankreich, Italien, Holland, Belgien und den skandinavischen Reichen erschienenen Schriften und Aufsätze. 2-te Aufl. Berlin 1872.“ — Ez utóbbi jegyzék azonban a spanyol, portugál, magyar és egyéb nyelveken megjelent hasonló munkákat és értekezéseket nem foglalja magában.) Ha számba vesszük mindazon műveket, melyek e tárgyra vonatkozólag a mai napig megjelentek, s azokat is ide számítjuk, melyek Darwin életére vonatkozó adatokkal foglalkoznak, úgy hiszem, nem hibázunk ha a munkák összes számát közel egy ezerre tesszük.

²⁾ Darwinnak összes ingó vagyona, mely halála után direct örökösre szállt — hiteles értesülés után — 146.000 font sterlingre rúgott, mely összegbe nincsen beszámítva Down fekvő birtokának az értéke, sem azon tőke, melyet munkái képviselnek.

³⁾ Lásd : „Erasmus Darwin, by *Ernst Krause*, translated from the German by W. S. Dallas. — With a preliminary notice by *Charles Darwin*. London 1879.“

E munkában, mely *Dr. E. Krause* által a „Kosmos“ 1879-ik évi február havi számában közzétett német értekezésnek angol fordítása, — maga *Ch. Darwin* egy külön bevezetésben (preliminary notice) igen érdekesen vázolja családjának történetét s egyes őseit és családja tagjait eredeti családi iratok nyomán. E leírásból kitétnik, hogy a családnak legrégibb ismert őse *William Darwin* már a 17-ik század elején élt, 1-ső Jakab és 1-ső Károly királyok uralkodása alatt Lincolnshire-ben, hol kis családi örökbirtoka volt Cleatham-ben. — Később — 1655-ben a család, jelesen Darwin dédapja : *Robert Darwin* házassága által a Waring és Elston-féle gazdag nemesi uradalomnak jutott birtokába Nottingham megyében. Az utóbbi helyen (Elstonban) született a híres Dr. Erasmus Darwin.

⁴⁾ Dr. *Erasmus Darwin* született 1731-ben, meghalt 1802-ben. — *Ch. Darwin* az „Origin of Species“ 6-ik kiadásában (I. a jegyzetet

XIV. lap) a következő megjegyzést teszi róla: „Igen meglepő, hogy *Dr. Erasmus Darwin* az ő 1794-ben írt Zoonomiájában mennyire megelőzte (anticipated) *Lamarck* nézeteit és hibás érveit.“ *Dr. E. Krause* a fenn idézett munkában (I. a 3-ik jegyzetet) ilyképen nyilatkozik róla: „Az utókor ezen férfiúnak valódi értékét és érdemeit, ki mint philanthrop, orvos, természetbúvár, bölcsész és költő egyaránt kitűnő volt, sokkal kevésbé ismeri, mint azt valóban megérdemelné. Bizonyos, hogy az ő széles és alapos természetbölcsészeti nézetei úgyszólván érthetetlenek voltak legtöbb kortársa előtt, úgy, hogy csak most — száz év lefolyása után — még pedig egyik utódjának munkái által lettünk képesek bámulatos és csaknem divinációval határos magasztos felfogását a szerves világ körül, valódi értéke szerint megítélni. Benne ugyanazon fáradhatatlan szellemet találjuk a kutatásra, s csaknem ugyanazon biológiai irányelveket, mint későbbi unokájában, úgy hogy joggal azt állíthatjuk, hogy ez utóbbi öregatyjától kapta az intellektuális örökségét, s teljesen kifejtette ama programot, melynek mintegy rövid vázlatát feltalálhatjuk öregatyja munkáiban. Ch. Darwinnak csaknem minden egyes műve párhuzamba állítható hires elődjének munkáiban foglalt egyik vagy másik fejezetével. Így az öröklékenység titka, az alkalmazkodás, az állatok és növények védő szervei, az ivari kiválás, az utánzásnak (mimicry) tulajdonított tünetmények, továbbá a rovarevő növények, valamint a kedélymozgalmak és a socialis impulsusok természetszerű magyarázata és fejtegetése, sőt még a gyermekek körüli észleletek és tanulmányok is mind oly tárgyak, melyekkel már az öregebb Darwin foglalkozott. A mi azonban e tünetmények magyarázatát vagyis interpretációját illeti, erre nézve lényeges eltérés van a kettő között. Az öregebb Darwin ugyanis épúgy igyekszik a tünetmenyeket megfejteti, mint később *Lamarck*, s azért az öregebb Darwint illeti meg jogosan az érdem, a miért hogy legelső volt, ki a fejlődés és átalakulás elméletének egy teljes rendszerét igyekezett megalapítani. *Erasmus Darwin* az ő elméletével jóval megelőzte *Lamarckot*, kinek „*Philosophie Zoologique*“ című műve csak 15 évvel később jelent meg *Darwin* munkái után.“ Meglehet tehát, sőt valószínű, hogy *Lamarck* ismerte *E. Darwin* munkájának tartalmát, annyival inkább, mert ez nemsokára a megjelenése után francia és német fordításban is megjelent. Mind a mellett *Lamarck*-nak is meg van a maga érdeme, a mennyiben *Darwin* eszméit ügyesen felhasználva, még jobban kifejtette s hypothetikus fejtegetéseit még jobban és rendszeresebben kidolgozta; azonban neki sem sikerült az új alakok eredetének valódi okait felismerni. A *Lamarckismus* e szerint lényegében nem különbözött a *régibb Darwinismustól*.

Dr. E. Darwin számos művei közül (melyek mint tankötmények jelentek meg) közüljük itt a legkiválóbbakat.

a) *Zoonomia, or the Laws of organic Life*. London 1794—1798. 5 köt. — E munka, melyben szerző a szerves világ élettörvényeit

fejtegeti, franczia, német és olasz fordításban is megjelent, s Rómában a szentszék által a tiltott könyvek lajstromába jutott. (Index expurgatorius.)

b) *The botanic Garden* (A növénykert) 2 köt. Megjegyzendő, hogy e műnek 2-ik kötete előbb jelent meg „The loves of the Plants” cím alatt 1788-ban, s ez négy kiadást ért, úgy hogy negyedik kiadása 1799-ből való. A mű első kötete „The Economy of Vegetation” cím alatt jelent meg 1791-ben Londonban.

c) *A Plan of the Conduct of female Education*. London 1797. — Ezen a nők nevelésére vonatkozó s igazi bölcseleti szellemű átlengett műve német fordításban is megjelent *Dr. Hufeland*-tól.

d) *Phytology, or the philosophy of Agriculture and Gardening* etc. London 1800. Két kötet. Német fordításban *Dr. Hebenstreit*-től. Lipse 1801-ben.

e) *The Temple of Nature, or the Origin of Society*. — Nagyszabású philosophiai költemény, mely csak a szerző halála után jelent meg 1803-ban Londonban.

Ezenkívül meg kell jegyeznünk, hogy *Dr. Erasmus Darwin* összes munkái külön kiadásban is megjelentek ily cím alatt: „Poetical Works” 3 nagy kötetben, 1806-ban Londonban.

Valóban bámulni való, hogy e ritka nagyszellemű őse Ch. Darwinnak, mindezen nagy irodalmi tevékenysége s kiterjedt orvosi gyakorlata mellett még a mechanikával és hidraulikával is foglalkozott. Annyi bizonyos, hogy különböző technikai czélokra szánt gépeket és készüléket is szerkesztett; s mintáinak némelyike, mint pl. a kovarez-örlő horizontális szélmalom J. Wedgewood gyárában tényleg is igen praktikusnak bizonyult.

⁵⁾ *Ch. Darwin* az édes atyja *R. W. Darwin* — értelmi tulajdonságai felett (a f. id. munka 85. l.) következőleg nyilatkozik „He was fond of theorising and was incomparably the most acute observer whom I ever knew”.

⁶⁾ *Darwin*-nak t. i. még mint orvostanhallgatónak sikerült egy alkalommal, midőn a tengerparton állatokat gyűjtött, egy mohállatnak (Bryozoon) mozgó petéhez hasonló csilló álcáját fölfedezni, melyet *Grant* a „Werperian Natural History Society” egyik ülésén be is mutatott.

⁷⁾ *L. Darwin* előszavát a „Világkörüli útja” leírásához (A Naturalists Voyage round the World. London 1845.)

⁸⁾ A természetrajzi tudományok ily korlátolt s egyoldalú oktatása uralkodott akkori időben nemcsak az edinburgi és cambridge-i, de többé-kevésbé minden európai egyetemen. A londoni „University College”-ben csak mintegy 13 év előtt kezdődött az állattani gyakorlati oktatás újabb biológiai irányban, mely azóta, hogy *Ray Lankester* tanár erre egy megfelelő zoológiai laboratóriummal rendelkezik, mind nagyobb haladásnak indul. *Huxley*, a világhírű tanár, még 13 évvel

ez előtt a „British Association for the advancement of Sciences“ gyűlése alkalmával Edinburgban elpanaszolta előttem beszéd közben, hogy mennyire meg volt nehezítve nála is nem rég a gyakorlati oktatás, s hogy csak azóta bír e tekintetben sikerrel működni, mióta a Southkensingtoni gyakorlati minta iskola (normal School) felállította a növendékek kiképeztetésére. Ugyanezt látni a francia és német egyetemeken. Az újabbkor több helyen felállított tengeri állattani észleldék (Zoologiai státiók) aquariumokkal, főleg *Darwin* munkáinak hatalmas befolyása alatt keletkeztek. Ezen laboratoriumok, észleldék és aquariumok újabb időben a legnagyobb mértékben előmozdították a biológiai tudományok és ismeretek oly roppant haladását.

⁹⁾ Ily módon nyilatkozott *Darwin* mintegy 13 év előtt *W. Preyer* jenai tanárhoz írt egyik levelében (I. „Kosmos“ című német folyóirat II. évfolyam 11-ik füzetét 1879), de beszéd közben nem egy ízben több más barátja és egyes öt látogató idegen tudósok előtt is.

¹⁰⁾ E munka, melynek teljes címe: „The Zoology of the Voyage of H. M. S. „Beagle“ under the Command of Capt. Fitzroy, during the years 1832. to 1836. Published with the approval of the Lords Commissioners of H. M. Treasury. Edited and superintended by C. Darwin, Naturalist to the expedition“, — 5 nagy kötetben jelent meg Londonban 1840—1843-ig, számos eredeti ábrával illusztrálva. Az egyes kötetek tartalma a következő: I. kötet: Fossil Emlősök. *R. Owen*-től, egy általános zoologiai bevezetéssel *Darwin*-tól, 32 táblával. — II. kötet: Élő Emlősök. *G. R. Waterhouse*-tól, egy a fajok geographiai elterjedésére vonatkozó bevezetéssel *Darwin*-tól, 32. szín. táblával. — III. kötet: Madarak. *J. Gould*-tól; külön jegyzetekkel a madarak életmódjára és elterjedésére vonatkozólag *Darwin*-tól, 50 színezett táblával. — IV. kötet: Halak. *L. Jenyns*-tól; jegyzetekkel *Darwin*-tól, 29 táblával. — V. kötet: Hüllők. *Th. Bell*-től; külön jegyzetekkel *Darwin*-tól, 20 táblával.

¹¹⁾ *Darwin* világméretű utazásának leírása magyar fordításban eddig még nem jelent meg. Az angol eredeti 1845-ben nyomtatott 15 ezer példányban, ily cím alatt: „A Naturalists Voyage round the World; or a Journal of Researches in to the natural History and Geology of the Countries visited during the Voyage of H. M. S. „Beagle“ under the Command of Capt. Fitzroy. R. S.

¹²⁾ L. a „Transactions of the Geological Society of London. 1842“. 415—431. lap.

¹³⁾ L. a „The London, Edinburgh and Dublin Philosophical Magazine and Journal of Science, Vol. XXI. 1842“. 180—188. lap.

¹⁴⁾ L. a „Transactions of the Geological Soc. of London. 2. Ser. Vol. V“. 601—631. lap.

¹⁵⁾ L. a „The Quarterly Journal of the Geological Soc. of London. Vol. II. 1846“. 26. lapon.

¹⁶⁾ L. a „Proceedings of the Geological Soc. of London. Vol. II. P. 1. 1846“. 267—274. lap.

¹⁷⁾ L. „Geological Observations on the Volcanic Islands and Parts of South America etc. London 1844. (2-ik kiadás 1876.)

¹⁸⁾ L. „On the Structure and Distribution of Corall-Reefs. London 1842. (2-ik kiadás 1872.)

¹⁹⁾ A Virágállatok vagy Polypok (Anthozoa) a Coelenteraták vagyis Űrbeliék állattörzséhez tartozó egy külön osztályt képeznek. Az építő Polypok legnagyobbbrészt a Madreporák családjába valók, s igen nagy fontosságuk a föld történetében.

²⁰⁾ A Csendes Óceánban szétszórt valamennyi korallsziget számát még nem ismerjük; csak az ily eredetű nagyobb szigetek száma 290-re rúg, s ezek összesen 50 ezer négyszög kilométernyi területet foglalnak el.

²¹⁾ L. *Professor Dana*: „On Corals and Coral Islands 1872“.

²²⁾ *Ch. Darwin*: „A Monograph of the Cirripedia, with numerous Illustrations. 2 Vols. London 1851—1854. (Ray Society kiadása.)

A fossil Cirripediák leírása szintén két kötetben jelent meg. I. köt. A Monograph of the fossil Lepadidae or pedunculated Cirripeds of Great Britain. — II. köt. A Monograph of Balanidae and Verrucidae of Great Brit. London. (A „Palaeontological Society kiadásában.)

²³⁾ L. *Prof. Teichmüller*: „Studien zur Geschichte der Begriffe. 1874“ s ugyan e szerzőnek egy jegyzetét a *C. E. v. Baer* „Studien aus dem Gebiete der Naturwissenschaften. 1876“ című munkája 254. lapján. — E tudós szerző kimutatta, hogy egészen téves néhány tudósnek amaz állítása, mintha *Empedocles* is ugyanazt tanította volna, a mit *Darwin*. Erre valószínűleg *Empedocles*nek egy hátramaradt verse adott alkalmat, mely magyar fordításban így szól:

„Voltam már egyszer ifjú, voltam már lány is,
Viruló bokor, és madár s a tengerben néma hal.“

De ebben csak a lélekvándorlás ókori eszméje található, nem pedig a szerves alakok egymásból való fokozatos fejlődése. *Empedocles* tanában tulajdonképen csak egy alapgondolat van, melyben az újabb fejlődési elmélet is osztozik. t. i. az, hogy a szerves világ valamennyi alakjai csak a természeti erők hosszas behatása és küzdelme után képződtek; de a módra nézve, hogy az új alakok miként származtak, lényegileg eltér a Darwin nézetétől. *Empedocles* ugyanis azt csak a régi négy elemnek a vegyületéből és a már vegyültek szétválásából magyarázta, a mint ez a következő verseiből világosan kitűnik:

„De mást mondok én neked; mindennek, a mi halandó
Nincs eredete s a romboló halálnak nincs vége.
Csak vegyület az, és szétválása a már vegyültnek,
De ezt mondják eredetnek az emberek.
Hisz nem lehet, hogy a nemlétezőből legyen valami,
És nem lehet; hogy semmivé legyen az egyszer létező.“

²⁴⁾ *J. G. v. Herder*: „Ideen zu einer Philosophie der Geschichte der Menschheit. — (Lásd: *Fr. von Bärenbach* [Dr. Medveczky] „Herder als Vorgänger Darwins und der modernen Naturphilosophie. Beiträge zur Geschichte der Entwicklungslehre im 18-ten Jahrhundert, Berlin 1877.“ című értekezését.

²⁵⁾ *Jean Baptiste de Lamarck*: „Philosophie zoologique. 2. T. Paris 1809. — E szellemes francia természetbuvár, ép úgy, mint azelőtt 15 évvel *Dr. Erasmus Darwin* az ő „Zoonomiájában“ (1794.) azon nézetét adta elő, hogy a fajok lassanként változnak, s új fajok más hasonló fajokból származnak és tökélyesbülnek, úgy állítván fel az új alakok keletkezését, mint főleg az egyes szervek használatának s részben a változott életföltételek befolyásának az eredményét. E nézete azonban, minthogy az egyenesen a fajok állandóságának dogmája ellen fordult, az akkori tulságosan conservatív időben tetszésben nem részesült; sőt a fajok állandóságának nagy tekintélyű védője *G. Cuvier* azt az által is igyekezett agyon hallgatni, hogy a természettudományok haladásáról 1809-ben a francia tud. Akadémiának adott jelentéséből *Lamarck* munkáját egészen kihagyta úgy, hogy még a címét sem említé meg benne. — Ismeretes továbbá, hogy a nagy természettudós és botanikus *Linné* még a mult században a „*Philosophia botanica*“ című művében állítá fel azon elvét: „Tot numeramus species, quot ab initio creavit infinitum ens“; — azóta a bűvárok legnagyobb része ezen elvet mintegy dogmának tekintette, habár *Linné* maga egyik későbbi munkájában (*Amoenitates academicae* Vol. VI. 1763) már nem kevésbé eltérőleg nyilatkozott előbbi nézetétől. E műnek 296. lapján ugyanis ez olvasható: „Suspicio est, quam diu fovi, neque jam pro veritate indubia venditare audeo: sed per modum hypotheseos propono: quod scilicet omnes species ejusdem generis ab initio unam constituerint speciem, sed postea per generationes hybridas propagatae sint“. — Ez után számtalan amerikai és afrikai növény-fajt sorol fel, melyek a fennebbi állítása mellett szóllanak s a legvégén ezt mondja: „Num vero hae species per manum O. Creatoris immediate sint exortae in primordio, an vero per naturam Creatoris executricem propagatae in tempore, non adeo facile demonstrabitur, quamvis varia experimenta nova posterius videantur aestimare“.

Sőt *Linné* egyik kortársának, — a francia botanikus „*Duchesne*“ — nek, — a mint ezt a „*L' Histoire naturelle des Fraisiers*“ 1766-ban megjelent művében tüzetesen előadja, — sikerült tenyésztés útján a közönséges földi eperből egy új fajt — vagy fajtát — *Fragaria monophylla* — előállítani, mely tényből ő azon következtetésre jutott, hogy „a fajok nem változatlanok“ s hogy azoknak valami módon egymásból kellett fejlődniök. Az osztályozásról szólva pedig véleményét a következő módon fejezi ki: (l. 220. lap.) „L' ordre généalogique est seul, que la nature indique, le seul qui satisfasse

pleinement l' esprit; tout autre est arbitraire et vide d' idées". (A genealogiai osztályozás az egyedüli természetes osztályozás, mely teljesen kielégíti a gondolkozó buvár szellemét; minden más osztályozás önkényes és eszmehiányos.) Lásd: *A. De Candolle*: Darwin, considéré au point de vue des causes de son succès etc. 2. Ed. Genève 1882. p. 8.

²⁶⁾ Lásd: *C. E. von Baer*: „Ueber Entwicklungsgeschichte der Thiere“. Beobachtung und Reflexion. 2 Bde. 1828“. — I. köt. 71. és 72. lapján.

„Die Geschichte der Natur ist nur die Geschichte vortschreiten der Siege des Geistes über den Stoff. Das ist der Grundgedanke der Schöpfung, den zu Gefallen, nein, zu dessen Erreichung Sie Individuen und Zeugungs-Reihen schwinden lässt und die Zukunft auf dem Gerüste einer unermesslichen Vergangenheit aufbaut“.

²⁷⁾ *L. Ch. Darwin*: „Variation of Animals and Plants under Domestication“ című munkája bevezetését.

²⁸⁾ *L. Ch. Darwin*: *Origin of Species* című művének a bevezetését.

²⁹⁾ Az olvasók tájékozásául közlünk itt néhány érdekes adatot *A. R. Wallace* életéből, főleg *A. B. Meyer* után. (L. „*A. R. Wallace*: Beiträge zur Theorie der natürlichen Zuchtwahl. Autorisirte deutsche Ausgabe, von *A. B. Meyer*. Erlangen 1870. Vorrede des Herausgebers X. lap.) *Wallace* 1823. született s 15—21. éves koráig idősebb fivérének mérnökséget tanult s e mellett Botanikát is űzött. — 1844-ben tanító lett Leicester városában, hol néhány évig tanítással foglalkozott. 1848-ban *Henry Bates* barátja társaságában Délamerikába utazott az Amazonvidék állatfaunája tanulmányozása s a fajok eredetét bizonyító adatok gyűjtésére; de négy évi ott tartózkodás után a veszélyes lázrohamoktól nagyon megrongált egészsége miatt kénytelen volt (1852.) visszatérni Angliába. Ekkor őt haza utaztában nagy szerencsétlenség érte; ugyanis a hajó az oceán közepén véletlenül kigyuladt, s *Wallace*, hogy csak pusztá életét megmentse, többekkel együtt kénytelen volt csónakra szállni, úgy hogy csak tíznapi bizonytalan hánkyodás után mentette meg egy nagyobb hajó. *Wallace* leginkább azt fájlalta, hogy nagybecsű állatgyűjteménye s tudományos jegyzeteinek legnagyobb része mind a hullámokba veszett. A mostoha sorstól annyira üldözött buvár azonban mind a mellett sem veszté el lelki rugalmasságát, s Londonban, visszatérte után azonnal kiadta „Az Amazon és Rio Negro“ folyamok vidékén tett utazása leírását (*Travels on the Amazon and Rio Negro*) s azonfölül „Az Amazon folyam pálmái“ című munkáját. Nemsokára ezután (1854.) *Wallace* megtörhetetlen erővel ismét nagy útra indul a távoli kelet felé, főleg azon célból, hogy a malayi szigetek zoologiai viszonyait behatólag tanulmányozza s gazdag anyagot gyűjtsön további vizsgálatai számára. — Utazásának ezen egész nyolcz évi

tartama alatt megejtett kutatásainak eredményét több munkában közölte, melyek részben ez utazás alatt, részben később jelentek meg; a malayi sziget-tenger természetrajzi leírását csak hat évi folytonos munka után tette közzé. Azóta Angliába visszatérve, megnősült és most Londonban él mint magántudós.

Az állatok földrajzi elterjedéséről írt nagy műve által alapját vetette meg a tudományos állattani Geographiának. Nagyobb munkái közül említjük a következőket: a) *The Malay Archipelago* etc. London 1869. (Német fordításban: *Der Malayische Archipel, die Heimath des Orang-Utang und des Paradiesvogels. Reiseberichte und Studien über Land und Leute.* 3 Bde. Mit Abbildungen und Karten. 1869. A. B. Meyertől.) — b) *Geographical Distribution of Animals* etc. 2. Vol. London 1869. (Németül: *Die geographische Verbreitung der Thiere.* 2 Bde mit 7 Karten und 20 Illustrationen Dresden 1876. A. B. Meyertől.) — c) *Contributions to the Theory of Natural Selection* (Németül: *Beiträge zur Theorie der natürlichen Zuchtwahl. Eine Reihe von Essais.* Erlangen. 1878. A. B. Meyertől.) — d) *Die Tropenwelt, nebst Abhandlungen verwandten Inhalts*, Braunschweig 1879. — fordította Dr. D. Brauns.

³⁰⁾ A Wallace által Ternate-ből küldött értekezés címe: „*On the tendency of varieties to depart indefinitely from original type*“. — Ez értekezésben ő is a kiválasztás teoriáját alkalmazta a fajok eredetének magyarázatára. — A Darwin által saját, már régóta kész vázlatából összeállított, s a Wallace értekezésével együtt a Linnean Society ülésén felolvasott dolgozatának a címe volt: „*On the tendency of Species to form varieties and on the perpetuation of Species and Varieties by natural means of Selection*“. — Darwin e közleménye két részből állott: 1. *The Variation of organic beings under domestication and in their natural state*“. 2. *On the Variations of organic beings in state of nature; on the natural means of Selections; on the comparison of domestic races and true species*“. — Kétséget nem szenved, hogy mind ketten — úgy Darwin mint Wallace — egymástól egészen függetlenül egy azon alapeszméhez jutottak a fajok eredetének megfejtését illetőleg, csak hogy Darwin műve Hooker, Lyell és Huxley bizonyossága szerint, vázlatban már 15 év előtt készzen volt úgy, hogy később még csak a részletek kidolgozásával foglalkozott, s azonfölül nézetét 1857-ben Asa Gray barátjával szintén közölte. De máskülönben is Darwin-nak lehetetlen lett volna a fajok eredetéről szóló munkáját már 1859-ben a nyilvánosság elé bocsátani. Kétségtelen tehát, hogy az elsőbbség joga voltaképp csak Darwin illeti.

³¹⁾ Wallace érdeméről J. D. Hooker (A „Brit. Association for the advancement of Sciences“ egyik ülése alkalmával) igen találóan nyilatkozott egyik jelentésében: „Of Mr. Wallace and his many contributions to philosophical biology, it is not easy to speak without enthusiasm; for putting aside their great merits, he throughout his

writings with a modesty, as rare as I believe it to be in him inconscious, forgets his own unquestioned claims to the honour of having originated independently of Mr. Darwin the theories which he so ably defends“.

³²⁾ Nem egy könnyen megmagyarázható pszichológiai problémának tekinthető amaz általánosan ismert tény, mely szerint a különben oly kiváló kutató, mint *Wallace*, újabb időben egészen nyíltan a spiritualismusnak hódol. Álljanak itt péld. egyes pusztá speculációkon alapuló ily tételei: „Az anyag lényegileg nem egyéb mint erő. — Minden erő valószínűleg akaraterő. — Az egész Universum nemcsak hogy egy magasabb, vagy legmagasabb intelligentiának akaratótól függ, hanem voltaképp nem egyéb mint ezen akarat. — Az erő a szellem terméke. — Az Universum nem egyéb, mint az értelem és akaraterőnek mindensége“; s több effélék. (L. A. R. Wallace: Contributions to the Theory of Natural Selection, London 1871. — II. kiadás.)

³³⁾ L. A. R. Wallace Előszavát a „Contributions to the Theory of nat. Selection 1871“ czimű munkájában.

³⁴⁾ Ch. Darwin: Origin of Species by means of Natural Selection, or the Conservation of favoured Races in the Struggle for life. London. I. kiadás 1859. — II. kiadás 1860. — III. kiadás 1861; — IV. kiadás 1866. — V. kiadás 1869. — VI. kiadás 1872. (22 ezer péld.) — E munka magyar fordítása megjelent a kir. m. Term. Társulat kiadásában 1873. két kötetben, ily cím alatt: „A fajok eredete a természeti kiválás útján, vagyis az előnyös válfajok fennmaradása a létérti küzdelemben. Irta Ch. Darwin. Az eredeti VI. bővített s javított kiadás után fordította Dapsy László, revideálta Margó Tivadar.

³⁵⁾ L. „Darwin alapvető munkáját a fajok eredetéről“. Továbbá: Margó Tivadar: „Darwin és az állatvilág“ czimű művét. 3 képes táblával és fametszetekkel, Pest 1869. (külön lenyomata a kir. m. Term. Társulat Természettud. közlöny I. köt. 5. és 6. füzetében megjelent értekezésnek.)

³⁶⁾ Ch. Darwin: Variation of Animals and Plants under Domestication. With Illustrations. 2. Vol. London 1868. (5 ezer péld.)

³⁷⁾ Ch. Darwin: Descent of Man and Selection in Relation to Sex. — With Illustrations. London 1871. — A bővített és javított II. kiadás 1882-ben jelent meg (15 ezer péld.). E munka magyar fordítása a kir. m. Term. Társulat kiadásában, sajtó alatt van s az I. kötet már meg is jelent.

³⁸⁾ Ch. Darwin: Expression of the Emotions in Man and Animals. With Illustrations London 1872. (9 ezer péld.)

³⁹⁾ Ch. Darwin: Various Contrivances by which british and foreign Orchids are fertilized by Insects. — London 1862. fametszetekkel. — II. kiadás 1876. (3 ezer péld.)

⁴⁰⁾ Ch. Darwin: Effects of Cross and Self fertilization in the vegetable Kingdom London 1876. (2 ezer péld.)

⁴¹⁾ Ch. *Darwin*: Different forms of flowers on Plants of the same Species. London 1876. (2 ezer péld.)

⁴²⁾ Ch. *Darwin*: Movement and Habits of Climbing Plants, With Illustrations. London 1873. (3 ezer péld.) E munkájához a rajzokat egyik fia — George — készítette. — Megjegyzendő továbbá, hogy e mű első kiadása a Journal of Linnean Society-ban már 1865-ben jelent meg.

⁴³⁾ Ch. *Darwin*: Powers of Movements in Plants. London 1876. fametszetekkel (2 ezer péld.) — E munkát Darwin, a legidősebb fia „Francis“ közreműködése mellett dolgozta ki.

⁴⁴⁾ Ch. *Darwin*: Insectivorous Plants, With Illustrations. London 1875. (3 ezer péld.) Szerző az ide vonatkozó észleleteket és kísérleteket szintén Francis fia segítségével tette.

⁴⁵⁾ *Darwin* kisebb phytobiológiai értekezései a következők:
a) On the two forms or dimorphic Condition in the Species of *Primula*, and their remarkable sexual Relations, — (Journal Proceedings of the Linnean Society. Vol. VI. 1862. 77. lap.) — b) On the Existence of two forms and on their reciprocal sexual Relation in several species of the Genus *Linum*. (Ugyanott, Vol. VII. 1863. 69. lap.) — c) On the sexual Relations of three forms of *Lythrum salicaria* (Ugyanott, Vol. VIII. 1864. 169. lap.) — d) On the Character and hybrid-like Nature of the Offspring from the illegitimate Union of Dimorphic and Trimorphic Plants. — (Ugyanott Vol. X. 1868. 393. lap.) — e) On the specific Differences between *Primula veris* Br. Fl. (var. *officinalis* L.) *Primula vulgaris* Br. Fl. (var. *acaulis* L.) and *Primula elatior* Jacq., and on the Hybrid Nature of the Common Oxlip, with supplementary Remarks on naturally produced Hybrids in the Genus *Verbascum*. (Ugyanott. Vol. X. 1868. lásd a 437. lap.)

⁴⁶⁾ *Darwin* ezen: „On the formation of mould“ című kis értekezését a „Geological Society“ egyik ülésén olvasta fel 1837-ben; megjelent pedig 1838-ban a „Transactions of the Geological Soc. of London. 2. Ser. Vol. V. (I. az 505—509. lap.)

⁴⁷⁾ Ch. *Darwin*: Formation of vegetable mould through action of Worms, with Observations on their Habits. London 1881. fametszetekkel (6 ezer péld.)

⁴⁸⁾ Lásd az e. id. munkának végét.

⁴⁹⁾ Darwinnak két leánya közül az egyik — Mrs. Lichfield — férjénél van, a másik még hajadon. — Őt fia közül a legidősebb „Francis“ az utolsó években mint titkára és munkatársa működött, továbbá William, George, Leonard és Horace.

⁵⁰⁾ L. Professor *Asa Gray* kis életrajzi közleményét a „Nature“ című folyóirat 1874. június 4-ik számában. E kitérő szaktudós így nyilatkozik Darwinról: „The vast amount of such work, he has already accomplished, might overtax the powers of the strongest. That it

could have been done at all under constant infirm health, is most wonderful.“ — Egy másik helyen „a fajok eredetéről“ szólva, igen helyesen jegyzi meg: „The Origin of Species is a fascinating Topic, having interests and connection with every branch of Science, natural and moral“.

⁵¹⁾ Dr. *Otto Zacharias*: „Ch. R. Darwin und die cultur-historische Bedeutung seiner Theorie vom Ursprung der Arten. Berlin 1882. I. a 12. lap.

⁵²⁾ L. *Hans Richter*, bécsi udvari karmester tárczacikkét a „Neues Wiener Tageblatt“ 1882. évi folyamában. — H. Richter ugyanis elbeszéli, hogy 1881-ben piüinkösdkor H. Francke egyik londoni barátjával és Darwin családja rokonával egy egész napot Down-ban töltött s ott zongorázott.

⁵³⁾ L. „Variation of Animals and Plants etc.“ című munkája „Bevezetésében“ a 4. sz. jegyzetet.

⁵⁴⁾ *Julius Robert Meyer*: „Die Mechanik der Wärme“ és „Die organische Bewegung“ 1842. és 1848.

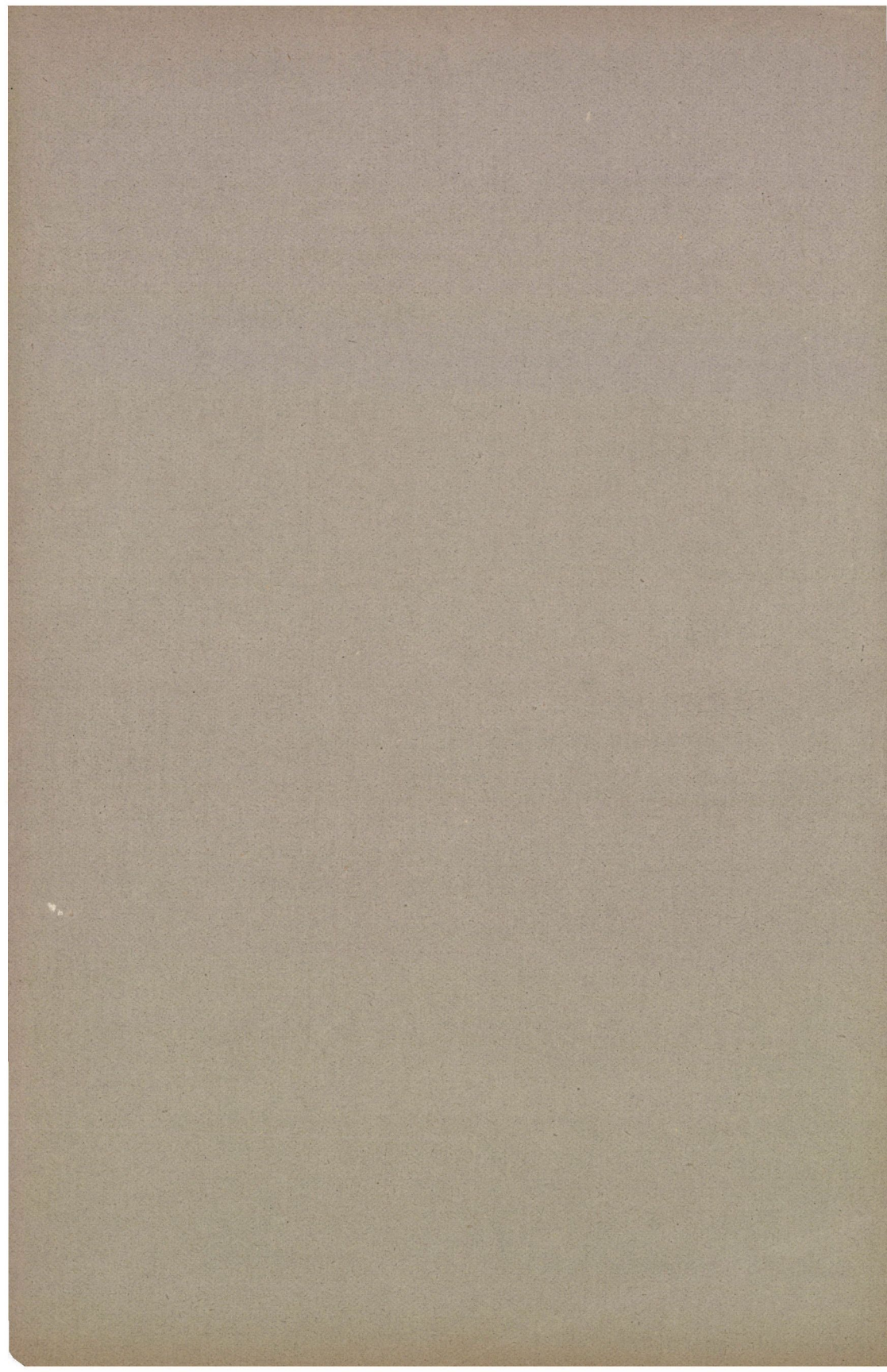
⁵⁵⁾ *Alphonse De Candolle*: „Geographie botanique raisonnée. 2 Vol. 1855.

⁵⁶⁾ *Carl Ernst von Baer*: Ueber Entwicklungsgeschichte der Thiere. Beobachtung und Reflexion. 2 Bände 1828.

⁵⁷⁾ L. a „Variation of Animals and Plants“, — valamint a „Descent of Man and Selection in Relation to Sex“ (II. kiadás) című munkáit. — *Darwin* ugyanis az ivarsejteket (petéket és ondószálcákat) úgy tekinti, mint a szülék összes sejt-sarjaeszkáinak csoportosulásából származott testeket, melyek a szervezet többi sejtjeiből kiválasztva vagyis kilökve, az ivarszervekben egybegyűjtve képeznek az ivarsejteket. E merész hypothesis — a mint ezt már egy régibb értekezésemben (*Darwin* és az Állatvilág 1869.) elmondtam, — ellentmond az újabb élettani és fejlődéstani tényeknek s azonfölül az átöröklés tüneteményeit nem bírja megfejtteni.

⁵⁸⁾ L. „*Du Bois Reymond*: Festrede, gehalten am 25-ten Januar 1883. in der Fridericianischen Sitzung der berl. Akademie der Wissenschaften.

EMLÉKBESZÉDEK

A M. T. AKADÉMIA ELHUNYT TAGJAI FÖLÖTT.

I. KÖTET, 1883.

I. Emlékbeszéd Korponay János lev. tag fölött Kápolnay Pauer István lev. tagtól	Ára 10 kr.
II. Emlékbeszéd Dr. Suhayda János lev. tag fölött. Dr. Konek Sándor r. tagtól.	„ 10 kr.
III. Emlékbeszéd Morócz István lev. tag felett. Galgóczy Károly lev. tagtól	„ 10 kr.
IV. Emlékbeszéd Révész Imre lev. tag felett. Ballagi Mór r. tagtól	„ 20 kr.
V. Emlékbeszéd Brocca Pál külső tag felett. Lennhossék József rendes tagtól	„ 30 kr.
VI. Emlékbeszéd Asbóth Lajos lev. tag felett. Kápolnai Pauer István lev. tagtól	„ 10 kr.
VII. Emlékbeszéd Ami Boué külső tag felett. Dr. Szabó József r. tagtól	„ 10 kr.
VIII. Emlékbeszéd Fabritius Károly lev. tag felett. Kozma Ferencz lev. tagtól	„ 40 kr.
IX. Jerney János emlékezete. Gyárfás István lev. tagtól	„ 20 kr.
X. Emlékbeszéd Mihályi Károly l. tag felett. Domanovszky Endre lev. tagtól	„ 10 kr.

II. KÖTET, 1884.

I. Emlékbeszéd Molnár Aladár lev. tag felett. Tanárky Gedeon lev. tagtól	„ 20 kr.
II. Emlékbeszéd Árkosi Benkő Dániel lev. tag felett. Gal- góczy Károly lev. tagtól	„ 10 kr.
III. Mailáth György emlékezete. Gróf Szécsen Antal t. tagtól	„ 10 kr.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
ELHUNYT TAGJAI FÖLÖTT TARTOTT
EMLÉKBESZÉDEK.

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.

II. KÖT. — 5. SZÁM.

EMLÉKBESZÉD
WÖHLER FRIGYES

A. M. TUD. AKADÉMIA K. TAGJA FELETT.

NENDTVICH KÁROLY,
R. TAGTÓL.

OLVASTATOTT A M. T. AKADÉMIA 1883. OKTÓBER 29-KI ÜLÉSÉN.

Ára 20 kr.

12/11/84

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.

1884.

EMLÉKBESZÉD

WÖHLER FRIGYES

K. TAG FELETT.

NENDTVICH KÁROLY

R. TAGTÓL.

OLVASTATOTT A MAGY. TUD. AKADÉMIA 1883. OKTÓBER 29-KI ÜLÉSÉN.

BUDAPEST

KIADJA A MAGY. TUD. AKADÉMIA

1884.

Budapest, Hornyánszky Viktor sajtója.

WÖHLER ÉLETRAJZA.

Wöhler Frigyes halálával egy elsőrendű csillag nyugodott le a tudományok egeről, miután 60 éven át teljes fényben ragyogott vala. Őt érte az a szerencse, hogy működésének egész időszaka oly korszakba esett, melyben a vegytan új és eseményekben dús fejlődésnek indult, melyben egészen új, és addig ismeretlen nézetek merültek fel, és a tudományt gyorsabban vitték előre mint annakelőtte századokon át. Neki jutott az a szerencse, hogy oly kortársakkal élt és működhetett együtt, kik a tudományban örökké élni fognak, mint annak első zászlóvivői, és a kik maradandó dicsőséget vívtak ki magoknak; mert a tudományt, a melynek új korszakot nyitottak, új és eddig ismeretlen pályákra terelték. Wöhler Frigyes emléke az emberiségben fenn fog maradni, a meddig a tudománynak bece lesz az emberiség előtt, és a meddig a tudomány zászlóvivőit tisztelni fogják mint az emberiség jótevőit, mint a tudomány magasztos eszméi hirdetőit.

Wöhler Frigyes 1800. július 31-én Ma'na mellett Frankfurt közelében levő Escherheim faluban született, az akkori lutheranus pap házában, a ki anyja sógora volt.

Hogy Wöhler anyja e reá nézve fontos esemény beálltával saját házában nem lakott, arra egy egészen különös, az akkori német viszonyokat jellemző esemény adott okot. Férje ugyanis azon időben mint lovászmester szolgált az akkori hesseni választó fejedelem fiánál, a későbbi *II-dik Vilmosnál*, a kiről a történelem nem igen kedvező ítéletet mond, és a ki fékezhetetlen indulatosságával tünt ki külö-

nösen. Ez a herczeg, midőn egyszer lovászmestere kíséretében lovagló iskoláját látogatta, egy egészen jelentéktelen dolog miatt annyira felbőszült, hogy Wöhler irányában oeszmány szitkolódásokra, végre tettelegességekre vetemedett. Ezt az öpérzetes lovászmester nem tűrhette, hanem a kezében levő lovászostorral ő Fenségének oly emléket nyomott a hátára, a milyent, mint emlékirója mondja, gyakran megérdemlett ugyan, de mástól, legalább ily alakban, aligha kapott még. A lovászmester erre sebes paripára ülve, eltűnt a herczeg hatásköréből; a herczeg pedig jónak találta, a menekültől üldözőbe nem venni és az egész dolgot nem történetnek tekinteni. De, hogy ez esemény következtében az egész családnak is mentüelőbb ott kellett hagynia lakását, az a dolog természetéből foly; és Wöhler Ágoston felesége szerencsésnek érezte magát, hogy sógora házában menedéket találhatott. Nem lesz tán érdektelen megemlíteni, hogy ezen herczegi ház légkörében is növekedtek föl a *Haynauk*.

Wöhler atyja e véletlen esemény következtében oda hagyván a herczegi szolgálatot, hasonló minőségben *Ágoston meiningeni herczeg* szolgálatába lépett; a hol is tudományosságánál és rendkívüli tapasztalatainál fogva csakhamar befolyásos állást vívott ki magának; és a herczeg mindinkább tágabb kört engedett tevékenységének; végre színházának igazgatását (Intendaturát) is reá bízta, úgy hogy Wöhler Ágoston alapkövét vetette meg ama hirneves meiningeni szinkörnek, mely világszerte ismeretes az ő classikai előadásairól.

Magát Wöhler anyját is kitűnő, méltósággal teljes, eszes és igen jókedvű asszonynak ecsetelik, a ki a külsejével épen úgy, mint egész jellemével Göthe anyjára emlékeztet.

Ily szülékről bátran föltehető, hogy egyetlen gyermeket a lehető leggondosabb nevelésben részesítették.

Első oktatását (olvasás, írás és rajz) Wöhler Frigyes 7 és 8 éves korában, saját atyjától nyerte. Később nyilvános iskolába járván a latin és franczia nyelvben is nyert oktatást. Emez inkább humanistikus mint realistikus irány

mellett is már gyermekkorában kiváló hajlamot mutatott a természettudományok, nevezetesen experimentalis részök iránt. Ebben főleg *Wichterich* udvari tanácsos támogatta, a ki maga is physikai tudományokkal foglalkozván, gazdag múzeumát későbbben rendelkezésére bocsátotta.

1814-ben Wöhler a frankfurti gymnasiumba adták szülei; a hol is néhány kitünő tanár részesítette oktatásban. Ezek közé tartozik *Schlosser*, a híres historicus, a ki későbbben a heidelbergi egyetem tanára lett, és *Ritter Károly* a kitünő geographus. Ezek iránt ő egész életében nagy tisztelettel viselkedett.

Később azonban maga bevallotta, hogy a gymnasiumban sem különös szorgalommal, sem tudomány-ismerettel ki nem tünt; mert az experimentalis tudományok és az ásványtan, különösen pedig az ásványok gyűjtése iránt kiváló vonzalmánál fogva, a hallgatandó tárgyakra kellő időt nem fordított; jelesen a mennyiségtant, melyhez sem hajlama, sem különös tehetsége nem volt, annyira elhanyagolta, hogy e hiányt később magán előadásokban kellett pótolnia. A természettudományokban való kiképzésére igen nagy befolyással volt dr. *Buch*, a ki eleinte ugyan gyakorlati orvos volt, később azonban mint magántudor vegytani, természettani és ásványtani munkálatokkal és vizsgálódásokkal behatóan foglalkozott. E szellemes tudóssal együtt éveken át leginkább vegytani kísérleteket tett. Ezen korba esik a *Selen* feltalálása Berzelius részéről; és Wöhler, — akkor jóformán még csak gyermek, — későbbben ugyan ez új elemet a cseh kénsavban is feltalálta és belőle előállította. Ő tehát a grazliezi pyritből, a melyből ott a kénsav előállítása történik, nagyobb mennyiséget hozatott és csakugyan sikerült neki ez ásványban a *Selen* megvoltát kimutatni.

E vizsgálódásai eredményét azonban csak 1821-ben közölte Buch „Gilbert Annál“-jaiban, a hol is Wöhler nevét legelőször mutatták be a tudományos világnak. Szintúgy sikerült neki az akkor Strohmeyertől feltalált *Cadmiumot* a sziléziai horganyból előállítani és magának Strohmeyernek bemutatni.

Ugyanakkor ismerkedett meg a híres Blumenbachsal

és tanulmányai tárgyává tette ennek gazdag gyűjteményét.

Buch háza és társasága Wöhler tudományos kiképzésére annyiban is különös befolyással volt, a mennyiben Buch gazdag könyvtára is rendelkezésére állott; holott addig minden elméleti és experimentális tudományát egyetlen, még pedig igen korlátolt látókört nyitó könyvből, t. i. *Hagen* kísérleti vegytanából merítette.

Ő akkor még mint gymnasiumi hallgató kis szobáját egész laboratoriummá változtatta át, a melyben számtalan üveg, retorta és egyéb vegytani eszközök szétszórva állottak. Ugyanazon korban nagy feltűnést okozott Davy Humphry találmánya, t. i. a kaliumnak egy erős, Volta-féle oszloppal való előállítását; Wöhler hasonlóképen fáradozott ennek előállításában. De miután az az ő gyöngye Volta-féle oszlopával nem sikerült, a *Curandau*-tól feltalált módot használta, mely szerint a kalihydrát fehér izzó hőben szén által is fől bomlik, és nagy volt a fiatal experimentator öröme, midőn a legelső kaliumgolyók megjelentek és a fiatal társaság legelőször szemlélte.

Wöhler egyébiránt a rajzban is nem csekély gyakorlottságra vitte, és rajzműveiért gyakran jutalmat is nyert; kirándulásában a közeli Taunusba és a Rajna mellékén, mindig rajztérképet vitt magával és a vidék legszebb pontjait lerajzolta. Szintúgy gyűjtött nagy buzgalommal régi római és egyéb pénzeket, a melyekből tekintélyes gyűjteménye is volt; gyűjtött továbbá régi urnákat, lámpákat és legionális köveket is. Mindebből látható, hogy a fiatal ember a szép és nemes iránt kiváló szeretettel viselkedett.

Wöhler fiatalkora ugyanazon időbe esett, a melyben a francia imperator egész Németországot hatalma alá kerítvén, a német nemzetet az alázat legelső fokára szorította. Ő mint gyermek látta az imperatort legiói élén Frankfurtba bevonulni, de néhány év múlva részt vett többi társaival együtt nemzetének abbeli örömében is, a melylyel a közönség a bevonuló szövetségeseknek ujjongva eléjük ment.

Wöhler időközben gyöngye gyermekből erős és jókedvű fiatal emberré fejlődött. Ezt főképen atyja gondos nevelé-

sének köszönhetette, a ki őt testi gyakorlatokra, úgymint lovaglásra, vívásra, úszásra stb.-re taníttatta.

Az 1820. év tavaszán tehát, még nem is 20 éves korában, az egyetemre ment. Résztint a természettudományok iránt kiváló hajlamainál, résztint azon körülménynél fogva, hogy ez irányban mutatkozott legtöbb kilátás, a szülők tanácsában azt határozták, hogy az orvosi pályára adja magát.

Egyetemi pályájának első évét Marburgban töltötte, a hol a természettudományokat nagy szorgalommal hallgatta. Mindamellett is, hogy a vegytan mindig kedvelt tudománya volt, azt sem az első, sem a második félévben nem hallgatta. Oka, úgy látszik, abban keresendő, hogy Wurzer, a vegytan tanára, a marburgi egyetemen megsértette a fiatal ember becsületérzését.

Wöhler t. i. itt is folyvást experimentálgatott, szobáját vegytani laboratóriummá átalakítván, kísérletei közben, melyeket a *kéncyan* és egyéb cyanvegyekkel tett, sikerült neki a *jodcyan* feltalálása. Örömeiben Wurzer tanárral közölte találmányát, a ki nemhogy buzdította volna a fiatal embert kísérletei folytatására, sőt ellenben megróvta, azt a tanácsot adván neki, hogy foglalkozzék inkább orvosi tudományaival, mint fölfedezések hajhászásával, emezt pedig bizza érettebb és bővebb tudományú tudósokra.

E korszakba eső munkálatai 1821-ben dr. Buch közbenjárásával Gilbert Annáljaiban jelentek meg. Wöhler ugyanakkor legelőször írta le a *higanykéncyanid* magasabb hőfokban viseltetését; és ezen észlelete több évtized múltával egy igen mulattató játékra adott alkalmat, a melyre még mindnyájan visszaemlékszünk, t. i. az úgynevezett *Pharao kigyó* előállítására.

Egy évre rá a heidelbergi egyetemet látogatta, a hol a nagyhirű Gmelin Lipót működött, a kiért Wöhler rajongott és a kinek kedves emlékét egész életén keresztül hiven megőrizte. Itt Gmelin előadásait akarta hallgatni. Gmelin azonban lebeszélte róla, azt állítván, hogy ez reá nézve vesztett idő lenne. Használja inkább fel a laboratóriumban megkezdett kutatásai folytatására. Igen természetes, hogy

Gmelin ily tanácsot bátran adhatott Wöhlernek, a ki önálló munkáival és fölfedezéseivel már eddig is magára vonta a tudományos világ figyelmét. És így történt, hogy Wöhler, korának egyik legkittünőbb vegyész, a vegytanból tulajdonképen soha sem hallgatott előadásokat. A Gmelin laboratóriumában töltött időbe esnek Wöhler legelső kísérletei a *cyansavra* nézve. Wöhler eme kísérleteivel, a melyek eredménye két értekezésben 1822. és 1823-ban jelentek meg, már mint tökéletes vegybuvár mutatja be magát a tudományos világnak.

Wöhler fejlődésére igen nagy befolyással voltak Gmelin és Tiedemann egyesített vegy- és élettani vizsgálódásai, a melyek iránt Wöhler annyira érdeklődött, hogy egy, az orvosi kartól kitűzött jutalomkérdést: „a különféle anyagok átmeneteléről a vizeletbe“ tanulmányai tárgyává tett; és e kitűnő munkája el is nyerte a jutalmat. Wöhlernek e munkában felállított tételeit későbbi kutatások teljesen igazolták. Wöhler mindazonáltal még akkor is oda törekedett, hogy gyakorló orvossá legyen; és ezért teljes odaadással tanulta is az ide vágó tárgyakat, úgy hogy 1823. évi szeptember 2-án kitűnő sikerrel letett orvosi és sebészi szigorlatok után az orvostudomány, sebészet és szülészet doctorává lett.

Ezekután útra készült, hogy a nagyobb és híresebb kórházakat látogassa; midőn Gmelin befolyásánál fogva élete pályáját megváltoztatván, az orvosi pályától teljesen eltérő irányt követett.

Gmelin a híres vegyész ugyanis meggyőződven Wöhlernek kitűnő tehetségéről a vegytan terén, őt arra beszélte rá, hogy teljesen a vegytanra adja magát. Wöhler könnyen ráállott Gmelin javaslatára; és miután *Berzelius*, az ő *Jahresberichtjeiben*, igen kedvezően nyilatkozott Wöhler eddigi munkálatairól, arra határozta magát, hogy további kiképzésére nézve kikérje engedelmét Berzeliusnak, a vegyészek főmesterének, és úgyszólván korlátlan uralkodójának, arra, hogy az ő laboratóriumában, az ő vezetése alatt és tanácsa által támogatva dolgozhassék.

Berzelius igen hízegő levélben azt felelte, hogy a ki Gmelin vezetése alatt dolgozott, az ő nála (Berzeliusnál)

keveset fog tanulhatni; mindamellett is örömet ismerkedik meg azzal a kitünő bűvással, a ki a tudományt már eddig is ily jeles fölfedezésekkel gazdagította.

E levéllel megindult az a hosszas és igen érdekes levelezés, mely Wöhler és Berzelius között az utóbbinak haláláig folyt.

A jelenkorban alig hinné az ember, hogy a forgalom és a közlekedési eszközök régebben oly hiányosak voltak, hogy Wöhlernek Lübeckben hat hétig kellett időznie, a míg hajót kapott, a mely Stockholmra vigye. Wöhler azonban ez időt sem töltötte hasztalanul, hanem megismerkedvén *Kindt* nevű gyógyszerészszel, a ki a természettudományok rajongó barátja volt, folyvást experimentált vele, és ez alatt a kalium új előállításí módját fedezte föl.

Szakadó esőben, és nyitott kocsiban érkezett Stockholmra, és minthogy akkor Svédország fővárosában még nem voltak vendégfogadók, sok keresgélés után pinczében volt kénytelen lakni.

Berzelius a legbarátságosabban fogadta őt.

Ha a mostani kor laboratoriumait, nagyszerű, világos, jól szellőztetett és az experimentálásra szükséges minden eszközzel felszerelt dolgozó termeit, és szertárait — a melyekkel jelenleg minden alreáliskolának vegytani laboratoriuma rendelkezik, — összehasonlítjuk Berzelius, ama kor első vegyésze és legügyesebb experimentátora helyiségeivel és készülékeivel, elbámulunk rajta, hogy ily helyiségben, és ily véghetetlen egyszerű és szegényes eszközökkel, a milyenek Berzeliusnak rendelkezésére állottak, meg lehetett a vegytanban tenni ama nagyszerű fölfedezéseket, és számtalan munkálatokat, a melyekről minden vegytani könyv tanúskodik.

Wöhler ime így nyilatkozik Berzelius helyiségeiről, melyekben hirneves vizsgálódásait véghez vitte :

„Midőn Berzelius legelőször vezetett laboratoriumába, álmnak látszott nekem, hogy e nagy ember classicus helyiségeiben vagyok. Lakószobája mellett két közönséges szobából állott az egész, a lehető legegyszerűbb fölszereléssel. Abban sem kemenczék nem voltak, sem kürtők a gáznakem

elvezetésére, sem víz- vagy gázvezetékek. Az egyik szobában két közönséges asztal volt puha fából. Az egyikben Berzelius, a másikon én dolgoztam. A falak mellett néhány szekrény állott, melyekben a kémszerek voltak elhelyezve, de ezekben sem volt nagyválaszték; mert midőn kísérleteimnél vérlúgsóra volt szükségem, Lübeckből kellett hozatnom. A szoba közepében a higanykád és az üvegfüvő asztal állott; az utóbbi egy viaszkos vászonból készített füstfogóval, mely a szoba kályhakéményébe nyílt. A vízvezeték helyét egy kőedény foglalta el, mely csappal volt ellátva, és ez alatt egy közönséges fazék állott. A másik szobában a mérlegek állottak, és a többi eszközök; mellette még egy kis kamra esztergályos paddal. A konyhában, melyben az öreg Anna, a nagy északi mester szakácsnéja és mindenese, az ételeket főzte, egy kis izzító kemenceze volt és a folyvást fűtött homokfürdő.

Midőn ezeket olvassa az ember, elcsodálkozik és kételkedik a valóságon; de meghajol egyszersmind a nagy ész előtt, a mely oly kisszerű eszközökkel oly nagyszerű eredményeket birt létre hozni.

Ennek elolvasása a harminczas évekre emlékeztet bennünket, a midőn itt Pesten kezdtünk a vegytannal foglalkozni; a midőn Pesten egy eprouvetta sem volt található, és a vegyésznek mindent, a mire szüksége volt, még a legapróbb és legközönségesebb szereket is elő kellett teremtenie.

Wöhler akkor egyedül dolgozott Berzelius laboratóriumában. Előtte Gmelin Keresztély, Mitscherlich, Rose Henrik és Gusztáv; utána Magnus Gusztáv.

Wöhler abban a szerencsében részesült, hogy oly időben dolgozhatott Berzeliusnál, a mikor ez teljes erejében a Silícium fluorvegyületeivel, a bórral és i. t. foglalkozott. Igen tanulságos volt reá nézve az, hogy Berzelius e munkálataiban követhette, és hogy megismerkedhetett a kitűnő módszerekkel, a melyek feltalálásában Berzelius kitűnő mester volt. Berzelius rendszeres oktatást nem adott, hanem mindenkinek szabad akaratára bízta azt tenni, a mit jónak tartott; de mindig szabad volt tanácsát kikérni, és megbeszélni vele a tárgyat a melylyel foglalkozott.

Berzelius Wöhlernek eleinte leginkább ásványokat adott elemzésre, mert látta, hogy Wöhlernek a mérleg használatában elegendő gyakorlottsága nincsen. Ez alatt azonban Berzelius maga vitte véghez az első ásványnak, egy Zeolithnak, vegyelemzését; főleg azért, hogy megismertesse Wöhlerrel a fogásokat, melyekben Berzelius oly gazdag volt. Gyakran egy azon ásványt annyiszor elemeztetett vele, míg teljesen összhangzó eredményre nem jutott; és valahányszor azt vette észre, hogy Wöhler nagyon sietett egy munkával és rossz eredményre jutott, mindig az volt stereotyp nyilatkozata: „Doctor ur, ez ugyan hamar volt, de rosszúl.”

Későbbén Wöhler áttért kedvelt tárgyára t. i. a cyan-vegyek vizsgálatára; és ez alatt, a cyant ammoniakkal kezelvén, *ureumot* nyert, melyet leírt ugyan, és ki is tünt leírásából, hogy ureum volt, de ő fel nem ismerte. Szintugy foglalkozott a cyansav vizsgálatával is, mely iránt Berzelius nagyon érdeklődött, mert a Chlorkérdésnek eldöntésére nézve nagy fontosságúnak tartotta.

Lakásán Wöhler a hosszú estéket a svédnyelv tanulására használta fel, és e célra részint Berzelius új értekezéseit Poggendorf Annaljai számára német nyelvre fordította le, részint pedig Hisinger Svédország ásványtani geographiáját; a mire a szerző Wöhlernek ajándékozta saját kéziratát.

1824-diki július havában Wöhler abban a szerencsében részesült, hogy Berzelius és a két Brongniart (atya és fiú) társaságában, a kikhez későbbén még Oersted és Humphry Davy szegődött, beutazza Svéczia és Norvégia nagyobb részét.

Útközben Christianiában Oszkárral az alkirálylyal és trónörökössel találkoztak, a ki is, midőn az utazó tudósok jelenlétéről tudomást szerzett, a legszivesebben megvendégelte őket és utazásuk célját lehetőleg elősegíttette.

Szeptember 17-dikén Wöhler Berzeliustól elbúcsuzván, a két Brongniart társaságában visszautazott. Koppenhágában Oersteddel, Zeisevel és Forchhammerrel találkozáván, társaságukban a főváros gazdag gyűjteményeit látogatta; Lübeckben pedig elvált két kedves útitársától, a két Brongniart-

tól, a kik tizenegy évvel később Párizsban oly szívesen fogadták.

1824. október hóban ismét Frankfurtba érkezett, miután több napokig Göttingában mulatott. Itt Hausmannal a híres mineralogussal ismerkedett meg, a ki későbbben legkedvesebb collegája lett.

Wöhler svédországi útja és csaknem egyévi mulatása Berzeliusnál, életére és tudományos működésére határozott befolyással volt. Berzelius szünet nélküli munkássága, és sokoldalú tudománya oly buzdítólag hatott a fiatal német tudósra, hogy őt követendő példának tekintvén, maga is hasonló irányban és ugyanazon sokoldalú munkásságban kereste élete feladatát, a melyet a lehető leghívebben is teljesített. Wöhler azonban Berzeliusnak az ő egész életére való üdvös befolyását nemcsak Svédországban mulatásának, hanem élénk levelezésének is köszönheti, mely a két tudós — a tanító és tanítvány — között fejlődött, és félbeszakítás nélkül Berzelius haláláig a legbarátságosabban folyt. Wöhler később még háromszor találkozott kedves és a legőszintebben tisztelt mesterével; egyszer Berlinben 1827-ben; azután 1835-ben a német orvosok és természetvizsgálók gyülekezetén Bonnban; végre 1845-ben Göttingában, a hol a híres tanítvány az ő agg és forrón szeretett tanárát házánál fogadni és megvendégelni szerencsés volt.

Wöhler azzal a szándékkal távozott el Svédországból, hogy Németországban az akadémiai pályára adja magát. Régi barátjai Gmelin és Tiedemann arra bírták, hogy Heidelbergában mint a vegytan magántanára habilitáltassa magát. A következő télen csakugyan komolyan is foglalkozott e szándékkal; de soha sem valósíthatta; mert mielőtt Heidelbergába átköltözött volna, meghívást kapott Berlinbe. Ott ugyanakkor a városi ipariskola alapított meg, és Rose Henrik adta elő a vegytant, a ki a saját visszavonulása után Wöhleret ajánlotta, mint legalkalmasabbat a vegytan előadására.

Wöhler azonnan leginkább *Buch Lipót*, ama világhírű geolog levélbeli fölhívásának engedett, a ki felismervén ritka tehetségeit, Berlin számára óhajtotta őt megnyerni.

Wöhler tehát 1825. márcziusban Berlinbe utazott, a hol is Klöden igazgató egy próbaévre a vegy- és ásványtan tanítójának nevezte ki, 400 tallér fizetéssel és igen szerény szabadlakással. Egyúttal arra is kötelezte magát Wöhler, hogy télen az estéli órákban iparosok és gyárosok számára, különös honorárium mellett, előadásokat tartson a vegytanból.

Berlin tudósai Wöhlerben csakhamar kitűnő erőt ismertek fel; úgy hogy azon arányban, a melyben az intézet fejlődött, külső viszonyai is mindinkább javultak; és végleges kinevezése már 1828-ban következett be, királyi leirattal.

Kétséget sem szenved, hogy Berlinben tartózkodása, Németország legkitűnőbb tudósaival való legszorosabb és legbensőbb viszonya, az ő tudományos fejlődésére és tevékenységére rendkívüli mértékben hatottak. Nemesak hogy itt Berzelius régibb tanítványaival — Mitscherlich, Rose Henrik és Gusztáv, főleg pedig Magnus — folytonos érintkezésben és barátságos viszonyban élt, hanem azon kornak több más híres embereivel is találkozott; így nevezetesen Humboldt Sándorral, a kinek szellemes társalgásaiban, és a „Kozmos“-ról való híres előadásaiban is részt vehetett.

Berlinben ugyanazon épületben kezdte vegytani működését, a melyben az előtt egy századdal Ruggiero gróf álkémikust kivégzése előtt hosszabb ideig fogva tartották. Itt azonban soká nem maradt, mert a városi ipariskola már 1826-ban *Wender Frigyes főreáliskola* név alatt más épületbe átköltözött. Ez épületben Wöhlernek saját laboratoriuma a lehető legszerényebb segédeszközökkel volt berendezve; de néhány fiatal vegyész számára dolgozó helyek is voltak fentartva, hol is már előbbre haladott fiatal vegyészek az elemző vegytanban és egyéb vegytani munkálatokban gyakorolhatták magokat. Ezen első tanítványai közé tartozik *Scheerer Tódor*, a ki később Christianiában kohász-mester és tanár, azután pedig Freiburgban tanár lett. Ott még 1848. januárban volt szerencsém találkozni vele.

Wöhler, saját laboratoriuma birtokában, nem is késett tevékenységét minden irányban érvényre juttatni. Itt sike-

rült neki például a *chrom-oxyd* előállítása, egy keverék izzítása által. E keverék chromsavas kali, szénsavas kali és szalmiából állott. Szintúgy sikerült neki legelőször az *aluminium* előállítása víztől ment aluminium-chloridból kalium segítségével, melyet ő akkor csak szürke por alakjában nyerhetett, melyet azonban 30 évvel később ugyanezen módszer szerint Saint Claire Deville nagyobb mennyiségben és olvasztott állapotban nyert. Ugyanazon időben, egészen hasonló mód szerint előállította még a *beryllium* és az *yttrium* ritka fémeket is.

Ezekén kívül még számos más új testek előállítása vagy új módszerek fölfedezése is sikerült neki; és mint-hogy a *pikrinsav* természetének és alkotásának kipuhatólásával foglalkozott, e munkálatok arra a nevezetes szerves vegyesoport feltalálására adtak alkalmat, mely *nitrovegyek* név alatt fontos szerepet játszik a szerves vegytanban.

De mind ezt és számos más fölfedezést is, fontosságra nézve felülmúlta annak a módszernek a fölfedezése, mely szerint az *ureum* mesterséges előállítása 1828-ban legelőször sikerült Wöhlernek. E módszer a szerves vegytan fejlődésére határozott befolyással volt.

A jelen élő generáció alig képzelheti az öröm és lelkesedés kitérését, a melylyel az akkor élő vegyészek Wöhlernek e fölfedezését fogadták. Addig ugyanis a vegyészek képesek voltak ugyan számtalan — az úgynevezett szervetlen vegytan körébe tartozó — vegyeket előállítani, de mind a mellett is, hogy ők már akkor is teljesen meg voltak győződve, hogy az anyag, úgynevezett szerves vegyi képződésében, ugyanazon törvényeket követi, a melyeket képződésökben a szervetlen vegyek követnek, még se sikerült addig egyik vegyésznek sem, egyetlen egy oly testnek is elemeiből való mesterséges előállítása, mely a szerves lények rejtélyes műhelyében képződik. Berzelius ugyan, a jövő fölfedezések előérzetében, a *cyan*-t azon összekötő íznek jelentette ki, mely a szervetlen vegyektől a szerves vegyekre az átmenetelt alkotja; és ha van test, melynek előállítása hatalmunkban van, és a mely mintegy anyagúl fogna szolgálni a szerves vegyek előállítására, akkor bizo-

nyosan a cyan van e szerepre hivatva. És ime, ez előérzete nem csalta meg. Wöhlernek sikerült a cyanból a cyansav előállítása és a cyansavból a cyansavas ammoniak képzése; a cyansavas ammon pedig teljesen isomer az ureummal, és azzá változik, ha a cyansavas ammon oldatát lepárologatjuk.

Wöhlernek e jeles fölfedezése áttörte a korlátot, mely a szerves vegyek előállítását akadályozta. Számos vegyész, ezen az úton haladva, megkísértette sok más szerves anyag előállítását synthetikai módon, ezek elemeiből; még pedig a legjobb sikerrel.

És itt föl kell hogy említsem azt a szoros viszonyt, mely két kitűnő és a tudomány fejlődésére határozottan befolyó tudós között egész életökön át fennállott; a kik összevetett vállakkal és a tőlök mívelt tudomány iránt egyaránt lelkesedve megvetették alapiját ama nagy és monumentális épületnek, a melyet modern szerves vegytannak nevezünk.

E nagy és halhatatlan két tudós, a tudománynak két dioscurja: *Wöhler* és *Liebig*. Mind a kettőnek nagy és felejthetetlen művei után halhatatlan nevök és hírók maradt fenn.

E két nagy férfiút az a véletlen hozta szellemileg közelebb egymáshoz, hogy mind a ketten ugyanazon munkatéren találkoztak.

Ugyanazon időben t. i. midőn Wöhler a cyansav természetének s alkotásának kipuhatolásával és megállapításával foglalkozott, Liebig Párizsban Gay-Lussac-kalegyütt a durranó fémvegyületeket vizsgálta, és vizsgálódásai folyamában azt a nevezetes és korszakalkotó fölfedezést tette, hogy a durranó fémvegyekben az a test, a mely bennök a fémmel össze van kötve, az annyira eltérő tulajdonságok mellett is, alkotására nézve teljesen megegyezik a cyansavval. Liebig, kételkedvén Wöhler elemzése helyességében, azt vélte, hogy e két testnek különböző alkotásának kell lenni. Ennek következtében Wöhler cyansavát *cyanössav*-nak, a durranó savat pedig valóságos *cyansav*-nak tartotta, és így is nevezte el.

Később azonban kiderült, hogy Liebignek e téves állítására egy tisztátalan durranó-savas ezüst adott alkalmat; és így Liebig kénytelen volt a Wöhler elemzése helyességét elismerni.

A tudományos vita, mely ez alatt keletkezett, nem hogy elidegenítette volna egymástól a két tudóst, a ki nem is ismerte egymást, sőt inkább szorosabban egyesítette és mindkettőben azt a kívánságot keltette, hogy közelebből ismerkedjenek meg; és midőn Liebig, a ki akkor már Giessenben tanár volt, a tél folyamában, a mikor Wöhlernek a heidelbergi egyetemre való habilitációjával foglalkozott, Frankfurtba jött, a két tudós egy közös barátnál találkozáskor, szoros barátságba lépett, a mely Liebig haláláig minden megszakadás nélkül fennállott. Kitűnik az főképen barátságos és hosszas levelezésökből, a mely addig tartott, míg az egyiknek halála szét nem szakasztotta.

Érdekesebb és tanulságosabb, tudományos fejtegetésekben gazdagabb levelezést és barátságosabb eszmecserét valóban alig képzelhetni, mint a milyen ez a fontos és sűrű levelezés volt; és a tudományért csak némileg is buzgólkodó ember a lehető legnagyobb érdeklődéssel és élvezettel olvassa a leveleket. E levelezés, nem csak hogy lépcsőről lépcsőre kitarja az olvasó előtt ama fontos fölfedezéseket, melyeket a két kitűnő férfiú hétről hétre tett, és a melyekkel ők a tudományt új tényekkel gazdagították, és az újabb vegytan fejlődésének alapját megvetették, hanem tanúságot is tesz egyszersmind e két kiváló férfiú nagy lelkéről, egymás iránti példás kegyeletéről és törhetetlen barátságukról.

Munkásságának nagy részét Wöhler ez időben részint Berzelius 10 kötetes tankönyvének, részint Berzelius Jahresberichtje svéd nyelvből németre fordításának szentelte, és a mikor barátjainak, különösen Liebignek arról panaszkodott, hogy alig marad ideje más munkára, annyira elnyeli legszebb idejét ez a sok irka-fírka, — Liebig következőleg felelt neki: „Édes barátom, már régóta fáj az nekem, hogy drága idődet oly munkákra fecsérled, a melyek hozzád nem méltók. Berliini barátaid sem foghatják meg, hogy te ennyire

túlterhelve, még csak lélekzeni is birsz. Én annál inkább sajnálom, mert ez által közös munkáknál való közreműködésedtől nem sokára meg leszek fosztva. Dobd e sok irkafirkát a pokolba és menj a laboratoriumba, a hová tartozol.“

Wöhler e levélre így felelt Liebignek: „Te szídsz engem, hogy annyi munkával terhelem magamat. De te, édes barátom, nem gondolod meg, hogy Berlin nem Giessen; és hogy a mi nálatok hat garas, azért itt Berlinben egy tallért kell fizetni. Különben az ördög vinne el minden előadást és fordítást. De miután már egyszer fordítani kezdtem Berzelius munkáit, még pedig oly időben, a midőn még sok idővel és kevés jövedelemmel rendelkeztem, most becsületből és Berzelius iránti kegyeletből be kell végezнем.“

Berzelius pedig, a ki nagyon is érdekelve volt az iránt, hogy munkáit Wöhler fordítsa, következőleg írt neki: „Panaszkodik a sok irkafirkáról; kétséget nem szenved, hogy kellemetlen munka; azonban be kell vallani, hogy ilyen munka nélkül az ember soha sem lesz azzá, a mivé különben lehetne. Ha például Davy kénytelen lett volna irodalmilag akkép foglalkozni, a hogy azt most Ön teszi, meg vagyok győződve arról, hogy a vegytant egy századdal előbbre vitte volna. De úgy mégis csak „fényes töredék“ maradt, épen azért, mert kezdetben nem volt arra kényszerítve, hogy munka által a tudománynak mint egésznek minden egyes részeibe beletanulja magát. Maradjon tehát csak íróasztali munkák mellett. Egyszer majd csak véget érnek ezek is, de az ez által nyert ismeretek maradandók. Én is elátkozom évi jelentéseimet, valahányszor meg kell küzdenem velök, de azért dícsérem is, ha be vannak fejezve; és érzem, hogy e munka mennyivel gyarapította ismereteim készletét.“

Ugyanezen berlini tartózkodás idejébe esnek Wöhlernek számos más fölfedezései is. Ide tartozik például a *mézkősav* (Honigsteinsäure) természetének kipuhatólása és alkotásának megállapítása, mely sok tudományos vitára adott alkalmat. Ez a munka volt a legelső, mely 1830-ban Poggen-dorf Annaljaiban Liebig és Wöhler közös neve alatt jelent meg. Ide tartozik továbbá a *cyan-* és *cyanursav* természetének

kipuhatólása, mely szintén többszöri vitát támasztott Liebig és Wöhler között, és a melyben mindig Wöhler maradt a győztes.

Wöhler erről 1830. január 17-én következőleg ír Liebignek: „Ön, ha jól értettem, abban a vélekedésben van, hogy a cyansav (cyanursav), mely ureumból állítatik elő, különbözik attól, a melyet Serullas chlor-cyanból nyert. E véleményhez hozzá nem járulhatok, mert összehasonlító kísérletek után teljesen meggyőződtem róla, hogy az ureumból előállított sav mindenben megegyezik a Serullas által chlor-cyanból nyert savval. Azt azonban szívesen elismerem, hogy e savnak más alkotása van, mint a melyet Serullas állít. Én Serullas vegyelemzésében soha se bíztam és legelső szándékom is az vala, hogy mind a két savnak vegyelemzését újra eszközöljem; e szándékom kivitelét azonban mindeddig számtalan körülmény akadályozta.

Ha tehát szeretett barátom e savat újra megvizsgálja, és más alkotását találja, mint a milyent Serullas talált, nem értem, hogyan léphet fel ellenem. Ha csakugyan úgy volna is, a vita nem a személy, hanem a tárgy ellen irányúlna, a mit én soha össze nem kevernék.“

Legközelebbi levelében, 1830. márczius 21-én, Wöhler számot ad Liebignek ama classicus vizsgálatának eredményéről, melyet ő a cyanursavval véghez vitt, és a melyhez a tudomány teljes ötven év multával „se hozzá nem adott, se tőle el nem vett semmit“.

Liebig erre Wöhlernek következőleg felel: Giessen, 1830. június 25.

„Utolsó levelében velem közölt kísérletei a cyansavval, felette érdekesek. Meg vagyok győződve róla, hogy további kísérletei meg fogják oldani az ureum titkának rejtélyét. Minden nap feltettem magamban, hogy megküldöm Önnek kísérleteimet az ureumról, hogy munkájához csatolja. De valahányszor hozzá akartam fogni, oly kedvetlenség szállott meg, hogy lehetetlen volt szándékomat végrehajtani. Az undor e tárgy iránt onnan ered, hogy e munkával két hónapot vesztettem életemből, mert nem juthattam eredményhez.“

Július 26-án e levélre Wöhler ime így felel: „Szégyenlem, kedves barátom, Ön előtt, a vegyészek legszorgalmasabbika előtt megvallani, hogy azóta vegyészileg mit sem dolgoztam, és hogy kísérleteim a cyansavra vonatkozólag semmivel sem haladtak előbbre. Azt hiszi majd, a munka és tudomány iránti minden kedvem elment. De elnézéssel lesz irányomban, ha munkátlanságom mentegetésére elmondom az okokat. Ezek a következők: 1. egy fiatal asszony; 2. az állati vegytan sietős fordítása; 3. egy a magas víztől nedves és kellemetlenné vált laboratorium; 4. számos előadás hetenként; és ez mind egybekötve egy közös elem, t. i. a restség és kényelem által. Én ma egyedül abban a reményességben irok, hogy levelet kapok Öntől. Az Ön és Berzelius levelei pótolják jelenleg azt az örömet, melyet különben saját vegytani munkálataimban leltem. Reményilem azonban, hogy ez öröm nem sokára ismét visszakerül.“

Augusztus 18-án Wöhler Liebignek: „Ezer köszönetet a gyors feleletért. Egy szerves vegyelemzést oly gyorsan végrehajtani, mint azt Ön teszi, más nem igen bírna; legkevesebb én, a kinek szent borzalmam van iránta.“

Október 12-én Liebig, a ki a német orvosok és természetvizsgálók Hamburgban tartott gyűlésében résztvett, és ott *Berzeliussal* legelőször találkozott, Wöhlernek a következőket írja: „Berzelius igen előzékenyen fogadott engemet, és megengedte, hogy időnként közléseket küldjek neki. Az ő igénytelen és szeretetreméltó személyisége teljesen megnyert. Ez olyasmi, a miben én a francziáknál soha se részesültem. Most értem, hogy ti miért ragaszkodtok annyira hozzá.“

November 18-án, Wöhler Liebignek: (itt már a feszes Önt a bizalmas és barátságos te váltja fel) „Képzelted, mily meglepés volt reám nézve az ureum-cyansavnak (cyanursavnak) téled feltalált alkotása. Én mindig abban a véleményben valék, hogy a *Serullas*-tól eszközölt hibás elemzésben rejlik minden vegytani bajaink és ferde hypothesisink oka. Most annál inkább hiszem, hogy *Serullas* savának ugyanazon alkotása van, a melyet te az ureumból előállított savra nézve találtál. Biztos megállapodás czéljából

küldök neked egy kis mennyiséget azon cyansavból (cyanursav), melyet Serullas maga chloreyanból állított elő és Rose-től Párisból ide hozatott. Szintügy ide mellékelek még valamiskét azon ureumból előállított savból, a melyre tán szükséged lehet. Reménylem, hogy most minden rejtély meg lesz oldva, miután Serullas hamis elemzésével annyi ideig bolondított bennünket.“

Ugyan e levélben még a következő nevezetes észlelését közli Liebiggel: „Mit mondasz te ahhoz, hogy ha az ember a kutyának benzooesavat ad be, ezt vizeletében hypursavvá találja átváltoztatva?“

November 28-án, Liebig Giessenből a többi között ezt írja Wöhlernek: „A durrsavat hagyjuk érintetlenül. Mint te, úgy én is felfogadtam, hogy e tárggyal többé nem foglalkozom. A minap, közös munkákra vonatkozással, durranó ezüstöt akartam kénammoniummal felbontani. Azon perczben, a mint az első csepp a csészébe esett, a só eldurranó orrom alatt. Hátra estem, és 14 napig süket voltam, és közel hozzá, hogy szemem világát elveszítem.“

Mindezekből látható, hogy Liebig és Wöhler már 1830-ban oly tárgyak vizsgálatával foglalkoztak, melyek a vegyészekre nézve nem csak kiválóan érdekesek, hanem a jelenkor szerves vegytanának alapját vetették meg, és a tudományt tetemesen előbbre vitték. A vegyészek türelmetlenül várták Poggendorf Annaljainak új füzetét, hogy ott Liebig és Wöhler új fölfedezéseit és érdekes tanulmányait olvashassák; és mohón nyelték a rendkívül érdekes közléseket, melyek a szerves vegytanra nézve új és tágabb látóköroket nyitottak.

Azt a különös viszonyt, a melyben a két jó barát egymáshoz állott, és a mely az ellentétéről is tanúskodik, a melybe vizsgálódásaik folyamában jutottak, Wöhlernek Liebighez Berlinből deczember 18-án intézett levele tünteti fel:

„Köztünk tulajdonképen igen furesa viszony uralkodik. A legjobb barátok vagyunk, együtt dolgozunk, mondunk egymásnak különböző örvendetességeket, néha-néha gorombaságokat is; tegezzük egymást és egyik sem tudja

tulajdonképen, hogy milyen a másik; a mi persze nem csoda ama hosszú idő után, a melyben láttuk egymást.

Én im ilyenforma megjegyzéseket teszek, a mikor újra elolvasom leveledet, a melyben szemrehányásokat teszesz nekem. Bántanának is, ha jó szándékodat nem látnám bennök és ha egészen ok nélkül nem illetnél velők. Azonban mind arra valók, hogy jó kedvet hozzanak viszonyunkba; és én igen pompásnak találok, hogy úgy van, és hogy a tudományak némi haszna lesz belőle.“

Igen érdekes az a levél, melyet Wöhler a Vanadium fémnek Sefström részéről történt fölfedezése után 1831. január 2-án írt Liebignek: „Bocsáss meg, ha most nem felelek azokra, a miket a legközelebbi leveledben a szerves testek természetéről írtál. Ma nincs érzékem az iránt, mert e pillanatban csupán csak az az új svéd fém, a *Vanadium* érdekel, melyet Sefström, tulajdonképen Berzelius fedezett föl. Szamárvoltam (azt írja), hogy azt már két évvel ezelőtt nem fedeztem föl, még pedig a barna ólompátban Zimapánból, Mexikóban. Ez ásvány elemzésével lévén elfoglalva, már valami rendkívüli dolgot találtam volt föl benne, de a folyósav-gőzök hatása miatt több hónapra beteg lettem, és így a további fürkészés elmaradt. Ezalatt Berzelius jelentette nekem Sefström fölfedezését, a ki azt a fémét a svéd rúdvasban és ennek salakjában találta. Hasonló a chromhoz és szintűgy figyelemre méltó mint emez.“

Midőn Wöhler erről Berzeliusnak írt, és a tőle fölfedezett testnek kis próbáját elküldte, Berzelius a maga humorisztikus módja szerint így felelt Wöhlernek: „A mi az anyagnak átküldött kis próbáját (?) illeti, jó lesz elbeszélnem a következő kis históriát: „A magas északban régi időben Wanadin istennő lakott. Szép volt és szeretetre méltó. Egy napon kopogtattak ajtaján. Az istennő kényelmes lévén, azt gondolta magában: hadd kopogjon még egyszer. De az idegen nem kopogott többé, hanem tovább ment. Az istennő kíváncsi lett. Vajjon ki lehetett az, a ki annyira közönbös az iránt, hogy beeresztik-e vagy sem. Az ablakhoz ugrott tehát és még látta a távozót. No nézd, mondá, az a kópé Wöhler volt. Ezt csakugyan megérdem-

lette, mert oly keveset törődött azzal, hogy bejuthasson. Pár nap múlva ismét kopogtattak ajtaján, még pedig ismételve és erősen. Az istennő maga kelt fel karszékéről, hogy felnyissa az ajtót: és ime: *Sefström* volt az, a ki most beállított. E találkozásnak eredménye a *Vanadium* születése volt. — Beküldött próbája csakugyan *vanadinoxid*.“

„A ki azonban — így folytatja levelét Berzelius — föllelte az utat a szerves testek mesterséges képzésére, az könnyen lemondhat egy új fémnek a fölfedezéséről; és meglehet, hogy az ember 10 új fémét is feltalált légyen, a nélkül hogy annyi ész kellett volna hozzá, mint ahhoz a mestéri munkához, a melyet ön Liebiggel egyetemben végrehajtott és most a tudományos világgal közölt.“

Az 1831-iki év azonban, mely oly szerencsés körülmények közt kezdődött, nem folyhatott le úgy, hogy Wöhler életviszonyaiban mélyen beható változást ne idézzon elő. Ő ugyanis — a mi már egy előbbi leveléből látható volt — 1830-ban nőül vette hasonnevű nagybátyja, a casseli államtanácsos leányát; és mind a mellett is, hogy körülményei Berlinben minden tekintetben javultak és ott a tudományos körökben úgyszólván irigylendő helyzete volt, mégis egészen váratlanul odahagyta az ipariskolánál való állását. Az azon évben Berlinben erősen dühöngő cholera arra kényszerítette őt, hogy a feleségét Casselbe küldje szüleihez. Nem sokára ő is oda követte; eleinte ugyan rövid látogatásra, de Berlinbe mégis csak azért tért vissza, hogy odahagyja végképen. Úgy látszik, hogy mély kedvetlenség vett erőt rajta, melynek oka részint a munkákkal való elhalmozottságban, részint és főleg abban a kellemetlen viszonyban keresendő, melyben a berlini vegyészekhez állott, a kik a fiatal tudósnek Európa-szerte elterjedt hírét irigylték és a hol csak lehetett, akadályokat gördítettek eléje, és kellemetlenségeket okoztak neki. E viszonyokat egy levelében, melyet Liebignek írt, úgy látszik körülményesen ecsetelte; de egyúttal fölkérte Liebiget a levél megsemmisítésére. Ez a levél csakugyan nem is volt található Liebig hátrahagyott levelei között, de igenis meg van Liebig egy levele, melyben erre vonatkozólag ezt írja Wöhlernek:

„E levéllel minő pillantást engedték vetnem a berlini vegyészek életébe!”

Meglehet azonban, hogy Wöhlernek végleges elhatározására, t. i. Berlin odahagyására az a körülmény is hatott, hogy a kurhesseni rendek egy magasabb ipariskolának Casselben való felállítását határozták volt el, a melynek szervezését Wöhlerre bízák; sőt ugyanazon tárgyak előadására szemelték ki, a melyeket Berlinben adott elő.

Berzelius Wöhlernek ez elhatározását nagyon sajnálta; a minek is 1831. november 10-én kelt levelében következő szavakban adott kifejezést: „Nem is tekintve a kisebb jövődelmet, tudományos tekintetben a tanári állomás Casselben össze sem hasonlítható ugyanolyannal Berlinben; mert a hol több tudományos férfiú van együtt, ott már a kölcsönös közlekedés és a nézetek kicserélése által is előbbre haladnak a tudományban. Nem akarom ugyan ezzel azt mondani, hogy a kitűzött pályán így is tovább nem haladhatnánk; de így bizonyosan lassabban megyen. Történetik azonban Önnel akármí, maradjon Berlinben, vagy menjen el Casselbe, arról meg vagyok győződve, hogy Wöhler tanár abban nem hagyja szokott munkásságát.”

A mint Berlinben tudomásukra jutott, hogy Wöhler elfogadta a casseli állomást, egy évi szabadsággal kínálták meg, csak hogy maradjon. Ő azonban Casselt már becsületből sem hagyhatta oda többé.

Végre Berzelius is belenyugodott ez átköltözésébe és december 13-án ezt írta neki: „Gratulálok az új állomáshoz, és azt hiszem, hogy most már forma szerint el is foglalta. Hogy végre azzal is megbarátkozott, hogy a szerves vegyelemzések ily könnyen hajthatók végre, annak én különösen örvendek. Az ezutáni ilyen nemű munkálatokra bátorodom a következő tanácsot adni: 1-ször. Csupán csak *egy* vegyelemzés eredményével soha se elégedjék meg, hanem szabályul állítsa fel azt, hogy legalább is három megegyezzzék egymással. 2-szor. Az e három vegyelemzésre használt anyag nem egy és ugyanazon előállítás eljárásból származzék, hanem minden anyag, mely e három kísérletre használtatik, más eljárás szerint legyen előállítva. Mert a

szerves vegyelemzésnél könnyen megtörténhetik, hogy az elégetés egészen helyes eredményt adott ugyan, de az anyagnak előállítási módja nem teljesen tiszta terméket adott; és akkor hibás lesz az elemzés. E két főpontot ritkán veszik egyidejűleg figyelembe; és innét ered aztán az, hogy gyakran jó kezekből különböző eredményeket nyerünk.“

Liebignek azt az aggodalmát, hogy Wöhler Casselben laboratorium hiányában a kísérletekre való kedvet csakhamar el fogja veszteni, azzal hárították el, hogy az ipariskolának 1832. januárban való életbeléptetése által megadták Wöhlernek a lehetőséget arra, hogy laboratoriumának berendezésével is foglalkozzék. Ennek megtörténte után föléledt Wöhlerben a régi kedv vizsgálódni és nyomozni, még pedig fokozott erővel. Az annyira megbarátkozott két tudós meg lévén győződve arról, hogy az egyik a másikra van utalva, együtt akart dolgozni, és ugyanazon anyagokat vizsgálata tárgyává tenni. Meg is valósították kívánságukat.

Wöhler erre vonatkozólag ezt írja Liebignek: „Körmű munka után vágyódom. Vajjon nem kellene-e nekünk megszüntetni a zavart, mely a keserű mandula-olajra nézve uralkodik? De honnét vegyük az anyagot?“

Németországban, a hol jelenleg a keserű mandula illó olaját persze műuton mázsánként állítják elő, akkori időben nem volt kapható; és így kénytelenek voltak, miután Liebig örömetst elfogadta Wöhler ajánlatát, Párisból hozatni.

Azonban mielőtt hozzáfoghattak volna e legszebb munkájokhoz, melyet együtt hajtottak végre, nagy csapás érte Wöhler felesége halálával. Ebben a rá nézve igen nehéz időben a barátság vezette őt a kikötőbe, melyben fájdalomnak enyhítést lelt. Liebig nem nyugodott, míg kétségbeesett barátját saját hajlékába nem hozta; és itt épen a mikor Wöhler a legszomorúbb napokat élte, a két jó barát aránylag igen rövid idő alatt azt a munkát vitte végbe, mely korszakot alkotott a vegytan elméletében, és a melyvel oly eszméket keltettek fel és hoztak napvilágra, melyek az újabb szerves vegytan elméletének alapulvöl szol-

gáltak, és a mai alakjában felséges tudománynak alapját vetették meg.

Igen messzire vezetne mindamaz elméletek és szám-talan új nézőpontok elősorolása, melyekre Liebig és Wöhler fölfedezései ez igen egyszerű test, t. i. a keserű mandula illó olaját illetőleg vezettek. Abban az értekezésben, a melyet ők a keserű mandula-olajról legelőször közöltek, legelsőb-ben ki van mondva az a rendkívül messzeható elmélet az összetett gyökökről, mely a szerves vegyek elméletében oly rendkívül nagy szerepet játszik.

E korszakalkotó munka elragadta nem csak a német vegyészeket, a kik e két kitűnő honfitársukra büszkéek voltak, hanem a francia vegyészek is elkábúltak — hogy úgy mondjam — a keserű mandula-olaj elméletétől és az előt-tök a végtelenségig kitáguló tértől, a melyet ez az elmélet nyitott a vizsgáló szemnek.

Liebig erre vonatkozólag márczius 15-én 1833-ban következőképen ír Wöhlernek: „A párisiak a Benzoyl-értekezés miatt csaknem eszeveszettek. Pelouze ezt írja nekem: „On ne parle plus à Paris dans le monde chimique, que de vos experiences. Venez donc avec mr. Wöhler, venez y recevoir le tribut d'hommages, qui vous est dû.” A levél végén pedig azt mondja: „Soyez assez bon pour présenter mes civilités et l'hommage de mon admiration à votre ami M. Wöhler.”

E rendkívüli eredmények után, melyeket Wöhler a szerves vegyek elmélete terén nyert, azt hinné az ember, hogy ő már most egészen a szerves vegytannak élt. Koránt-sem! Az a régi szeretet, mely őt mindjárt működésének első korszakában a szervetlen vegytanhoz vonzotta, még most is csonkítatlanul megtartotta vonzó erejét. A szervetlen testekre vonatkozó számos munkálat és vizsgálódás eredményei jelzik Wöhlernek Casselben időzését; jelesen: számos és még kevesbbé ismert ásványok vegyelemzése, külön-féle testek másféle és czélszerűbb előállítása, vagy egészen új vegyek elmés mód szerinti képezése és mintegy teremtése. Mind ezt Wöhler maga eszközölte és hajtotta végre.

Az 1836-ki év nagy változást idézett elő eddigi életviszonyaiban; a mennyiben t. i. Stromeyer Frigyesnek, a göttingai egyetemen a vegytan tanárának halála után őt hívták meg ez állomásra. Eleinte ugyan Gmelin Lipót a heidelbergi egyetem tanára volt e tanszékre ajánlva; de miután ez el nem fogadta, a választók száma kétfelé oszlott: az egyik Liebiget, a giesseni egyetem tanárát, a másik Wöhler kivánta tanárnak. Végre is Wöhler győzött, és így elérte azt a vég-céljét, hogy tanárságot nyerjen el német egyetemen.

Ha meggondoljuk, hogy Wöhlernek élete 36-dik évét kellett elérnie, hogy Göttingában az egyetemi tanárságot elnyerje; Wöhlernek, a ki vizsgálódásai és rendkívüli fölfedezéseivel nagy nevet vívott ki magának, s ha látjuk, hogy jelenleg már a legfontosabb egyetemi tanársággal bizzák meg az iskolából alig kikerült 22—24 éves fiúkat; és hogy ha e tisztelt urak munkáit és vizsgálódásait összehasonlítjuk egy Wöhler vagy Liebig munkáival és vizsgálódásaival, lehetetlen ki nem mondanunk, hogy bizony a szédelgések korszakában élünk, olyan korszakban, a melyben a képzelődés, öndicséret és önmagasztalás pótolják a valódi munka érdemét és sikerét. Jelenleg a tudományba is át van vive ugyanaz az eljárás, a mely a társadalomnak többi viszonyait is átlengi, tudniillik: minden csekélységből nagy lármát ütni, feltűnést okozni és saját drága személyét előtérbe tolni. A mi jelenleg a munkálatok értékében és tartalmában hiányzik, azt a munkák sokasága pótolja; és nem hiszem, hogy túlozom a korábbi munkák becsülését, midőn azt állítom, hogy Liebig és Wöhler egyetlen értekezésének: „A keserű mandulák illó olajáról“, több értéke és következtetéseiben is nagyobb hatása volt, mint jelenleg egy egész évről szóló jelentések tartalmának.

Wöhler ugyan az első félévben, hogy Göttingába jött, annyira el volt foglalva más dolgokkal, különösen laboratoriuma rendezésével, hogy nem maradt neki önálló kutatásokra fordítható ideje. De a mint ezektől megszabadult, mindjárt első közlésével megajándékozta a tudós világot egy igen fontos fölfedezéssel, azzal t. i. hogy mikép lehet

az amygdalinból kéksav tartalmú keserű mandula-olajt előállítani?

Erről a következőket írja Liebignek Göttingából 1836. október 26-án: „Én most úgy érzem magamat, mint a kotlós tyúk, a mely, mihelyt egyet tojt, nagy gágogást visz végbe. Én ma reggel feltaláltam, hogy mikép lehet amygdalinból kéksav tartalmú keserű mandulaolajt előállítani. E dolognak tehát közös munkával leendő további nyomozását ajánlom neked; mert ez szoros összefüggésben áll a Benzoyl-vizsgálattal; és így igen furesának látszanék, ha kettőnk közül megint csak egy lépne föl e téren. Nem is képzelhető, mennyire terjed ez a tér; és nem kételkedem, hogy bizonyára igen termékeny lesz, főleg, ha a te trágád fogja termékenyíteni.“

Már harmadnapra rá közli Liebiggel mindazon föltételeket, melyek alatt az amygdalinból kéksav tartalmú keserű mandulaolaj képződik. Figyelmezteti egyúttal egészen hasonló esetre, mely mustárlisztnél áll be. Ennek t. i. a meddig száraz, semmi szaga nincsen, de mihelyt vízzel péppé keverjük, azonnal fejlődik az orrot és szemet bántó erős szag.

Wöhler tehát legott észrevette a kéksav és a keserű mandula olájának az amygdalinból való képződését; de úgy rémlett előtte, hogy még egy harmadik testnek is kell mellette képződnie; a melynek kipuhatolását Liebigre bízta; és ez csakugyan igen rövid idő alatt czukornak ismerte föl ezt a harmadik testet úgy, hogy most az amygdalin átváltoztatásának elmeletét biztosan meglehetett állapítani. E szerint az amygdalin emulsinnal és vízzel találkozáván, egyszerűen átváltozik kéksavvá, keserű mandulaolajjá és szőlőczukorrá.

Wöhler Göttingában ezen kezdte munkálkodását, mely egész élete fogytaig változatlan szorgalommal és szerencsével folyt. A mit kezébe vett, azon ő, rendkívüli észlelő tehetségénél fogva, új dolgokat és addig még senkitől nem észlelt tulajdonságokat talált föl. Munkálatai és fölfedezései, melyeket Göttingában tett, egész legióra rúgnak; úgy hogy csak fölsorolásuk is íveket tesz ki. Munkálatai végre-

hajtása részint kizárólag általa, részint Liebig társaságában közösen történt meg.

E rövid vázlata Wöhler tudományos eredményekben dús életének nem engedi, hogy gazdag munkásságát lépésről lépésre kövessük. De legyen szabad legalább csak föl- említenem munkásságának legnevezetesebb eredményeit.

Alig fejezte be Wöhler az amygdalinra vonatkozó vizsgálódásait, és máris más, eredményeiben még gazdagabb tárgyhoz fordult, melyet Liebiggel együtt dolgozott ki. Ez a húgysav volt, mely kutatásaiknak rendkívül gazdag kincstartát nyitotta meg. E testnek számtalan deriváltjait ők állították elő; ők határozták meg természetüket és alkotásukat. E vizsgálatokra oly tömérdek anyagot fogyasztottak, hogy alig volt már kapható, és Európának minden kigyóirtató állatseregletéhez kellett folyamodniok, hogy megkaphassák. Ismeretes dolog t. i. hogy a kigyók szilárd ürületeinek kilencztizedrésze tiszta húgysavból áll, és ezért egyedül csak ezeket használják a húgysav és származottjai előállítására. Az anyag ennél fogva igen ritka és drága lett, úgy hogy alig volt már kapható.

Wöhler, a ki a vizsgálódások folytatására Liebiget ez anyaggal ellátta, midőn megszerzésének minden forrását már kimerítette volt, a következő, igen humoros levelet írta Liebignek: „Hát én *Boa constrictor* vagyok, te *kopro-phag*, azért hogy tőlem folyvást húgysavat követelsz? Szerencsémre épen e pillanatban kaptam Erdmanntól egy dobozzal tele kigyóürüléket. Elküldöm neked.“ — Azonban Liebig is utána lát, hogy e becses anyagot megszerezhesse, és ilyenkor mindig testvériesen osztozkodnak benne; levelei pedig gyakran tele vannak tréfás megjegyzésekkel. Így ír például Liebig 1838. február 17-én: „Ime küldök neked 4 uncia húgysavat Londonból. Vitelbére annyiba kerül nekem, hogy bizvást hozzátehetsz még 5 palaczk burgundit azokhoz, melyeket már megrendeltél számomra.“

Az e testtel való vizsgálódások Wöhlernek alkalmat nyújtottak olyan eljárás fölfedezésére és használatára, mely szerint az anyagok zárt üvegesövekben 200, 300 és még magasabb foknyi hőségnek voltak kitéve; a mi akkor,

alkalmas készülékek hiányában, nem csekély veszedelemmel járt. Néhányszor t. i. az erős üvegcső roppant erővel szétrobbant. Ez okot adott aztán az ily kísérletekre czélszerű készülék feltalálására.

Ez a test, mindaddig, a míg Liebig és Wöhler kutatásaik tárgyává nem tették, egészen ismeretlen volt, és többnyire csak a physiologusokat érdekelte; a vegyészeket igen kis mértékben. Liebig és Wöhler kutatásai következtében e test lelettárává lett számos új és addig egészen ismeretlen testeknek, melyek belőle előállíthatók, az anyatesttel szerves összeköttetésben állanak és tőle származtathatók. Ez — joggal mondhatom — óriás munka, a melyet az óriás erejű két tudós, nem is egészen egy év alatt fejezett be, halhatatlanná tette őket. De hiszen csakis az ilyen két hősnek egyesített munkaereje hajthatott végre ilyen munkát ily rövid idő alatt.

A húgysavból előállított testek közé tartozik különösen a már Brugnatellitől előállított, de csak kis részben ismert úgynevezett *biborsav* is, melyet Liebig és Wöhler közelebbről ismertettek, és a melynek *murexid* nevet adtak. Ez az igen szép és érdekes test arra látszott hivatva, hogy a kelmefestésben nagy szerepet játszszen és kétséget sem szenved, hogy játszott volna is, főleg miután Liebig és Wöhler a guanóból való czélszerű előállítását tanították. De a már készülőben levő anilinfestékek fölfedezése (Hoffman Vilmos részéről Londonban) a sokkal drágább murexidot nemcsak háttérbe szorította, hanem egészen szükségtelenné is tette.

Liebignek és Wöhlernek a húgysavval való kutatásaik következtében nemcsak sejtelmök támadt arról, hogy a húgysavval tett kísérleteik alkalmával tapasztaltaknál fogva a különféle szerves testek mesterséges előállítása a vegytani laboratoriumokban mindenesetre lehetséges lesz, hanem ez a sejtelen teljes meggyőződésévé lőn bennök.

Erről a bevezetésben, a melylyel munkájokat a tudós világnak bemutatják, következőkép nyilatkoznak: „A vegytan philosophiája e munkából azt a következtetést fogja levonni, hogy minden szerves anyagnak laboratoriumaiban való előállítása, a mennyiben t. i. ezek a szervezethez

többé nem tartoznak, nemcsak valószínűnek, hanem bizonyosnak tekintendő. Czukor, salicin, morphin és i. t. mesterségesen lesznek előállíthatók. Igaz ugyan, hogy jelenleg még nem ismerjük az utakat, a melyeken e végeredmény elérhető; mert az előtagok ismeretlenek, a melyekből az anyagok fejlődnek; kétséget sem szenved azonban, hogy meg fogjuk ismerni.

Berzelius, a ki már érezte végnapjai közeledését, elragadtatva gyönyörű fölfedezéseiktől, 1844. október 15-én következőképen nyilatkozik:

„Valamint egy vén urasági kocsis, a ki már maga nem bírja hajtani a lovakat, mégis örül neki, valahányszor a mások kezében levő ostor csattogását hallja, úgy nekem is kimondhatatlan nagy örömemre szolgál, valahányszor munkáitokat olvasom. Csak folytassátok, mert nem tudjátok, mily csekély lesz az ember, ha el kezd vénülni.“

Ellenben egészen más gondolatokat ébreszt Liebigben Wöhler fölfedezéseinek szakadatlan árja, midőn ő Münchenből 1857. április 15-én ekkép ír neki:

„A te leveleid 5-ről és 15-ről úgy hatnak reám, mint holmi mesék a régi időből. Az a régi tűz, ifjúság és az évek, a melyek elmúltak, és a hangok, melyek régen elhangzottak, fölébrednek bennem, és visszahelyeznek örömmel teljes és irigységtelen együttmunkálkodásunk virágzó napjaiba. Te megőrizted a tiszta érzelmet és mindig új élvezeteket szerzesz magadnak. Én ellenben úgy látom magamat, mint az elpártolt, a ki elhagyta a hitét és most a nélkül él. Én letértem a tudomány pályájáról és abban a törekvésemben, hogy a mezőgazdaság és physiologia terén használjak valamit, a Sisiphus kövét görgetem, a mely mindig visszagördül fejemre; gyakran kétségbe esem, alig tartván lehetőnek, hogy szilárd alapot szerezzek ebbeli munkásságomnak.“

November 25-én pedig ezt írja: „Csodállak téged és gyönyörű dolgozataidat. Mily szerencsés vagy te munkálkodásod körében. Öregebb vagy nálamnál és mégis én vagyok a tompább. Olyannak látszol nekem munkáidban, mint az az ember az indiai mesében, a kinek a szájából rózsá-

csokrok hullottak, ha nevetett. Én arra vagyok kárhóztatva, hogy a mezőgazdák számára vizet hordjak a Danaidák hordójába. Minden, a mit teszek, hiábavaló munka. Fáradozom és fölemésztsem legjobb tehetségeimet, a nélkül hogy sikert látnék.“

Mellőzve a szervesetlen vegytan körébe tartozó számtalan dolgozatait, legyen szabad itt még csak azt az egyet fölemlítenem, melyet ő Henri Sainte-Claire Deville-lel együtt a Boront illetőleg végrehajtott, és a mely végett e francia tudós Párisból Göttingába utazott. E közös munkának eredménye a Boron három módosításának feltalálása és előállítása volt, t. i. a gyémántféle, graphitféle és az amorph Boron előállítása; és ez azt bizonyítja, hogy ez elem is ugyanazon háromféle módosításban állítható elő, a melyben a széneny szerepel. Szintűgy sikerült neki a silíciumnak is hasonló három módosításban való előállítása, és Buffal, Liebig utódjával Giessenben a magától meggyuló silíciumköneny és számos más új és igen érdekes silícium-vegyek fölfedezése. Nagy érdeket ébresztett Wöhlernek az a fölfedezése, hogy a szép piros hexaëder-jegeczek, melyek a nagy vasolvasztó kemenczékben találatnak, nem tiszta titan-ból állanak, hanem ennek vegyületét teszik légeny-nyel és cyannal.

Wöhler továbbá számtalan testek és vegyületek új és czélszerű előállítási módját találta fel, számos ritka ásvány vegybontását eszközölte és alkotásukat is megállapította.

Szintűgy ismeretes Wöhler előszeretete a meteorvasak iránt, a melyek közül számos példányt elemezett; úgy a többi között a kabait is, mely Debreczen közelében hullott le, a mezőmadarasit Erdélyben, és a kákovait, Oravicza mellett (Krassó-Szörény megyében). Ő volt a legelső, a ki a meteorkövekben szerves, azaz széneny és könenyből álló, gyantafele testeket talált föl; és miután számos meteorkövet és meteorvasat küldtek neki, ebből meglehetősen gazdag gyűjteménye is volt.

Szintűgy megismertetett bennünket a tellur és selen vegyeinek az alkohol-gyökökkel való egész sorozatával is, a melyeket részint maga, részint pedig *Dean* társaságá-

ban állított elő, és sokoldalú tulajdonságaikra nézve vizsgált meg.

A jelenleg nemcsak tudományilag, hanem az ipar tekintetében is érdekessé vált *Chinon* csoportra igen messzeható befolyással voltak Wöhler dolgozatai a chinasav lepárlási termékeit illetőleg is. Habár akkor még senki se sejtette, mily jelentőségre fognak e vegyek jutni idővel, Wöhler már akkor is oly szabatosággal hajtotta végre dolgozatait, a mely jelenleg is például szolgál a *Chinon* fontos csoport előállítására nézve. Kitűnik ez főleg Liebig leveléből, a mely ekkép szól: „Hiszen mind csodálatos dolgok azok, a melyeket te a *Chinon* tárgyában észleltél. Ez már megint egyszer olyasmi, a mi az ember szívét emeli és új utakat tör.“

Csaknem ugyanazon időbe esik igen terjedelmes dolgozata, a *Narcotin* és ennek szétbomlási termékeit illetőleg. Wöhler eme dolgozatainak köszönhetjük, hogy a *Narcotin*-ről sokkal szabatosabb ismereteink vannak, mint valamennyi más szerves aljakról, illetőleg alkaloideákról.

Megemlítendő még, hogy Wöhler a physiologiai vegytan körében is nem csekély érdemeket szerzett. Ő tette tanulmányai tárgyává számtalan testek átváltozását, a mikor az emberi vagy állati testen keresztül mennek, a míg a vizelettel együtt a testből kiürítettnek.

Megemlítendő még, hogy Wöhler sok más irodalmi munka kiadásán kívül Liebig Annáljai kiadásában is sok éven át lényeges részt vett; úgy hogy ez Annáléknak csaknem 200 kötete Liebig neve mellett a Wöhlerét viseli homlokán.

Részt vett végre ama nagy, Liebigtől megindított munka szerkesztésében, („*Handwörterbuch der reinen und angewandten Chemie*“), a melyhez számos és fontos czikkel hozzájárult. Ő ugyan csak Liebig iránti barátságból szentelte munkaerejének egy részét e különben igen becses irodalmi munkának, és sok rábeszélés kellett Liebig részéről, hogy elvállalta; mert ideje nem igen engedte, hogy oly sokfelé fordítsa tevékenységét.

De már kell, hogy erőt vegyek magamon és befejez-

zem sokoldalú munkássága eredményének a felsorolását. Igenis, kell hogy erőt vegyek magamon, mert kutatásainak minden eredménye oly szép, oly magasztos, a tudományt oly nagyszerű vívmányokkal gazdagító, hogy a tudományért lelkesülő vegyésznek igen nehéz elválni tőle. Ha aztán hozzá veszem még azt is, hogy e vívmányai a tudománynak fiatal koromba esnek; hogy eme lépesőnkénti fejlődést a fiatal kor lelkesedésével követtem és élveztem: akkor meg fog bocsátani a tisztelt Akadémia, ha e vázlat túlmegegy a kellő határokon, és ha talán visszaéltem a tisztelt Akadémia türelmével.

Wöhlerben nemcsak rendkívüli munkaerő volt, hanem egyszersmind éles ész is. A mely testet ő a kezébe vett, annak legott fölleftele azt az oldalát, a melyen meg kell fognia, hogy kutatásai biztos eredményre vezessenek. Innét magyarázható az, hogy oly számosak a találmányai, és oly messzeható minden egyes dolgozata, melyet a laboratóriumban véghezvitt.

Wöhler nemcsak mint vegyész, mint fáradhatatlan munkás a tudomány terén, hanem mint tanár is páratlan a maga nemében.

Wöhler az ő egész lelkével tanár volt. Nem hogy kerültne volna az előadásokat, sőt legbensőbb örömmel tartotta; és hallgatói egész a bálványozásig szerették a kitűnő tudóst, a nagy férfiút, a jeles tanárt. Ez magyarázza meg azt a tényt, hogy Wöhler hallgatói évről-évre szaporodtak, hogy a vegyészek nem csak Európa minden országából, hanem Amerikából is fölkeresték őt, hogy megtanulják tőle vizsgálódásai módját. Ő nála ama ritka adománynyal, mely szerint tanítványainak a kutatásokra legalkalmasabb feladványokat kereste ki, az a még ritkább adomány párosult, mely szerint a feladvány megoldásával megbizottnak egyengette az utat és a szükséges erőfeszítésre lelkesítette, a mely az el nem maradó nehézségek leküzdésére oly igen szükséges.

E kitűnő tanári tehetségét Liebig leginkább méltányolta, midőn Wöhler levélben fölkererte őt, hogy tanítványai számára a giesseni laboratóriumban helyet adni szí-

veskedjék. Liebig ezt felelte szórúl szóra: „Ostoba emberek azok, a kik a chemia kedvéért Göttingenből Giessenbe jönnek. Ez annyit tesz, mint lóról számárra jutni.“

Eme tanári működésén kívül, a melyhez még más egyetemi hivataloskodások is járultak (u. m. dékáni stb.), 1860-ban Hausmann halála után, tiltakozása ellenére is, még egy igen fontos akadémiai hivatalt biztak rá. Megválasztották ugyanis a göttingai kir. tud. akadémia állandó titkárának. E hivatal teendői főlemésztették nem csekély részét akkori munkásságának.

Rendkívüli munkaereje, mely folytonos tevékenységre ösztönözte; és rajongó szeretete a tudomány iránt, a melynek élete egész munkásságát szentelte, végre mégsem gátolhatta a kimerültség óráinak a bekövetkezését.

Wöhler most erősen érezte annak a szükségét, hogy a laboratorium bűzéből és szűk légköréből kimenekülve, az élő, szabad természetet élvezhesse és nagyságán s határtalan föntségén gyönyörködhessék.

Ez ösztönének legvilágosabb kifejezést ad egy 1847-ben július 22-én Liebighez intézett levelében:

„Tehát te is annyira fáradt, vegytanfáradt (chemie-müde) vagy. Ez valóságos vigasztalás rám nézve. Nem hiszed, mennyire fáradt vagyok és mennyire jóllaktam én is a vegytannal, kivált némely részeivel, a melyek undort támasztanak bennem; legalább annyira unalmasak, hogy ásítozom, valahányszor csak rájuk gondolok is. Hát oly vének vagyunk-e már, vagy mi más az oka? Ez ideggyönggítő hatás kell, hogy a vegytan sajátja legyen. Úgy hiszem, hogy az anyagi befolyás, a sok gőz, szag és a sokféle pokoli bűdösség okozza nagy részben. Főleg a practicum (a tanulókkal való foglalkozás a laboratoriumban) az, a mi az embert annyira kimeríti. Mindenesetre már nagyon is itt az ideje, hogy az ember kiszellőztesse a szabad természetben, tiszta hegyi levegőben fürösztesse magát, és legalább egy időre az egész vegytantól távol maradjon. Meghívásod az oderi erdőbe (Oderwald) nagyon esábitó ugyan; de az a kisszerű természet engem ki nem elégít. Az alpesi bérceket, a jegeseket és nagy tengert kell látnom, hogy

felüdüljek és testben-lélekben erősödjem. Jőjj el velem Nápolyba és Palermóba.“

És ez ösztönének Wöhler nagyon is engedett. A szünet idejét — lett légyen az húsvéti vagy nyári — mindig kisebb-nagyobb utazásokra használta föl. Most előbbre haladt korában mindig csak a déli tartományokba, Svájcba, a gyönyörű felső Ausztriába, Stájerországba vagy Olaszországba rándult. És mivel eddig mindig csak az északi tartományokat látta, u. m. északi Németországot, Svédországot és Norvégiát, most teljesen elragadták őt a déli tartományok gyönyörű tenyészetökkel s örökké szép és derült egökkel. Leveli, melyeket e vidékekről, vagy minden ilyen utazás után barátjaihoz írt, magasztalással telvék.

1873-ban márczius 4-én ezt írja Wöhlernek Liebig Münchenből: „Az előadások végök felé közelednek; még hat órá van, és holnap még csak a calciumhoz jutok. E szerint a nehéz fémek egész serege elmarad, s még is alig tudom, hogyan intézhettem volna másképen. A fémdékek fontosak mindenek előtt; és én részemről, egy szót sem szeretnék elmondatlannak azok közül, a melyeket elmondtam rólok.“

Liebig e nyilatkozatának valóságát átérzi minden tanár, a ki a vegytant előadni tartozik; kivált mikor az egész vegytan határtalan mezejének legyőzésére csak félévet adnak.

Ugyanez év április 3-án utolsó levelét írja Wöhlernek: „Már tegnap akartam írni, de rossz éjszakám volt, nem volt álom; nappal pedig fáradtan és kimerülve hevertem a pamlagon. Rád gondoltam; jó álmodra, jó étvágyadra és minden' szerved rendszeres működésére. Vajjon elveszhet-e vénségében az ember puszta álmatlanságból, minden egyéb betegség nélkül?“

Két héttel ezután t. i. április 18-án, Hanauban, Liebig halálának a hírért vette Wöhler.

És így szétszakadt a kötelék, mely a két jó barátot félszázadon át egybefűzte s a legszorosabb barátságban és szakadatlan közös munkában összetartotta.

A tudomány történelme alig hozhat fel második példát, a mely szerint két elvbarát, egyformán lelkesedve a

tudomány iránt, ötven évi közös munkában ennyi tevékenységet fejtett volna ki, és ily nagy szolgálatot tett volna a tudománynak. És ez a barátság ötven éven át zavartalanul állott fenn, és a két pajtás egész végig a lehető legnagyobb gyöngédséggel volt egymás iránt; pedig jellemökre nézve annyira eltértek egymástól, mint a két polus.

Liebig ugyanis heves természetű, erőszakos volt és véleménye érvényesítésében kiméletlen; Wöhler ellenben szelíd, engedelkeny és az eltérő véleményeket kiegyenlíteni törekvő. Szenvedélyes vitára Wöhler soha se adott okot; sőt mindenütt kikerülte; vagy ha az eltérés elvi kérdésre vonatkozott, fentartotta ugyan meggyőződését, érvekkel támogatta, a hogyan csak tudta; de ellenfelét soha sértő szavakkal nem illette. Wöhler a világ minden tudósával a legjobb barátságban élt; míg Liebig az egész világgal összeveszett, mert nézetei támogatásában és érvényesítésében kiméletlenül járt el. Így történt, hogy habár az egész világ és ennek minden tudósa kénytelen volt Liebig érdekeit, nagy geniusát elismerni, barátja kevés volt; legkevesebb azok között, a kik ő vele tudományos vitába kerültek. És a mily különböző volt ez a két jó barát a kedélyre nézve, épen oly eltérők voltak a munkában is.

Wöhler higgadt és megfontoló észszel fogott a munkához és minden új feladathoz. Ezért mintegy már eleve biztosítva volt minden tévedés és elhamarkodott következtetés ellen.

Liebig ellenben érzékeny volt, könnyen sérthető; ennél fogva hamar felháborodó és alig ura szenvedélyének, mely gyakran sértő szavakban tört ki.

De azért mindkettőt az igazság iránti törhetetlen szeretet lelkesítette, a melynek mindegyik azonnal engedett, a mint meggyőződött róla. Liebig, heves természeténél fogva hamar elragadtatta magát vizsgálódásai közben, egy új nézet elfogadására, a melyet később hígadtabb megfontolás után visszavonni vagy módosítani volt kénytelen. A mikor tehát a két tudós nézetei eltértek egymástól, legtöbb esetben Wöhlernek volt igaza. De azért Liebig mindig kész volt Wöhler véleményét elfogadni, szívesen engedve érveinek.

Ezért volt a két tudósnak együtt működése annyira termékeny, annyira áldásos. Az egyik kiegészítette a másikat. Az egyik a találmányokban volt gazdagabb, a másik a találmányok megfejtésében. Míg az egyik türelmetlenül előbbre tört, a másik lassan haladt a dolgok fejtegetésében és érlelésében; úgy hogy mindegyiknek meg volt a maga szerepe, a melyet híven és mesteri módon viseltek.

Wöhler engesztelő és egyengető szerepe Liebig irányában főleg arról a vitáról ítélhető meg, mely Liebig és Berzelius közt az utóbbi által felállított *katalyse* szó miatt támadt volt, egy bizonyos tünemény magyarázása közben. Wöhler leginkább azt a kiméletlenséget róvta meg, a melylyel Liebig az öreg és érdemekben annyira gazdag Berzeliusra támadt; holott az egész vita csak félreértésen alapult, a mit Liebig semmikép sem akart elismerni.

Wöhlernek rendkívüli szerénységéről legjobb tanúságot ad saját ítélete magáról. Ezt Liebighez intézett levelében írta meg, mikor az utóbbinak azon értekezéseiről szólott, melyeket Baconról vallott nézeteinek védelmére írt. E levél így szól: „(az értekezéseket) a legnagyobb gyönyörűséggel olvastam és újra csodálom ez irányban kitűnő adományodat. Ha én csak nehezen foglalkozom az efféle dolgokkal, nem az érdeklény az oka, hanem gyakorlatlanságom az ilyen dolgokban. Hozzájárul még igen rossz emlékező tehetőségem is. Én csak az egésztől való benyomást tartom meg, de ezzel a kérdező szerzőn, a ki a részletekbe való ereszkedést várja, segítve nincs. Fantáziám mozgékony, de a gondolkodásban rendkívül nehézkes vagyok. Senki sincs oly kevésbé kritikusként születve, mint én. A philozophiai gondolkodásra való organon, mint régóta tudod, teljesen hiányzik bennem; és szintúgy a matematikaira való is. Csak az észlelésre van, mint képzelem, meglehetősen képesség az agyamban; a mivel, úgy látszik, egyszersmind az az ösztön is össze van kötve, a mely megengedi, hogy a meglevő viszonyokat jóeleve sejdítsem.“

Hogy a tudománynak annyi szolgálatot tevő tudós érdemeit nemcsak saját nemzete, a mely büszke volt reá, hanem a világnak tudomány-tisztelő minden más nemzete

is a lehetőleg nagyobb mértékben méltányolta, alig szükséges mondanom. Mert nemcsak, hogy otthon tanítványai, kollegái, polgártársai és fejedelmek is minden csak képzelhető kiténtésekben részesítették, hanem bátran mondhatni, hogy alig van tudományos akadémia, tudós társaság Európában, sőt a tengeren túl is, melynek tagjai között neve ne tündökölnék. Életének hatvanadik, hetvenedik és nyolcvanadik évfordulóján mindenféle ovációkban részesült. Háza számtalan barátjának és ismerőseinek igen kedves gyűlöhelye volt; a hol az estéket részint beszélgetéssel, részint másnemű szórakozásokkal — ő Whisttel — töltötték el.

Fiatal korában szenvedélyes és merész lovagló volt; sőt még előbbre haladt korában is legalább is egy jó paripa állott istálójában, melyen minden este kilovagolt; és midőn hetven éves korában panaszolkodott Liebigneck, hogy nem bírja már a vágatva haladó lovat átugrani, mint fiatalkorában tette, azon adomát írta meg barátjának, a melyet „Fontenelle“-ről beszélnek, hogy midőn 100 éves korában egy asszonynak a legyezőjét nem bírta fölvenni a földről, azt mondta: „que n'ai-je plus mes quatre-vingt ans.“ Én meg — így folytatja Wöhler, — azt mondhatom magamról: Que n'ai-je plus mes soixante ans!

Barátjaival folytonos levelezésben állott; és halála után csupán csak Liebigtől mintegy 700 levelet találtak nála. Mind egy csomóba voltak kötve, és a papíroson, a melybe be voltak burkolva, Göthének ez epigrammája állott:

Seh ich die Werke der Meister an,
So seh ich das, was sie gethan;
Betracht ich meine Siebensachen,
Seh ich was ich hätt' sollen machen.

Csaknem egész életén át törhetetlen egészségnek örvendett, sőt még közvetetlenül halála előtt is teljes erőben volt. Szerveinek minden funkciója tökéletes rendben volt; esze megtartotta régi vidorságát, a mit írt, azt még biztos kézzel, és régi humorával írta meg; szemüveg nélkül olvasott; többnyire regényeket, utazások leírását és több effélét; és midőn élete 82-ik évfordulóján fölkeresték barátjai, azt

mondta, részint tréfásan, részint komolyan: Már csak meg-
üljük még 90 éves korom ünnepét.

Azonban ugyanazon évi augusztus kezdetén váratla-
núl erős, rázkodtató hideg lelte ki. Az aggasztó kórtüne-
tek a jól töltött éjszaka után másnap teljesen eltűntek ugyan;
és ismét jól érezte magát; de szeptember 19-én egészen
hasonló roham támadta meg; és ezután mindinkább fogyott
az ereje, úgy hogy minden orvosi segítség mellett is 23-án,
délelőtti 10 órakor nyugodtan és örökre elaludt!

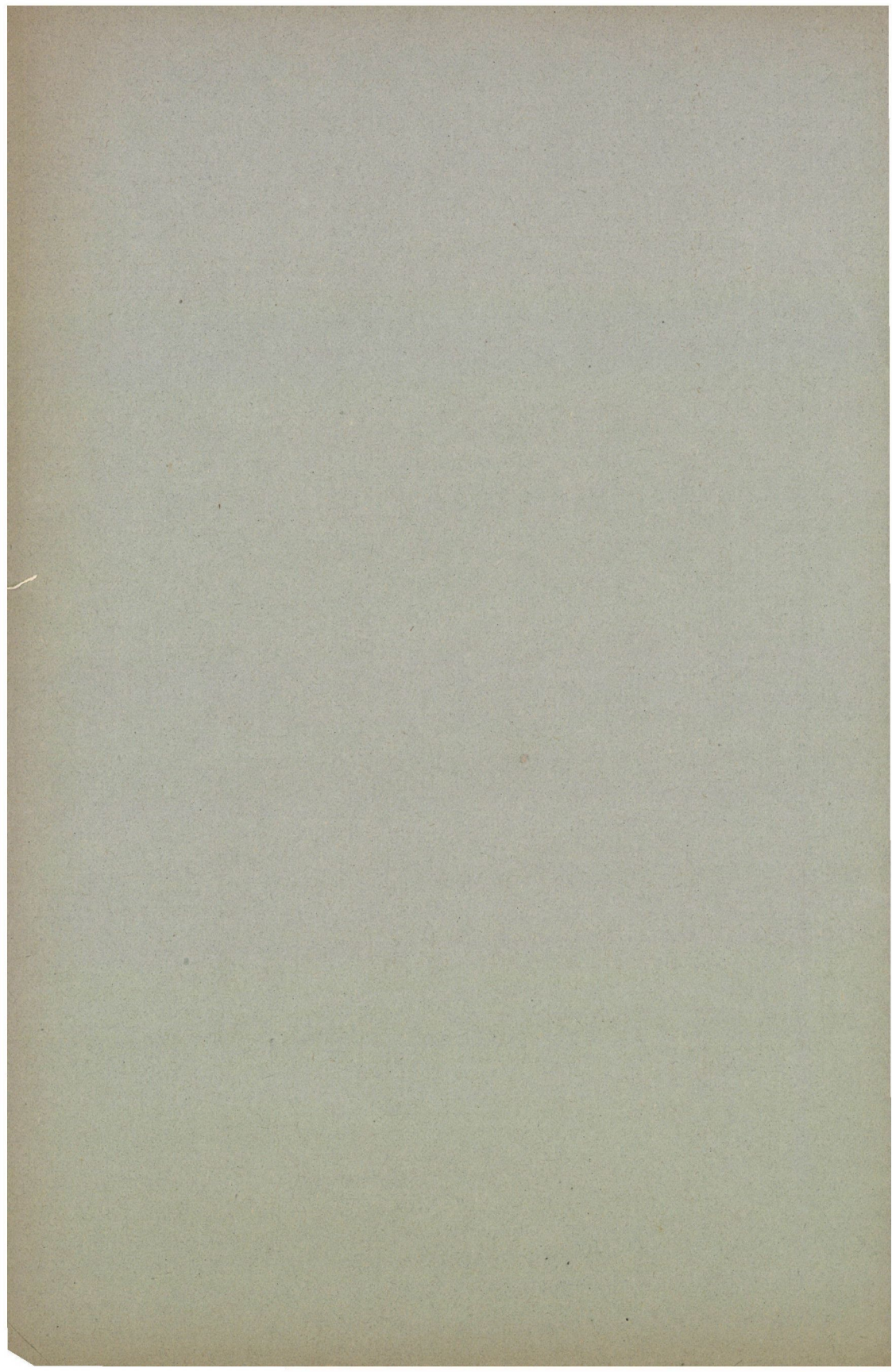
Végrendeletében tiltakozott a fényes és tüntető teme-
tés ellen; de ez mégis a lehető legfényesebb volt. Egykori
tanítványai, nagyrészt tanárok, messzeföldről összesereglet-
tek és kikisérték örök nyugalma helyére. Most pedig gyűj-
tések folynak egy emlékszobor felállítására. Legdiszesebb
terére állítják annak a városnak, a melyben ő annyi éven
át ritka eredménynyel működött, és hírnevével a város hír-
nevét és jólétét is növelte!

EMLÉKBESZÉDEK

A M. T. AKADEMIA ELHUNYT TAGJAI FÖLÖTT.

I. KÖTET, 1883.

I. Emlékbeszéd Korponay János lev. tag fölött Kápolnay Pauer István lev. tagtól	Ára 10 kr.
II. Emlékbeszéd Dr. Suhayda János lev. tag fölött. Dr. Konek Sándor r. tagtól	" 10 kr.
III. Emlékbeszéd Morócz István lev. tag felett. Galgóczy Károly lev. tagtól	" 10 kr.
IV. Emlékbeszéd Révész Imre lev. tag felett. Ballagi Mór r. tagtól	" 20 kr.
V. Emlékbeszéd Brocca Pál külső tag felett. Lenhossék József rendes tagtól	" 30 kr.
VI. Emlékbeszéd Asbóth Lajos lev. tag felett. Kápolnai Pauer István lev. tagtól	" 10 kr.
VII. Emlékbeszéd Ami Boué külső tag felett. Dr. Szabó József r. tagtól	" 10 kr.
VIII. Emlékbeszéd Fabritius Károly lev. tag felett. Kozma Ferencz lev. tagtól	" 40 kr.
IX. Jerney János emlékezete. Gyárfás István lev. tagtól ..	" 20 kr.
X. Emlékbeszéd Mihályi Károly l. tag felett. Domanovszky Endre lev. tagtól	" 10 kr.

II. KÖTET, 1884.

I. Emlékbeszéd Molnár Aladár lev. tag felett. Tanárky Gedeon lev. tagtól	„ 20 kr.
II. Emlékbeszéd Árkosi Benkő Dániel lev. tag felett. Galgóczy Károly lev. tagtól	„ 10 kr.
III. Mailáth György emlékezete. Gróf Szécsen Antal t. tagtól	„ 10 kr.
IV. Emlékbeszéd Charles Robert Darwin k. tag felett. Margó Tivadar r. tagtól	„ 40 kr.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
ELHUNYT TAGJAI FÖLÖTT TARTOTT
EMLÉKBESZÉDEK.

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.

II. KÖT. — 6. SZÁM.

EMLÉKBESZÉD
ÉRKÖVY ADOLF

A. M. TUD. AKADÉMIA I. TAGJA FELETT.

GALGÓCZY KÁROLY,
I. TAGTÓL.

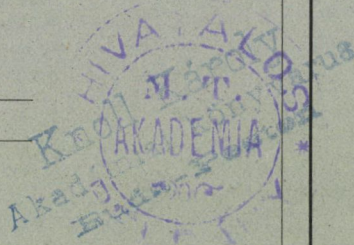
OLVASTATOTT A M. T. AKADÉMIA 1884. ÁPRIL 28-DIKI ÜLÉSÉN.

Ára 10 kr.

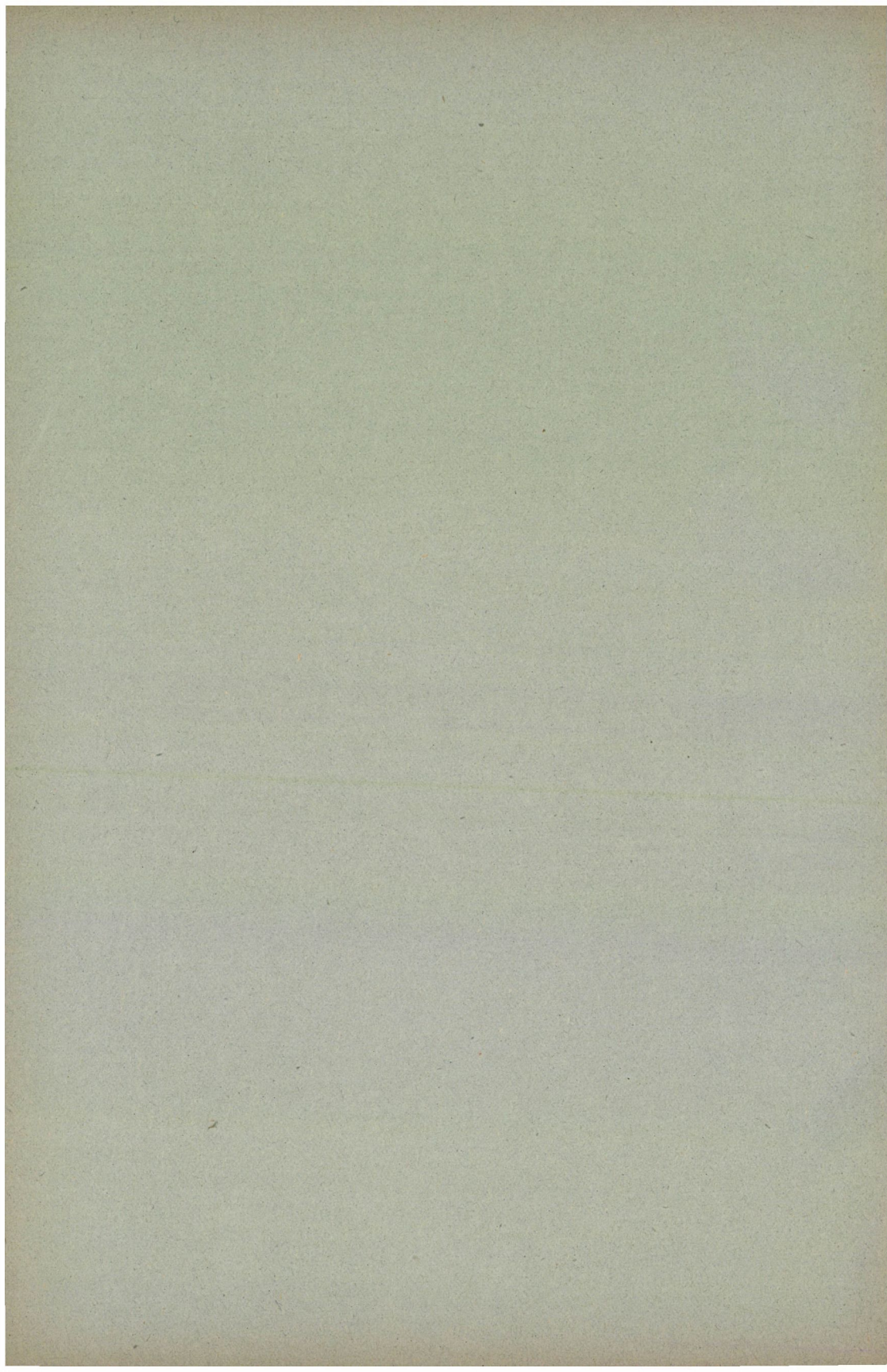
BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.

1884.

EMLÉKBESZÉD

ÉRKÖVY ADOLF

A MAGY. TUD. AKADEMIA LEV. TAGJA

FELETT.

GALGÓCZY KÁROLY

L. TAGTÓL.

OLVASTATOTT A M. TUD. AKADEMIA 1884. ÁPRIL 28-DIKI GYÜLÉSÉN.

BUDAPEST

KIADJA A MAGY. TUD. AKADEMIA

1884.

Budapest. Hornyánszky Viktor sajtója.

ÉRKÖVY ADOLF EMLÉKEZETE.

Böleső és sír, — születés és halál: két végpont az ember földi életében. Az első: a kiindulás, a kezdet; az utóbbi: a befejezés. E két pont minden élő lényre nézve bizonyos. A mi a kettő közt esik, az élet folyamának változata: az bizonytalan, egy a véges elme előtt, magára az emberre, s másra nézve is elrejtett titok.

A világra érkező csecsemő embert közönségesen öröm fogadja. Az élethől távozót rendesen sajnálat, fájdalom, bánat kíséri. A kétféle érzés, a befolyó indokokkal, nem mindig következetesen kapcsolatos, s valóban mindenik sokszor máskép ütne ki, ha a két végpont közt eső életfolyam változata előttünk oly titokzatos nem volna.

Érkövy Adolf tagtársunk életfolyamának változata, a kinek emlékét ez úttal megújítjuk, igen tanulságos tükre a sors titokzatosságának. Sok viszontagságon átment, igen munkás élet folyama volt az: de a melynek kezdete semmi következetes kapcsolatban nincs azzal, a mit eredményezett a vég.

Barátom volt; világos szemmel nézhetek vissza hosszú időn keresztül, a földi salaktól most már megtisztult életpályán, a melyet megfutott; okadatokra támaszkodó meggyőződéssel mondhatom el, hogy bölesőjénél képzelet se lehetett azon életpályáról, a mely sorsakép jutott, valamint az élet fő munkássági korában sem, azon végről, a mely azt befejezte.

Érkövy életpályája: egy igen tevékeny, mozgalmas és közhasznú életpálya volt, s az azt befejező vég: sokkal mostohább, mint a hogy ő méltányosan megérdemlette volna.

Kell lenni jövő életnek, a hol elveszik jutalmokat azok, a kik itt e földön munkásságukat megillető jutalomban nem részesültek, a kik itt meg nem érdemlett szenvedés részesei voltak. Érkövy is azok közé tartozik, a kiknek e szempontból, a jövő életre igényök van!

Elmondom röviden élettörténetét.

Született 1818. szeptember 28-án az elzászi hercegségben, Ehrstein községben. Atyja Ploetz Péter a bajor királyi hercegről nevezett, osztrák birodalmi 2-dik dragonyos ezred kapitánya volt, a ki csehországi Neudorf községi születésű levén, akkor Ehrstein erősségben volt fedezeten. Anyja ehrsteini születésű Schmeltz Erzsébet. A keresztségben Venczel nevet kapott, s születési bizonyítványa e néven van a hüttenheimi községi főnökségi hivatalnál bejegyezve. Az Adolf nevet a bérmlási szentség útján kapta.

Cseh apától, elzászi anyától, elzászi éghajlat alatt: annyira magyar typus, mint Érkövy volt, lelkületére, hajlamaira nézve, teljesen magyar, a kinek büszkesége volt magyarnak lenni, még a legősibb törzsökű magyarnak is érdemére válnék!

Kétségtelenül van a magyarságban valamely assimiláló vonzó erő, a mely, minél tisztább s magasabban költ a jellem: a vér-szerint idegent is annálinkább magához vonzza. És e vonzó erőnek Érkövyre igen nagy mértékű hatása volt. 1847-ig viselte az atyjáról örökölt Ploetz nevet. 1847-ben a királyi udvari kanczellária ezen évi 11,344 szám alatt kelt engedélye mellett, szülőhelye nevét (Ehrstein) idomítva át, magyarosította azt Érkövyre. Ő azonban már Ploetz név alatt, neveltetésénél fogva, előbb is magyar volt s annak tartotta magát.

Atyja, az ő születése után csakhamar Magyarországra, Keszthelyre állomásoztatott át, a hová, anyjával együtt ő is atyját alig egy éves korában követte. Csak a természet-szerűség folyománya tehát, hogy a beszélni kezdő gyermek, a szép Balatonvidéket, a hol Berzsenyi erőteljes éneke, a két Kisfaludy hazafias lantja zengett, Keszthelyt, a hol éppen azon időtájon fennen lobogott a nagy Festetics György által kitűzött hazafiság zászlója, a hová öt éves korában,

két katonai érdemrenddel kitüntetett atyját, utána egy évtizeddel anyját is magyar földbe temette, fogadta hazájának, s lelkesedett a földért, országért, hazáért, nemzetért, a mely azoknak, a kiket ő közvetetlenül, s itt e hazában akkor egyedül mondhatott övének, örök nyugalmat, az ő gyengeségének pedig gyámolt, s jövőjének reményt adott.

Igen korán veszítvén atyját, anyja mellett gyámja, atyjának barátja, Volf Ferencz keszthelyi polgár lett.

Iskoláit Keszthelyen kezdette, (s az elemi, azután az 1—6 gymnasialis osztályokat itt végezte, és pedig a 6-dik gymnasialis osztályt, mivel még igen gyenge korú, alig 14 éves volt, ismételve olykép, hogy az ismétlési év egy részét Zágrábban, a másikat Kaposvártt töltötte). A 7-dik gymnasialis osztályt Pécsen, a 8-dikat Szombathelyen járta. Ez történt 1836-ban. Ugyanezen év tavaszán veszítette el édes anyját, a mikor még csak rokonnal se bírva, egészen egyedül magára maradt a nagy világon, egy pár ezer forintot tett atyai örökséggel, a melyet gyám gondnoka kezelt.

Épen Keszthelyen, a Georgicon székhelyén növekedvén, azután hajlama által is vezéreltetve, a mezőgazdaságot választotta életpályául, és a Georgicon növendékei közé lépett, a hol az intézeti tanfolyamot 1836/7-ben végezte. 1837 őszén a pesti egyetemen a jogi tanfolyamra iratkozott be. Időközben azonban Bácsmegyében, Bikityen, Latinovics Constantin úrnál nevelői állást fogadván el, elhagyta Pestet, s azon tanévet nevelőkép Latinovics Vinceze és Elek mellett töltötte.

1838. júliusban gróf Károlyi István uradalmi szolgálatába lépett. Előbb a számvevőségénél, azután a felgyői szeszgyári ellenőrségénél, majd a csongrádi tisztartóságnál nyert alkalmazást. Negyedfél évi szolgálat után jószágigazgatósági titkárnak neveztetett ki Fóthra.

Ettőlfogva Érkövy mindinkább terjedő tevékenységi kört ölelt fel, életét családi körén kívül, a hivatalos, a köztársadalmi és irodalmi téren osztván meg.

I. Hivatalos működését illetőleg, az igazgatósági titkári állásban két évet töltvén, 1844-ben grófi titoknok lett. E minőségben egyúttal gróf Károlyi Sándor nevelését vezette

annyiban, hogy a gymnasialis és bölesészeti tantárgyakat négy éven át adta neki elő, melyet 1848-ban bevégezvén. az ifjú gróf utolsó vizsgája után, gróf Károlyi István legnagyobb két alföldi, a csongrádi és szentes-vásárhelyi uradalma felügyelőjévé léptettetett elő, székhelylyel Derekeházán. Folytatólag ehhez 1851-ben átvette a királydaróczi uradalom és pásztói birtok igazgatóságát is.

Derekeházán 1857 májusig maradt. Ekkor fizetésének két harmadával nyugdíjaztatván, Pestre költözött, a hová növekedő három fiának gondos iskoláztatása vonta. Itt hivatalon kívül, társadalmi s irodalmi működésben élt 1866-ig. Ekkor grófi nyugdíjának megtartása mellett, ismét a gyakorlati mezőgazdaság terén, és pedig ez alkalommal állami szolgálathoz foglalt hivatalos állást, ezen év augusztus 31-dikén a esákvár-kövéresi kerületi alapítványi uradalmak főtisztjévé neveztetvén ki. Innen 1867. szept. 1-én Lónyay Menyhért pénzügyminiszter által a pécskai kerületi kincstári uradalmak igazgatására hivatván meg, Pécskára tette át lakását, s ott foglalkozott 1880-ig, a midőn szemévilágának teljes elvesztése miatt, elvesztvén nyilvános hivatalviselési képességét, és ez okból miniszteri tanácsosi címmel nyugdíjaztatván, növekedési helyére, Keszthelyre vonult s ott töltötte végnapjait.

II. Társadalmi működését illetőleg: mihelyt önállóságra jutott, tagja lett a Magyar gazdasági egyesületnek s annak gyűlésein, bizottságaiban és kiküldetéseiben erélyesen részt vett, sőt már 1848-ban az igazgató választmányba is beválasztatott. A gyűléseken több ízben szakértekezéseket és emlékbeszédeket tartott. Különösen a köztelki palota legelső alapjának 1847. június 6-án történt ünnepélyes letétele alkalmával, gróf Festetics György, a keszthelyi Georgicon alapítója felett ő mondott emlékbeszédet. Ezen egyesület választmányi tagságát egész haláláig viselte. Sőt ugyanennek az 1858-dik évi választás alkalmából hat éven át gépészeti és építészeti szakosztályi alelnöke volt. Többször volt pályamunka-bíráló és kiállítást rendező, azután kiállítást bíráló bizottsági tag. Az 1865-dik évi gazdasági kiállítás rendezőinek is egyike volt, mely kiállítás politikai fontosságot

nyert az által, hogy ezen a király is megjelenvén, ez képezi a fordulópontot az ország alkotmányának visszaállítására.

Hasonlókép erélyesen működő tagja volt az 1848. előtt fennállott magyar ipar-, s az ezzel kapcsolatban volt gyár-alapító és védegyletnek. 1843-ban gróf Károlyi István segítségével alakította a pestmegyei gazdasági fiókegyesületet, melynek egyúttal több éven át titkára volt.

1852-ben élénk mozgalom támadván a Tiszaszabályozás körül, ugyanakkor a csongrádi Tiszaszabályozó társulat elnökévé választatott. Mint ilyen, részt vett az azon évi nagy fontosságú tiszaszabályozási pesti nagygyűlésen, mely az újabb szabályozások alapját vetette meg, sőt ennek jegyzőkönyv vezetője volt. Egyúttal dolgozó tagja volt azon bizottságnak, a mely a Tiszaszabályozás által kiszáritott ártérnek bizonyos időre szabott adómentességét indokolta. Mint a mindszent-apátfalvai, a teés-mindszenti és a csongrád-oltórési Tiszaszabályozási társulatok elnöke 1860-ig működött, és ebből kifolyólag jelentékeny tényező volt azon műveletekben, a melyek 100,000 hold posványt száritottak ki s adtak át az áldásos termelésnek.

Az 1859—1860-diki Magyar gazdasági egyesületi kiállítások alkalmából Clayton és Schoutleworth angol gazdasági gépészekkel csatlakozva, azok czége alatt angol gazdasági gépraktárt rendezett Pesten, melyet több éven át vezetett, és ezen úton különösen sok gőzcséplőgép s más hasznos gazdasági eszköz elterjedését közvetítette az országban.

1864. márczius 13-án Galgóczy Károly és Kocsi Sándor társaságában megvevén a Kozma Vazul-féle könyvnyomda szerelvényeit „Érkövy, Galgóczy és Kocsi“ czég alatt, társaival együtt több éven át, könyvnyomda-üzletet folytatott.

Ugyancsak 1864-ben működő tagja volt az előző évi nagy aszályból következett országos inség enyhítésére alakult pesti kenyérosztó társulatnak, mely a gyűjtött kenyőradományokból több hónapon át, 210 községet segélyezett az inséges Alföldön, kenyérrel.

1865-ben s attól két évig tagja volt a pesti magyar királyi egyetemi államvizsgáló bizottságnak a nemzetgazdaságból, pénzügytanból és statisztikából.

1866-ban alakította önszegélyzés alapján a „Pesti népbank“-ot, melynek évekig elnöke volt, s csak akkor hagyta el az intézetet, midőn nem állhatott többé ellene, hogy a nyereszkesedési vágy részvénytársasággá alakítsa azt át. Ily minőségében is az intézetnek újra megválasztatott ugyan elnökké; de ezt nem fogadván el, ezen vonakodására a társulat azzal felelt, hogy élethossziglan tiszteletbeli elnökévé választotta. Azonban e bank pár év múlva a szédelgés áldozata lett.

1868. február havában, Lónyay Menyhért pénzügy-minister által Bécsbe hivatott fel, hogy az első delegatióban a közös pénzügyi minisztert képviselje. Osztálytanácsosi ranggal hat hétig ült a miniszteri széken; de bár Bécsben Becke közös pénzügyminiszter által osztályfőnöki állással és miniszteri tanácsosi fizetéssel kínáltatott meg, nem fogadta azt el; hanem a delegáció végeztével, megújított leköszönés után, a midőn Weninger Vincze vette át az általa betöltött bécsi állást, osztálytanácsosi rang és fizetés mellett, visszahelyeztetett pécskai igazgatói állásába.

1869-ben Csanádmegye batonyai kerületéből országgyűlési képviselőnek választatott.

1870-ben a csanádi püspökmegyei szent-annai kerület választotta a római kath. egyház autonomiáját szervező gyűlés tagjává. E gyűlésen a hierarchicus túlesapongásokkal szemben, a Barthal György által vezetett ellenzék tagja volt.

1872-ben ismét országgyűlési képviselővé választatott, ugyancsak a batonyai kerületből.

Mindkét izbeli képviselősége alkalmával gyakran felszólalt a nyilvános ülésekben is, kivált a pénzügyi és közgazdasági kérdésekben; ő volt az új ipartörvény előadója; szereplését azonban főkép a bizottságokban érvényesítette.

1873. január havában, a magyar miniszteri tanács részéről, Köffinger Frigyes pénzügyminiszteri osztálytanácsossal együtt, Bécsbe küldetett, a nemzeti bankügynek a birodalmi gyűlésben képviselt országok pénzügyi minisztériumával való rendezése végett.

Meghozatván 1875-ben az összeférhetlenségi törvény,

Érkövy megmaradt állami hivatalában, s többé képviselőkép nem lépett fel.

III. Akadémiánkat irodalmi működése érdekli legközelebből.

E téren, mellőzve tanulókori eredeti dolgozatait és fordításait, a milyenekkel minden jelesebb tanuló szokott foglalkozni, ezen zsenge korából csak 1837-ről említek egyet. Ez Kisfaludy Sándor tiszteletére írott alcaicus ódája, melyről a nagy költő, Sümeghen 1837 márczius 17-én kelt levelében következőleg nyilatkozott:

„Kedves Ploetz úr! Vettem uraságodnak becses levelét, keble szép érzetének s elméje magas röptének kellemes hangjaival együtt. Kétkedve: azt csodáljam-e inkább, a mit egy nagy reményű költői lélek zenge, vagy azt, hogy egy nem született magyar, a magyarnak Európában még mindig idegen nyelven, magyarul, így a nyelv természetébe hatva, tulajdonul egészen bírva, írni így tud magyarul? Vegye uraságod szíves köszönetemet, rólam szíves megemlékezéséért; mert a mi szépet reám halmozni tetszett, mint reám nem illőt, el nem fogadhatom. Önérzetem csak egy érdemet tulajdonít írásaimnak; csak azt, hogy én is egyik valék, ki utat törtem, melyen a jelenkor már bátrabban, könnyebben s több sikerrel s divattal járhat. Szívemből kívánván, hogy a sors ura, ily ritka tehetségű talentumnak illő pályát rendeljen, magamat szíves jóvoltába ajánlom és illő tisztelettel vagyok uraságodnak igazszívű szolgája, Kisfaludy Sándor m.k.“

Önéletirati töredékében mondja maga Érkövy: „Nagyon meghatott e jóakaró levél s csak fokozta olvasási s írási tevékenységemet, s idején láttam, hogy hirlapilag is föllépek zsongéimmal. Akkoron, mert 1837. elején vagyunk, rendszerint *szőrejtvényekkel* tették az első bemutatást; ezt versek, azután kisebb elbeszélések követték. Lapozzátok át azon kornak lapjait, főleg a *Regélőt* és *Honművészt*, *Hasznos mulatságokat*, s ott találjátok rendben Jókait, Bernáth Gazsit, Ploetzöt, Remellayt, Csajághyt, Horváth Lajost stb. rejtett szavakkal és versekkel az olvasó közönség elé szerénykedve. És higgyétek el, kifejezhetetlen az a gyönyörözés, melyet okozott az, mikor először jelent meg nevünk nyom-

tatásban. Akkor több volt a kegyelet az irodalom férfiai iránt: dicsfényt láttunk fejök körül s ezek társaságába szent félelemmel léptünk. Hát még a vágy: közéjük tartozhatni, mi boldogító, mi sovár volt! s erre a rejtett szó és egy két vers utat nyitott.“

Ettőlfogva Érkövynek a magyar irodalomban egész haláláig folytonos nyomai vannak. Írt ugyanakkor a Pozsonyban megjelent „Hiradó“-nak „Századunk“ című melléklapjába, a Philosophiáról Csaplovics ellen. Gazdasági szakra képezvén magát, szintén már 1837-ben elkezdett a gazdasági irodalomban is dolgozni, főképp az „Ismertető“ című gazdasági lapba, melyből azután a „Világ“ politikai lap lett. Írt értekezéseket: a hizlalásról, a trágyáról, szeszegetésről, a birkáknak fülön való számjelzéséről. Megindította a gazdasági bibliographiát, s 1840-ben már havi egy íves mellékletet hozott az „Ismertető“-nek „Gazdasági literatura“ című mellékletében, szerkesztve a laptulajdonos által és általa. Így azon lapnál, a melynél Fényes Elek és Vallas Antal voltak a főmunkatársak, ő már 1840-ben, mint a kritikai melléklet szerkesztője szerepelt. Írt 1837-től kezdve több évig a „Hazai és külföldi tudósítások“ melléklapjába, a „Hasznos multságok“-ba, számos cikket, azontúl a Kunoss Endre által kiadott „Természet“-be: a jégeső hírtókról, a „Gazdasági tudósításokba“, az 1841-ben megindított „Magyar Gazdá“-ba, annak 1848-ig terjedt minden évfolyamába. Ebben különösen szembetűnök a régi gazdasági viszonyokat ismertető cikkei és a gazdasági irodalommal foglalkozott régi írók életrajzai. Később 1850-től 1857-ig írt a Pesti Naplóba, Gazdasági Lapokba, Függetlenbe, Magyar Világba, Török János „Kelet népe“ című füzetébe, a „Magyar nép könyvé“-be, stb. 1855-ben ő írta a Korizmies, Benkő és Morócz által kiadott „Mezei gazdaság könyve“ első füzetébe a „Gazdasági intézetek és egyesületek“, úgy a „Gazdasági irodalom“ cím alatt a 321-dik laptól a 348-dik lapig terjedő részt.

Önálló művei 1848 előtről: *Robot és dézma*, 1844-ben a Magyar Gazdasági Egyesületnél, a gróf Bathyányi Kázmér-féle kitűzésből 50 arany jutalmat nyert pályamű, mely bár

a harmadik jutalmat nyerte, róla gróf Dessewffy Emil a Budapesti Híradó 1846 május 17-diki 379-dik számában a legnagyobb elismeréssel emlékezik; *Homokkötés*, melyet a pestmegyei gazdasági fiókegyesület 1846-ban adott ki; — *A népesítés és haszonbér*, szintén a Magyar gazdasági egyesületnél 1847-ben 100 arany jutalmat nyert pályamű, melynek kézírata azonban 1848-ban a népkönyvkiadó társulatnál, az akkor előállott zavarok közt elveszvé, ez napvilágot nem láthatott.

Irodalmi működésének legtevékenyebb korszaka 1857-től 1870-ig terjed. Ez azon időre esik, midőn gróf Károlyi István urodalmaitól megválva, gazdasági hivatalon kívül, Pesten töltötte idejét. Mindjárt Pestre költözése után, 1857-ben átvette a Heckenast Gusztáv által kiadott „Falusi Gazda” szerkesztését, a melyet előtte Fényes Elek szerkesztett. Ezt szerkesztette 1859. májusig, a mikor annak szerkesztését Galgóczy Károlynak adta át, ő pedig fölélesztvén az 1848 előtt volt jeles gazdasági szaklap nevét: „Magyar Gazda” cím alatt, saját kiadásában és saját szerkesztése alatt új szaklapot kezdeményezett. Ezt szerkesztette és adta ki 1861 végéig. 1862-re „Gazdasági füzetek” czíme alatt időhöz nem kötött füzetekre változtatta át, melyből azon év végéig nyolcz füzetet bocsátván közre, a tovább folytatást beszüntette.

Szerkesztései gondosságot, a kor igényei kielégítésére szorgalmas törekvést s alapos szakképzettséget tanúsítanak, saját magától is számos jeles czikkel érdekessé.

1863-ban „Az 1863-dik évi aszályosság a magyar Alföldön (közgazdasági tanulmány)” című munkáját adta ki, sok maradandó becsű adattartalommal, melyek alapján azon meggyőződését fejtette ki és hangsúlyozta, hogy: a Magyarország Alföldjén gyakran uralkodó aszályosság mérseklésének és a termékenység előmozdításának főeszköze a *csatornázásban* keresendő. Ugyane tárgyban ő készítette az Országos magyar gazdasági egyesületnek a kormányhoz 1864-ben beadott *Emlékiratát*.

Irodalmi működéséért a Magy. Tud. Akadémia 1864-ben levelező tagjává választván, itt székfoglalóját ugyanazon év

október 3-ikán e cím alatt tartotta meg: „A síkföldi erdők, mint eső-tényezők“, melylyel, az 1863-dik évi aszályosságról írt, imént említett műve kapcsán, ismét a csatornázás, illetőleg a földöntözés mellett száll síkra, mely irodalmi vitát idézván elő, ugyan-e kérdésben az Akadémia 1864. november 28-diki gyűlésén tartott értekezésével, mely az „Erdészeti Lapok“ 1865-dik évi 3-dik füzetében jelent meg, az ügynek harmadszor is védelmére kelt. Sőt, hogy a csatornázásra vonatkozólag vitatott eszméjének testet adjon, ugyanekkor egy Tisza-Löktől Gyomáig vonandó öntözési csatornatársulat alakításán kezdett erélyesen dolgozni, melytől azonban az 1867-ben közbejött alkotmányos átalakulás csakhamar elvonta.

1865-ben német nyelven, ily cím alatt bocsátott közre egy röpiratot: „Die Lokomotiv-Bahn von Debreczin bis Máramaros-Sziget, das ist die Verbindung der reichsten Salinen Ungarns mit der Theiszbahn. Wien. 1865.“

1865. és 1866-ban: „Nemzetgazdasági magyar írók“ cím alatt írt a „Magyar Világ“-ba 45 cikket, mely kapcsolatos az egyetemi államvizsgáló bizottsági tagságával.

A Gazdasági Lapok 1866-dik évi 26-dik számában közölte az Országos magyar gazdasági egyesület rövid történetét, mely az 1865-ik évi közgyűlés tárgyai közül, el nem készülhetése miatt, kimaradván, ezzel teljesítette akkori megbízatását.

1875-ben a M. Tud. Akadémia márczius 22-diki gyűlésére Török Jánosra készített emlékbeszédet, mely az „Értekezések a természettudományok köréből“ 1875-dik évi 3-dik füzetében jelent meg.

Utolsó önálló műve 1883-ról: „A telepítési kérdéstről, tekintettel a kivándorlásra, bukovinai véreink visszatelepítésére, czélszerű hazai néposzlatra s a mezőiparos nagy községek elhomlítására“ címet viseli. Ezt már Keszthelyre visszavonult állapotában, egy részben előleges és nyilvános feleletül adta azon pályázatra, a mely az Országos magyar gazdasági egyesület részéről éppen ekkor, a telepítés kérdése nézve, gróf Dessewffy Aurél kezdeményezése következtében kitűzve volt, szerző kidolgozásában éppen a pályá-

kérdés kitűzött tárgyaira igyekeztén feleletet adni; másrészt azon tartozását kívánta ezzel lefizetni, a melylyel Magyarország közéletének ugyancsak a Magyar gazdasági egyesület pályázatában, a kérdésre nézve 1847-ben nyertes, de — mint fennebb említém — az 1848-dik évi zavarok közt elveszett művéért tartozott.

Ez volt hattyúdala. Sok értékes anyaggal megrakott mű, mint Érkövynek többnyire minden műve, bár ennek feldolgozásában tagadhatatlan a szeme világa hiányára visszavihető pongyolaság. De különösen becses anyagot foglal ez magában az alföldi különféle kincstári és magán telepítvények régi jogviszonyáról és állapotáról, azután azon műveletekről, a melyeket Érkövy a kincstári telepítvények megörökítése körül végrehajtott.

Műveit általában zamatos írmodor, sok becses anyag, különösen a régi vívmányok szorgalmas felkutatása és újlag előtérbe állítani törekvése jellemzi.

Mind tudományos, mind társadalmi működésében nagy előnyére volt nyelvismerete, írásilag és beszédileg folyékonyan bírván a magyar, német, franczia, angol és latin nyelvet.

Összevetve pedig hivatalos, társadalmi és irodalmi működését: két főtárgy s két főtörekvés domborodik ki abból kiválólag, mely kettő végcélkép szintén egy főpontban egyesül. Első: a mezőgazdaság általános tökéletesítése mellett, különösen Magyarország anyagi jólétének emelése; második az anyagi jólét kifejtéséhez multhatatlanul megkívántató néperő szaporításával, a magyar nemzetiség erősítése, mely kettő együtt hivatott Magyarország állami felvirágoztatásának első alapjául szolgálni.

Kincstári urodalmi főtiszttségéből fenmaradást érdemlő emléket hagyott maga után ez irányban a gyakorlat mezején, az által, hogy az állami javak jövedelmezőségének emelését a kis és nagy bérleti rendszer általános alkalmazásával és szabályos kifejtésével érvényesítette. Hasonló emléke ugyanezen főtisztzi minőségében az 1873: XXII-dik törvény kapesában, a kincstári telepítvények megörökítése, melyet Arad, Békés és Csanád megyékben 22 telepítvényes köz-

ségben, 40,000 katasztrális hold területen hajtott végre. Épen erre vonatkozólag ugyan némelyek azon véleményben vannak, hogy az e telepítvényekkel kötött szerződésnél talán nagyobb mértékben követte a fiscalitási szempontokat, mint az várható lett volna tőle, a ki a telepítés szükségét Magyarországon annyira ismerte és sürgetésének a társadalmi és irodalmi téren oly buzgó előharczosa volt. Merültek is fel csakugyan némely ilyszerű panaszok, a melyek ügyében a minisztérium felhívására 1881-ben az Országos magyar gazdasági egyesület is véleményezett. Azonban nem tévesztendő szem elől, hogy e míveletet Érkövy a pénzügy-minisztérium képviseletében s nem maga személyében végezte, és hogy ily dolog a vagyont nyerő telepítvényesek minden terheltetése nélkül csakugyan legjobb akarattal sem eszközölhető.

Hogy pedig a telepítvényekre vonatkozólag épen a kincstári birtokok körül mikép gondoikodott a magyar nemzetiség erősítéséről, arra nézve szolgáljon itt egy kezembe került saját kézirat-töredéke, melyben így kiált fel sürgetőleg: „Vérem, magyarok! sokat mulasztottunk e téren már is, pótoljátok a mulasztást hova előbb, nehogy késő legyen majd az orvosság. Érdekében van a román és szerb népnek is, a köztük való telepítés; mert ezen népfajoknak nem forradalmakra, testvérharczokra: hanem anyagi gyarapodásra és erkölcsi haladásra van szükségök, s ezt mozditja elő minden intézkedés, mely a nemzetiségek most könnyű fellázítását megnehezíti, megakadályozza. Ott vannak a kincstári és alapítványi javak. Az Isten is ily telepítési correctióra adta az ország rendelkezésére azokat. Ezer érdek szól a magyar elem közbe telepítése mellett. A magyar nemzet legszentebb érdekeinek elhanyagolási átka fogja sújtani azokat, kik e sürgős intézkedést könnyelműen elodázzák!”

„In labore nobilitas“, volt életében jelszava. Ezt hangoztatta gyakran kedélyesen; ezt viselte nagy peccsétgyűrűjében. Röviden jeleztem bár különböző munkássága nyomait, de ennyi is elég annak bizonyítására, tényleges élete pedig még nagyobb mértékben bizonyítja, hogy e jelszónak teljesen megfelelt,

A sors mégis, mint már kifejezém, sokkal mostohább bánt vele, mint a hogy ő méltányosan megérdemlette volna.

Nem vonatkozom a tekintélyes állásra és több rendbeli kiténtetésre, a melyet a haza és az emberiség közjóléte körül tett fáradozásáért kiérdemelt; mert bárha érzett tehetsége által kifejlett ambíciója nem is nyert mindenben vágyainak megfelelő kielégítést: a sors e részben nem volt hozzá egészen mostoha. Birta különösen a közelismerést, barátainak, ismerőseinek, embertársainak szeretetét, becsülését. Bizalmi megtiszteltetésekben sem volt hiánya. Az eddig is már említett több rendbeli kiténtetésen kívül: már 1846-ban Csongrádmegye táblabírási állásával tiszteltetett meg; a Royal Agricultural Society of England, a hevesmegyei gazdasági és lovaregylet, a győrvidéki gazdasági egyesület tiszteleti tagja, 1860-tól 1866-ig Pest fővárosnak képviselői bizottsági tagja volt, stb.

De ő hazája és a közügy mellett kiválólag szerette a családi életet s forrón vágyott a család-alkotás után. És a sors mégis, a teljesen sikerült s boldog házasság élet daczára, épen e téren volt hozzá rendkívül mostoha és szívét gyakran a leglesújtóbb fájdalmakkal szaggatta.

Neje Olsavszky Constantia, a legjobb, legkedvesebb, mivel nő egyike volt, a kivel 1844. november 17-én Főthön tartotta menyeközvét, és a ki három fi és két nő ivadékkal ajándékozta meg. Azonban két leányát még csecsemő korukban, egymásután eltemette. Második leányára csakhamar következett forrón szeretett nejének elvesztése.

Remélte és bizott, hogy e sajtó veszteségért, derék három fiában találja fel vigasztalását. Tehetséggel, jó erkölcesel, szorgalommal megáldott fiai leggondosabb nevelésében

kereste vesztességének kárpótlását s életének örömét. De be sem hegedt még a seb, midőn újra és újra új fájdalmak szaggatták azt fel. Két fia, még mielőtt iskolai tanulmányait befejezhette, a harmadik pedig nyilvános pályája elején halt meg.

Egyetlen unokája, Érkövy Kálmán, a ki fentarthatja még nevét. És ennek fejlődését is testi szemmel láthatni, a vak nagyapától, már halála előtt több évvel megtagadta a sors!

Sok, igen sok lelki erő kellett ennyi családi csapás sujtolásának elviselésére. És ez Érkövyben nem hiányzott, bár utóvégre, korához s edzett erős alkatához képest, nagyon megtörve szállott sírjába.

Ez itt festett családi körülménye adja meg a kulcsot végrendeletéhez, a melyet halála előtt pár héttel, 1883. november 25-én tett. E szerint könyvtárán és a könyvárosi bizonytalan követelésén kívül, 33,100 ftot képviselő értékről rendelkezvén, ebből 9 kereszt gyermekének utalványozott 2800, más két adománykép 294 ftot, az Országos magyar gazdasági egyesület, a Magyar Tud. Akadémia, a magyar írók segélyegylete és a magyar hírlapírók nyugdíjintézete részére egyenként 225, összesen 1000 forint alapítványt rendelt, a többi vagyonrésznek, beleértve a könyvtár- s könyvárosi követelések értékét is, 10 éves unokáját nevezte általános örökösévé olykép, hogy ha ezen unoka végrendelkezési képessége előtt, kiskorúságában találna elhalni: akkor a reá esendő örökség is, az imént nevezett négy intézetre szálljon, egyenlő arányban; ha pedig 24 éves kora előtt, de már végrendelkezési képességgel halna el, akkor a neki jutott résznek csak feléről végrendelkezhessék, s a másik fele szintén a most nevezett négy intézet közt egyenlő részben oszoljék meg.

E végrendelet szerint tehát, Akadémiánk is, a most kapott alapítványon kívül, még várandósági örökös, mely irányban a boldogúlt azon esetre rendelkezett, ha a már megszokott családi csapás, a még családalapítható egyetlen unokát is lesujtaná.

Boldogúlt társunk szorgalommal, nemesen teljesített

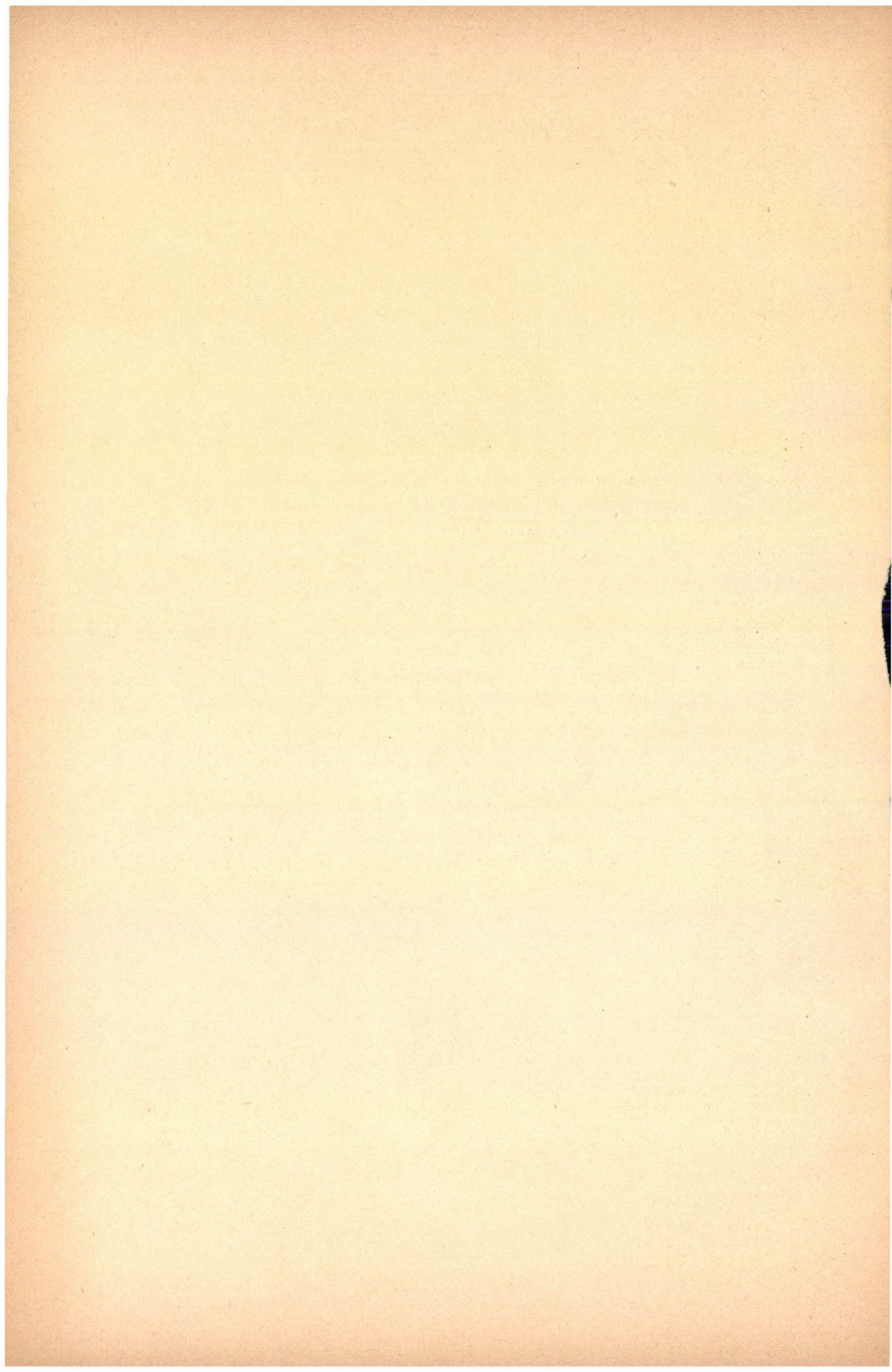

munka után, sírja szélénél, legforróbb vágyára nézve is, ily önmegadóan számolt az élettel.

Meghalt Keszthelyen, 1883. december 13-án, 65 éves korában, s ugyanott helyeztetett örök nyugalomra, a szentmiklósinak nevezett sírkertben. Sírja elvégre atyjáéval, anyjáéval egy helyre került. A családtagok, a kiket oly forrón szeretett, a kikben édesen remélt, már előtte elköltözve, tőle a halálban is távol s széljel vannak. A nemes küzdés, a híven, hazafiasan teljesített munka díja, a sok családi csapás, melyet szenvedett, valóban nem lehet. Kell lenni jövő életnek, a hol elveszik jutalmokat azok, a kik itt nem érdemlett szenvedések részesei voltak. Érkövynek, a szívében utána maradt jó emléken kívül, e jövő élet jutalmára megszerzett érdeme és joga van.

EMLÉKBESZÉDEK

A M. T. AKADÉMIA ELHUNYT TAGJAI FÖLÖTT

I. KÖTET, 1883.

I. Emlékezéséd Korponay János lev. tag fölött Kápolnay Pauer István lev. tagtól	Ára 10 kr.
II. Emlékezéséd Dr. Suhayda János lev. tag fölött. Dr. Konek Sándor r. tagtól	„ 10 kr.
III. Emlékezéséd Morócz István lev. tag felett. Galgóczy Károly lev. tagtól	„ 10 kr.
IV. Emlékezéséd Révész Imre lev. tag felett. Ballagi Mór r. tagtól	„ 20 kr.
V. Emlékezéséd Brocca Pál külső tag felett. Lenhossék József rendes tagtól	„ 30 kr.
VI. Emlékezéséd Asbóth Lajos lev. tag felett. Kápolnai Pauer István lev. tagtól	„ 10 kr.
VII. Emlékezéséd Ami Boué külső tag felett. Dr. Szabó József r. tagtól	„ 10 kr.
VIII. Emlékezéséd Fabritius Károly lev. tag felett. Kozma Ferencz lev. tagtól	„ 40 kr.
IX. Jerney János emlékezete. Gyárfás István lev. tagtól	„ 20 kr.
X. Emlékezéséd Mihályi Károly l. tag felett. Domanovszky Endre lev. tagtól	„ 10 kr.

II. KÖTET, 1884.

I. Emlékbeszéd Molnár Aladár lev. tag felett. Tanárky Gedeon lev. tagtól	„ 20 kr.
II. Emlékbeszéd Árkosi Benkő Dániel lev. tag felett. Gal- góczy Károly lev. tagtól	„ 10 kr.
III. Mailáth György emlékezete. Gróf Szécsen Antal t. tagtól	„ 10 kr.
IV. Emlékbeszéd Charles Robert Darwin k. tag felett. Margó Tivadar r. tagtól	„ 40 kr.
V. Emlékbeszéd Wöhler Frigyes k. tag felett. Nendtvieh Károly lev. tagtól	„ 20 kr.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
ELHUNYT TAGJAI FÜLÖTT TARTOTT
EMLÉKBESZÉDEK.

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.

II. KÖT. — 7. SZÁM.

EMLÉKBESZÉD
ZSIVORA GYÖRGY

FELETT.

TÓTH LŐRINCZ,
R. TAGTÓL.

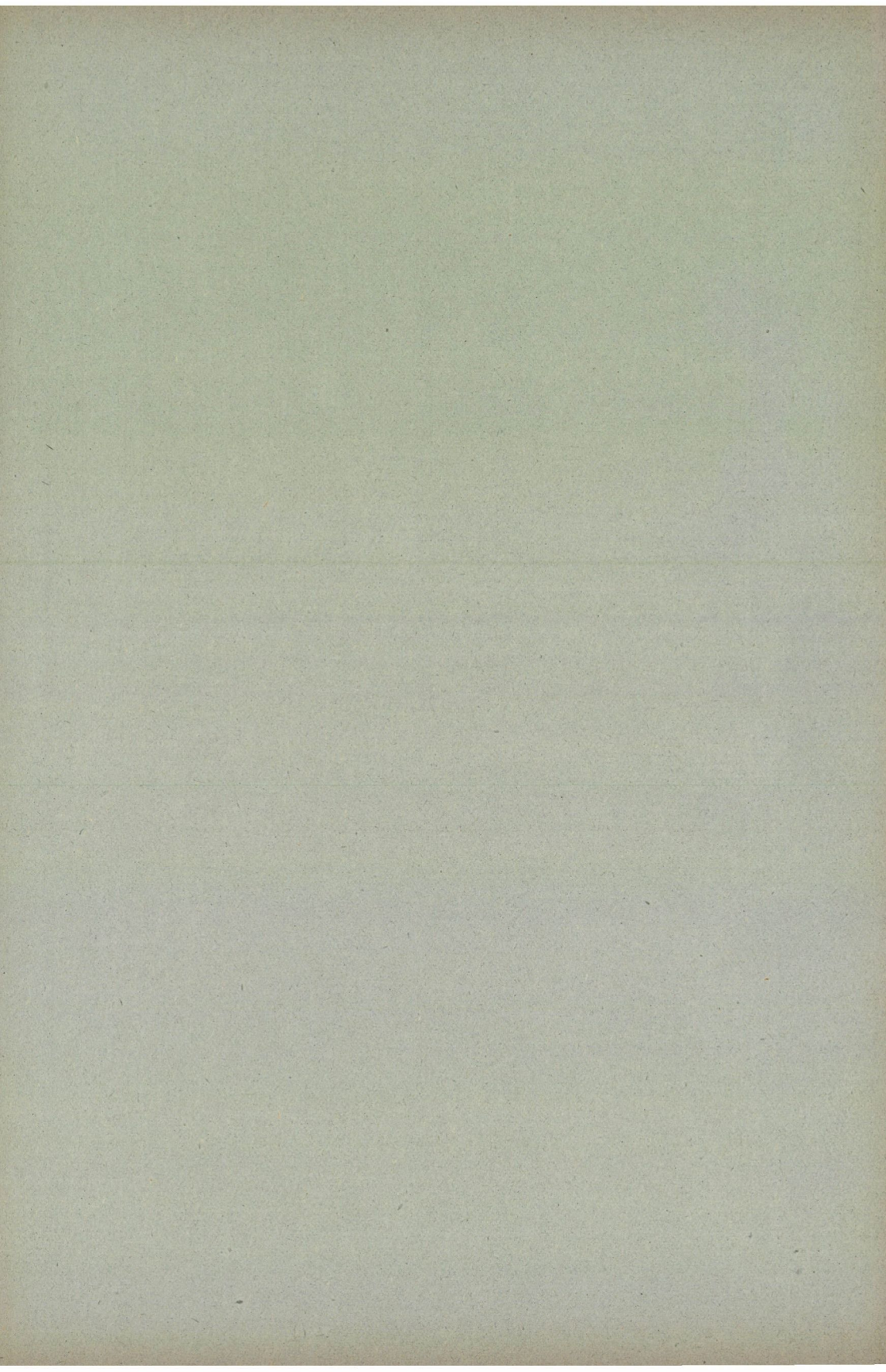
OLVASTATOTT A M. T. AKADÉMIA 1884. NOVEMB. 24-DIKI ÜLÉSÉN.

Ara 20 kr.

BUDAPEST

1884.

Fénynyom. Divald K. Bpest, Eperjes.

EMLÉKBESZÉD

ZSIVORA GYÖRGY

FELETT

TÓTH LŐRINCZ

R. TAGTÓL.

OLVASTATOTT A M. TUD. AKADEÉMIA 1884. NOVEMBER 24-IKI ÜLÉSÉN.

(ZSIVORA GYÖRGY ARCZKÉPÉVEL)

BUDAPEST

KIADJA A MAGY. TUD. AKADEÉMIA

1884.

Budapest, Hornyánszky Viktor sajtója.

Végrendelet fekszik előttem, azon nemes, piperétlen egyszerűséggel szerkesztve, mely egészen illik alkotójának, az egyszerű, szerény, nemeslelkű férfiúnak jelleméhez. Miután kifejezi gyöngéd óhajtasát, hogy forrón szeretett, rövid ideig bírt, felejtetlen neje és egyetlen, korán elveszített gyermeke mellé temettessék, és miután bőkezűen gondoskodott testvéréről, nővére élő gyermekeiről és más rokonairól, áttér azon közintézetekre, melyek a magyar hazáinak s az ember-szeretettől és igaz vallásosságtól áthatott férfiúnak lelkét elfoglalák s melegíték. A kegyeletes visszaemlékezés szülőföldére, hol szerény bölcsője réngett, s hol eljátszotta gyermekjátékait az egészséges, élénk, vidám fiú, a tolnamegyei Sár-Szent Lőrinczre, melynek egyik egyszerű falusi házában látta meg a szép napvilágot, s a hol kezdődött első neveltetése — és azon helyekre, hol magasabb kiképeztetését nyerte, azt adja végrendeletet író tollára, hogy hátrahagyott vagyonából — melyről meg nem említi, hogy azt saját becsületes szorgalmával kereste — a sz.-lőrinczi ágostai hitvallású evangélikus gyülekezetnek, melynek kebelében született, s melynek már életében is, iskolai czélokra, négyezer forintot adott, ismét és még egyszer négyezer forint; a szintén Tolnamegyében Bonyhádon fennálló evang. gymnasiumnak, az életében tett egy ezer forintnyi alapítványán túl, még négyezer forint, — a sopronyi ágostai hitvallású evang. főtanodának ötezer forint, az ugyanottani evang. tanítóképezdének tízezer forint; továbbá a pesti evang. magyar gyülekezetnek, melynek fiatal korában jegyzője s mindvégig tekintélyes tagja volt, s melynek nemzetiségi tekintetben,

itt a fővárosban, végtelen fontosságú felállítására lényeges befolyással működött, szintén tízezer forint, s az ugyaníten evang. főgymnásiumnak ugyancsak tízezer forint adassék.

Azután az árvák és szenvedők melegkeblű barátjának, pártfogójának szavát halljuk. A pesti protestans árvaháznak tízezer forintot, s a „Bethesda“ nevű protestans kórháznak ezer forintot rendel kifizettetni.

Megzendül ezután tisztelettel s hálával eltelt lelkünkben a magyar nemzeti nyelven művelt tudományok s hazai szépművészetek lelkes barátjának hangja, mint áhítatra hívó harang valamely égre nyúló magas toronyból, mely a történelmi társulatnak, az írói segélyegyletnek, a Kisfaludy-társaságnak, a képzőművészeti egyletnek, a jogász-egyletnek s a nemzeti színház nyugdíjintézetének egyenkint egy-ezer forintot hagyományoz, s mindezekre felteszi a koronát az utolsó, a 20-ik pont, mely szerint a Magyar Tudományos Akadémiának, minden részletesebb rendelkezés nélkül, a hová fordítást korlátlanul intézetünkre bízva, s így saját nevének egy vagy több azt viselő alapítvány vagy pályázat általi megdicsőítésére s megörökítésére nem gondolva, nem kevesebb, mint százezer forintnyi hagyományt rendel, többet és nagyobbbat, mint magok annak halhatatlan első alapítói, a m. tud. Akadémia czéljaira egész évi hatvanezer forintban meghatározott jövedelmét felajánló Széchenyi István gróf, kinek ércszobra az akadémiái palota homlokzata előtt áll, s mint az ugyanazon nemes czélra negyvenezer forintot rendelő Károlyi György gr. s Batthyány Fülöp herceg és lelkes társaik; s mint az Akadémia palotájának építésére nyolczvanezer forinttal járuló dúsgazdag görög-magyar Sina Simon báró. E szerint Zsivora György, az Akadémia megalapítása óta mai napig, egyedül Pest sz. kir. városát kivéve, mely telekértékben az akadémiának legalább háromszázezer forintot ajándékozott, — az egyes hazafiak során kétség kívül legnagyobb alapító.

Hol találjak méltó kifejezést e nagyszerű bőkezűség, — a hangzatos nagy szavakban minél gyakrabban, de a nagy tettekben vajh mi ritkán nyilatkozó hazafias érzelem és áldozatkészség e ritka példányának dicsőítésére? — Ama

hálának, melylyel emléke iránt viseltetni legszentebb kötelességünk, csak igen kis részben való s igen gyenge kifejezése e szegény és szerény, s érdeméhez mérve igen silány korszorú, melyet a m. t. Akadémia megtisztelő felhívásának hódolva, és saját baráti tiszteletem és szeretetem ösztönét is követve, sirjára teszek.

Méltó ismernünk e nemes életet, annak fejlődését és kisugárzását, mely mint a jótevő nap, éltetett, táplált és melegített, de szerény és szende volt, mint a hold; — mely, mint a pompás rózsza, illatot terjesztett, a jótékonyság átható illatát, de rejtőzni szeretett, mint a bűvó s fényt kerülő ibolya.

Ti, a tudomány és költészet, ti főleg a történelmi kutatás emberei, kik e székeken ültök körülém, s meg tudjátok különböztetni az igaz érdemet az üres csillogástól, kik az örök igazságok bűvárlata közben, s a fenkölt érzelmek kultuszát üzve egyházatokban, megvetni tanultátok a csinált álnagyságot, a hamis ékszereket, a piaczi arany borjú imádást, a nemesség nélküli arisztokracziát, és szív mélyéből tisztelni a valót, az igazat, az arisztokraczia nélküli nemességet, kik láttatok hitvány agyagbálványokat s velőtlen tarka bábokat az ujongó sokaság vállain, mely ugyanakkor összezúzta a művészi kéz alkotta márványszobrokat, kik hallottatok silány szószátyárokat istenítve a tömegek által, melyek az apostolokat bitófára hurezolták, a kik kiolvasztatok a történetből, mit jelentsen a „nagy“ epitheton a nagy hódítók, nagy zsarnokok, nagy képmutatók világhírű nevei előtt: ti meg fogtok engem érteni, ha azt mondom: valódi „nagy ember“ csak a „jó ember“ s nagy az örök Isten, nem azért, mert villámaival sújt s mennydörgő hatalma végtelen, hanem, mert áldó jósága kimerithetlen, mert termékenyítő napvilágot s esőt ad, s mert a bűnöket megbocsátja.

Zsivora, a szerény, örömet visszavonuló, kötelességeinek élő, a piacz lármás zajában, a politikai zsibvásárban részt nem vevő, egyszerű ember, kit a nagy tömeg alig ismert, s nem ünnepelet, azon tömeg, mely gyakran éretlen gyermek módjára csillogó üres buborékok után emeli

bámuló szemeit, s a „nagy képeket“ és „nagy szavakat“ újongva imádja, — azért volt nagy, mert végtelenül jó volt. Ismerte magát s tehetségei és ereje mértékét; tudta, hogy nem lángész, s azért nem is ragyogni kívánt, hanem használni, s akkor is, midőn szorgalmas munkája vagyonossá tette, s a társaságban előkelő helyre emelte, távol a nagyzás hóbortjától, csupán „jó“ kívánt lenni. Reá gondoltam, midőn ez epigramm perdült ki tollamból:

Gyermek félistent lát a zajos útezai hősben
 A kit a mélyebben látni tudó szem utál.
 Jobb, ha valódi nagylát az tiszteled, a ki szerény künn,
 S szent és tiszteletes honn, a cselédje előtt.

*

Zsivora György 1804-ben született, Lajos napján, Tolna-megye Sár-Szent Lőrincz községében, tisztes polgári rendű iparos szüléktől. Atyja takács volt, ki szőlőműveléssel és kiskereskedéssel is foglalkozott. Volt háza és nagyobb szőlője, mely kétszáz akó, jóságára nézve a szekszárdival versenyző bort termett. Szülői tehát nem voltak földhöz ragadt szegények, de nem is oly vagyonosok, hogy gyermekeiket kényelemben nevelhették volna. — Ünnepektől nagy alapítónk fényes példa arra, mint emelkedhetik valaki becsületes szorgalom és jellem útján a társadalom alsóbb fokáról annak magas felszínére, s ha ez neki dicsősége és érdeme: örvendetes jele egyszersmind nemzetünk előhaladásának a valódi műveltség s igazi demokraczia útján, mely az ósdi előítéletek és korlátolt eszmék homályos bűvköréből, hosszabb előkészület s küzdelem után, végre kigázolva, a valódi érdemnek, ha az pórkunyhóban, vagy az egyszerű kézműves szövőszékénél született is, meghozza koszorúit, s megadja a lehetőséget, nem csak vagyonosságra, — a mi előbb is elérhető volt, — hanem tekintélyes állásra és magas hivatalokra is emelkedni. Míg előbb a nem-nemes ember megyei szolgabíróságra sem választatható, sőt még a kormánydicszerűmokról is csak igen kivételesen vihette tanácsossáig, mikor aztán egyúttal rendszerint nemességet is nyert: Zsivora György, a népnek nemesi czimerral nem ékeskedő fia,

főispán és szeptemvir lett, s ez utóbbi kitüntetése becsét emeli a nagy ember tiszta keze, melyből azt vevé; — e kéz Deák Ferencz akkori igazságügyminiszteré volt; — s ugyanez a Zsivora György, hosszú munkás élet után, a fényes Szent-István rend díszjelével nemes érzelmektől dobogó mellén, vonúlhatott nyugalomba, azon kedves „otium negotiosum“ élvezetébe, mely az őszbe borúlt bőlesek legszebb vigasztalása. — Im ezen szerény polgári eredetű, kegyeket soha nem vadászó, álfényt megvető férfi, szorgalma, becsületesége és jellemének soha hátrányára nem váló ügyessége által, oly állásra emelkedett, melyet csak kevesen érhetnek el; a méltán kiérdemelt köztisztelet, s minden oldalról kivívott közbizalom folytán oly tekintélyre tett szert, mint csak kevesen! im ezen, szegény szüléktől származott gyermek, említett tulajdonai s józan takarékosága által, mely léha fényüzéstől visszatartá, de nemes jótékonyásra annál több módot nyújtott, ritka önzetlensége s a jótékonyág terén kifejtett bőkezősége mellett is, százezerekre menő vagyont szerzett. Ő valóban azon ember, kire teljesen illenek La Bruyere jellemző szavai: „ils ont ni aieuls, ni descendants; ils composent seuls toute leur race.“ Valódi minta-ember! — Egyszerű és szerény volt, s maradt mindvégig; de az egyszerű külső és szerény életmód, mit a bolondok megvetnek, legnagyobb dísze azoknak, kik életük keretét jó tettekkel töltik meg. A kép gyönyörű, ha a keret nincs is czifrán aranyozva s drágakövekkel kirakva. Tanúlt, dolgozott folyvást, szünet nélkül, csüggedetlenül, edzette testét lelkét, de a folytonos munkában, küzdelemben csak jelleme szilárdult meg, s e mellett jószívű, meleg érzelmű maradt; az életharcz, mely annyi született galambot alakít át karmoló s fosztogató ölyvűvé, annyi ártatlan kis gyíkot mérges kigyóvá, nem tett kárt sem jelleme tisztaságában, sem szíve gyöngédségében.

Nem sokat tudok e század első negyedébe eső gyermek- s ifjonez éveiről. Sopronyba jutva, azon iskolába, mely annyi jelest képezett a hazának, leczkéket adott vagyonosb iskolatársainak, hogy szülői gondjait könnyítse;

sőt későbbi tevékenysége köréből is nehéz az adatokat összegyűjteni, mert azon ritka egyéniségek közé tartozott mindvégig, kik inkább arra gondolnak, hogy jót tegyenek, mint arra, hogy tetteikről beszéltesse nek, s azokat följegyezzék.

Mint már említém, nem számítható azon szerencsés gyermekek közé, kik családi előzmények, őseikről vissz sugárzó érdemek s kedvező összeköttetések alapján, mintegy mások vállain lépnek az életbe, kik kész talapra állhatnak, hogy magasbagnak látszassanak. Becsületes, de szegény szülők fia, főkép önerejére volt utalva. Azon néposztályból kelt ki, melynek gyermekei, ha korán el nem sülyednek a köznapiságba, s el nem merülnek a nyomor szennyébe, a legnagyobb erények példáit tüntetik fel. Mi könnyű s kényelmes azoknak sorsa, kiknek már bölcsejét s gyermekkorát dús jóllét környezi, kik minden eszéssel el vannak látva, hogy magokat kiművelhessék, s nagy léptekkel haladhassanak s boldogúlhassanak az életnek reájok nézve sima és verőfényes útain. — Neki küzdenie kellett, de a küzdelemben erősödött, már gyermekkorában férfivá lett, s míg tanult, tanított is; míg nevelkedett, már nevelt is másokat. Az önmagára hagyott gyermek sok küzdelemnek, sok szenvedésnek van kitéve, de ha a jó vérrűek s erős b dongájuak közé tartozik, épen ez által önáláshoz szokik, s erős akaratú, gyors elhatározásokra képes, edzett bajnok lesz, a mi sokszor elmarad, s örökre elmarad oly kényeztetve ápolt gyermekeknél, kiket a majomszeretet karjai ringatnak. Zsivora korán tanult dolgozni, nem volt ideje ábrándozni, nem volt alkalmá s módja, hogy ábrándozó hajlamai, ha lettek volna is, megerősödjének, s lényét elfoglalják. Az emberek nagy része csalódott ábrándjai miatt veszti el kedvét az élethez; örülhet, kinek ily beteges ábrándjai nincsenek.

Szorgalmas, élénk, vidám, ügyes fiú volt; jó és szép magaviseletéért környezetétől, oktatóitól, bajtársaitól szeretve. Első tanulmányait születése helyén, Sár-Szent-Lőrinczen végezte, hol akkor a poétai osztályig terjedő iskola volt. — Szent-Lőrinczen, e vagyonos és népes tolnai köz-

ségben, gr. Apponyi Antal György, a párisi nagykövet atyja, tolnai főispán, e valódi nagy úr, a gazdag tartalmú s későbbben fia által Pozsonyban felállított s megnyitott Apponyi könyvtár gyűjtője, volt a földesúr, s Balassa János, a később nagyhirű tanár s műtő dr. Balassa János édes atyja, volt az evangélikus egyháznak, melyhez Zsivora is tartozott, köztiszteletben s nagy tekintélyben álló lelkésze, ki igen jótékony befolyást gyakorolt a nagyreményű gyermek fejlődésére, őt szeretetteljesen pártolta, jó tanácsesal látta el, s későbbben a gróf Apponyi házhoz is ajánlotta, alapját vetvén utóbbi nagyobb előmenetelének s kedvezőbb sorsának. A benső barátság Zsivora György s a Balassa család közt mindvégig fennmaradt, s kölcsönös szivességekben nyilvánult. Zsivora veszélyes betegségében, a nála 10 évvel ifjabb Balassa János tanár műtői ügyessége s baráti gondja mentette meg becses életét, ő pedig a családnak mindenkor szives, áldozatkész barátja volt.

Az árvaság gyásza korán borult a növendék fiúra. Atyja 43 éves korában hagyta el családját; bort szállítván, ködös, sötét márcziusi estén vagy éjjelen, kocsijával hihetőleg feldőlt, s a nádori csatornába fűlt. Gyermekai sohasem láttáktöbbé. — Zsivora Györgyöt 1813-ban, 9 éves korában, már Sopronyban találjuk, hol rokonai voltak. — Öt évet töltött a sopronyi evangélikus lyceumban, hol első évben díjpénzt is élvezett, a mi azon időben nagy kitüntetés volt, s kitünő szorgalmát és előmenetelét bizonyítja. Azon túl alumnus volt; órákat adott, s tisztességesen gondoskodott saját és nővére szükségeiről. — Tanítói közt, ez öt év folytán, 1813-tól 1818-ig, *Szeibold Pál* a physikát, a rhetorikát, poézist, philológiát, a római s görög klasszikusokat, kiket azután egész életén át kedvelt és szeretettel olvasott, ép oly sikerrel tanította, mint *Rajcs Péter* a mennyiségtant, a vallás- és erkölestant, dogmatikát, s egyháztörténelmet; s mint *Magda Pál*, tanítóinak e legjelesebbike, a magyar statisztika hírneves írója, a föld- és természetrajzot, a logikát s metafysikát, a bölcséleti erkölestant, s észjogot, az egyetemes és magyar történelmet s az európai államok és hazánk statisztikáját. Mennyi mindenre ráérték akkor ez egyszerű,

rosszúl fizetett tanárok, kik szent buzgalommal toldva a rövid időt, s hivatásuknak önzetlenül élve, nem annyira nyers ismerettömeggel terhelték a fiatal agyvelőt, mint a józan, szabad gondolkozást s izlést képezték, s oly kitünő tanítványokat küldtek a világba, mint Kis János, Zsoldos Ignác, Zsivora, és számos társaik. — Rendkívüli becsületességének már ekkor szép és megható példáit adta. Egy kereskedő egykor tizezer forintot veszített el a sopronyi vásárban, melyet a fiatal tanuló talált meg, s első gondja volt azt azonnal átadni s a kétségbeesett embert megvigasztalni. Jószívűségének egyik fenmaradt példája, melyet fiatal ügyvédkorából hallottam emlegettetni, s a chronologiai rendet mellőzve, itt egyszersmind felemlítek, hogy midőn Pesten a Kigyó-utczán egy szegény parasztot talált nagy búbánatban a miatt, hogy székerének kereke eltört, s magán segíteni nem tudott az ismeretlen nagy városban, rögtön sietett egy ismerős bognárhoz, s nem hagyta el addig a háladatos atyafit, míg törött kerekét saját költségén meg nem csínlattatta.

Zsivora György Sopronyból, a philosophiai s részben theologiai és jogi tanulmányok ottani bevégezése után, Pozsonyba ment, hol Szlemenicset hallgatta. Az ügyvédi vizsgálatot Pesten, 1827. decz. 28-ikán állta ki, hol Deák Ferenczcel, ez idő óta őt folyvást szerető és nagyra becsülő barátjával, együtt jurátuskodott, ki minden időben igen sokat tartott ügy jelleméről, mint törvénytudományáról. Nagyra becsülte éles esztét, bonczoló s mélyreható ítélőtehetségét, talpraesett, különösen gyakorlati eszméit, szeretett tőle tanácsot kérni az élet ügyes-bajos dolgaiban. Jobb és megbízhatóbb tanúság nem szükséges annak bizonyítására, hogy Zsivora a jobb, nemesebb jellemű s kitünőbb észtehetségű emberek közé tartozott; mert Deák Ferencz nem szokta másféle egyénekre pazarolni bensőbb barátságát s ragaszkodását, bár senkit meg nem vetett, s mindenki számára volt egy nyájas szava.

E közben is tetteleg bizonyította nemzeti érzelmeit s hasznos munkaerejét ez irányban. — Mint a régibb társadalmi s irodalmi adatokat hű visszaemlékezéssel gyűjtő és

regisztráló, tiszteletreméltó Karaacs Teréz egy jegyzetéből látom, fiatal korában, a budapesti evangélikus tanodában a magyar nyelvet is tanította, nem mint rendes tanár, hanem mint önkéntes óraadó.

Mint szent-lőrinczi születésű, magas műveltségű, szép viseletű s nyelvekben jártas fiatal embert gróf Apponyi Antal, 1825. óta párisi nagykövet, Szent Lőrincz földesura, vette magához, s vitte ki a zajos világváros csábos tömkelegébe, hogy fiát a magyar jogra oktassa, s mellette magántitkári szolgálatokat tegyen. E magas műveltségű főúr házában, hol őt a család tagjának tekintették, s feltétlen bizalommal tisztelték meg, alkalma nyílt az európai műveltség formáit elsajátítani, a franczia nyelvet tökéletesen megtanulni, s mindazon tulajdonokat megszerezni, melyek későbbi előhaladására lépesőül szolgáltak. — A nagy világváros élvezetei, melyek annyi fiatal embert csábítottak már tévútakra, a komoly lelkületű magyar ifjat nem tántorították el a kitűzött pályáról; Páris, a gyönyörök városa, az élvezetkeresők paradicsoma, neki csak magasb műveltség s bővebb ismeretszerzés, hasznos tapasztalás forrásául szolgált. Az ott töltött 1833—5-iki évek folytán, akadémiái megbízást nyert, az ott utazó Petrovich Frigyessel, gróf Teleki László nevelőjével együtt, hogy a franczia s belga könyv- és levéltárakban találató, Magyarországot illető kéziratokat lemásoltassa, s e tárgyban az akadémiához több levelet intézett. Ezen megbízásban való buzgó eljárására mintegy előlegezés volt, hogy már 1833-ban a m. akadémia levelező tagjainak sorába iktattatott. — Akkor ez könnyebben ment mint ma. Az Akadémia igazgató tanácsában ülő nagy urak óhajta s Döbrentey Gábor akadémiai titkár barátsága és szolgálatkészsége elég volt arra, hogy egyesek, kitünőbb írói érdemek nélkül is, jó remény fejében s magas pártfogóik kedvéért, azok sorába iktattassanak, kik az „akadémikus“ nevet a „halhatatlan“ névvel egyértelművé tették, vagy legalább szorgalmas és termékeny irodalmi munkáság által jelentékenyebb járulékot hoztak a közművelődés oltárára. — Gróf Apponyi, párisi nagykövet titkára, e gazdag és tudománykedvelő nagy úr oldala mellett, a tudomá-

nyos kincsek dús rakhelyén, a világműveltség középpontján, jó szolgálatokat tehetett a fiatal magyar akadémiának, levelezés, másoltatás, ismertetés útján; Döbrentey, az akkori „akademikus”-csináló, kinek csaknem korlátlan uralmát az Athenaeum triumvirátusának felülkerekedő szelleme s erélye csak lassanként tudta legyőzni, — a hitrokon fiatal embernek jóakarója volt, s Zsivora az Akadémia tagjává lett. Nem kereste, de hálásan fogadta.

Párisból visszatérve, Pesten ütötte fel sátorát, s mint fiatal ügyvéd, társai közt csakhamar kitűnt szélesb körű műveltsége, ügyessége, s munkássága által. E mellett ama szép kornak, az ébredés verőfényes hajnalának, a Széchenyi által zászlójára irt, új Magyarországot teremtő eszmék kultusza korának lelkesülttségét ő is teljes mértékben osztá, kiválóbb kortársaival. Mily erős híve volt a magyar nemzetiségnek, melynek akkor a vegyes nyelvű, német-tót-magyar pesti evangélikus egyházban, a vagyonos német, s nagyszámú tót atyafiak ellenében roppant nehézségekkel kelle küzdenie, kitetszik Székács József felejthetlen emlékü társunknak, az említett egyház első apostolának naplójából, melyből vejének, Győry Vilmosnak szívessége folytán, érdekes adatot említhetek. — Elmondván a böles lelkipásztor egyebek közt, hogy a németek és tótok túlsúlyával szemben, mily óvatosan és tapintatosan kellett eljárni, hogy a magyarosodás halkán haladva, mindinkább tért foglalhasson, e szavakat írja: „állásom mindig kényes volt, s kényes maradt egész máig; azt verték a németek fejébe, hogy vigyázzanak, mert veszedelmes ellenséggel van dolguk, ki a német elem uralmát megtörni, s fölébe magyar uralmat állítani készül.” Volt valami a dologban. De én ezt nem rög-tönözve, hanem a fenforgó viszonyok kímélete mellett, örök éberség és türelem segédelmével s az egyes kérdések alkalmyszerű olyatén megoldásával kívántam eszközölni, mely a magyar elemre nézve később, jövőben, de biztosan teremje meg gyümölcseit. Természetes, hogy a magyar egyháztagok látván és értvén működésemet, híven támogattak, de könnyen halomra is dönthették volna terveimet túlbuzgóságuk által. Ily nemes túlbuzgóságba esett Zsivora György,

akkor még fiatal, de már igen tisztelt ügyvéd. Arról volt szó, hogy a három gyülekezet közös presbyteriumába jegyzőt válasszunk, s a közbizalom benne pontosult össze. Úgy intéztük a kijelölést, hogy ha már németül kell is vinni a jegyzőkönyvet, legalább magyar ember vigye. Zsivora hajlandó is volt a jegyzőséget elvállalni, de csak úgy, ha a jegyzőkönyvet magyarul viheti; mert ő, — úgymond, — inkább levágatja a kezét, hogysem az német protocollumot írjon.“ Feljegyzi azután Székács, hogy Zsivora e merész szavaira roppant háborodás keletkezett a gyülekezetben. Látszik, hogy Zsivora, ki különben szelíd és mérsékelt véralakú s türelmes természetű volt, a nemzetiség dolgában alkat s engedékenységet nem ismert, s bár klienseinek egy része vagyonos pesti, német nyelvű kereskedőkből állott, azok kedvéért arról, a mit keble szentélyében az oltáron ápolt, a kegyvesztés félelme miatt se mondott le. — Későbbben, midőn a fiatal tűz a higgadtabb megfontolásnak engedett helyet, s a viszonyokkal alkudni nem szerető „törík-szakad“ féle politika, és az elveket ugyan fel nem adó, de azok érvényesítését a körülmények szerint jobb időkre halogató, óvatos és körültekintő Széchenyi-iskola az országot két táborba osztotta: Zsivora ez utóbbihoz csatlakozott. A midőn a rosz emlékü és vészteljes Bach-rendszer, mely minden nemzeti kegyeletet lábbal tapodott, s a magyar törvényt és törvényes nyelvet a bíróságok termeiből is erőszakosan kizárni s idegennel helyettesíteni törekedett, mindazokra nézve, kik a durva erőszaknak meghódolni nem akartak, lehetetlenné tette azon életpálya folytatását, melyre előkészültek, s a tisztességes kenyérkeresetet, melyből családjaikat táplálták, — Zsivora, mint sok ezer más talpig derék magyar ember, a ki nem emigrált, s kénytelen volt itthon munkája után élni, nem tartotta helyesnek teljesen visszavonulni a boszankodó tétlenség odujába, s átengedni a tevékenység minden terét, minden hasznát a feltolakodó gonoszoknak, a magyar faj rosszakaró ellenségeinek, hanem kilépett az ezer tövissel borított küzdőterre; mint gyakorló ügyvéd, nem vágatta le kezét, hogy németül ne írjon, s míg Zsoldos, Zádor, Noszlopy s többen, kiknek hazájok

iránti hűségöket kétségbe vonni nem lehet, a Bécsben székelő legfőbb törvényszéknél helyet foglaltak oly czéllal, hogy a nagy hajótörésből annyit, a mennyit csak lehetett, megmentsenek, s az igazságszolgáltatás mérlegét honfitársaik ügyeiben magyar kezekben tartsák meg: addig oly férfiak, mint Zsivora György s vele, hogy csak egyet-kettőt nevezek a jelesbek közül, Lángh Ignác, Ledniczky Mihály, Széher Mihály itt Pesten, s Szabó Miklós, Horvát Boldizsár Szombathelyen, Horváth Lajos Miskolcon, Sulyok Mór Temesvárt, Osztrovszky József Szegeden, mindnyájan elvhű, magyar hazafiságukról ismeretes s részint a megváltozott körülmények között nagy szerepre hivatott férfiak, nem dobták el az ügyvédi tollat, melylyel magokat a megújult haza jobb korának szolgálatára fentartották, s helyesnek vélték honfitársaik jogainak védelmét idegenekre nem hagyni, kik, mint éhes hollósereg, lepték el a hullákkal fedett földet.

Zsivora 1835-ben az ügyvédi kenyérkereset sikamlós pályájára lépven, előbb az akkor neves ügyvéd, s több irodalmi vállalat élén álló Thaisz András segéde, csakhamar szép és jövedelmes gyakorlathoz jutott szilárd, becsületes jelleme, minden aljas furfangot s nemtelen eszközöket megvető, nyílt egyenessége, angol pontossága, szorgalma és ügyessége által. Mánási s nagykereskedő háznak, többek közt a gazdag Wodjaner háznak rendes ügyvéde volt, s fáradhatatlan tollforgató munka közben, mint mondani szokták, maga is tollasodott, vagyonosodott. Zsivora az ügyvédi hivatást annak legnemesebb értelmében fogta fel; sohasem tekintette azt fejős tehénnek, melyből rabulai huzavona, halogatás, furfangok s fogások által a becsület s igazság rovására is minél több jövedelmet lehet kiesikarni. — Egy kitünő, felsőbb s legfelsőbb birói székeken ülő, váltófeltörvényszéki s kuriai bíró, későbbi collegája, ki előtt sok pere megfordult, azon bizonyosságot tette előttem, — hogy saját szavaival éljek — e „nem prókátor“, de a szó legnemesb értelmében „ügyvéd-ről“, hogy a reá bízott fontos ügyeket amúgy „mordicitus“ sohasem hajtotta s erőltette, sőt saját ügyeire nézve is birt a méltányosság azon nemes érzetével, melyet csak igen kevés ügyvédnél lehet szerencsénk ta-

pasztalni. Így például, (a neveket kimélni akarom) — sok tőkepénzesnek s tőzsérnek, kiknek majd minden csődperben voltak, és pedig nem épen tizenhárom próbás követeléseik, rendes ügyvéde lévén, ő ezen követeléseket, egyiket a másik után elvesztette, a mi a bíróságok igazságszereteten s törvénytiszteletén kívül Zsivorának is becsületére vált, ha hasznára nem is; mert ő, ügyes, de becsületes ember és ügyvéd, mindent szorgalmasan elkövetett, s pontosan elvégzett ugyan, mit e két feladat köteleességszerűleg elébe szabott, de mást és egyebet, a mi sokszor célra vezet, a mi az igazság lassú és csikorgó szekerét különféle előfogatok s kenőcsök alkalmazásával gyakran előmozdíthatta volna, soha semmit! — egy dúsgazdag tőzsér, ismeretes arról, hogy egy rakás pazar magyar földbirtokost zsebre rakott, panaszkodott egyszer a tisztelve említett bíró előtt, hogy ő meg nem foghatja, miként történhetik, hogy oly derék, ügyes és értelmes ügyvéde van, s pereit mégis sorban elveszti. — „Legyen önnek igazsága“, felelte neki a szigorú bíró — „s meg fogja nyerni pereit“ — s a tőzsér nem nagy meglepődéssel hagyta abba a társalgást. — Az ügyvéd Zsivora érdemeinek egyik legkiválóbbika volt, egy csoport fiatal jogász s ügyvéd nevelése, kik közül számosan a pesti barr kitűnőségei s keresett ügyvédek lettek, elsajátítva tőle a leglényegeseb ügyvédi tulajdonokat. Általában legnagyobb öröme, mondhatni, szenvedélye volt jó ügykezetű fiatal emberek nevelése, kiképzése, s oly állásra segítése, hol a hazának hasznos fiai, a közügyeknek derék oszlopai, vagy legalább hű napszámosai lehettek.

Deák Ferencz első magyar igazságügyminiszter 1848-ban azzal fejezte ki Zsivora György, a kiváló ügyvéd iránti nagyrabecsülését s jelleme és képességei felől táplált magas véleményét, hogy őt a hétszemélyes tábla váltó-osztályának bírájává nevezte, s azon legmagasb bírói polczra emelte, melynek 1723. óta egy és negyed századon keresztül, annyi fényes név szerzett diszt és tekintélyt. Akkor csak kevés ideig, alig másfél évig tartott bíraskodása. A honvédelmi háború gyászos befejezése s nemzeti szabadságunk eltiporása után, midőn az ősi magyar törvényszékek szentélyébe

idegen törvény s német nyelv hozatott be az Umlauffok, Wenischek, Streitok és Komerszek nagy szemöldű vezetése alatt, s Magyarország undorig bő mértékben „elwenzcelesítetett“, Zsivora, ki kedvezőbb anyagi helyzetben volt, mint hivatalos kenyérre szorúlt s nagy család táplálására kötelezett sok bírótársa, azonnal visszavonúlt a magánéletbe, s ismét ügyvéddé lett, főképen az 1852-iki ösiségi nyiltparancs nyomán keletkezett nagy birtokperek védelmével foglalkozva, s ezeket az akkor Bécsben ülésező legfőbb törvényszék magyar osztályánál erélyesen szorgalmazva s nagy befolyását, összeköttetéseit s e téren tett alapos tanulmányait számos magyar nemes család javára, megmentésére használva fel a falánk fiscus ellenében. E munkára, előkészületeinél, s független bátorságánál fogva különösen hivatva volt; a magyar családok birtokviszonyait, összeköttetéseit, geneológiáját senki sem ismerte jobban. Mily rendkívüli buzgalommal, a tisztességes eszközöknek mily fáradhatatlan felhasználásával működött e téren: e tekintetben egyik adatúl említhetem, hogy az „Ösiségi nyiltparancs“ felett irt, azon időben igen keresett s két kiadást ért kommentáromat saját költségén német nyelvre fordíttatta azon czélból, hogy azt a bécsi német bírák közt kioszsza, mert abban, a nagy Sisáni-perben döntő vitás kérdésnek oly fejtegetését s megoldását találta, melyet a bírák véleménye megnyerésére sikeresen felhasználhatónak gondolt. Azon minta ügyvédek közé tartozott ő, kikről, az ügyvédfejedelem Berryer szavaival, el lehetett mondani, hogy „hosszú munkás pályán keresztül oly jó véleményt alapítottak meg tudományukról, jellemök magas tisztaságáról, józan ítéletökről, böles és békítő szellemökről, hogy szerény egyszerűségek mellett, valódi dicsőségre tettek szert, és ezért méltán igen sok oldalról vétettek igénybe.“

* * *

Az októberi diplomát követő változások, a nemzeti bíróságok helyreállítása, s az összes alkotmánynak félig-meddig visszaoctroyálása után 1861-ben Zsivora is újra elfoglalta székét a hétszemélyes táblánál oly kitünőségek során, mint Lipovniczky Vilmos, Zádor György, Zsoldos Ignác,

Lukács Ignác s több hasonlók, kik Bécsből, a magyar jogelvek fenntartása s a magyar nyelv érdekében több éven át vívott sikertelen küzdelmek színhelyéről hazatérve, örömkönyvekben úszó szemekkel üdvözölték a hazai földet. Midőn ő felsége, a király, gr. Apponyi Györgyöt az országbírói méltósággal felruházta, s 1860. okt. 20-án tett ígérethez képest, 1861. jan. 20-án kelt legfelsőbb elhatározásával elrendelte, hogy febr. 1-től kezdve a bécsi legfőbb törvényszéknél létezett magyar osztály működése megszűnjön, s a m. kir. hétszemélyes tábla legyen ismét Magyarország legfelsőbb bírósága, hogy a nemzetnek fájdalommal nélkülözött ősi bírói intézménye — gr. Apponyi szavaival élve — újra feléledjen, és a hazai törvénykezés függetlensége ténynyé váljon: Zsivora György is, mint 1848-ban Deák Ferencz első magyar igazságügyminiszter által kinevezett szeptemvir magához méltónak tartotta újra elfoglalni bírói helyét, melyet a törvénytelen időszakban elhagyott, s egyszerű ügyvédi szerepléssel váltott fel. — Majd pedig 1869-ben, május 26-ikán, 8 évig s 5 hóig viselt hétszemélyes táblai bírói hivatal s részint elnöklés után, 1873. szept. 2-án saját kérelmére lett nyugalmaztatásáig, a királyi tábla egyik tanácselnöke volt. A mi bíraskodását illeti, oly társai, kik a kötelesség-teljesítés megbírálásában a legszigorúbb mértéket szokták használni, azt állítják róla, a közvéleménnyel egyezően, hogy ítéleteiből mindenkor a törvényekben jártas, részrehajlatlan, az igazságot kimondani merő s annak érvényt szerezni akaró, szóval: jó bíró tűnt ki. Szavazatait hosszasán, vagy épen cifrán soha sem szokta indokolni, de száraz-röviden s alaposan és határozottan, a szegyet fején találva, meggyőződését minden alkalommal bátran s világosan fejezte ki.

A jogtudományi fejlődésnek s irodalomnak, bár azt maga írói tollal nem művelte, lelkes és buzgó barátja volt, s ezt tetteleg bizonyította az által, hogy a magyar jogászegylet részére ezer forintnyi hagyományt rendelt, mely nemcsak tettéről Csemegi Károly kuriai tanácselnök, az egylet elnöke, annak ez évi május 18-iki közgyűlésében hálásan emlékezett meg, kiemelvén, hogy „az elismerés első esete

ez, mely szerint ezen a jogtudomány művelésében már is nagy érdemeket szerzett egylet a kitünő tagok részéről segélyezettett.“ — Csemegi Károly, e megleghangú megemlékezésében „jogéletünk egy kiváló nagy, tisztelt, érdemdús egyéniségének nevezi Zsivorát, ki szakmája iránti szeretetének és buzgalmának örök emlékü jelét adta ez által.“

Az 1860-iki fordulat után, ugyanezen év november 26-ikán, b. Vay Miklós akkori udvari főkanzellár és Zsedényi Ede tanácsos által aláírt okmány szerint esanádmegyei főispánná neveztetett ki, s mint ilyen vett részt az 1861-iki országgyűlésen. Ugyanazon 1861-ik év január és február hónapjaiban kir. biztossá neveztetett ki Arad sz. k. városba a tisztújítás s követválasztás vezetésére. De már 1861. év második felében, a provisorium beálltával lemondott ezen csak félig-meddig alkotmányos hivatalról, mely az akkori viszonyok közt szolgái engedelmességet követelt volna.

Rövid főispánsága idejéből nem sok megemlíteni való van. Legnevezetesebb dolog maga a kinevezés, mely szerint a nem-nemes eredetű (csak nemes lelkű) férfi oly helyre emeltetett, melyet azelőtt csak az arisztokraczia, sőt kevés kivétellel, csak az oligarchia foglalt el. A democrata elvek proclamáltattak, s a törvénybe is iktattattak ugyan az 1848-iki lelkesedés korában, de az életben és gyakorlatban csak igen kis mértékben érvényesültek; Zsivora mindenekelőtt lett kiszemelve arra, hogy kineveztetésében az írott malaszt, a demokrata elv, megvalósuljon s megtestesüljön. — Még 1860 decemberében megjelent Makón, a megye székhelyén, a tisztújításra vonatkozó értekezlet megtartására. A jó hírben álló hazafit a mindenkor szabad szellemű s arisztokrata családoknak fészkül nem szolgáló Csanádmegye nagy örömmel s lelkesedéssel fogadta. A megye határán Dobsa Lajos, az ismert drámaköltő s csanádi birtokos üdvözölte, a ki hozzá intézett ékes szónoklatában különösen kiemelte, hogy az ő kineveztetése által a kiváltságos és polgári osztályok közt fennállott válaszfal leromboltatván, e romokon üdvözli őt, mint a polgári erények egyik kimagasló alakját. — A szívesen fogadott főispán az újonnan alakult első megyebizottsági gyűlést mondott évi december 27-én tartotta meg,

a következő napon pedig a megyei tisztújítást, mely alkalommal a főispáni esküt letévén, köztetszéssel fogadott székfoglaló beszédet tartott. A megyei jegyzőkönyv szerint, mely ez ünnepélyes eljárásról felvétellett, a főispán meghatározó s vélt beszédben adta elő, hogy ő soha sem tartott igényt arra, hogy az alkotmányos magyar haza egyik legfényesebb, sarkalatos hivatalában működhesse a hon érdekében, s midőn kineveztetését megkapta, mint elvonúltsághoz s csendes munkához szokott ember előtt aggasztóan merült fel a kétely: vajjon a megtiszteltetést elfogadja-e a fenforgó nehéz viszonyok közt, midőn egy részről a kor kívánalmainak teljesítése, másrészt a lefolyt 11 év alatt a régi alkotmányosságtól elterelt közigazgatási s törvénykezési rendszernek a régibe való visszahelyezése a legférfiasb erélyességet s kitartást veszik igénybe. — Bővebb megfontolás után azonban a haza iránt tartozott kötelesség nyomta le a mérleget, s a legfelsőbb akaratnak hódolni kötelességszerű feladatának ismerte, mert reméli, hogy csak ezen áldozatkészségében nyílik alkalmá közreműködni arra, hogy a mi hazánkra nézve még megvan, megtartassék, s a mi meg nincsen, megszereztesse. Ezen ihlettségtől áthatottan intézett kérést a gyűléshez, hogy legjobb akaratú törekvései az említett előhaladást eszközölő módok feletti tanácskozásban gyámolításának, s a kitartás, a véleménykülönbségek iránti türelem és egyetértés soha szem elöl ne tévesztessenek; míg a rövid idő múlva összehívandó országgyűlés a hazát azon bonyodalmakból, melyeket az utóbbi évek eseményei előidéztek, kibontakoztatja, törvényes irányt tűz ki, s megerősíti azon kapcsolatot a fejedelem s ország között, mely nélkül ez ország fennállásra nem számíthat. E kecsgetető hit mellett kezdi meg a megye kormányzását, egyszersmind azon boldogító reményt is táplálva, hogy jó és hazafias tiszta szándokai-
ban támogatást találva, megkezdett pályáját becsülettel futathatja meg. A zajos tetszéssel fogadott beszéd után, ősi magyar szokás szerint, székében fölemeltetett, s Dobsa Lajos és Markovics Antal által jeles szónoklatokkal üdvözöltetett. — A remények akkor megghiúsultak.

Főispánságáról lemondván, csupán az 1861. január

20-ikán elfoglalt birói helyét tartotta meg a hétszemélyes táblánál, mit alkotmányos elveivel összeegyeztethetőnek vélt.

Mint a hétszemélyes tábla tekintélyes tagját, gr. Apponyi György országbiró meghívta az úgynevezett „országbirói értekezlet“ fontos tárgyalásaira, melyek 1861. január 23-án megnyitva, márczius 4-ig tartottak. Mély aggodalommal szemlélte ez átmeneti korban minden gondolkodó hazafi a válságos állapot szomorú bonyodalmait, s az igazságszolgáltatásra kártékonyan ható, szabályozatlan mozgalmakat, melyek a felszabadult s az elnyomatás keserű visszaemlékezéseinek hatása alatt vonagló s józan és elfogulatlan középút követésére még nem eléggé higgadt megyei törvényhatóságok anarchicus tűzkohójában kifejlődtek, s mindenféle tarka és torzalakú képeket hoztak felszínre. Ezen aggodalmak megnyugtatósa, ezen zűrzavar kibonyolítása, a hazai törvénykezésnek rendezett, bár ideiglenes szervezése által, oly égető szükségnek mutatkozott, melyet halogatni nem lehetett. A nagy feladás megoldására hivatott értekezletnek, az országbiró elnökön kívül 62 tagja volt, s az valóban kis országgyűlést képezett. E több mint 60 tag során ült Mailáth György, akkori tárnokmester, gr. Barkóczy János belső titkos tanácsos s zászlós úr, gróf Dessewffy Emil, a m. Akadémia elnöke, Deák Ferencz, Ghicz Kálmán s a kún Illésy János, akkor magánzók, 24 hétszemélynök, 1 kir. táblai biró, 19 ügyvéd, 5 kereskedelmi kamarai s testületi elnök vagy tag, egy kir. kincstári tanácsos, 2 bányász-szakértő, 2 egyetemi tanár s 2 telekkönyvi hivatalnok. Akadémiánk tagjai közül nyolczan vettek abban részt: Deák Ferencz igazgató s tiszteleti tag, gr. Dessewffy Emil, az akadémia elnöke, Zádor György és Zsoldos Ignácz rendes tagok, egyszersmind a hétszemélyes tábla birái, dr. Szabó József s Wenzel Gusztáv r. tagok s egyetemi tanárok; Zsivora György lev. tag, egyszersmind szeptemvir s esanádmegyei főispán, és csekélységem, ki akkor a jogirodalommal sokat foglalkodó, gyakorló ügyvéd s az Akadémia r. tagja és pénztárnoka voltam — Zsivora György kötelességérzete szerint, buzgó részt vett a munkálkodásokban. — A január 24-én tartott második ülésben szólalt fel

Ghiczy Kálmán, a nagytekintélyű szónok s törvénytudó, ezúttal Deák Ferenczezel, kinek igazságügyminiszter korában államtitkára és kedvelt barátja volt, nyílt és meglepő ellentétben, melyet Deák Ferencz megérteni s megmagyarázni soha nem tudott. Ghiczy a régi magyar jog s törvénykezés teljes visszaállítását követelte, melyet Deák s a nagy többség lehetetlennek tartott. Zsivora is a többség véleményében osztozott. — Véleménye szerint is, melynek kifejezésére saját szavait idézem, „a régi magyar magánjogot egész teljességében visszaállítani lehetetlen, mert annak fő alapja az ősiség, 1848-ban meg lett változtatva; a régi jog alapszabályai már nem állanak fenn, a birtokszerzési módok is változtak, nincs többé kir. adományozási rendszer, a birtokok adásvevéséről szóló régi tan elavult, az öröklési rend alapjaiban megingott, az ősiség megszüntetése által az ősi vagyont birtokló egyén annak tulajdonosává vált, s jogot nyert arról szabadon rendelkezni; a királyi fiscus öröklése szintén megszűnt, a szerződések is tetemes változásokon mentek át, p. o. a zálogszerződések a birtokviszonyok megszilárdítása tekintetéből, már az 1848-iki országgyűlés elkárhoztatta. Mindezt összevéve, úgy látta, hogy a régi magyar magánjognak már csak töredékei léteznek, melyek a jelen igényeinek meg nem felelhetnek. Czélszerűnek tartotta volna az érvényben levő osztrák polgári törvénykönyvet ideiglenesen fentartani, s azon hitét fejezte ki, hogy ha az értekezlet csak egy pár hónappal korábban ülhetett volna össze, talán sikerülhetett volna az országot e nézet helyessége felől meggyőzni. Miután azonban az elkésett értekezlet időközben a törvényhatóságok intézkedései által túlszárnyaltatott, melyek az igazságszolgáltatást is körükbe vonták, törvényszékeiket megválasztották, s azóta az osztrák törvények ellen országszerte nagy ellenszenv fejlett ki, ezt most már ő is kivihetetlennek tartotta s elismerte, hogy az osztrák polgári törvény teljes érvényben tartása kimondhatatlan bajokat okozna. Nem maradt tehát egyéb hátra, mint a magyar magánjogot, az 1848-iki törvények folytán támadt hézagok kitöltése mellett, visszaállítani. Az osztrák büntető jog fentartásáról álmodni sem tudna, s

annak helyébe, mint Deák Ferencz, — az 1843-iki büntetőtörvényjavaslatot akarja életbe léptetni.“ — A közvetítő úton járt tehát, mint csekélységem is, és a nagy többség. A magyar magánjog lehető visszaállítására szavazott, de egyszersmind szükségesnek találta az említett házak pótlását, hogy magánosok szerzett jogainak sérelem ne okoztassék, minek ellenkezőjét a legnagyobb szerencsétlenségnek tartaná. — A magánjogi viszonyokat megzavarni nem szabad; azért élünk alkotmányos államban, hogy személyünk s vagyonunk biztosítva legyen, azért vannak a törvényszékek, hogy a személy s. vagyonbiztosságra vonatkozó kérdések törvény szerint elintéztessenek; a törvénykezésnek tehát egy huszonnégy óráig se lehet szünetelni. Ha elismerjük azt, hogy a magyar polgári törvény egész kiterjedésében vissza nem állítható, másrésről pedig a házakat nem pótoljuk, az következik, hogy lesznek nevezetes esetek, melyeket a bíró nem lesz képes elintézni, pedig nagyobb szerencsétlenséget nemzetre nézve gondolni sem lehet, mintha az igazságszolgáltatás folytonossága szünetel. A feladat az, hogy egy részről a hatóságokban a béke, s nyugalom helyreállíttassék, s az izgatottság megszüntetessék, más részről azonban egy óráig se legyen felfüggesztve az igazságszolgáltatás, s ez úgy legyen megalakítva, hogy az ország abban a jövő törvényes országgyűlésig megnyugodhassék.“

A jogász és a főispán szólott így, kiben élt az igaz jogérzet, de a ki ismerte a megyei életet, a nép vágyait, az uralkodó lázas izgatottságot. — Ékes szónok nem volt, de tisztán, világosan, alaposan gondolkodott, s fejezte ki gondolatait.

Az öt szakbizottmány, mely a megvitatandó tárgyakhoz képest szükségesnek tartatott, összeállítván, Zsivora azon albizottság tagja lett, mely az anyagi és alaki polgári törvények, a bíróságok szervezése s illetősége és a telekkönyvekre nézve adandó javaslat kidolgozásával bízott meg, s mely 1861. febr. 12-én készült el első javaslatával. E bizottmány tagjai voltak: Lipovniczky Vilmos, Fábri István, Szabó Imre szeptemvirek, Deák József, Horvát Boldizsár,

Lá ngh Ignác, Ledniczky Mihály, Nye viczkey József, Rudnyánszky Béla kitűnő részint pesti, részint vidéki ügyvédek, Than hoffer Pál pesti városbíró, Illésy János kúnsági volt képviselő, Schalacz Antal és Boldizsár Ferencz telekkönyvi tisztviselők. A tárgyalások eredményét Horvát Boldizsár, a későbbi igazságügyminiszter, kitűnő tolla szerkesztette. — Szó lott Zsivora a magyar váltótörvény helyreállításának kérdésében, s annak anyagi része elfogadásának esetében, a váltóképességet a nőkre is kiterjesztetni, s a hitelesített váltóknak a többi váltók felett biztosított előnyt megszüntetni kívánta, a váltójog anyagi részének behozatalára hosszabb határidőt óhajtott szabni, csődökben az egyezségi eljárás ellen nyilatkozott; az úrbéri, alispáni eljárás, az ideiglenes perrendtartás s végrehajtás kérdéseiben több ízben nyilatkozott; a régi eljárást fentarthatónak nem vélte, főleg állandó törvényszékeket, szabatos határidőket sürgetett.

Az országbírói értekezlet, melyben Zsivora, ha nem is elsőrangú, de kétségkívül hasznos és termékeny részt vett márczius 4-ig, nem is egészen hat hét alatt fejezte be tárgyalásait. Bizony sága ez ama nagy hálára érdemes szorgalomnak s munkásságnak, melyet tagjai feladatuk megoldására fordítottak. — Az értekezlet, mely kevés idő alatt, minden anyagi jutalom nélkül, csupa hazafiúi buzgóságtól s kötelességérzettől sarkantyúzva, elnökének bölc s erélyes vezetése alatt, oly nagy tehetségek hozzájárulásával, mint Deák Ferenczé és Horvát Boldizsáré, Mailáth Györgyé és gr. Desewffy Emilé, Zsoldosé és Zádoré, annyi munkát s részben jó munkát végzett, sok oldalról túlszigorú bírálatnak s fitymáló és rosszaló vélemények megtámadásának volt kitéve azok részéről, kik a hazai viszonyokat s a lázas kor szenvedélyeit számítás on kívül hagyván, az európai jogtudomány színvonalának magaslatáról tekintették a munkálkodást. Felhaszná lom ez alkalmat, hogy ama tekintélyes gyűlekezet eljárásának igaz méltatására nézve elmondjam szerény nézeteimet. Nem szenved kétséget, hogy az országbírói értekezlet, melynek nagyszerű feladata volt a magyar anyagi s alaki jogot a lényegesen megváltozott helyzet kívánalmaival, a forradalom lezajlása óta az 1860-ik évi

részletes feltámadásig közbejött 12 évi idő s az e felett kénye-kedve szerint rendelkező absolut uralom alatt támadt és a soha nem pihenő életbe átment új jog- és birtokviszonyokkal, s a kifejlett és előre haladt kor szellemével összhangzatba hozni, addig is, míg a törvényes országgyűlés veheti kezébe az intézkedés gyeplőit, — a hazaszerte felébredt, az elnyomatás érzetének keserősége által táplált s itt-ott túlságokba esapongó, s a soha nem helyeselhető nemzeti chauvinizmusra hajló, — mindent, a mi törvényellenesen reánk octroyáltatott, még ha magában helyes és üdvös volt is, gyűlölő s kiűrtani törekvő irányzat befolyása alatt állott. Csak kevéssel előbb még talán lehetséges lett volna higgadtabb úton járni. Időközben azonban az új életre ébredt törvényhatóságok legnagyobb részében ama szellem kerekedett felül, mely tetszett magának abban, hogy Garibaldit és Napoleont magyar tiszteletbeli táblabirákká válaszsza, s a gyengébb jellemű, tévútra jutott, egészben még sem rossz érzelmű s a hazai ügynek okos kimérettel megmenthető polgártársakat a megyegyűléseken „halottaknak“ nyilatkoztatassa, a régi magyar jogot, lehetséges és lehetetlen részeiben egyaránt visszaállítani akarja, s itt-ott még a telekönyvek elégetésére is indítványt tegyen. Az országbirói értekezletnek nehéz feladata volt: a böles középúton maradni, a magyar törvényes állapotokból s ősi jogból visszaállítani azt, a mit a jogviszonyok megzavarása, a jogfolytonosság fennakadása, a magánjog oltalma alatt álló érdekek sérelme s az ország lakosainak érzékeny megkárosítása nélkül, visszaállítani lehetett, de egyszersmind megalkudni a nem mellőzhető, az életbe már begyökerezett s annak rendes folyamából ki nem törülhető viszonyokkal és körülményekkel; őrizkedni a rombolástól, az igazságszolgáltatás folyamat megakasztó s kilábolhatatlan, feneketlen zűrzavarba és anarchiába döntő vakmerő rendszabályoktól. Eleget tenni egy részről az igazságnak s méltányosságnak, és kimélni a létrejött érdekeket, de eleget tenni másrésről, a lehetőség határai közt, a nemzeti érzelmek, a régi nemzeti szentségekhez makacsúl ragaszkodó kegyelet igényeinek is.

A szükség sürgető volt, az idő tehát rövid, melyet a

nagy munkára fordítani lehetett, a teendő pedig igen sok oldalú és sok ágú, mert a tanácskozásnak ki kellett terjedni az igazságszolgáltatás minden ágára, a hazai törvények s ezek helyébe lépett octroyált rendeletek igen sok féle nemeire s fajaira, az anyagi s alaki polgári és büntető-törvényre, a bíróságok szervezésére, a telekkönyvekre, a sajtóra, az úrbéri, kárpótlási, arányosítási, mezei rendőri viszonyokra, a váltó- és kereskedelmi törvényre, a csödbeli s e téren behozott egyezményi eljárásra, a bányatügyre, árvatügyre, a perenkívüli eljárás sokféle nemére, végre az ügyvédség s közjegyzőség viszonyaira. S mindezt bevégezni néhány hét alatt, hogy a képtelen zűrzavar, mely a törvénykezés terén országszerte beállott, s a különféle, itt ott a legmonstruosusabb és kártékonyabb alakzatokban mutatkozott, mielőbb megszüntetessék, még mielőtt az országgyűlés, melynek összehívása váratott, de a melytől senki sem reménylhetett, hogy a keserű panaszok kitöréseit egyhamar bevégezendí, s az alkotás, a reconstruálás üdvös tereére lép, — erre időt vehetne. — Szintén octroyálni kellett, de magyar nemzeti szellemben s kegyeletes figyelemmel a hazai viszonyokra s érzelmekre.

Az országbirói értekezlet, véleményem szerint, ha bár egyes hibákat s tévedéseket követett el a közvélemény nyomása, s a gyors munkát követelő idő rövidsége miatt, becsületesen s lelkiismeretesen, és legnagyobb részben bölcsen felelt meg feladatának, eltalálván azon arany közép-utat, mely az időkhöz s körülményekhez képest célra vezetett. A bekövetkezett törvényes országgyűlés méltányolta is az értekezlet ilyen eljárását, s reá adta arra törvényes szentesítését. Az értekezlet által megállapított törvénykezési szabályok ideiglenes törvény erejére emeltettek, s tanácskozásai, melyeket Ráth György, jelenleg kir. táblai tanácselnök, akkor országbirói titkár s az értekezlet jegyzője, gyorsírói feljegyzések után nyomtatásban közzé tett, a jeles kiadónak szavai szerint, mindazon jogtudósokra, bírákra s ügyvédekre nézve, kik a törvények alkalmazásánál azok indokait s célzatait tanulmányozni szeretik, kétség kívül magas érdekl, sőt elvont tudományos szempontból is any-

nyi értékkel bírnak, s a régi magyar jogalapok és az újabb jogi nézetek s alakzatok, a régi s újabban alakult birtokviszonyok közt a kiegyenlítésnek s összeegyeztetésnek oly sok becses elemét foglalják magokban, hogy csak határozott rossz akarat s nevetséges elbizakodottság törhet páleztát a jók részéről nagy mértékben méltányolt önzetlen és feláldozó fáradozás felett, melynek Zsivora is hű munkása volt.

Könnyű azt mondani, hogy jobb s tüdösebb lett volna az uralkodó osztrák törvényeket, melyekben kétség kívül sok jó foglaltatik, a közvélemény nyomása ellenében is, ideiglenesen fentartani addig, míg az országgyűlés időt vehet magának a viszonyokat, hosszas bölcs megfontolás után, teljesen rendezni, s a bajokat gyökeresen orvosolni. Azonban tudjuk, hogy hosszú évek kellettek hozzá, míg a szintén sok oldalról rosszalt s kemény bírálat alá vont polgári törvénykezési rendtartás s bírósági szervezet, mely azóta is többféle változáson s módosuláson ment keresztül, életbe léphessen; büntető törvényünk csak 18 év múlva készült el, büntető eljárásunk ma is epedő várakozás tárgya, polgári törvénykönyvünk ma is 24 év után csak félig meddig kész, s még csak évek múlva fog közkincsé lenni, ha ugyan, európai magas színvonala daczára, a sajátos viszonyok közt élő magyar nemzetre nézve valóban kincsnek lesz tekinthető.

Másik nevezetes mozzanata volt Zsivora György lelkes működésének a hazai közügyek körül: részvétele az első magyar biztosító társaság megalapításában. A tevékeny és erélyes Lévai Henrik, e nagy részvénytársaságnak mai napig is vezérigazgatója, kinek erélye és ügyessége azt a világ összes hasonnemű intézetei közt egyik legszilárdabbá emelte, s folyton növekvő virágzásban ápolja, — volt 1857-ben, ezelőtt 26 évvel annak megalkotója. Teremtő erő, s nemes becsvágy ösztöne lobogván ezen akkor még kevésbé ismert, ma már köztisztületben álló s akadémiánknak is bőkezű pártolói közé tartozó férfi lelkében: figyelmét azon parlagon heverő munkásági térre fordította, melyet ekkorig csak külföldiek aknáztak ki bő jövedelmi forrásul. Egy nagy magyar biztosító intézet eszménye lebegett előtte, mely-

nek megvalósítására felhívta azon férfiak segédhatását, kik akkor a hazai közéletben a legkiválóbb állást foglalták el, s kiket a halálos dermedésből ébredő nemzet megszokott minden szellemi s anyagi haladás, minden műveltségi mozgalom élén látni, s bizalmával kísérni. Többek közt csak Deák Ferencz, b. Eötvös József, gr. Dessewffy Emil, gr. Apponyi György, gr. Károlyi György, b. Sennyey Pál, Szogyényi László, Somsich Pál, Ürményi József neveit emlitem. E férfiak során volt a közügyekért buzgó Zsivora György is. Az érdekeltek 1857. július 15-én tartott alapító gyűlése ideiglenes elnökké Ürményi Józsefet, s alelnökké Zsivora Györgyöt választotta, s az alapszabályok megerősítése után, 1858. év január 16-ikán, az alakuló közgyűlés ugyanazokat erősítette meg az elnöki székben. Az akkori hatalom azonban jónak látta a részvényes társaság által közbizalommal megajándékozott férfiakat visszavetni, s a társaságot más elnökök megválasztására utasítani. — Ürményi József, a kétségbevonhatatlanul dynasticus érzelmű de szívből, lélekben magyar és szolgálai meghunyászkodást nem ismerő büszke férfiú, ki akkorában minden nemzeti mozgalom munkás tényezőjekép szerepelt, s részben azok élén állott, éles szálla volt a magyar nemzetiséget gyűlölő s a faj minden bármi ártatlan és jó szándékú életjeleniségében forradalmi szellemet szimatoló hatalom szemében. A biztosító társaság több százügynökkel rendelkezett, kiterjesztendő volt működése hálózatát az egész országra, s esetleg igen alkalmas közeg lehetett, — a mi ugyan esze ágában se volt, bármely politikai eszmék terjesztésére s czélok közvetítésére. Ily szervezet élére erősen pronúciált magyar embert, egyenes derekát meghajtani nem szokott büszke egyéniséget, — a hatalmi körök bizalmával nem dicsekedhető, szókimondó, bátor és az uralkodó viszonyokkal köztudomásra elégedetlen férfiút állítani, nem látszott czélszerűnek a minden zugban kísértetet kereső, minden szellőből zivatar kitörését rettegő intézők előtt. — Zsivora György nem volt ugyan a bélyegzettek sorában; de jó társaság kedvéért, Ürményivel együtt, neki is bukni kellett. Az elnökségből kizárt hazafiak, kiknek elvesztését

a biztosító társaság igen zokon vette volna, az igazgató választmányba léptek, s a hatalom még sem ment annyira erőszakos lépéseiben, hogy őket a választmányból is kirekeszsze. Sőt Zsivorának alkalma lett felszólíttatni, hogy miután rajta e meg nem érdemlett méltatlanság történt, kérjen magának valamely kárpótló kedvezést, és a nemes lelkű barát ez alkalmat felhasználva, barátjának, a külföldön tartózkodó s hazájába visszakívánczó politikailag compromittált Hajnik Pálnak szabad és bántatlan hazajöhetését kérte ki magának, s azt meg is nyerte. — Mint az első magyar biztosító társaság 25 éves fennállása ünnepén 1883. márcz. 13-án diszes kiadásban megjelent emlékiratból látom, e hatalmas intézet nagyszerű kiterjedésére és szilárd megalapítására nagy befolyással volt azon jó viszony, melyben Zsivora a németországi biztosítási ügy akkori nesztorával, az aachen-müncheni tűzbiztosító intézet igazgatójával, Brüggemannal állott. Ügybuzgóságát s áldozatkészségét fényesen bizonyítja, hogy személyesen Aachenbe utazott a társaság szervezéséhez megkívántató anyag, minták, útasítások s mindennemű nyomtatványok megszerzése végett.

Általában, szívesen vett részt a közügyekben, melyeknek az igazi magyar ember örömet szokta áldozni idejét minden díj s anyagi jutalom nélkül, megelégedve a teljesített hazafiúi kötelesség öntudatának nemes jutalmával. mindaddig, míg legújabb korban, az anyagiság szellemének uralomra jutásával, a prezenczmarkok nálunk is divatba jöttek, s az ingyenszolgálat ősi táblabirói szokása annyira kopottá vált, hogy maholnap már nevetség tárgya lesz. Így 1858-ban tagja volt a nemzeti színház nyugdíjintézeti választmányának, hol Ürményi József elnöklete alatt b. Eötvös József, s néhány előkelő színművész voltak társai. — Buzgó részt vett a különféle közhasznú s jótékony egyletek segélyezésében, s nem egynek alapító s választmányi tagja volt. Alkalmam lévén bepillantani kiadási naplóiba, melyeket éveken át sajátkezűleg a legpontosabban vezetett, — mintha leírva láttam volna az ott előforduló számokban s tételekben egész nemes jellemét, s élettörténetét, melynek fővonása a minden irányban kisugárzó jótékonyosság. — Hány

segélyezett emberbaráti s tudományos és művészeti közczél, tanoda, kórház, hány özvegy és hány árva neve fordul ott elő! Az alamizsnára szoktatott szegények, sorsüldözöttek, betegek egész csoportjai jelennek meg havonkint, hetenkint. A szegény vándorló diák után jön a kórházból kikerült lábbadozó, a sánta, a vak, a szélhűdés-érte munkás, az ártatlan tébolyodott, a munkát kereső s nem találó ifjú; a ruhátlan, fázó gyermek, az elaggott tanár, a kedvesét eltemtetni nem képes gyászos nő s anya. Az összes magyarországi protestáns iskolák tápintézetei évenként folytonosan segélyeztetnek: a tanárok nyugdíjintézetei, a sopronyi képezde, a sárospataki s eperjesi főiskolák sat. nagyobb segélyösszegeket nyernek; ott látjuk az írói segélyegyletet, a Kisfaludy-társaságot, a gazdasági egyletet, a testgyakorló intézetet, a szegény-gyermek-kórházat, a szeretetházat, a jogászok segélyegyletét sat. elégett diplomákat és iskolákat; Az Akadémia palotáját, Széchenyi, Eötvös, Petőfi emléket, a budai népszínházat, zenedét, műegyletet. Ifjakat neveltet, ruház, utaztat, franczia nyelvre, vívásra, gymnastikára, úszásra taníttat; rokonait tetemesb összegekkel segíti; megszorult barátainak olesó kamatra ad kölcsönt; kiszolgált cselédeit nyugdíjazza, a betegeket kórházban ápoltatja; elhunyt szegény írók temetési költségéhez járul, s családai számára nagyobb alapítványokat tesz, özvegyeiket nagyúri bőkezűséggel gyámolítja. A vízvezeték központi kútja nem osztja s küldi többfelé éltető vizsugárait, s egy villany vagy légszesztelep nem árasztja többféle irányban világító lángjait, mint e nemes kebel a keresztyéni jótékonyság ezerféle nyilvánulásait.

A budapesti protestáns országos árvaegylet 1884. máj. 5-én tartott közgyűlésében jegyzőkönyvileg örököltette meg emlékét, mint az egylet egyik legbuzgóbb pártfogójáét s jötevőjeét, melynek ezéjaira 10 ezer forintot alapított.

*

Itt az Akadémia kebelében, az íróról is kellene bővebben emlékeznem. Meg kell azonban vallanom, hogy e téren nem foglalt el jelentékenyebb helyet. Ha meg volt is képesége s készsége, hogy az irodalomban, különösen a jog-

irodalom mezején kitünőbb szerepet vihessen: ifjabb korában a gyakorlati élet terhes gondjai, minden idejét igénybe vevő kiterjedt ügyvédi praxisa s későbben bírói hivatala és ennek bevégezése után agg kora gátolták abban, hogy az irodalmat terjedelmesebben és behatóbban művelje. Az Akadémia levelező tagjává, mint már említém, 1833-ban november 15-én választott, s ezt azzal igyekezett megérdemelni, hogy Párisban tartózkodása alatt barátjával Petrovich Friggyessel, gr. Teleki László mentorával és későbben a magyar Akadémia rendes tagjával kezét fogva, a francia könyvtárakban a magyar történelemre vonatkozó adatokat gyűjtött, másolatot s küldött meg. — A Wigand-féle tíz kötetes „Közhasznú Ismeretek Tára“-ban, melynek első kötete 1831-ben jelent meg, az ígért dolgozótársak során, kik közt sok fényes név van, úgymint: Balogh Pál, Bittnicz Lajos, Csató Pál, gr. Dessewffy József, Döbrentey Gábor, Guzmics Izidor, gr. Mailáth János, b. Mednyánszky Alajos, Nyiry István, Schediusz Lajos, gr. Teleki József, Tittel Pál, Vásárhelyi Pál s báró Wesselényi Miklós, az ő szerény nevét is ott találjuk. A Döbrentey által összetoborzott kitünőbb nevek azonban csak keveset vagy épen nem dolgoztak az Ismeretek Tárába, és Zsivora sem sokat. A csekély értékű jogtudományi czikkeket sem ő, hanem leginkább Thaisz Endre s Kunossy Endre irták; tőle néhány rövid életírás, s föld- és népismereti czikkek fordítása van, melyek beese alig jöhet számba. De az irodalomnak hű pártolója, a magyar könyveknek buzgó vevője, a klasszikusoknak jóízű s magas műveltségű kedvelője volt. — Az akadémiai gyűléseket csak ritkán látogatta, bizonyos gène tartotta vissza azon szerény tudatban, hogy az akadémiai tagságot bővebb és kiválóbb irodalmi munkásság által meg nem érdemelte, de mély hálát érzett a kitüntetésért, mely a megválasztatás által érte. S íme a hálaérzet tündöklő, nagyszerű nyilatkozata, száz-ezer forintos alapítvány! — a mit egy nekünk magyaroknak rossz emlékű, de az osztrák birodalomra nézve is átkos hatású osztrák miniszter, a krími háborút megelőzőleg mondott Ausztriáról: „Wir werden die Welt mit unserm Undanke überrraschen“ — megfordítva mondhatjuk Zsivoráról.

Ő az akadémiát hálaérzete s ez érzelmet kifejező ténye nagyszerűségével lepte meg. — Halála éve akadémiai taggá választatásának 50 éves jubilauma volt, s ez alkalmából az Akadémia üdvözlő levéllel kereste meg, melyre betegsége miatt már nem volt képes megadni köszönő választát.

Ily szelíd, mélyen érző, erényes embernek élete legfőbb örömét s jutalmát a házi boldogságban kellett keresnie. Mihelyt körülményei engedték, megházasodott, jellemével legszebb összhangzásban, nőül vévén egy szerény polgári ház szép, jól nevelt s művelt leányát, Klimmt Emmát, kinél nem gazdagságot, s ragyogó tulajdonokat, hanem házas erényeket, s nyájas szeretetreméltóságot keresett és talált is. De házi boldogsága nem lehetett tartós, csak hamar özvegyen maradt. Egyetlenegy szép kis leányt hagyott neki hátra vigasztalásul, ki öröme, büszkesége volt, de nem sokára anyját követte. Az erős férfi majdnem leroskadt e csapás alatt, de erkölcsi ereje s vallásossága mégis fölemelte, s megmentette nemzetének és az emberiségnek.

Hetvenkilencz évre terjedt, hosszú, nemes életének, küzdelmes, gondteljes tavasza volt! — férfikorát fájdalmas sorscsapások, szeretett nejének s 1857-ben tizenkét éves, szép és kedves Gizella leányának, egy mosolygó angyalfőnek, kora, váratlan halála, s imádott hazájának ideiglenes letipratása s gyötrelmei borították gyászba. Aggkorát azonban boldognak s megelégedettnek mondhatni, mert nyugodt bölcsesége, férfias jelleme el nem hagyták soha, szelleme épségét, lelke vidámságát el nem veszttette; éveivel gyarapodó vagyonszáma folytán kényelemnek örvendhetett, s minden nemes élvezetet megszerezhetett. Elvesztett neje emléke iránti kegyeletből annak fivérét, az ifjú Klimmt Józsefet, (magyarosított néven: Kevét) fogadta fiává s nevelte úri kényelemben, és midőn ez is elhalt, elvesztett családja helyett a segélyt megérdemlő szegényeket s árvákat vette gondviselése alá. — Az emberi szívnek nincs boldogítóbb érzelme, mint boldogságot látni, melynek alkotói mi vagyunk. E boldogítás boldogságát élvezte dicsőült barátunk, oly mértékben, mint csak kevesen. Segélyezettai száma legio, s ezek során több van, a ki az ő költségén bevégzett nevelés foly-

tán kitűnő szakember lett. — Azon alkalommal, midőn az Akadémia, ötven évre terjedő tagsága jubiláris évnapiján üdvözlő levéllel tisztelte meg, melyre már nem válaszolt, mert a halál anyaga kivette elgyengült, egykor oly erős jobbából az író tollat, én is felakartam őt keresni egy verses emlékekkel, de a sors úgy akarta, hogy 1883. november 30-ának estéjén, ugyanazon órában, midőn az emlékers hozzátá utnak indult, Zsivora örök álomba szenderült, s a költeményt már nem olvashatá. Ide iktatom azt, mint a boldogult ismeretes jótékonyágának szerény emlékét:

Hűhót megvetvén, csöndben terjeszte erényed
 Áldást s boldogulást, merre szived s kezéd ért.
 Kebled a jó tettek gazdag forrása, s kezedből
 Vigaszt s enyhét adó szent alamizsna csorog.
 Vesztett angyalodért sajtó kebeledre ölelted
 Özvegyek és árvák elhagyatott seregét.
 A szűz s tiszta vagyon, mit hűn munkálva kerestél,
 Árvavagyonná lett, s hálaimát kamatoz.

E nemes életnek alig volt zordon tele, mely majdnem mindenkit elborít fagyával, a kinek élete fonalát a párkák ollója hosszúra nyulni engedi; mert ez örökifjú szellem, ez értelmi s kedélyi táplálékban gyönyörködni tudó lélek, e jó tettekben élő szív mindig tavasznak tudta tekinteni jelenét, melynek virágait s gyümölcseit nyílt és fogékony kebelével élvezte, s meg nem únta soha. Olvasott, társalgott a kandalló mellett, utazott, bölcsekedett, jó tanácsokat adott, özvegyeket s árvákat gyámolított, bajba jutott barátainak ügyeit rendezte. Szorgalom s tudomány által szerzett vagyonát megháromszorozta az általa a pesti határban olesón szerzett rákosi Festetich-féle birtok nagyobb részének részletekben eszközölt kedvező eladása által, azon időben, midőn az ingatlanok értéke váratlan magasságra emelkedett. Megtartotta azonban a kastélyt és kertet, hol testvérét mint kezelőt elhelyezte, s hová friss levegőt szívni majdnem naponként kijárt, ha Pesten volt, s hol barátai gyakori vendégszeretében részesültek, míg el nem betegesedett. — Unatkozást, mely a gyávák s léhák nyavalyája, egyáltalában nem ismert. Mintha most is látnám őt íróasztalánál, hol

rendkívüli tisztasággal s díszszel irta meg üzleti s barátságos leveleit, s jegyezte fel angol pontossággal kiadásait s bevételeit, — nagy zsöllyeszékében, előtte, olvasó asztalán a hirlapok, szemlék, s egy-két érdekesb új tudományos mű s regény és költemény, melyeket felváltva olvasgat egymás után. Sokat utazott, élvezte a természetbarát, turista, gazda és kertész örömeit; nyáron, midőn Pestet por és hőség lepi el, fürdőket látogatott, a Károlyfürdő fenyveseiben s a Nordsee hullámaiban keresett üdülést; élte utolsó éveiben pedig dr. Bakody Tivadar vízsegrádi szanatoriumának vendége volt, s az ősi dicsőség, a magas királyvár romjai alatt ülve, kezében valamelyik klasszikus történetíróval, nézte a méltóságos Duna hullámaait, a környező bérczkoszorút, s hallgatta a holdsugárban fürdő regényes vidéken Zách Klára szellemének susogását s Dobozy hitvesének sóhajait. — Szép, valóban szép élet volt ez, t. Akadémia! egy nemeslelkű, minden jóra, szépre fogékony bölcsnek élete. Ki a valódi, a prózai világban dolgozni, s a költőiben, az eszményiben élvezni s megpihenni képes: elérte a legmagasabbat, mit ember a földi boldogságból elérhet. Mielőtt agg korának természetes gyengesége reá is elérkezett: mindig ép s egészséges volt, mert munkás és mértékletes volt mindig. Igazolta Herdert, a ki szerint a munka a vérnek balzsama, s az erénynek forrása.

*

Azzal végzem be, a mivel megkezdtem, ez igénytelen emlékbeszédet. Mint életének minden tette nemes lelkületének s valóban keresztyéni erényeinek kifolyása volt: úgy végrendelete is teljesen megfelel e tiszta, nemes, szeretetteljes életnek, s méltán mondhatni felőle, hogy: finis coronat opus! Testvéri, rokoni, felebaráti szeretete s hű hazafias érzelme, és nemzete s annak szép nyelve és haladó műveltsége iránti meleg érdekeltsége egyaránt van abban kifejezve. És így, bár testi hüvelye, a sírjára tett koszorúk nagy halma alatt porrá lett is, s gyöngéd szívének, mely oly melegen érzett hazájáért s az emberiségért, megszűnt is harmonicus dobogása: szelleme él közöttünk alapítványában,

melyekben a szegények, emberbaráti segélyre szorulóknak, özvegyek s árváknak hosszú élete folytán gyakorolt vigasztalása, kemény sorsuknak enyhítése folytattatik, s az általa híven szeretett nemzeti nyelv s tudomány élettápot nyer, s előre halad. Él tehát közöttünk halhatatlanul, mert a hazai tudományosság javára, s a szenvedő emberiség bajainak enyhítésére tett dús hagyománya gazdagon fog gyümölcsözni s gyümölcsözően hatni mindaddig, míg Buda áll s magyar él; s ha márvány emléke, melyet hamvai felett emel a kegyelet, századok múltán elporlik is, emléke, melyet kebleinkben őrizünk, s őrizni fognak hálás maradékaink, diszben s fény sugarakkal övezve marad fenn, míg lesz e hazában egy ember, ki nagy s nemes eszméért lelkesülni tud. Nem a nagy szavak, de a jó tettek embere volt ő; nem tartozott azok közé, kik mint Petőfinek neki dühödt Tisza-árja,

Zúgva bögve törik át a gátot
El akarják nyelni a világot;

hanem azon kevesek közé, kik mint csendes, jótékony nyári eső, életnek s termékenyítnek. — Röviden ismertett életének példája tanítsa e hon gyermekeit, az anyagi-ság korának szülötteit, nemes erényre, serkentsen állhatatosságra s kitartásra a jóban, férfias türelemre s erélyre, melyek oly ritkán vannak egyesülve egyazon emberben. E termékeny élet, főleg a mi gyáva elcsüggedésre hajló korunkban, buzdító példa lehet minden fiatal ember előtt, kinek bölcsőjére a jóllét anyála nem mosolygott, kinek küzdenie kell az akadályokkal, melyeket a sors életútjára rakott. Az élet küzdelmeiből jókora rész jutott az ő ifjú korának is, de őt a munka nem tudta megtörni, az akadályok nem voltak képesek elriasztani a pályáról, melyet magának kitűzött, sőt az életgondok csak megedzettek s javították testét és lelkét. Bátor volt szembe szállani az élettel, s végre is legyőzte annak nehézségeit, s meghódította a kaczér szerencsét. És ő mondja nektek az én ajkaimmal: csak a munka az, a mi valóban boldogít, csak az lehet méltó büszkeségünk, ha valamit alkottunk, valami jót s maradandót tettünk; azon élvezet a mienk,

tisztán és egészen, melyet mi magunk becsületes munkával szereztünk; — minden egyéb léha bolondság! — S ime most neve a nemzet, s a nemzet Akadémiája emlékönyvének egyik legszebb lapján áll arany betűkkel felírva, s példája int és tanít, hogy a jövő kor tisztelete s kegyellete biztos és kimaradhatatlan jutalom annak, ki híven s állhatatosan meg tud maradni a pályán, melyet emberi s hazafiúi munkásságának gyermekkora óta kitűzött.

*

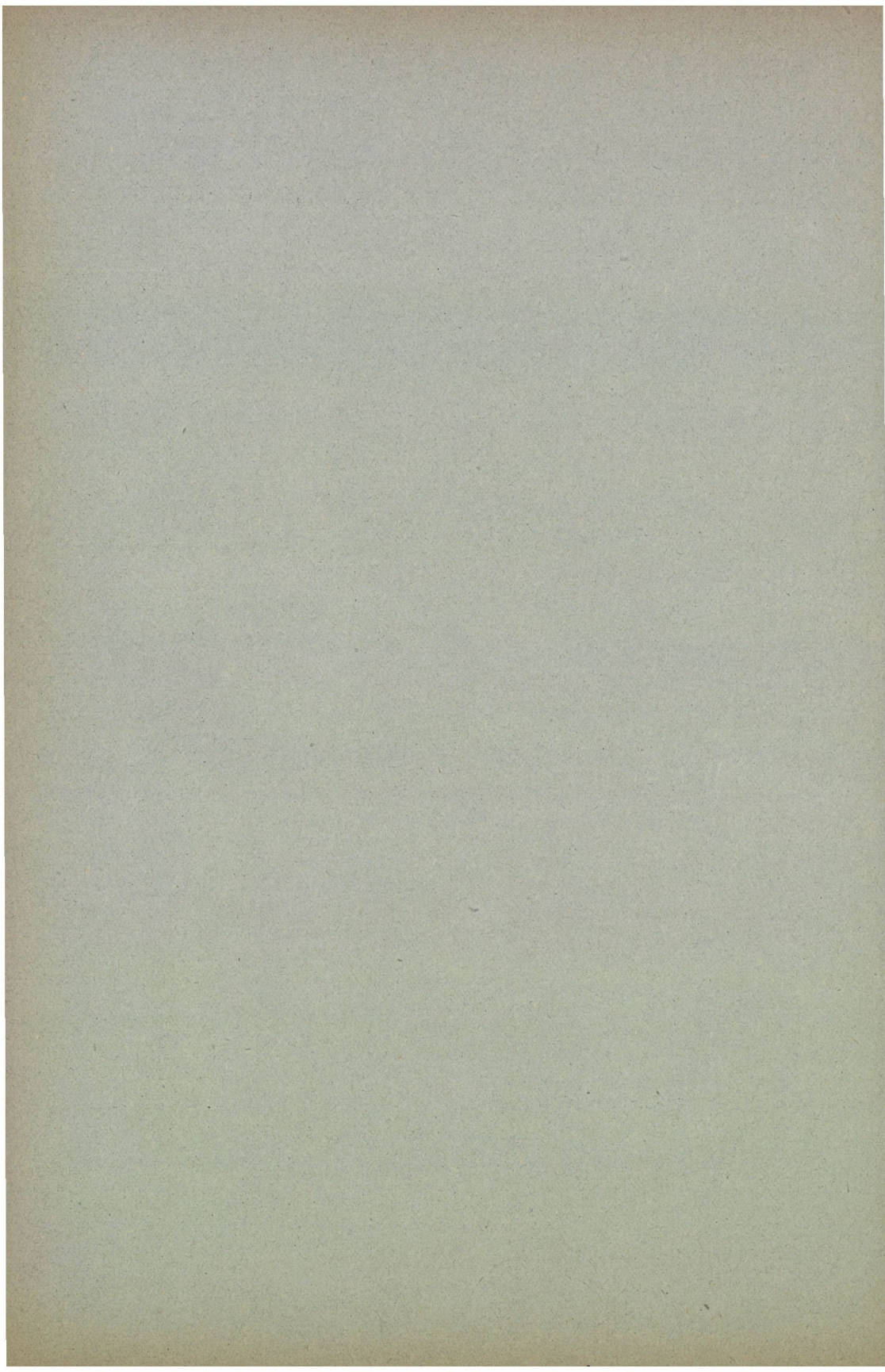
Én pedig, ki annyi kortársam s ifjúkori barátom népes rajából már csaknem egyedül dongok az élet alkonyán, elmerengve nézem, mint hullanak körülöm az elszáradt levelek, sőt több, — mint dőlnek ki mellőlem, majd a vihar éles fogától kitépve, majd ön erőhiányukban elkorhadva, a terebélyes, árnyadó élőfák, itt ott hatalmas czédrusok, a kert legfőbb diszei! — Ha szélylyel nézek, már csak alig látok egyet-egyet gyermekkorom játszótársai, ifjuságom barátai, férfikorom bajtársai, küzdelmeim részesei, törekvésem támogatói, álmaim együttálmodói közül! Átka ez a hoszszabbra nyúlt életnek! Megmaradunk egy kettő, míg mellőlünk rendre eltűnedeznek a kedves, megszokott, szeretett és tisztelt alakok, s maholnap úgy állunk itt, mint egyes pusztá ház, mely körül a tűzvész fölemésztette az egész helységet. — De vigasztal s jól esik a tudat, hogy a porhüvelyből menekült szellemek itt lengenek felettünk, s gyönyörködnek hálás elismerésünkben. Nem tűnnek el nyomtalanul; élnek tetteikben, munkáik eredményeiben, buzdítva hatnak példáikkal, s jöni fognak mások, kik az üres helyeket még jobban betöltik, mint az elköltözöttek.

De hátha nem? hátha a megürült helyek üresen maradnak, mint a pessimisták baljóslatú jövőndöleése fenyeget. — Imádkozzatok, hogy a pessimistáknak igazuk ne legyen. Én erősen és tántoríthatatlanul hiszem az emberiség s annak családai közt nemzetem folytonos előhaladását, a jónak, az erénynek diadalát, és az örök életet, s azért vállas megadással viselem szívem sebeit, veszteségeimet elhalt barátim ravatala felett, kik közé Zsivora György is tartozott!

EMLÉKBESZÉDEK

A M. T. AKADÉMIA ELHUNYT TAGJAI FÖLÖTT.

I. KÖTET, 1883.

I. Emlékbeszéd Korponay János lev. tag fölött Kápolnay Pauer István lev. tagtól	Ára 10 kr.
II. Emlékbeszéd Dr. Suhayda János lev. tag fölött. Dr. Konek Sándor r. tagtól	„ 10 kr.
III. Emlékbeszéd Morócz István lev. tag felett. Galgóczy Károly lev. tagtól	„ 10 kr.
IV. Emlékbeszéd Révész Imre lev. tag felett. Ballagi Mór r. tagtól	„ 20 kr.
V. Emlékbeszéd Brocca Pál külső tag felett. Lenhossék József rendes tagtól	„ 30 kr.
VI. Emlékbeszéd Asbóth Lajos lev. tag felett. Kápolnai Pauer István lev. tagtól	„ 10 kr.
VII. Emlékbeszéd Ami Boué külső tag felett. Dr. Szabó József r. tagtól	„ 10 kr.
VIII. Emlékbeszéd Fabritius Károly lev. tag felett. Kozma Ferencz lev. tagtól	„ 40 kr.
IX. Jerney János emlékezete. Gyárfás István lev. tagtól	„ 20 kr.
X. Emlékbeszéd Mihályi Károly l. tag felett. Domanovszky Endre lev. tagtól	„ 10 kr.

II. KÖTET, 1884.

I. Emlékbeszéd Molnár Aladár lev. tag felett. Tanárky Gedeon lev. tagtól	„ 20 kr.
II. Emlékbeszéd Árkosi Benkő Dániel lev. tag felett. Galgóczy Károly lev. tagtól	„ 10 kr.
III. Mailáth György emlékezete. Gróf Szécsen Antal t. tagtól	„ 10 kr.
IV. Emlékbeszéd Charles Robert Darwin k. tag felett. Margó Tivadar r. tagtól	„ 40 kr.
V. Emlékbeszéd Wühler Frigyes k. tag felett. Nendtvich Károly lev. tagtól	„ 20 kr.
VI. Emlékbeszéd Érkövy Adolf r. tag felett. Galgóczy Károly l. tag felett.	„ 10 kr.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
ELHUNYT TAGJAI FÖLÖTT TARTOTT
EMLÉKBESZÉDEK.

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.

II. KÖT. — 8. SZÁM.

EMLÉKBESZÉD
DR. FENZL EDE

A MAGY. TUD. AKADÉMIA KÜLTAGJA FELETT.

(FENZL ARCZKÉPÉVEL)

DR. HAYNALD LAJOS
BIBORNOK ÉS KALOCSAI ÉRSEK, MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIAI
IGAZGATÓ S TISZTELETI TAGTÓL.

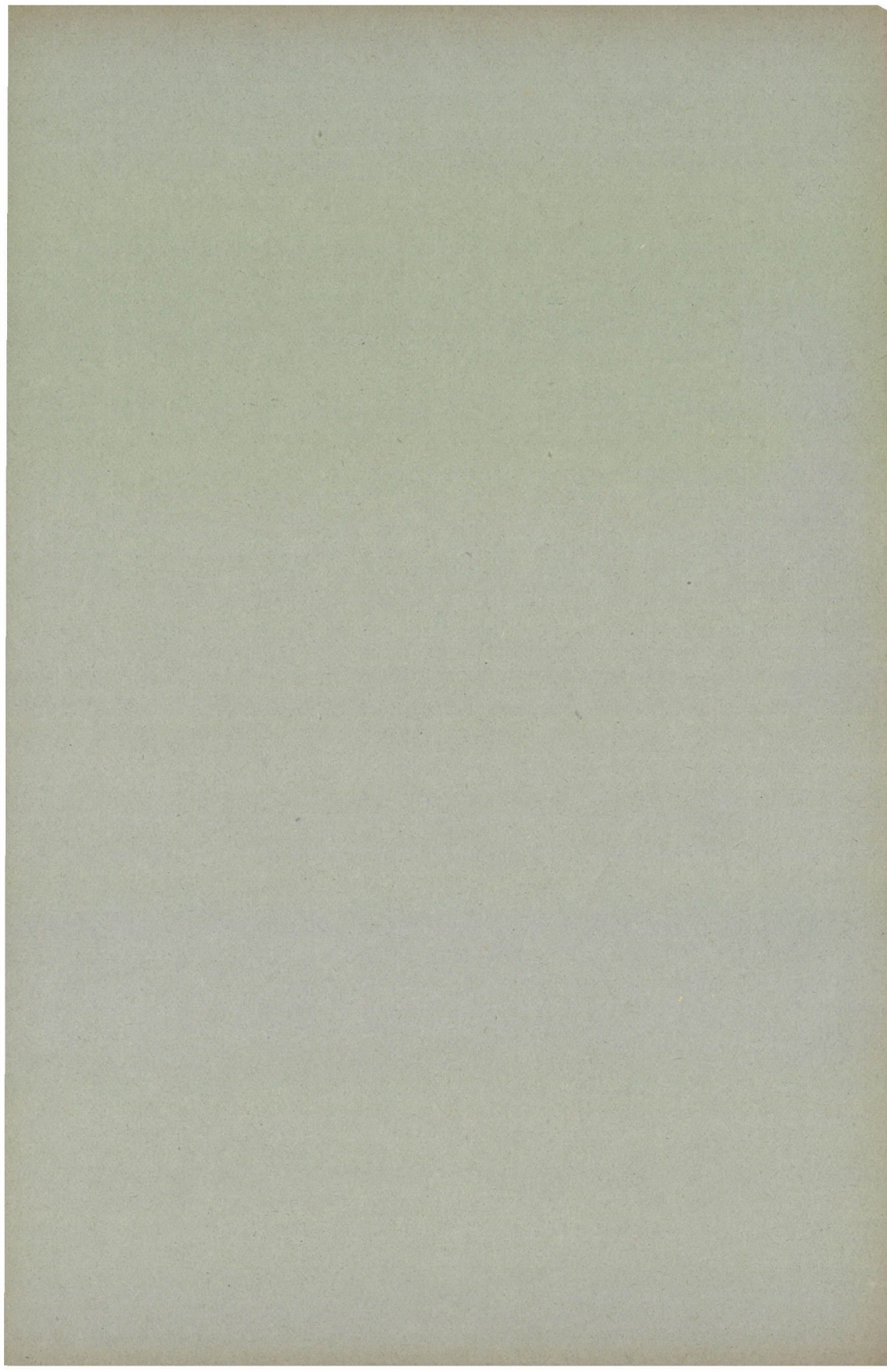
OLYVASTATOTT A M. T. AKADÉMIA 1884. OKTOBER 27-DIKI ÜLÉSÉN.

Ára 30 kr.

BUDAPEST
KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.

1884.

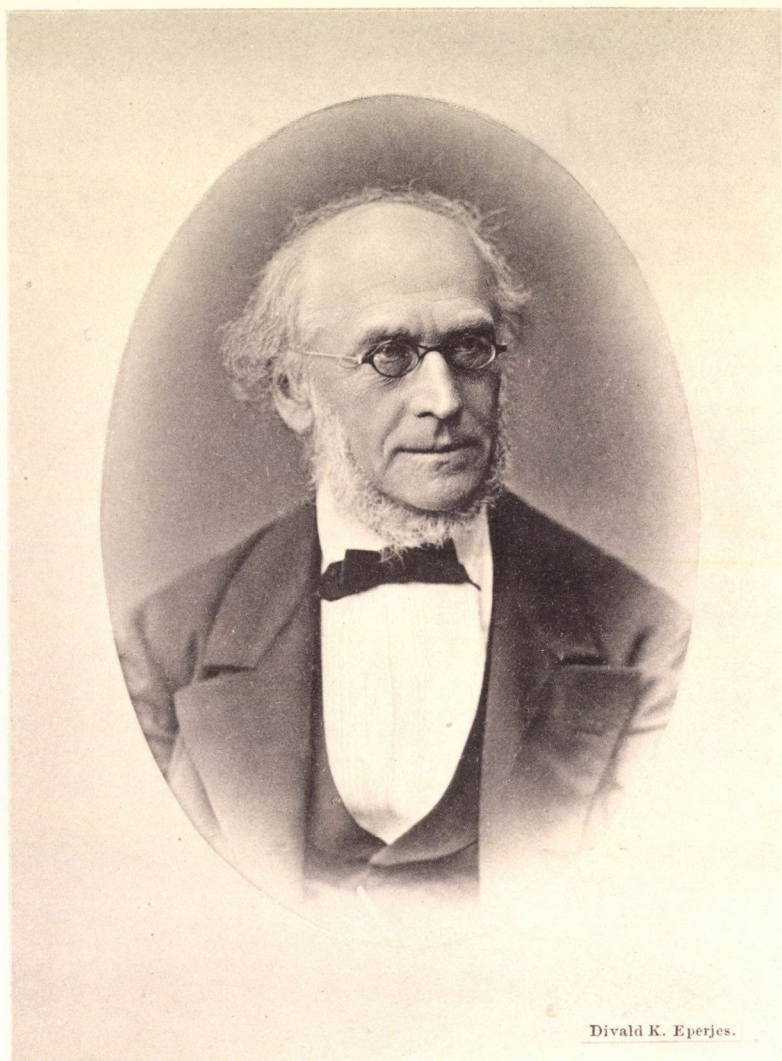

Divald K. Eperjes.

EMLÉKBESZÉD

DR. FENZL EDE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADEMIA KÜLTAGJA

FÖLÖTT

DR. HAYNALD LAJOS

BIBORNOK ÉS KALOCSAI ÉRSEK, MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADEMIAI IGAZGATÓ
S TISZTELETI TAGTÓL.

OLVASTATOTT A M. TUD. AKADEMIA 1884. OKTOBER HÓ 27-IKI ÜLÉSÉN.

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADEMIA.

1885.

Budapest, Hornyánszky Viktor sajtója.

Dr. Fenzl Ede emlékezete.

Midőn a Tekintetes Akademia megtisztelő megbízásából ma egy kültagjának, a növénytudomány jelen századi egyik jelesének, DR FENZL EDÉNEK öt év előtt 1879. szept. 29-én lezáródott sirja mellé állok, s a halálnak a „latet anguis sub herba“ mondat szerint a bájos virágok közepett is pusztító hatalmától a neki áldozatul esett kitűnő férfiú szellemi részét, fényes tulajdonait, emlékiratomban mintegy visszahódítva állítom Önök elé:

teszem ezt nemcsak köteles hódolattal a már évek előtt nyert, de fájdalom! sok felé való elfoglaltságom miatt csak most teljesíthető akadémiai meghagyás iránt, hanem lelkem egész buzgóságával, mert szorosb ismeretségben levén a megdicsőülttel, benne nemcsak a nagy tudóst, nemcsak egy oly közkedveltségű férfiút, ki szívjóságának közvetlen nyilatkozataival, jó humorával, szellemes társalgásával, egyszerű, nemes modorával, emberszeretetével s becsületességével mindenkit megnyert, hanem ifjúkori tanulmányaimnak a botanica virányos mezején egyik vezetőjét, buzditóját s mind halálaig őszinte barátomat is tiszteltem.

I.

Az életirónak ¹ szokása és kötelessége levén ünnepeltje születéshelyét is följegyezni, engedjék meg, hogy ne szára-

¹ FENZL életére vonatkozó egyes adatokat saját emlékezetemből, az ő műveiből és jeles két életirója következő dolgozataiból merítettem: FENZLről haláljelentés a DR. KANITZ ÁGOSTTÓL szerkesztett Magyar Növénytani Lapok-ban. (III. évf. 34. sz. 1879. október.) — EDUARD FENZL. Eine Lebensskizze von AUGUST KANITZ. (Bot. Zeit. 1880. Nr. 1.) — EDUARD FENZL. Eine Lebensskizze von DR H. W. REICHARDT. (Almanach der kais. Akad. der Wissensch. Jahrgang 1880.).

zon végezzem e tisztemet, megemlítve, hogy FENZL a vajmi kevésből ismert alsó-ausztriai Krumnussbaum helységben látott napvilágot, hanem a körülmények szerencsés találkozása folytán odamutathassak, hogy a kedélyéletében kedves, a tudományos működésében classicus jelességű férfiúnak egész valója mintegy visszatükrözé azon kedves és classicus föld képét, melyen született.

Ugyanis ott, hol a híres greini örvényeiből sokszoros megtörései után kibontakozott Duna egyrészről az évenként százezernyi zarándokok szellemi életére nézve áldásos Maria Taferl festői magaslatai, másrészről az osztrák tudományosság egyik századok óta híres szentélyének Melknek óriási kolostora között kigyódzva, egy kedves vidéket élénkít: ott jött 1808-iki február 15-én a fönt megnevezett helységben világra FENZL;

és pedig a hősmonda diesőítette classicus földön, — mert szülőhelyének tőszomszédságában dereng be a régi századokból napjainkba Pöchlarn várának emlékezete, melynek vitéz ura, a híres Rüdiger von Pöchlarn, a Hunnok fejedelméhez Attilához a mi földünkre férjhez jövő Chriemhild-et, Sigfrid özvegyét fényesen fogadván, a Nibelungenlied által megénekelt eme vendéglátásával nagynevű vendégének és önmagának emlékét megörökíté.

FENZL-nek művelt és gondos atyja, Stahremberg hercegi családnak tisztje, már házi körében szerencsésen vezeté fiának elemi és három középiskola-osztályi tanulmányait, később pedig a benzések melki nevelőintézetébe adá őt, hol a jeles ifjú bevégezvén a középiskolát s a bölcsészeti tanfolyamot, orvostudományi tanulmányait 1825-ben a bécsi egyetemenél megkezdette, s mindazon előnyöket és segédeszközöket, melyeket a tudománysovár tanulónak az osztrák főváros kitűnő egyeteme, nagynevű tanárai, gazdag könyvtárai, dús múzeumai és kertjei nyújtottak, komoly és kitartó szorgalommal fölhasználván, — orvostudori szigorlatait „valde bene“ osztályozással letette, és 1833-ki márczius 4-én orvostani tudorságot nyert.

Igy szerzett jeles képzettségével kilépvén a közéletbe, tudományának és ügyességének megfelelő hivatalokban eredményesen munkálkodott majdnem haláláig.

Orvostudorrá való avattatása után ugyanis a botanikának és chemiának bécsi egyetemi tanára BÁRÓ JACQUIN mellé növénytani tanszéki assistenssé neveztetett ki, honnan 1836-ban, midőn TRATTINICK nyugdíjaztatása után a cs. kir. udvari botanicus gyűjtemény őrévé ENDLICHER ISTVÁN hazánkfia lett, FENZLT örsegédül adák melléje, ki is az udvari herbarium még mindig egyes gyűjteményekben szétforgácsolt növénykincseinek egyesítését, (melyet ugyan már ENDLICHER megkezdett, de később epochalis munkájával, a négy év alatt kiadott bámulatos „Genera Plantarum“-mal való elfoglaltsága folytán FENZL-re áthagyott,) PUTTERLICK jeles gyakornoksegédjével 1838-ban szerencsésen bevégzte.

BÁRÓ JACQUINnek 1839-ben történt halála után ennek a bécsi egyetemnél birt növénytani tanszékét ENDLICHER nyervén el, helyébe udvari növénygyűjteményi örkép FENZL lépett. Ezen minőségében az egyesült állattani és növénytani nagy könyvtár vezetésével is megbízatván, nemcsak azt gyarapította szerencsésen, hanem, midőn 1845-ben az udvari növénygyűjtemény a bécsi Józseftéri udvari természetrajzi cabinetből (Hofnaturalien-cabinet) hely szűke miatt kiemelve a botanicus kertben épen akkor elkészült muzeumi épületbe tétetett át, s a tulajdonjog megóvása mellett egyetemi használatra átengedtetett, ennek a botanikus kertbe átszállítását, valamint a FENZL és ENDLICHER-féle oda ajándékozott magán herbariumoknak beleolvasztását s az egésznek ENDLICHER rendszere szerint föllállítását, a növénytani könyveknek pedig az udvari természetrajzi kabinet addigi közös könyvtárából elkülönítését FENZL eszközölte.

Az ő körülbelül negyven évi buzgó gondossága és működése e gyűjteményt a leggazdagabb, legjobban rendezett és legkönnyebben használható herbariumok egyikévé tévé.

A szintén általa gondozott muzeumi könyvtár pedig mind vételek, mind idegen tudósoktól kapott ajándékok, mind pedig saját adományai, különösen a könyvtárusi úton nem kapható, de a szerzőktől neki tiszteletpéldányokban

küldött, ő tőle pedig a muzeumi könyvtárnak átengedett nagybecsű monographiák és különlenyomatok által ¹ gazdagodván, már 1851-ben kiérdeklődött, hogy róla a legszakértőbb bíró PRITZEL ezeket írja: „bibliotheca in Horto ENDLICHERI et FENZLI auspiciis orta nunc fere omnium ditissima facta est.“ ²

Muzeumi igazgatói állásában mind ezen kitűnő intézet tudományos czéljainak, mind általában a tudományosságnak előmozdítására hathatós eszköznek tekinté a muzeum tisztviselőinek lehetőleg jó anyagi ellátását, és az ilyennek megszerzésére irányult buzgólkodásában nagy személyes önzetlenséget tanusított, midőn a bécsi természetrajzi muzeumi igazgatók fizetése megrövidítésének orvoslását maga is sürgetvén, de én általam is ajánlási úton szorgalmaztatván, inkább lemondott a neki kárpótlás gyanánt kínált személyes kedvezésről, hogysem az állásnak s utódjának ügyét amannak elfogadásával elvben elejtse. ³

A növénykert értékét igazgatása alatt nagyon emelték a beszerzett, vagy mag- s növénycsere útján szaporított növények sokasága, ezeknek derék főkertészek, a mint növénytenyésztő és növényismerő egyaránt jeles DIEFFENBACH s ennek nyugdíjaztatása után a már FENZL-től beállított főkertész, később cs. kir. kert-inspektor BENSELER FRIDRIK által való értelmes gondozása, a kritikus és kétes értékű fajoknak tenyésztési megfigyelése és tudományos meghatározása, valamint a helytelen névjelzéseknek a kiadott „Adversaria“-ban való kijavítása.

¹ A könyvtárnak ily ajándékmunkákban való gazdagságát s innen származó nagy értékét szerette FENZL minden alkalommal kiemelni.

² Thesaurus literaturae botanicae. Curavit G. A. PRITZEL. Lipsiae 1851.

³ „Von der mir in Aussicht gestellten Begünstigung eine Personal-Zulage zu erhalten, werde ich, wie Eure Excellenz gewiss billigen werden, keinen Gebrauch machen, da diese Angelegenheit keine persönliche, sondern eine principielle für uns alle dabei Betheiligten geworden ist. Also nochmals meinen wärmsten und verbindlichsten Dank für Ihre überaus gütige und für uns eben so schmeichelhafte Verwendung.“ — Hozzáim 1873-ki május 26-án intézett levelében.

ENDLICHER-nek 1849-ben bekövetkezett halála után növényteni tanszékét gyűjteményőri hivatala megtartása mellett FENZL nyervén el, leginkább a *Phanerogam*-ok rendszerisméje és alaktana előadásával foglalkozott, miután a növényteni boncztan és physiologia számára 1850-ben külön tanszék állitattott fel. Tanári minőségében élénk befolyást gyakorolt hazánkknak a-bécsi egyetem tanszékeinél okulást, tudományos műveltséget kereső ifjusága kiképzésére s így egykori tudományos életére. 1870-ig csak a nyári semes-terekben olvasott, miért is 1868-ig tanári fizetése a többiekénél csekélyebb vala, de 1868-ban kormánytanácsosi cízzel fölruháztatván, a rendes tanári fizetést kapta. 1870-től az 1878-ban bekövetkezett nyugdíjaztatásáig az évnek mindkét felében adta elő szaktudományát.

II.

S midőn minden eddig említett hivatalos állásaiban, nagy kötelmeit lelkiismeretesen teljesítvén, a tudományosságnak halhatatlan szolgálatokat tett, magánviszonyaiban is hasonló irányú buzgósággal szeretett működni.

Ugyanis a tudomány terjesztésére és előbbrevitelére irányult törekvése, egyesülve szívjóságával és udvariasságával, minden bármily szerény igyekezetet a növényteni téren fölkarolt, és megelőző szolgálatkészséggel buzditott, bátorított, elősegített, termékenyített. S itt szabad legyen azon negyven esztendőszorosabb viszonyra háládatosan visszaemlékezmem, melyben én hozzá állottam, és jóságának számtalan tanúságait vettem. 1839-ben kopogtattam be először hozzá mint a sz. Ágoston-ról nevezett bécsi fölsőbb papképző intézet tagja, hogy rendes foglalkozásaimtól szabad óráimat a növényteni gyűjtemény kinesei tanulmányozásával értékesítsem; s most is bizonyos pietással emlékezem ama jelenetre, midőn közvetlen elődének, a testalkatára szintűgy, mint észbeli tehetségeire nézve kortársai között kiemelkedő nagynevű hazánkfia, a megdöbbsentőleg tragikus végű ENDLICHER ISTVÁN-nak jelenlétében ennek óriási tudományáról és munkaerejéről tanúskodó „Genera Plantarum“ nemrég megjelent első füzetét kezembe adta, s az akkorig már kö-

rülbelül 14 éves botanicus dilettantismusomban kizárólag ismert és követett LINNÉ-féle rendszertől eltérő természetes rendszerbe oktatólag bevezetett.¹ S a ki így az előrehaladott tudomány vívmányaival való megismerkedésben messterem vala, később négy évtizeden át nehéz hivatalaim mellett kedvderítőleg folytatott botanicus foglalkozásaimban minden módon istápol: jeles szakmunkákra való utalással, a növényvilági microcosmus csodáinak vizsgálására és élvezetére szolgáló kitűnő microscopiumok s egyéb látszerek megrendelésével s használati utasításával, nevezetes gyűjteményeknek vételre való ajánlásával segedelmezett. Tette ezt szeretett tudománya érdekében; s így tevén velem, így tevén másokkal, a tudományos fűvészet terjesztésében érdemeket szerzett magának; és e tekintetben — de csak is ebben — bir az én csekély személyem iránt gyakorolt szivességének e helyen való megemlézése némi jelentőséggel²; de ugyan-ezen czímen bír jogosultsággal az is, hogy jelen emlékiratomban FENZL-nek hozzám intézett nagyszámú leveleiből idézeteket hozván, botanicus esendéletéből érdekes mozzanatokat jelzek, melyek világában ünnepeltünknek a tudománya szolgálatjában végzett, bárha csekély jelentőségűeknek látszó cselekedetei is kiválóan érdekesekké válnak, mert magasabb röptű lelke szellemességének, ügybuzgalmának, komoly tudományszeretetének bélyegét hordják magukon.³

¹ FENZL-nek ily szolgálatot tón a vele JACQUIN vendéglátó háza tudós gyülekezetein megismerkedett kitűnő svéd növénytudós AGARDH KÁROLY ADOLF, előbb a lundi egyetemen növénytani tanár, 1834-től pedig karlstadti püspök, a természetes rendszer tanulmányozására buzdítván, abba bevezetvén őt.

² Szabad legyen ezen viszonyomat hozzá úgy kiemelnem, mint tevő ő azt hálás kegyelettel egy általa emlékirattal méltán dícsőített férfiú, a híres Afrika-utazó WELWITSCH-re nézve, mondván: „Seinem wissenschaftlichem Eifer und seiner aufopfernden Thätigkeit... Anerkennung... zu Theil werden zu lassen, freut mich persönlich umsomehr, als ich in... ihm... zugleich einen alten... Freund und Förderer meiner ersten Schritte auf dem Felde der Scientia Amabilis zu verehren habe.“ (Bericht über einige Ergebnisse der Bereisung der Portugies. Colonie von Angola in Westafrika in d. Jahre 1850—60. durch Dr. Fr. WELWITSCH.)

³ S mily, valóban csekélynek látszó dolgok voltak gyakran azok, melyekre segédkezési buzgalma a tudomány szolgálatában kiterjedt,

Évek során sokoldalú elfoglaltságai közepett is talált időt, hogy a nemzetemnek herbariumommal együtt örökségül szánt botanicus könyvtáram gyarapítására szolgálható régi és új munkákat Európa könyvtárusainak, különösen pedig az ily természettudományi szakmunkákkal kereskedő berlini Friedländer-nek könyvjegyzékeiben¹ vételre kijelölje, kiváló tekintettel a LINNÉ-t megelőző növénytudósok, úgynevezett „Pater“-ek, általa jól ismert és így nekem szép számmal jutott munkáira.

Mily jelentőséget tulajdonított a fűvészeti gyűjtemények érdekes és ritka példányai épentartásának: azon majdnem a kicsinykedésig menő eljárással is tanusítá, melyet a *Ferula galbaniflua* tüzetésb megvizsgálása végett számomra a híres rigai botanicus DR. BUNSETÓL kért és megszerzett példányának átküldésénél követett, visszaküldésénél követetni ohajtott.²

megmutatandó, kedves curiosum gyanánt kiírok néhány sort 1855-iki márczius 18-án hozzám intézett leveléből, melylyel PLÖSZL-nek egy jeles microscopiumát kíséri, és hosszú használati utasítás után ezeket mondja: „Gyakran elhomályosodik, különösen hosszabb használat következtében a szem- és tárgylencséknek belső lapja egy leheletszerű vékony üledéktől. Mindjárt észrevehetni azt az üvegek lecsavarásánál, ha a rácsó napvilághoz részsütösen tartatnak. Mi ha meg nem figyeltetik, és ezen üledék le nem töröltetik, a microscopium homályos képet ad, s azon helytelen föltevésre szolgáltathat alkalmat, hogy az eszköz látóélességében veszített. . . . PLÖSZL már ismételtén visszakapott ily eszközöket azon panasszal, hogy világossági erejük megfogyott; pedig egy gyenge rálehelés és az üvegeknek egy gyölesdarabbal való megtörlése elegendő lett volna a bajon segíteni.“

¹ A Friedländer-czégnek a tudomány tekintetében való nagyfontosságát 1873-iki május 26-án írt levelében ily szavakkal emeli ki: „Friedländer-nek catalogusai a könyvészetre nézve utolsó időben belső elrendezésük által oly igen értékesekké váltak, hogy én valamennyit megtartom és összeköttem.“

² Érdekes curiosumkép szolgáljon erre vonatkozó levelének (1869. aug. 8.) következő töredéke: „Miatán a gyűjtemény-példányok nagyon törékenyek és minél jobban megőrzendők: melléjük az elküldésnél illető helyeken papírszalagokat alkalmazok, és ezeken írással jelzem az odafektetett úgy szár-, mint gyökér-darabokat. A szárnak nagyobb darabja papírba göngyölgetett két gömbölyű fáska közé

Alkalmat nyújtott a bécsi növényteni kert számára bekívánt érdekes erdélyi növényeknek: a *Sempervivum*, *Colchicum*, *Muscari* stb. nemek ritka fajainak beküldésével némi szolgálatot tehetni a tudományos czélú kertészetnek és ismételve járulni herbariumuknak erdélyi ritkaságokkal való gyarapításához, sajátkezűleg szárított és kritikailag méltatott osztrák növények ajándékkul küldésével viszonzván abbéli szolgálataimat.

Az 1867-ik évben nyert kalocsai érseki hivatalomnak nehéz teendői között is növényteni foglalkozásaim folytatására buzdít, a magasabb tekinteteken kívül a földi dolgok menetéből is nyerhető megnyugvásra e szép szavakban utalván: „Csak a tudományos hajlamoknak és törekvéseknek követése képes igazi lelki megelégedést nyújtani és kárpótolni az életnek minden fáradsága-, gondjai- és csalódásaiért.“ (Levele $\frac{1}{6}$ 1867.)

A növénytudomány előmozdításának hatalmas eszközei: a kertészet, a növénygyűjtemények s muzeumok iránt való érdeklődése, mely őt nemcsak otthon több irányú hivatalkodásában mindig lelkesíté, hanem a külföld kertjei és muzeumai megismerése végett nagy utakra is birta, névszerint 1854. Németalföldre, 1864. Angliába s Franciaországba, 1874. Dániába s Svédországba, — magán kertek és gyűjtemények gyarapítására is fordítá figyelmét, mert tudta, hogy ezek is kisebb-nagyobb mértékben hozzájárulnak a tudományosságnak emeléséhez, terjesztéséhez. Ily igyekezettel fordult ő felém is.

A kalocsai díszkertemben építendő új melegházaknak elhelyezése s az építő jeles kertszaki architectusnak választása körül a helyszínén is megjelenve érdeklődött, sőt egyes exoticus növények kerti kezelésére nézve is utasításokkal éltetett.

FERDINAND MIKSA MEXICÓI CSÁSZÁR tragicus vége után a hagyatékából Bécsbe visszahozott SCHOTT-féle nagy her-

jut, hogy a vastagsága folytán mellette levő üres hely kitöltessék; mely fadarabok a növénynek tanulmányozása után a BÜHSEHOZ való visszaküldéskor ismét használtathatnak.“

bariumot, valamint számos botanicus könyveit is számomra megszerezte, és így azt is elérte, hogy eme tudományos kincsek az említett hagyaték kezelése élén álló Fönséges KÁROLY LAJOS FÖHERCZEG kívánsága szerint a birodalomban maradjanak. (1868. június, július.)

Növénytani dolgozataim megkönnyítésére kölesön adott munkákkal látott el, de ismét maga számára a császári muzeum könyvtárában hiányzókat az enyimből igénybe vette; szintúgy a császári herbariumnak és az én gyűjteményemnek egyes nagynevű botanicusok ugyanazon gyűjteméseiből származó, de meg nem határozott növényei későbbi meghatározásait velem közölte, tőlem magával közölni kívánta.¹

S hogy az irántam a tudomány érdekében tanúsított figyelmességei fölemlítését egy öt szépen jellemző kedves élezességű mondatával méltóképen zárjam be: egészségem és jólétem iránt való baráti gondosságánál fogva számos leveleiben erőm kimélésére intvén, egyszer így irt (1871. jul. 22.):

„Önnek mindenekelőtt testi és lelki nyugalomra van szüksége. Munkával túlfeszítette erejét s egy időre ki kell fognia magát. Gondolja meg, hogy a világ el nem vesz, ha az ember egy időre menni hagyja a dolgokat, mint Istennek tetszik.“

Személyem iránt való nagy jóságával akarta ő kétségkívül leróni a bennem eléje állott egyház iránti tartozását, melynek érzete botanikai tanulmányai legelső korából kelteződött.

Ugyanis midőn a kremsi beneczés kolostor jó hírben

¹ Egész tudományos hevét tanusítja, midőn a CUMING-féle philippinai növényeknek REICHENBACH FIL. által készült és tőlem vele közlött meghatározási jegyzékét visszaküldvén, így kiálta föl levelében (7/3 1876.): „Nem is fejezhetem ki Önnek, mennyire boldoggá tett küldeményével, mert csak most járulhatok ahhoz, hogy ezen gyűjtemény nagyszámú kétséges tárgyait átvizsgáljam. . . . REICHENBACH a CUMING-féle növények jegyzékének összeállításával nagy érdemet szerzett magának a tudomány körül, és hatalmas lépést tett egy Flora Philippinica létrehozatalához.“

álló intézetének növendéke vala, tudós szerzetes tanárai vezetésének is köszönheté, hogy már a családi körben a növényvilág és kertészet iránt különös érdeklődésűvé vált lelke a környék növényeinek gyűjtésével és meghatározásával szerencsésen foglalkozott. De egykori növényteni tudós voltának alapját egyházi részről egy más módon is megszerkesztve látá, mert ki eleinte csak TRATTINICK „Flora austriaca“, MATTHIOLI „Epitome“¹ és BOUCHÉ „Anleitung zur Zimmergärtnerei“ című műveket birta és használhatta, később az alsó-asztriai Weissenkirchen plébánosától és jeles fűvésztől MÜHLBÖCKTŐL ajándékul kapott WILLDENOW „Grundriss der Kräuterkunde“ és SCHULTES „Flora austriaca“ munkák által képesítettett hona viránya bővebb ismeretének megszerzésére.

III.

Mint imént láttuk, szerette és tudta FENZL az egyes magánigyekezeteket bevonni azon tudomány szolgálatába, melynek ő maga oly komoly munkása vala. De ohajtotta azt még hathatósabban eszközölni a sok magánerő egyesítése által.

Mert jól átérté, mennyivel sikeresebben terjesztik és fejlesztik a szakismereteket a tudományok művelésére keletkezett társulatok és egyletek, — mily nagy tehát és diszerű az ily célra irányult társulati és egyleti működéseknek jelentősége. S épen azért mind honában, mind pedig a vele e tekintetben sűrűn érintkező külföldön apostola és bajnoka lön a társulási eszmének — különösen kedvencz tudománya céljaira.

Így lön ő az érdekes publicatiói által a természet-tudományok fejlesztésére és gazdagítására hatalmas emeltyűül szolgáló bécsi cs. kir. Állat- és Növényteni Társulatnak egyik alapítója, és ügyeit, működését elnökhelyettesi minőségben 1860-ig szerencsésen vezető egyik főembere.

A fiatalságában örvendő megkezdett és életének messze előhaladt koráig folytatott, sőt nem ritkán egész

¹ MATTHIOLI De plantis Epitome utilissima. Francoforti a. M. 1586.

családjával tett kisebb-nagyobb botanicus kirándulásoknak és szüneti utazásoknak, de különösen a havasi világ látogatásának és kutatásának barátja lévén, az Osztrák Havasi Egylet létrehozásához járult, annak ügyei irányzásába befolyt.

A bécsi csász. tudományos Akademiának 1848-tól rendes tagjává válván, érdekeit szívén hordotta, munkálataiban tevékeny részt vett.

Ki már 1832-ben a Német Természetbuvárok és Orvosok Bécsi Gyülekezetében a botanikai osztálynak titkára vala: később nagy ügybuzgósággal igyekezett a Természetbuvárok Leopoldina-Carolina Német Akademiájának, (melynek 1842-ik évben „Bergius“ névvel tagjává, 1851-ben pedig Adjunctus-ává választott), a századunk hetvenes évei kezdetén szándékba vett s keresztülvitt célirányos új szervezésére a tagoknak tevékeny részvételét megnyerni. S midőn CARUS K. G. elnöknek 1869. július 28-án bekövetkezett halála után — az elnöki választás körül az Ephemeridum Director-nak, a kiváló érdemességű REICHENBACH LAJOS-nak föllépése folytán egész a birói eldöntésig vitt szakadás történt, FENZL vala az, ki az Akademia osztrák körében elfoglalt adjunctusi állásánál fogva REICHENBACH iránt táplált nagy tisztelete daczára is föllépven, a helyes elvek hangoztatása és tőle függő votumainknak erélyes gyűjtése által a társulatra nézve káros meghasonlást megszüntetni segítette.

A társulati eszme iránt való cultusának s tudományos működése azon kiváló irányának, melylyel alapos ismereteit hazai és gyakorlati célok szolgálatába állítani szerette, tulajdonítható azon élénk érdeklődés is, melylyel a bécsi Kertészeti Társulat (Gartenbaugesellschaft) léte, működése s az evvel szorosb vagy tágasb összeköttetésben állott Kertészeti Kiállítások iránt viseltetett; amannak keletkezését, vajadásait, fejlődését, létveszélyeit és megerősödését két évtizedig mint alelnöke rokonszenves és munkás figyelmességgel követte, s a vezérférfitői működésre a megürült elnökségnek ideiglenes ellátásával ismételten vállalkozott; — de tette ezt minden mellékérdek, minden ambitio

nélkül, sőt minden alkalommal határozottan kijelentette, hogy a bizottsági tagságon vagy legfőlebb alelnökségen kívül soha magasabb tisztet elvállalni nem hajlandó.¹ Az imént jelzett irányú tudományos és közhasznú működése előtt tágas tért nyitott az 1873-iki bécsi Világkiállítással egybekötött Kertészeti Kiállítás és Congressus, melynek kormányképviselői² minőségében is szellemes szószólójává és ismertetőjévé lett tudósunk, először egy „Über die Bedeutung der Ausstellungen für den Gartenbau“ tartott beszédében, azután maga a kiállítás tartama alatt arról írt és a „Gartenfreund“ című bécsi szaklap 1873-ki folyamában megjelent érdekes czikkeiben, s végre a világkiállítási Igazgatóság által 1874-ben kiadott Hivatalos Jelentésben, melynek a kertészeti ügyre vonatkozó része az ő szakavatott tollából került ki.

A dolognak nagy gyakorlati jelentőségénél fogva jónak találom itt FENZL-nek ez ügyben való eszmekeltő nézeteit méltányolni. Ugyanis az épen jelzett irataiban a szép mozgalomnak eleven képét adni s jelentőségét megértetni óhajtván:

I. Először visszatekint az ily kiállítások keletkezésére és első intézőik gyanánt egyes gazdag és leginkább az aristocratiai osztályhoz tartozó kertészkedvelőket mutatván be, érdemökül rója föl a virágmívelés iránt tágasabb körben keltett szeretetteljes érdeklődést, az izlés nemesbítését és a kertészeti társulások célirányossága iránt való eszme keltését. Ezen mozgalommal később megbarátkozván, mondja ő, a kertészeti kiállítások iránt eleinte féltékeny idegenkedéssel viseltetett hivatásszerű és üzlet-kertészek is, gyarapodni kezdettek a Horticultura kétségtelen hasznára a kertészeti egyletek, szaklapok alapítása, magoknak és növényeknek ingyen kiosztása s a személyes hiúságnak kedvező kitüntetések által. Azután főlemlíti, mint egyesültek

¹ Lásd: Die K. K. Gartenbaugesellschaft in Wien. Von Prof. Dr. Ed. FENZL „Oesterr. Revue“ 1867. 9. Heft. p. 121—142.

² Mint Austriának delegatusa meglátogatta azonfölül a Nemzetközi Virágkiállításokat és Növényteni Congressusokat Brüsszelben (1864), Amsterdamban (1865), Szent-Pétervárott (1869), Florenczben (1874), Kölnben (1875).

idővel az egyelőre kasztszellemöknél és előítéleteiknél fogva egymástól távol álló földművelők és kertészek is hasznosan tevékeny egyletekben, kiknek pedig ugyanazon földnek művelésénél és hasonhivatásuknak sok tekintetben p. o. a gyümölcs- és zöldség-termelésre nézve összevágó ágainál fogva karöltő működésben kell az ő intelme szerint biztos haladásuk egyik föltételét fölismerni.

II. Hasznos tanulságul fölsorolja FENZL „Jelentésében“ az 1873-ki világkiállításkor egymásután rendezett öt Kertészeti Kiállítást, s azoknak jó és rossz oldalait kitüntetvén részletes és tudományos leírásukat adja, mint tette azt előzőleg hasonló módon a „Gartenfreund“-ban megjelent szintoly érdekes czikkeiben.

III. S végre, nehogy a multnak tapasztalatai a jövőre nézve elveszszenek, irodalmi működésének gyakorlati természeténél fogva üdvös tanácsokat ad, mint kell jövődőben az ily kiállításokat rendezni, hogy mind a tudománynak, mind a kertészeti ügynek minél több hasznot hajtsanak.

E végre, hogy egy szerencsésb lendületnek mélyebb alapját megvesse, nagy keretbe illeszti ezt be, midőn állítja, hogy a kertészeti társulatok igyekezetei addig czélt nem érnek, míg a kertészet iránt való szeretet a népben úgy, mint ezt p. o. Németország némely részeiben, Belgiumban, Hollandban s Angliában tapasztaljuk, el nem terjed; s ennek előkészítésére szükségesnek mondja, hogy „másféle nevelés adassék a családban s iskolában, mint a milyen nálunk divik. „Míg ez irányban“ — mint panaszképen fölhozza — „mísem javíttatik, míg a népiskolákban az ifjúság a körülmények szerint a növényművelés elemeivel meg nem ismerkedik, s a virágszaporítás legszükségesb gyakorlati fogásaira nem oktattatik, míg ott csak munkagépeket, nem pedig gondolkodó munkásokat nevelnek, addig a kertészeti egyleteknek a kertészet emelésére irányult törekvései a kívánt czélt el nem érik.“¹

Csak dicsérni lehet FENZL-nek ez irányban is mutakozó érdeklődését és buzgólkodását; csakhogy az ő íntését

¹ Die K. K. Gartenbaugesellschaft in Wien I. c. p. 140.

kellően kell megérteni és ildomos mérséklettel követni, mert ez ügyre nézve is egyelőre a „ne quid nimis“-t kell hangsúlyoztatnunk, valamint azon minden esetre nemes szándékból kelt sok egyéb indítványokra nézve is, melyek, ha elfogadtatnának, a népiskolának már most is nagyon széles keretjét még inkább kitérítanák, s a tantárgyaknak innen-onnan újra megtöltött nagy halmazával a tanítót szintűgy mint az iskolásokat elnyomná, az iskolának fő tárgyaiban való ellapulását, fölületességét eredményezné.

Még nem ismertem valamely tudomány, művészet, iparág, ügyesség mezején többé-kevesebbé előhaladt s azért lelkesülő entusiastát, ki a maga kedves tárgyának előismeretei betanításával boldogíttatni ne akarná az elemi iskolák falai közt fölserdülő jövő nemzedéket.

Pedig tudjuk, hogy már most is a népiskolai tananyag-nak nem kiterjesztéséről, hanem leszállításáról gondoskodnak kitűnő tanférfiak, városok és országos tanhatóságok.¹

Egyes országokban, egyes környékekben kiváló jelentőségű lehet a nép életére s anyagi gyarapodására a kertészetnek tagasb mértékben is fölkarolása a népiskolákban.

De hol a kertészet üzésének és jövedelmeztetésének különös föltételei hiányzanak a vidéken s a nép életében, hol más gyakorlati ügyességeknek bírása a körülmények által inkább parancsoltnak látszik: ott is egész nagy általánosságban, tehát minden országnak, minden vidéknek minden iskoláira nézve e tantárgy előadásának kötelelessége talán káros is lehetne.

Hiszen a gazdasági ismereteknek terjesztése, különösen oly agriculturalis országban, milyen a mienk, sokkal fontosabbnak mutatkozik a köznép gyakorlati művelésére egyedül hivatott népiskolai működésben, mint a kertészetieké, s mégis maga a Közoktatásügyi minisztérium, midőn 1877-ki népiskolai tantervében a gazdasági és kertészeti ismereteket ugyan egyrésztől erősen szorgalmazza, másrésztől bizonyos mérsékletet követ, így szólván: „Oly vidékeken, hol inkább

¹ Budapest Főváros és a Közoktatásügyi minisztérium. L. Pesti Napló 1884. október 9. Reggeli kiadás.

iparral, mint mezeti gazdálkodással foglalkoznak, túlsúly fektetendő az ipar tanítására.“

Figyelmet érdemel itt az is, hogy a népnek egész általánosságban mindenütt szükséges dolgokat, a melyekkel egész életében foglalkozik, játszva megtanulja a gyermek az élet iskolájában, míg másrésről az ily, bármily hasznos, tanulandóknak a népetet szükségére való tekintet nélkül kötelezővé tétele vagy mértéken fölül való kiterjesztése által az iskolában csak a később nem könnyen elsajátítható általános tantárgyaknak háttérbe szorításával neveltethetnének a gyakorlati élet minden egyes ágaiba bevezetendő encyclopaedisták.

Pedig az encyclopaedistáknak és épen azért az encyclopaedistákká képező részletes tudományi neveltetésnek is lejárt az ideje. Irhatták valaha a Tostatusoknak sirjára :

„hic stupor est mundi, qui scibile discentit omne“;

de, mióta a tudományos művelődés roppant és rohamos haladásában az egyes tudományoknak is terjedelmi kerete túlon-túl szárnyalta a régibb kori összes tudásnak egész terjedelmi mezejét, azt lehet mondani, hogy már egyes tudományoknak sincsenek encyclopaedistái.¹

Hozzájárul még az is, hogy ha egyes tanítóknál szerencsés kivételt tehetni is, a néptanítók legnagyobb része, tekintve különben is a rendes iskolai tantárgyakra leginkább fordítandó előkészületi idejük szűkebb voltát,² lehetetlen, hogy megszerezze magának mind azon encyclopa-

¹ Hogy épen FENZL szaktudományánál maradjak ezen állításom megvilágításában : a növénytannak hatalmasai tudományuk vagy irodalmi működésük kimagasló részében oszlanak systematicusokra, növénytani anatomusokra, növénytani physiologusokra, chemicusokra, palaeontologokra, növénytani geographusokra, az alkalmazott növénytan különböző ágaiban jelezhetőkre stb. stb. stb. Sőt ezen elágazások közepett is a systematicusok majd mint a *Phanerogam*-okkal, majd mint a *Cryptogam*-okkal, sőt mint ezen növényországrészek egyes főbb rendjeivel vagy épen családjaival foglalkozók tűnnek ki tevékenységük korlátolt mezején, mint lichenologok, algologok, mycologok. „Compositen-männer“, stb.

² Mely még socialis és javadalmazási állasuk által is sokféle képen föltételezve van.

dicus készültséget, mely a sok tudományágban jeleskedők és buzgólkodók hasonló óhajainak teljesítésére szükséges volna.

Azonban mindezen észrevételeim csak általánosan az egész népoktatási apparátusra és valamennyi iskolákra nézve vannak téve, és semmikép sem akarják kizárni azt, hogy, a hol a helyi körülményeknél és a népelet irányánál fogva a kertészet s virágtermelés jövedelmező keresetággá vált vagy válhatik, ott az általános tanítói képzettségek keretén kívül még erre nézve is kitünőbbben képesített tanítók a kertészeti foglalkozásokra is terjedelmesebben elméletileg és gyakorlatilag bevezessék az oktatásukra bízott ifjúságot.

IV.

FENZL irodalmi munkásságának, melyet halála előtt egy évtizeddel zárt vala be, termékeit figyelmesen tanulmányozó szaktudósok egy hangon hirdetik róla a honi és külföldi növényalakok kitünő ismeretét, a rendszeres botanica irodalmában nagy jártasságát, gyakorlati észleleteiben éles szemét és kikészítési ügyességét, azoknak papírra tételében és állandósításában rajzolási jelességét, a leírásban a jellemző bélyegek mesteri kiemelését, a természetes növény-csoportok kikerekítését és a kétes illetőségű nemeknek a rendszerbe helyes beillesztését. Ezen összefoglaló működésben a hatalmas eszű ENDLICHER-rel egy sorba állítja őt.

De dicsérik még benne azt, a mi más tekintetben is az írók legjelesbjei közé, sőt maga ENDLICHER fölé emelé őt. S ez a faji diagnosisok és leírások szabatosságában áll, hol a fajokat s válfajaikat nagy elmeéllel csoportosítja és a faji egyének eltéréseire tájékoztató világot vete a synonymák kellő méltánylásával.

Hasonló éleselméjű kritikával méltányolja vagy elítéli más növénytudósok nézeteit egyes fajok önállósága, igazoltsága, illetőleg hovatarozása iránt, és remek leírásokkal, az ingatag fajbélyegek elejtésével, biztos jellegek határozott kijelölésével világosságot hoz a zavarba, — helytelen fajokat sorra törül, és helyeseket fölállít, a nem megfelelő nemekbe vagy családokba beosztottakat megillető helyökre állítja.

Hogy tudományos nézeteinek megállapításában és nyilvánításában csak az igazság és valóság iránt benső érdeklődés és buzgalom s nem személyes hiúság vagy föltűnési vágy vezette őt: elegendőkép tanusította azon magaviseletével is, melylyel a SCHLEIDEN által hirdetett és általa úgy mint több más nevezetesebb tudós, névszerint ENDLICHER és REISSEK által is elfogadott ama nézet iránt vala, melynél fogva a *pollen*, a virágpor, a növények származási életében nem mint mi rendesen hívjuk, hím-por, hanem „nőtényező” volna. — Ezen általa egy ideig táplált meggyőződésből magyarázhatók, — mint ő maga egy bizalmas embere DR. KANITZ¹ előtt is állítá, — ily kifejezései: „*flores staminigeri*“, „*flores pistilligeri*“.² De valamint egyideig tudományos érveléseknél fogva elfogadott ezen nézetét nyíltan kimondotta, úgy midőn később annak alaptalanságát belátta, ismét egész ingenuitással bevallotta előbbi hibáját, nevetve említvén, hogy míg a nagy ENDLICHER ama téves hiedelemmel halt meg, ő „noch erleben konnte, dass das eine grosse Täuschung war.“

A növénytani földrajz előbbvitelére nézve fölötte hasznosnak ismervén azon adatok összeállítását, melyek az egyes növényesaládoknak, azok nemeinek és fajainak általános elterjedtségét és egyes vidékekre való részletes eloszlását fölmutatják: már első irodalmi munkásságában ez irányú szolgálatot tett a növénytudománynak, midőn 1833-ban orvostudorságra készülve, erre szükséges fölvatási értekezésének tárgyául választá az *Alsineá*-kat, ezek családjának a természetes rendszer szerint való helyesebb osztályozását kittinő nemi diagnosisokkal adta és földrajzi viszonyait kimutatta, — de ezen tárgy keretének némi megszorításával csak a földszarki vidékre és az ó-világ evvel határos mérsékelt földövének egy részére nézve;³ míg az

¹ KANITZ in litt.

² p. o. FENZL Nova quaedam genera et species plantarum vascularium. Denkschriften d. math. naturw. Cl. der Akad. d. Wissensch. I. Bd. Wien 1850. p. 256. *Urticaceae*.

³ Versuch einer Darstellung der geographischen Verbreitungs- und Vertheilungs-Verhältnisse der natürlichen Familie der Alsineen in der

egész tárgynak tüzetes kimerítését: a történeti bevezetést, a család valamennyi nemeinek, a fölállított új fajoknak jellegzését, az elterjedtség és a *Caryophyllinéd*-k rendje legközelebb rokon családjaihoz való viszonyainak törvényeit, melyek kellő részletezéssel csak a valamennyi virányvidékek általános átnézetéből származtathatnak le, egy későbbi munkára hagyta, mely azonban soha napvilágot nem látott.

Dicsőíteni hazájának jeles fiait s lelkesült életrajzokban megkoszorúzni a virágos tudomány iránt tanusított lelkesedtségöket, annak művelésében s gazdagításában szerzett érdemeiket: hazafiúi érzetektől és szép tudománya szeretetétől eltelt szívének dolga, kedves földadata vala.

S e kitünők két legkitünőbbike gyanánt ünnepli KOTSCHY TÓDOR-t és SCHOTT HENRIK VILMOS-t. S ha a reájok vonatkozó iratairól bővebben megemlékezünk, szolgáljon az épen mondottakon kívül az is mentségünkre, hogy mindkettőnek magyar honunk florájára való nagy jelentősége is vala, mit bennök dicsőített.

Az egyik, mint mondám, KOTSCHY TÓDOR, a szegény sorsú, de tudományaért lángoló, hihetetlen erőlködésekre képes, vasalkatú növénytani utazó, ki esekély pénzkészlettel egy negyedvilág beutazására indulván, szüntelen szükség és önmehtagadások, hitelezőinek zaklatásai, fáradtság és nélkülözések okozta makacs lázai, vad népeknél fenyegető életveszélyek között hatolt egy nagy ázsiai és három afrikai útjaiban Cyprustól kezdve a kisázsiai Taurus vidékeken keresztül Persiának tengeröbleig és egetverő havasaiig, valamint Afrikának egyiptomi tengerpartjaitól a dús aranyú Fazoglu és Kordofán tömjéntermő tartományaiig; az ázsiai Elbrus hegyláncz tűzhányó óriását a 6500 méternyi magasságú Demavend havast minden európai utazók közt legelőször mászta meg, a ciliciai Taurusnak szintúgy mint a kék és fehér Nilus mosta Közép-Afrikának növénykincseit tárta föl százezerekre menő, jól szárított és pontos termőhelyjegyzésekkel ellátott példányokban. — E férfiú mi

Polarregion und einem Theile der gemässigten Zone der alten Welt. Von EDUARD FENZL Dr. der Medicin. Wien 1833. Ez vala az első orvostudori Dissertatio, mely a bécsi egyetemen német nyelven megjelent.

reánk nézve azért bir kiváló nevezetességgel, mert már 22 éves korában üres zsebbel, de tanulni és látni vágyástól telt lélekkel kiindulván, európai növénytani nagy útjaiba befoglalá a Bánságot és három ízben Erdélyt virágos havaival; — s ezeken szedett új és érdekes növényekkel gazdagítá Európa gyűjteményeit, a növényvilág tudományát, jeles szolgálatokat tevén több rendbeli érdekes növénytani útleírásai és rendszeres munkái által is. Midőn pedig FENZL KOTSCHY-nak jeles tetteire és tudományos érdemeire magasztólag odamutat, egyszersmind tulajdon lelki nemességéről tanuskodó módon kiemeli, hogy mennyivel becsesebbek a világi dolgok során nyújtatni szokott, de KOTSCHY-ra soha nem háromlott kitüntetésekénél ama személyes kitünőségek, „melyeket“ — ezek FENZL szavai — „csak a tudomány adhat, s melyek annál értékesebbek, mert nem fáradság nélkül érdemeltetnek ki, mint sok mások, melyek csak a nagy tömeg szeméit kápráztatják, de a valódi érdemekért lelkesülni képes szívet hidegen hagyják.“

Másik ünnepeltje a nagynevű Brazília-utazó és császári kertész SCHOTT HENRIK V. vala, kinek életét, ebben pedig magyar honunk florája körül is szerzett nagy érdemeit egy, a bécsi tudományos Akadémiában fölhangzott megemlékezésben szellemesen vázoló, dicsőítvén benne ama férfiút, ki már midőn a LEOPOLDINA OSZTRÁK FŐHERCEGASSZONY-t braziliai nászútjában kísérő expedícióval Rio-Janeiroba jutott, Braziliában négy évig gyűjté a még sok részében ismeretlen föld növényeit, később pedig mint schönbrunni udvari kerti Igazgató mind az általa különösen gyűjtött, művelt és tanulmányozott *Aroideák* fölött írt volt fényes készülségű és kiállítású munkákat, mind kedves hazánkra nézve is nagy jelentőségű egyik művében, a NYMAN-nal és KOTSCHY-val együtt szerkesztett „*Analecta botanica*“-ban ismerteté Erdélynek általa meghatározott sok új növényeit. S e munka épen nem veszté nagy becsét az által, hogy az alapjául szolgáló és SCHOTT egész nagy növénygyűjteményével — az *Arum*-féléket kivéve — az én herbariumomba olvadt erdélyi növényeket később korunk egyik legeriticusabb botanicusa NEILREICH „Über SCHOTT'S *Analecta bo-*

tanica“ című munkájában¹ az én közvetítemre megrostálván, SCHOTT-nak több új speciesét faji önállóságából leszállítá, mert SCHOTT még úgy is hazánk keleti florájának számos, ha nem is mindenkor faji jelentőségű, de bizonyára érdekes új alakjait hozta be a tudományba, honunk gyönyörű virányának ismertetéséhez nevezetesen hozzájárult.

S ha a növénytudomány most említett két bajnokának FENZL által való dicsőítését azért méltattuk nagyobb figyelemre, mert magyar floránk ismertetői között diszhelyet foglalnak el: tegyük ezt egy harmadik osztrák ünnepeltjére nézve is azért, mert FENZL-nek, mint már említettük, egyik növénytani vezére s a világ florája egyik legesodásb alakjának fölfedezője vala. Ez a FENZL ily értekezésében: „Berichte über einige der wichtigsten botanischen Ergebnisse der Bereisung der portugiesischen Colonie von Angola in Westafrika, in den Jahren 1850—60 durch H. Dr. FRIEDR. WELWITSCH“² ünnepelt Dr. WELWITSCH FRIDRIK karinthiai születésű növénytudós, ki előbb Portugaliának virányát kutatá át, s ott egyetemi tanszékbe jutván, később új hazája, Portugalia kormányától afrikai gyarmataiba küldetett, azok természeti kincseinek megvizsgálására. Mely megbízatásában eljárv a forró övi Afrika délnyugati partján Loango, Congo, Angola és Benguela tartományoknak botanicus átkutatásával foglalkozott, s az öldöklő éghajlat mindennapi veszélyei, az út tömérdek nehézségei és a vad lakók támadásai közepett egyedül megedzett testalkatának és vasakarátának köszönheté, hogy kinos nélkülözések és sebfedte testének szenvedései között el nem veszvén, el nem csüggedvén, kitaró fáradozásainak gazdag jutalmát nagy jelentőségű tudományos fölfedezéseiben vette.

Ezek ugyan majd növény-földrajzi, majd növényalaktani tekintetben kiválóan értékesek, de a melyeknek

¹ Sitzungsberichte der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften zu Wien. Mathem. naturwiss. Classe. LVIII. Band, 1868. p. 552—574.

² Sitzungsberichte der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften Wien. Mathem. naturwiss. Classe. XLVIII. Band. 1. Abth. 1863. p. 104—114.

mégis koronáját a növények természetes rendszerében a tobzosokhoz legközelebb álló *Gnetáceá*-k családjának egyik csodaalkatú tagja képezi, t. i. a *Welwitschia mirabilis* Hook.¹ egy a földből csak pár lábnyira kiemelkedő törzsön elterült viaszos kúpalakú, lapos fölületű, kétharmad egész két méternyi átmérőjű tömör faanyagú test, melynek egy kerek asztalhoz hasonlító s közepén kissé bemélyedő föllapja körzetén két széles szalagalakú, később hosszában meghasadozó levél egymás ellenében nyúlik ki két egész hat méternyi hosszúságra, és szintazon körzethöz nő ki a szétágazó rövid szárú virágzat, mely részint kisebb, azaz körülbelül egy centiméternyi hosszúságú, terméketlen, himnős, részint pedig nagyobb, t. i. körülbelül hét centiméternyi hosszúságú s a fenyőtobzokhoz hasonlító karminvörös, termékeny nőbarkából áll.

V.

De nem csak szaktudománya terén fejtett ki FENZL dicséretes szorgalmat egy egész munkás élet folyamán, hanem a hol különben is nagy tudományos czélok voltak elérendők, azok megközelítésének eszközeit — ha életkörébe estek — ritka erélyességgel fölkarolni el nem mulasztá. Így névszerint buzgólkodott azon tengeri expeditio létrejötte iránt, melyet a tudomány férfiai Németországból az osztrák-magyar monarchia hozzájárulásával a végre óhajtottak kiküldetni, hogy az indiai tengerben alkalmas hely kerestessék a csillagvizsgálatra nézve nagy jelentőségű esemény: a Venus bolygónak a Nap korongján 1875-ik évi decemberben való átmenete észlelésére. FENZL melegen érdeklődve ez ügy iránt, minden irányban tett lépései között nekem is, istápolásom kikérése végett, ismételve írt.²

¹ L. HOOKER On *Welwitschia*, a new Genus of *Gnetaceae*, Transactions of Linnean Society vol. XXIV. p. 1.

² Eme szép érdeklődésének erélyéről tanuskodjék egyik (1871. márczius 10-én) hozzám írt levelének következő töredéke: „Die Durchführung ist weder schwierig, noch besonders kostspielig, epochemachend aber für den Gesamtstaat und im höchsten Grade ehrenvoll für beide Reichsteile, wenn sie durch ein gegenseitiges Übereinkom-

Ama körülmény, hogy több nehézség miatt az osztrák és magyar kormánynak anyagi hozzájárulása a vállalat támogatásához nem volt elérhető: FENZL ez ügyi fáradozásainak érdemét el nem halványítja.

VI.

Valamint tudományos fölfogásában, úgy a mindennapi életben és a társadalmi állapotoknak méltánylásában nyílt szemű, elfogulatlan, nyugodt észlelésű, helyes ítéletű bírálónak tanusítá magát mindenkor. Minden jelességet és hiányokat eszesen fölismert, a bármely irányban mutatkozó

men der beiden Unterrichts-Ministerien zu Stande käme. Jedenfalls dürfte die Wissenschaft besser fahren, wenn die Lösung dieser Aufgabe einem Corps wissenschaftlich durchgebildeter Männer allein in die Hand gelegt würde, als wenn ein Militär-Kommando ersteres dirigirt und beeinflusst. Facta loquuntur, nicht blos bei uns, sondern all' überall! Aber auch weit billiger wird man im ersteren Falle fahren, mindestens mit demselben Kostenbetrag (70,000 Guld. Ö. W.) weit mehr leisten. Es könnten vor Allem mehr wissenschaftliche Personen, so Vertreter der Botanik, Zoologie, Geologie und Physik mitgenommen werden, als im anderen Falle. Ungarn soll sein Contingent dazu stellen.... DR. NEUMAYER vormaliger Director der Sternwarte in Melbourne und neuest designirter Leiter des neu kreirten Marine-Institutes in Hamburg würde die Seele des ganzen Unternehmens sein. NEUMAYER ist nicht nur allein ein durch seine astronomischen Arbeiten und seine unter den furchtbarsten Beschwerden zu obigen Zwecken erfolgreich unternommene Reise ins Innere von Australien allgemein hochgeachteter Gelehrter, sondern ein eben so gründlich geschulter und erfahrener Seemann der den Dienst zur See vom gemeinen Matrosen, Steuermann bis zum Capitain auf seinen wiederholten Weltumsehlungen praktisch durchgemacht und durch sein entschiedenes Eingreifen in den entscheidenden Momenten wiederholt Schiff und Mannschaft vom sicheren Untergang gerettet hat. Dazu kommt noch, dass er nichts in Oesterreich zu suchen beabsichtigt, geradezu mit der zu übernehmenden Aufgabe ein grosses, persönliches Opfer bringt, — aber einen Ehrenpunkt dareinsetzte, Oesterreich den Ruhm zu vindiciren, eine so wichtige, wissenschaftliche Aufgabe zuerst aufgegriffen und die Mittel zu ihrer Lösung geboten zu haben. NEUMAYER befindet sich gegenwärtig hier und wird in einigen Tagen in dieser Angelegenheit nach Pest reisen. Im Vertrauen auf die mir mehr als zur Genüge bekannten Gesinnungen gegen mich und Ihren hundertfach bewährten Eifer für die Wissenschaft habe ich mir erlaubt ihn und seine Angelegenheit Ihrem gnädigen Wohlwollen wärmstens zu empfehlen."

ferdeségeket elmés csipősséggel, valódi sal atticummal szeretne megróni. Bizalmat mutató, bizalmat keltő közeledése, mindenki iránt tanusított szívjósága, oktatási, szolgálati készsége a vele érintkezőnek szívét az első percekben megnyerték.

De határozott nézeteinek és meggyőződésének — minden kiváló udvariassága mellett — éles kifejezést is tudott adni.

A mi magyarázatát találja az egyik főtulajdonát képező őszinteségében és igazságszeretetében.

FENZL a jelességek, a tekintélyek, a hatalom tisztelője vala. De becstelenséggel. S azért nem hiányzott az igaz szó ajkán, ha helytelenségek állottak a személyes kitünőség vagy társadalmi magasság régióiból is elébe.

Dicsérte ő az igazat, a nemest, a jót érdem szerint. De nem túlságoskodva. S helyesen, mert a túláradozó s azért nem igaz dicséret valamint már önmagában rosszalandó, úgy többnyire az önszeretet vakító erejénél fogva károsan hat a dicsértekre. S ha mégis talán néha az alárendeltek fölött kimondva ezeknek buzdításul szolgál, hogy bensőleg megszágyenülve a multa helytelenül osztott dicséretnek a jövőre megfelelni igyekezzenek: úgy a hizelegve megdicsért szellemi vagy társadalmi hatalmasokra csak vésszesen hathat, úgymint kik működésöknek jelentőségét annak egész terjedelmes hatási körében fölismerni képesek nem lévén, a dicséretben önnön érdemességök hű képét hajlandók tekinteni, és valódi értékek túlbecslésében elszédülnek. Ezekkel szemben tehát kétszeres érdem az igazmondás.

Mint muzeumi Igazgató ezen főhivatalánál fogva az udvari körökben látta előjáróit. De jóllehet kötelességszerűen hódolt ezeknek: az igaz szót nem hallgatta el előttök sem. Nem, hogy egy esetet idézzünk, akkor, midőn SCHOTT HENRIK-nek halála után híre járt, hogy az ő nagy tudományos czélokot szemmel tartó igazgatása alatt kitünő jelentőségűvé vált schönbrunni udvari kert jövőre nem annyira tudományos, mint inkább díszkertészeti jelességű kezekre fog bízani. Nemes őszinteséggel hangoztatta ő az osztrákok szellemi életének kiváló jelességeit tagjaikép tisztelő bécsi Akadémia előtt széles társadalmi

körökben visszhangzó ily apostrophéját: „SCHOTT-ban Schönbrunn kertjei elvesztik ősrégi tudományos híróknak terem-tőjét és föntartóját... Vajha ne feledjék azok, kik a császári bőkezűség ezen csodaszerű teremtményének fényét megörzeni hivatvák, hogy Schönbrunn kertjei nem egyedül virágkin-cseiknek bősége, hanem mindenek fölött a bennök mindenütt uralkodó tudományos szellem által nyerték el egykoron az első helyet Európa minden udvari kertjei között... Ha a fölséges Udvar féltékenyen őrzi dicsőségét és fényét ház-tartásának minden ágában: őrizze meg azt ama helyen is, és erre nézve se engedje magát kisebb Udvarok által háttérbe szoríttatni.“¹

S mit az élőkkel szemben tett: azt követendőnek tar-totta az elhalt jelesekkel szemben is. Jelzett igazságérzete nem engedé neki, hogy tisztelete méltó tárgyainál, a tudo-mányos köröknek általa akademiailag vagy különben di-esőített jeleseinél elhallgassa emberi örökségek azon részét, mely a napnak feltájakép a legkitünőbbeknél is mutatkozó árnyoldalakban állt elébe, midőn sirjaik fölött méltányolta tudományos, társadalmi és ethikai kitünőségeket... A „de mortuis nil nisi bene“ elvnek helyes korlátozásával azon jók között, miket hangoztathatott, oda mutatott a kiválóan előtérbe lépő tökéletlenségeikre is, ha s a mennyiben ezek méltánylandó jellemöknek szükséges megvilágításához tar-toztak. És helyesen, mert mint egy képnek természetűsége-t csak emelik a fénypontoknak kidomborítására szolgáló árnyékvonások, s a legmesteriebben festett fényességek a sötét vonások nélkül természetellenesen hűtlenekké fanya-rodnak: úgy az emberi természeténél fogva tökéletlen bár-mily kitünő személyiségnek fényes tulajdonait hatalmasan kiemelik az életén keresztül a jó és rossz között nemesen vívott harezra mutató — s a jobb tulajdonoknak a rosszabbak fölött nyert győzelmét jelző árnyékvonások.

A mondottaknak értelmében dicsőíti ugyan FENZL a nagy tudományosságú és nem csekélyebb munkásságú SCHOTT HENRIK jelességét, de a hitelt érdemlő történetíró

¹ H. W. SCHOTT. Eine Lebensskizze desselben. Von DR. E. FENZL. Wien 1865. p. 128.

igazságszeretetével nem hallgatja el emez „erélyes, könnyen fölingerelhető és megsérthető, de különben kitünő férfiú jellemének keménységét“ sem, melyet azonban túlszigorú nevelésétől, ifjúkori kedvezőtlen viszonyaitól, későbbi hivatali kellemetlenségeitől és sok évi mindinkább nevekedő betegeskedésétől származtat.

Igy KOTSCHY-nak bámulatos kitartását világútjában, gyűjtési vágyát és ügyességét, jószívűségét és szerénységét hirdetvén, egyszersmind történetírói őszinteséggel fölemlíti ifjúkori tudományos készületlenségét, — mint a ki „életének nagy mozgékonyságánál fogva ifjúságában rá nem ért, hogy későbbi munkásságának széles tudományos alapot szerezzen, később már bátorsága sem volt pótolni a hiányokat s a tudomány aknáiba lemélyedni.“ Kinek azonfölül „élete az öncsalódások és kiábrándulások szakadatlan láncolatává fűződött, mert féktelen képzelődésétől elragadtatva, kitűzött föladatai megoldásának nehézségeit csekélybe vette. És mert fáradságainak, nemesen hozott áldozatainak teljes öntudatával volt, túl érzékeny lön mások észrevételei és nézeteit megrovó figyelmeztetései iránt, félékenyebb és tartózkodóbb tervei közlésében még tájékozottabb barátjai előtt is, gyanakodóbb tanácsaik irányában, mert a megrovásokat irigységből vagy magánérdekből származottaknak hívé, s jobbakat tanácsló barátjaiban titkos ellenségeket vélt látni“¹.

De midőn így tisztelete tárgyaiban sem mulasztá el a dicsőített jeles tulajdonok mellett a nemes kritikára kihívó és följogosító napfoltokat becsületes őszinteséggel és mégis udvarias kimélettel érinteni, tudott ő másképen is szólni, ha a keményebb szó helyén vala, — tudta értéktelen pöffeszkedés vagy tolakodó szerénytelenség által keltett benső fölindulását megfelelő erős szavakban nyilvánítani.

Álljon itt egy hirhedt író fölött 1877-iki októberi sorai-
ban mondott következő ítélete:

„Ezen férfiú, ki (az általa föllállított) *Rubus*-fajokkal süldisznókép tüskéskedik (startt von *Rubusen* wie ein Igel),

¹ THEODOR KOTSCHY. Eine Lebenskizze. Schriften d. Wien. Akad. der Wissensch. Feierliche Sitzung. 1867. p. 204.

úgy látszik, megszünt publicatióival, a miért a tudomány iránta csak hálára lehet lekötelezve.“

S ismét egy, a külföldön gyönyörű ivnagyságú festett táblákkal kiadni kezdett nagyszerű külsőségű és drága munkáról, melyet — mert a császári muzeumban hiányzott — használatra könyvtárámból kölcsönze ki, nem csekélyebb esipősséggel nyilatkozik, ezeket mondva:

„Ezen furesa munkát reménylem nemsokára visszaküldhetni. Kár a pénzét, melybe került. A tudománynak édeskeveset használt.“ (1877. szept. 9-ki levelében.)

Szólt pedig így azon FENZL, a ki tudta méltányolni és nyilvános dicsőségben részesíteni a valódi értéket, a nem csak már kifejtett tudományos jelességet, hanem a fejedezőt is, és a ki kész volt sokoldalú elfoglaltsága közepett szíves fáradozással megfelelő kijavításra megjelezni gyakran gyarló munkálatokat is, ha életre való dolgot talált bennök.

S ha néha talán mégis megtörtént rajta, hogy, (mit ismét nekem elhallgatnom nem szabad,) meggyőződésének lelke szokott hevével erősebb kifejezést adva, általánosabban mondta ki mások fölött rosszalását, mint ez a méltányosságának megfelelt volna: ez egyrésről a „quivis suos patitur manes“ igazmondatt szerint a minden ember hibázhatóságában találja magyarázatát, más részről minden nemesért buzgó lelkének annál engedelkenyebben rovassék föl, mivel-hogy ily keményebb kifejezésekkel is csak jót akart elérni, s erősebb ítéletét ő maga is a dolog bővebb kimagyarázásánál kétségkívül nemes méltányossággal legyengítette volna. Ide soroznám azon szavait, melyekkel a „die K. K. Gartenbau-Gesellschaft in Wien“ című értekezésében ¹ az épen nevezett társulat létrejöttének és megerősödésének akadályai között főlemlíti a mostani nemzedéknek nemes czélok iránt való így jellemzett közönyösségét: „Sind doch derjenigen, welche sich in unseren Tagen noch für einen edlen Zweck zu begeistern im Stande sind, so wenige, und so viele der Anderen, welche keine andere Triebfeder des Wollens und Handelns kennen, als schnöde Habsucht und nichtige Eitelkeit!“

¹ Lásd: Oester. Revue 1867. 9. Heft p. 121—142.

VII.

Kiben annyi ész- és szívbeli jeles tulajdonok nemes jellemmel és fáradhatatlan munkássággal egyesültek, mint azt FENZL-ünkben láttuk: arra nézve nem maradhatott el legfőképpen körökben a jól kiérdemlett elismerés sem. Legmértőbben részesült igenis ama nagy megtiszteltetésekben, melyek őt a növények ritka elmeélő vizsgálóját és leíróját, a „Botanices egregius cultor“-t, (mint Host diesőitő őt „Flora Austriaca“ című jeles munkájában,) érték, midőn neve a növénytan rendszerében egy *Myrtacea*-nemhez (*Fenzlia*) ENDLICHER által 1834-ben fűzve és több növénytudós által számos növényfajoknak adva megörökítettett.

De vetélkedtek a szaktudósokkal fejedelmek is, kormányok és társaságok, mind honában, mind külföldön, hogy jelességét mindegyik a maga módja szerint kitüntesse.

Főlséges Császári és Királyi Urunk őt előbb kormánytanácsosi (Regierungsrath) rangra emelé, midőn pedig 1878-ban életének 70-ik évét bevégezvén, az osztrák egyetemek tanáira nézve fönnálló törvény szerint nyugdíjaztatott: érdemteljes működése elismeréseül császári udvari tanácsosi címmel ruházta föl. Brazília császárijától nyerte FENZL a Krisztusrendet, az orosz czártól a II-dik osztályú Sz. Anna-rendet, a szintoly tudománykedvelő mint szerencsétlen MIKSA Mexicói Császártól a Guadeloupe-rend tiszti jelvényét, az Olasz Királytól az Olasz Korona rendjének középkeresztjét, a Belgák Királyától pedig Lipót-rendjét.

Hetvenedik születésnapját fényesen ülték meg száznál több hivataltársai, Európának botanica-tanárai, egy fényképeiket tartalmazó albumot¹ nyújtván át neki, mely alkalommal MARILAUNI LOVAG KERNER ANTAL és DR. WIESNER J. tanárok ünneplő iratokkal igyekeztek őt szintűgy megtisztelni, mint ezt üdvözleteikkel tevék 70-ik életévének betöl-

¹ „Unter den vielen Beweisen herzlicher Theilnahme, die mir bei dieser Gelegenheit zu Theil wurden, überraschte mich keine so absolut, als die Überreichung eines prachtvoll ausgestatteten Albums mit den Photographien von mehr als 100 Fach- und Amtsgenossen aus ganz Europa, von welchen ich mindestens 80—90 persönlich zu kennen das Glück habe.“ — 1877-iki márczius 13-án hozzám írt levelében.

tésekor az öt tagjokul bíró tudós társulatok és egyletek.— A bécsi egyetem végre őt, mint számos évek során jeles tanárát és ritka díszét, nem csak nagy emlékezetekben, hanem arczképben is akarván megőrizni, ezt az oktatástügyi minisztérium beegyezésével Berger János jeles festő által elkészíttette, s az új egyetemi épület díszítésére fordította.

Végül halljuk meg tudós életirójától Dr. H. W. REICHARDT-tól fölszámlálva ¹ mindazon akadémiákat, társulatokat és egyleteket, melyek FENZL iránt hódolatukat tanusítandók, őt tagjaik közé sorozák.

Névszerint megválaszták őt:

Tiszteletbeli tagúl: a Bécsi K. K. Gartenbau-Gesellschaft, — Academia Panormitana scientiarum ac literarum, — Gesellschaft der naturforschenden Freunde Berlinben, — Császári Orosz Kertész-Társulat Sz.-Pétervárott, — Schlesische Gesellschaft für vaterländische Cultur Boroszlóban, — „Isis“ és „Agricola“ czimű természettudományi társulatok Drezdában, — Gartenbau-Gesellschaft Grätzban, — Mährisch-schlesische Gesellschaft zur Beförderung des Ackerbaues Brünnben, — Apotheker-Verein Bécsben, — Naturhistorischer Verein „Lotos“ Prágában, — Naturwissenschaftlicher Verein Grätzban, — Naturforschender Verein Brünnben, — Naturwissenschaftlicher Verein der bayerischen Pfalz „Pollichia“, — Naturhistorischer Verein Augsburgban, — a Toscanai, Drezdai, Würzburgi, Hamburgi, Badeni, Mödlingi kertész-egyletek stb.

Valóságos tagúl: a bécsi Kais. Akademie der Wissenschaften, — a németországi Kais. Leopoldinisch-Carolinische deutsche Akademie, — a bécsi K. k. zoologisch-botanische Gesellschaft, — K. k. geographische Gesellschaft, — és K. k. Gesellschaft der Aerzte, — a Csász. Orosz természetvizsgálók társulata Moszkvában, — Grossherzogl. sächsische Gesellschaft für Mineralogie Jenában, — Naturforschende Gesellschaft Bambergben, — Siebenbürgischer Verein für Landeskunde.

¹ EDUARD FENZL Eine Lebensskizze von Dr. H. W. REICHARDT. (Almanach der kais. Akademie der Wissenschaften. Jahrgang 1880.)

Külső tagúl: a Magyar Tudományos Akademia, — Linnean Society Londonban, — Svenska Trädjards Förenin-gen Stockholmban.

Levelező tagúl: a paduai és nápolyi Akademia, — K. k. Geologische Reichsanstalt Bécsben, — Kön. baye-rische botanische Gesellschaft Regensburgban, — Kön. ba-yerische Gartenbau-Gesellschaft Münchenben, — Oberlau-sitzische Gesellschaft der Wissenschaften Görlitzben, — Physikalisch-medicinische Gesellschaft Erlangenben, — So-ciété des sciences naturelles Cherbourgban, — Société royale de botanique de Belgique, — Société phytologique d'Anvers, — Boston Society of Natural History, — Természettudo-mányi társulat Sta. Fé de Bogotában, — Naturforschender Verein des Harzes Eislebenben.

A társas viszonyokban is sok nagyrabecsúlással talál-kozott: nagy baráti sereg környezte, szerette és tisztelte őt. Nem is esoda, hogy kire szép tulajdonai és ezekből kiépülő érdemei a hatalomban levőknek és fényes testületeknek megtisztelő figyelmét és jóakarátát fordították: annak ugyan-azon kedves tulajdonai a közéletben és társas körökben is pártfogást, kedveltséget és hozzásimulást vitytak ki. Mint a külföldnek különösen az ő szaktudománya körében mű-ködő tudós férfiai, kik őt vagy európai útjain ismerni ta-nulták, vagy Bécsben fölkeresték, vagy műveiből és híréből méltányolták, nevét előttünk is, ha körükbe jutottunk, csak tisztelettel emlegették: úgy tettek Bécs tudományos körei szüntelen, minthogy ezekben kedvesen látott társ és jóbarát vala az érdemes, nyájas férfiú. Az osztrák növénytani tudomán-yosság egyik coryphaeusánál BARÓ JACQUINNÁL, kinek szerencsés tanítványa vala, igyekezetével és szép előmene-telével már fiatal korában ki tudta nyerni, hogy a Bécsben megjelenő külföldi tudósoktól látogatott háza körében szi-vesen látott vendég legyen; s hasonlóan Bécsnek majdnem valamennyi, Osztrák- s Magyarhonnak számos mind öregebb, mind egykorú tudósai barátságuk tanusításával tisztelték meg őt. — Az újkori botanica, de az egyéb tudományok jeleseinek ismerői előtt is eleget mondunk, ha FENZL jó-akarói és barátjai közül csak a következők említettnek föl

általunk : Host császári házi orvos és a „Flora Austriaca“ hírneves írója, TRATTINICK a császári botanicus muzeum őre, POHL a brazíliai utazó, WELWITSCH délnyugati Afrikának híres kutatója, NEILREICH Bécs környékének és Alsó-Austriának ritka elmeélű classicus flora-írója, (ki a magyar, erdélyi és horvát flora anyagát is nagy kritikai hivatottsággal vizsgálta és jeles munkákban tisztázta,) SCHOTT HENRIK a híres Aroideolog, Erdély ritkább növényeinek kutatója, több erdélyi növényfajnak szerzője, a salzburgi SAUTER ANTAL, a paviai GAROVAGLIO, az *Alga*-világnak szintoly jeles ismerője mint nagynevű helmintholog DIESING, ENDLICHER, UNGER, RUPRECHT, ROCHEL, HEUFFEL, DORNER, BEER, TOMMASINI, PITTONI, DESCHMANN, HILLEBRAND, LOVAG ENDERES, LOVAG KÖCHEL, TRAUNSTEINER, HÖLZEL, DOLLINER, legifjabbkori barátja LORENZ később wienerneustadti orvos, kinek tudori dissertatiójához : „De territorio Kremsensi“ FENZL a növénytani adatokat szolgáltatva, SIMONY a földrajzíró, MAYERHOFER, REISSECK, KERNER, JANKA stb. stb. Ezek voltak azok, kik többé-kevesbbé szorosabb barátságban levén vele, elegendőképen tanuszkodnak azon tudományos élő Athenaeumról, melynek levegőjében élt és működött kedves tudósunk.

S a ki így az őt korban megelőző vagy kísérő jeles növénytani tudósoknak kegyét, jóakarátát, barátságát kiérdemelni tudta : ahhoz a kiváló jelesség által kivívott, a vett szellemi jótéteményekért hálás hódolat csatolta az ifjabb tudós nemzedék nagyját apraját, a monarchiának az utolsó évtizedekben majdnem minden jeles fiatal botanicusát, a PEYRITSCH-eket, WAWRA-kat, REICHARDT-okat, KANITZ-okat stb. úgymint kik a kedves mesternek vagy tetteleg, vagy szellemben lábainál ülven, meritettek oktatásaiból, irataiból a virágos tudomány iránt való lelkesedést és gyűjtötték azon szellemi kincseket, melyek e tudomány terén szintén úgy gazdagítják az elmét, mint földerítik a kedélyt, s a léleknek még az ősz fürtök alatt is föntartják vidámságát, ifjúságát.

Mert ha tanári előadásai szélesebb körben mozogva a rendszerileg előadandó egész tárgyat mindig nem is merítették ki, de fésztelen mozgású tanítása érdekes részletek által vonzóvá téve, az öntevékenységet mulatva okta-

tott tanítványaiban fölkelteni s kétszeresen hasznossá tenni, a tanítványsereg eszme és kedélyéletét hozzá szorosabban fűzni tudta.

VIII.

Ily embernek soha nem kellene meghalni; de „statutum est, omnibus hominibus semel mori“, mondja a neki is szólott örök igazság! Már hatvanas éveinek második felében gyakrabban panaszkodott gyengülő emlékező tehetsége miatt; így midőn egy fűvészkerti sétánk közben egy föltűnő növény nevét kértem tőle, szokott élénk modorával mindkét fülét befogva mondá az exact növényismerete miatt mindig megbámult tudós: „fragen Sie mich nur nicht um Pflanzennamen, ich würde Ihnen nunmehr vielleicht nicht einmal *Taraxacum officinale* nennen können.“ De majd keserőbb panaszokkal állt elélem 1878-ik évi leveleinek egyikében (február 26-ról) egészsége és ereje hanyatlásáról így írván: „A plexus solaris . . . . ideg bántalma . . . . minden legkisebb szellemi munkát nehezít, a nélkül, hogy étvágyam s álmom zavartatnék. Fejemnek szünni nem akaró szédülési elfogultsága vértolulás nélkül és egy kinos szórakozottság végre kényszerítetek orvosi tanácsért folyamodni.“ — Azonban így sem nyerheté drága egészségét vissza; sőt ugyanazon év május havában a balszemének világát, valamint emlékező tehetségét fogyasztó szélhűdés érzékenyen sujtotta. Hiába kérészt Gastein üde levegőjében könnyebbséget, nem talált; sőt öregbedő baja ugyanazon év vége fele maga a csász. kir. udvari növénygyűjtemény igazgatói állomásáról is lemondani kényszeríté. — Szintén sikertelen vala az 1879-ki év nyarán a felső-ausztriai Ebensee kies vidékén gyógyulási reménynyel való tartózkodása. Állapota napról-napra rosszabbult, oly annyira, hogy kevéssel Bécsbe való visszatérése után szeptember 29-én a jeles férfiú egy újabb szélhűdés folytán nemesen munkás életét bevégezte.

Siratták — számtalan tisztelőin s barátain kívül — a derék férjet, a példás családapát a vele egy zavartalanul boldog családi életben 42 évig élt hozzá méltó — mert

minden női erényekben gazdag — neje született KNOLL JOSEFINA és szeretett gyermekei, a szív- és ház-körét élénkített két díszes leánya, kiknek egyike HERMINA Dr. TSCHERMÁK GUSZTÁV, udvari tanácsos, egyetemi tanárnak, a másik ADELINDE Dr. WEISS EDE udvari tanácsos, egyetemi tanár s a császári csillagvizsgáló intézet igazgatójának neje, két európaszerte ismert tudóst boldogítanak.

IX.

FENZL életét vázolván, igyekeztem munkásságának is rajzát adni. De legjobban teszik ezt maguk munkáinak csak címei is, melyek sokoldalú tudományos foglalkozásának szép képét nyújtják. Összeállítottam azokat, a művek megjelenésének éve szerint, használván (a szorgalmas átnézésökből szerzett adataimon kívül) Dr. REICHARDT és Dr. KANITZ jeles életirati műveit, melyekkel az általok méltán tisztelt FENZL-nek maradandó emléket állítottak.

Munkáinak címei a következők:

Versuch einer Darstellung der geographischen Verbreitungs- und Vertheilungs-Verhältnisse der natürlichen Familie der Alsineen in der Polarregion und einem Theile der gemässigten Zone der alten Welt. Wien 1833. A doctori diploma elnyerésére készült értekezés.

Schiedea, *Brachystemma* és *Odontostemma*-nemek. ENDLICHER „Atacta botanica“ művében. Bécs 1883.

Sertum Cabulicum. Enumeratio plantarum, quas in itinere inter Dera-Ghazee-Khan et Kabul mensibus Majo et Junio 1833. collegit Dr. MARTIN. HOLIGBERGER. Auctoribus STEPHANO ENDLICHER et EDUARDO FENZL. Fasc. I. Vindobonae 1836. p. 8. Tab. 4. in 8°. (Folytatása nem jelent meg.) FENZL-től van benne *Silene Honigbergeri* és *Scabiosa Olivieri* leírása és rajza. (Dr. HONIGBERGER MÁRTON Brassóban 1795-ben született hazánkfia, Lahore Sultánjának Maharadscha Rundsit Singnek házi orvosa, onnan többször haza látogatott, s 1869-ben Brassóban meghalt. Munkája: Früchte aus dem Morgenlande. Wien 1851.)

Acanthophyllum C. A. MEYER. Eine neue Pflanzengattung aus der Ordnung der *Sileneen*, näher erläutert und

begleitet von einer Charakteristik sämtlicher Gattungen der *Alsineen*. (Annal. des Wien. Mus. der N. G. I. 1836. pag. 23.)

Monographie der *Mollugineen* und *Steudeliceen*, zweier Unterabtheilungen der Familie der *Portulacaceen*. 1. Artikel. (U. o. I. 1836. p. 337.)

A *Cyperaceák*, *Chenopodiaceák*, *Amarantaceák*, *Polygonaceák*, *Mesembryanthemaceák*, *Portulacaceák*, *Caryophyllaceák*, *Phytolaccaceák*. ENDLICHER „Genera Plantarum“-ban. Bécs. 1836—1840.)

A *Rhamneák*, *Portulacaceák*, *Ficoideák*, *Haloragaceák* és *Loranthaceák* a BENTHAM és ENDLICHER-tel együtt kiadott ily műben: „Enumeratio plantarum, quas . . . in Nova Hollandia collegit CAROLUS LIBER BARO DE HÜGEL.“ Bécs. 1837.

Über den Bau der *Cucurbitaceen*frucht. (Flora XXI, II. 1838. p. 427.)

Kochia salsoloides, *Crossopteryx Kotschyana*, *Conomitra linearis*, *Irlbachia Bonplandiana*, *Diplochonium sesuvioidees*, *Ancistrostigma cypseloides*, *Monocosmia corrigioloides*, *Silene thysanodes*, *Semonvillea fenestrata*, *Lineum telephoides* és *Gisekia Miltus* leirása ENDLICHER-tel kiadott ily művében: „Novarum stirpium decades. Editae a Musaeo Caesareo Palatino Vindobonensi.“ Bécs. 1839.

Beitrag zur Charakteristik sämtlicher Abtheilungen der *Gnaphaliceen* DE CANDOLLES nebst einer Synopsis aller zur restituirten Gattung *Ifloga* CASSINI's gehörigen Arten. (Flora XXII, II. 1839. p. 705.)

Monographie der *Mollugineen* und *Steudeliceen* zweier Unterabtheilungen der Familie der *Portulacaceen* 2. Artikel. (Annal. d. Wien. Mus. d. N. G. II. 1840. p. 243.)

Darstellung und Erläuterung vier minder bekannter Pflanzengattungen (*Carpodetus* FORST., *Anisadenia* WALL., *Cevallia* LAG., *Rhigozum* BURCH., = *Rhizogum* REICHENB.) Gefolgt von einer Abhandlung über die Placentation der ächten und einer Kritik der zweifelhaften *Bignoniaceen*. (Denkschrift d. bot. Ges. zu Regensburg III. 1841. p. 1.)

Die Gattung *Tetradiclis* STEVEN und ihre Stellung im natürlichen Systeme. (Linnaea XV. 1841. p. 289.)

Pugillus plantarum novarum Syriae et Tauri occidentalis. Bécs 1842. Ezen művében szintúgy mint annak ily cz. kiadásában: „Illustrationes et descriptiones plantarum novarum Syriae et Tauri occidentalis“ (RUSSEGGER útleirása függelékében) „Stuttgart 1843.“ a RUSSEGGERT afrikai és kisázsiai bányászti útjában kísérő KORSCHY által szedett növényeket írja le.

A *Gypsophila*-nem az *Alsineák*, *Paronychicák*, *Portulacaceák*, *Phytolaccaceák*, *Salsolaceák* és *Amarantaceák* LEDEBOUR „Flora rossica“ munkájában I, II, III. Stuttgart 1842—1851.

Plantarum generum et specierum novarum decas prima. (Flora XXVI. I. 1843. p. 389.)

Umbelliferarum genera nova et species. (U. o. XXVI. II. p. 457.)

Pemptas stirpium novarum Capensium. (Linnaea XVIII. 1843. p. 323.)

Habrosia: Eine neue Gattung der *Sclerantheen*. (Bot. Zeitung von SCHLECHTENDAL und MOHL I. 1843. p. 231.)

Ankyropetalum: Eine neue Gattung der *Sileneen*. (U. o. I. p. 393.)

Über die bisher ihrer Stellung im natürlichen Systeme nach zweifelhafte Gattung *Oxera*. (Amtl. Ber. über die 21. Versamml. deutscher Naturf. und Aerzte zu Gratz im September 1843. p. 148.)

Über eine neue *Crescentieen* Gattung. (*Sotor aethiopum*.) (U. o. p. 166.)

BÁRÓ JACQUIN JÓZSEF FERENCZ-nek „Eclogae plantarum rariorum aut minus cognitarum“ cz. munkája 2. kötetét és „Eclogae Graminum rariorum aut minus cognitorum“ ezimű művét a szerző halála után adta ki FENZL. Bécs 1844.

Aufzählung mehrerer neuer aethiopischer Pflanzengattungen und Arten. (Flora XXVII. I. 1844. p. 309.)

Alsineae Samojedorum Cisuralensium. (RUPRECHT: „Beiträge zur Pflanzenk. des russischen Reiches“ cz. művében. (II. Sz.-Pétervár 1845.)

Über monströse Blütenbildungen von *Rosa centifolia*.

(Schriften d. k. Akad. d. Wissensch. Sitzungsbericht. III. 1848. p. 155.)

Arctocalyx, eine neue *Gesneraceen*-Gattung. (U. ott Denkschriften I. 1849. p. 177.)

Nova quaedam genera et species plantarum vascularium. (U. o. Denkschriften I. 1849. p. 253.)

Commissionsbericht über die botanische Erforschung des Königreiches Bayern und Vorschläge zu einer ähnlichen Österreichs. UNGERREL együtt irta FENZL. (U. o. Sitzungsber. V. 1850. p. 210.)

Az *Umbelliferák*. ENDLICHER „Genera plantarum“ munkájának V. függeléke. Bécs 1850.

Über die Blüthezeit der *Paulownia imperialis*. (Schriften d. k. Wien. Akad. d. Wissensch. Sitzungsbericht. VI. 1851. p. 551.)

Beitrag zur näheren Kenntniss des Formenkreises einiger inländischer *Leucanthemum*- und *Pyrethrum*-Arten. (Verhandl. d. zool. bot. Gesch. III. 1853. p. 231.)

Berichte über die von Herrn DR. CONSTANTIN REITZ auf einer Reise von Chartum nach Gondar gesammelten geographisch-statistischen Notizen. (Schriften d. k. Wien. Akad. d. Wissensch. Denkschr. VIII. 1855. p. 1.)

Cyperus Jacquini, *C. proluxus* und *Conostemum Montevidense*; ein Beitrag zur näheren Kenntniss des relativen Werthes der Differential-Characteres der Arten der Gattung *Cyperus*. (U. o. Denkschriften VIII. 1855. p. 230.)

Bericht über DR. JOS. LORENZ's Abhandlung, betitelt: Die Stratonomie von Aegagropila Sauteri, melyben *Aegagropila Sauteri* nevű, a Salzburg vidéki „Zeller-See“-ben észlelt s különböző nagyságú nemez-golyókká kúszálódó, igen érdekes, sajátzerű moszatnak alak- és élettani jelenségeit és törvényeit ismerteti LORENZ fönn idézett című értekezése után. (U. o. Sitzungsber. XVII. 1855. p. 254.)

Müncheni főbányatanácsos C. W. GÜMBEL-nek a bécsi Akadémiához beküldött és egy új festő zuzmóról a „*Lecanora ventosa* Ach.“-ról szóló, ily című: „Mittheilungen über die neue Färberflechte *Lecanora ventosa* ACHAR. nebst Beitrag zur Entwicklungsgeschichte der Flechten“ értekezését

birálván, a *Lacmus*, *Persio*, *Orseille* és *Cudbear* nevű kék és bíborviolaszínű festékanyagadó zuzmókat (*Roccella tinctoria* ACH., *Lecanora parella* ACH., *Lecanora tartarea* ACH. s. *Variolaria Oreina* FRIES) ismerteti, a karminfestéktermő *Cladoniákról*, végre a *Lecanora ventosa* ACH. termőtalajáról, földrajzi elterjedtségéről, vegytani elemei és élettani jelenségeiről érdekesen értekezik. (U. o. Sitzungsber. XVIII. Novemb. 1855. p. 119.)

Sedum Hillebrandii FENZL. Ein Beitrag zur näheren Kenntniss einiger *Sedum*-Arten aus der Gruppe von *S. acre*. (Verhandl. d. zool. bot. Ges. VI. 1856. p. 449.)

„Instruction, die Botanik betreffend“ ily című műben: „Bemerkungen und Anweisungen für die Naturforscher, welche die Expedition von Seiner k. k. Ap. Majestät Fregatte Novara begleiten.“ Bécs 1857.

Illustrierte Botanik oder Naturgeschichte des Pflanzenreiches nach seinen wichtigsten Ordnungen dargestellt. Pest 1857. 307. l. s 16 táb., mely KOLLÁR VINCZE kívánságára íratván, az ő Természetrájának részét képezi.

FRANZ XAVER FREIHERRN VON WULFEN'S Flora Norica phanerogama im Auftrage des zool. botan. Vereins in Wien herausg. von EDUARD FENZL und P. RAINER GRAF. Wien 1858.

Muscari azureum, *Dianthus pruinosus* JANKA és *Althaea apterocarpa* diagnosisi: „Delectus seminum in horto botanico Univ. Vindob. collectorum a. 1858.“ függelékében. Lenyomatva az Annal. d. scienc. nat. Bot. folyóiratban. 4. ser. XVII. 1859. p. 165.

Diagnoses plantarum orientalium, TCHICHATCHEFF': „Asie mineure“ művében. III. Paris. 1860.

DR. R. A. PHILIPPI-nek chili-i Santiagoból 1862. ápr. 3. irt levelét közli, mely déli Chili gazdasági viszonyairól, az oda telepedett német gyarmatosok boldogulásáról, ottani kénfűrdőkről, kénhegységről és egy újdun támadt Vulkánról szól, a helyi Florát érdekesen ismertetve. (Sitzungsber. d. k. Wien. Akad. d. Wissensch. Math. Naturw. Cl. XLVI. Band. 20. Juni 1862.

Bericht über einige der wichtigsten Ergebnisse der Bereisung der portugiesischen Colonie von Angola in den

J. 1850—1860 durch Herrn DR. FRIEDRICH WELWITSCH. U. o. Sitzungsber. XLVIII. 1863. p. 134.)

Note über mittelalterliche Bau- und Kunstdenkmäler im Virgenerthale. (Mitth. d. öst. Alpenver. I. 1863. p. 149.)

Salsolaceae, MARTIUS Flora Brasiliensis munkájában. V. I. Lipcse 1864.

Darstellung des Erstehens und Wirkens der k. kön. Gartenbau-Gesellschaft in Wien. 1864.

Diagnoses praeviae Pemptadis stirpium aethiopicarum novarum. (Schrift. d. k. Akad. d. Wissensch. Sitzungsber. LI. 1865. p. 101.)

HEINRICH WILHELM SCHOTT. Eine Lebensskizze. (U. o. Feierliche Sitzung vom Jahre 1865. p. 128.)

Bemerkungen zu PHILIPPI's Aufsatz: Über zwei neue Pflanzengattungen. (*Arachnites uniflora* és *Lactoris Fernandeziana*) (Verhandl. d. zool. bot. Ges. XV. 1865. p. 523.)

Sedum magellense TEN. und *olympicum* Boiss. nebst einer Notiz über *Armeria rumelica* und *canescens*. (U. o. XVI. 1866. p. 917.)

THEODOR KOTSCHY. Eine Lebensskizze. (Schriften d. Wien. k. Akad. d. Wissensch. Feierliche Sitzung des Jahres 1867. p. 204.)

Über den Kaiserpreis und seine Bedeutung. (Gartenfreund III. 1870. p. 139.)

Über die Resultate der Samenbeschaffungs-Commission. (U. o. III. 1870. p. 161.)

Eine im Freien ausdauernde *Opuntia*-Art. (U. o. VI. 1873. p. 5.)

Narcissus Clusii (U. o. VI. 1873. 68.)

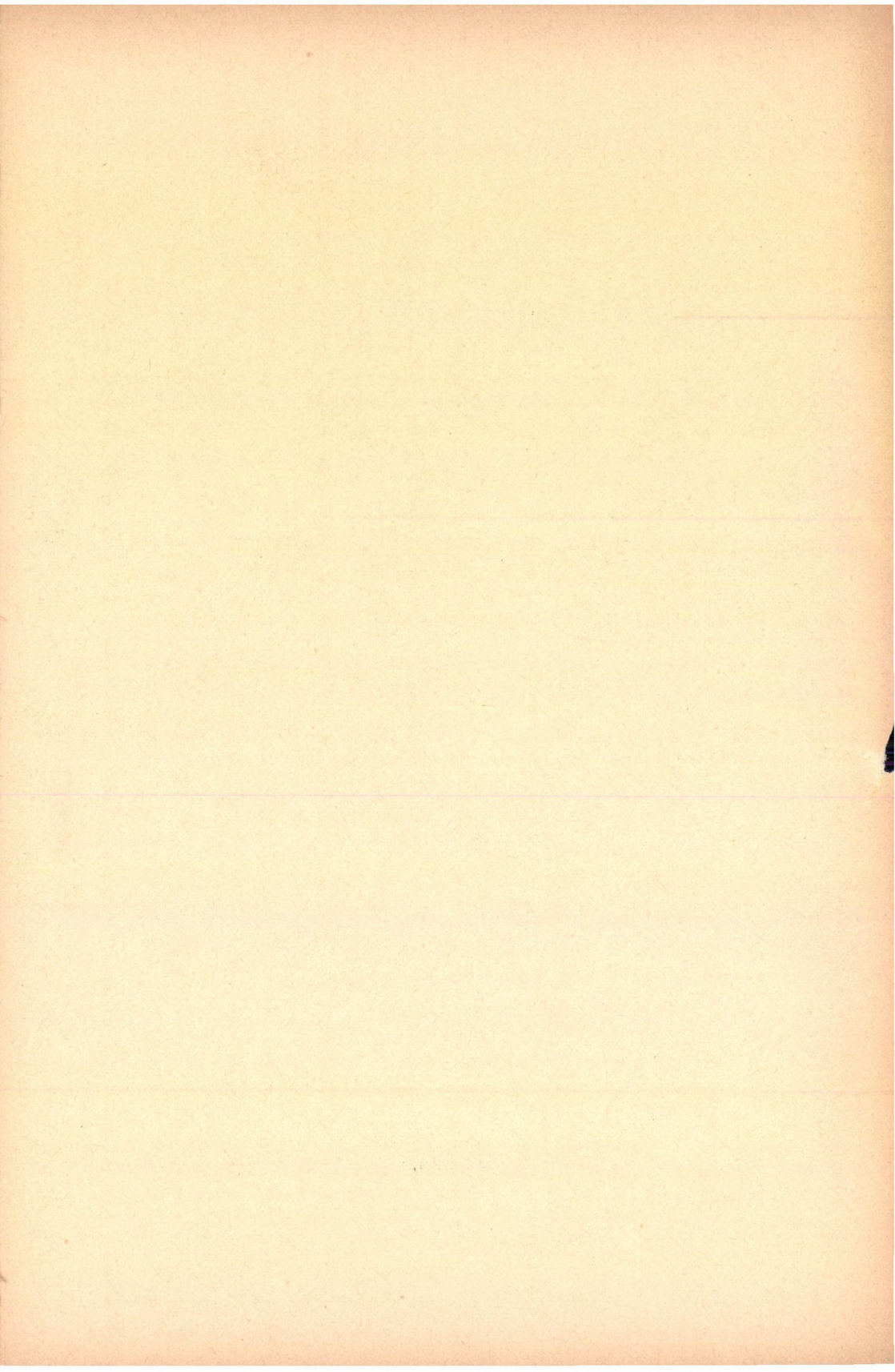
Über die Bedeutung der Ausstellungen für den Gartenbau. (U. o. VI. 1873. p. 93.)

Officieller Bericht über den Gartenbau auf der Weltausstellung zu Wien im Jahre 1873.

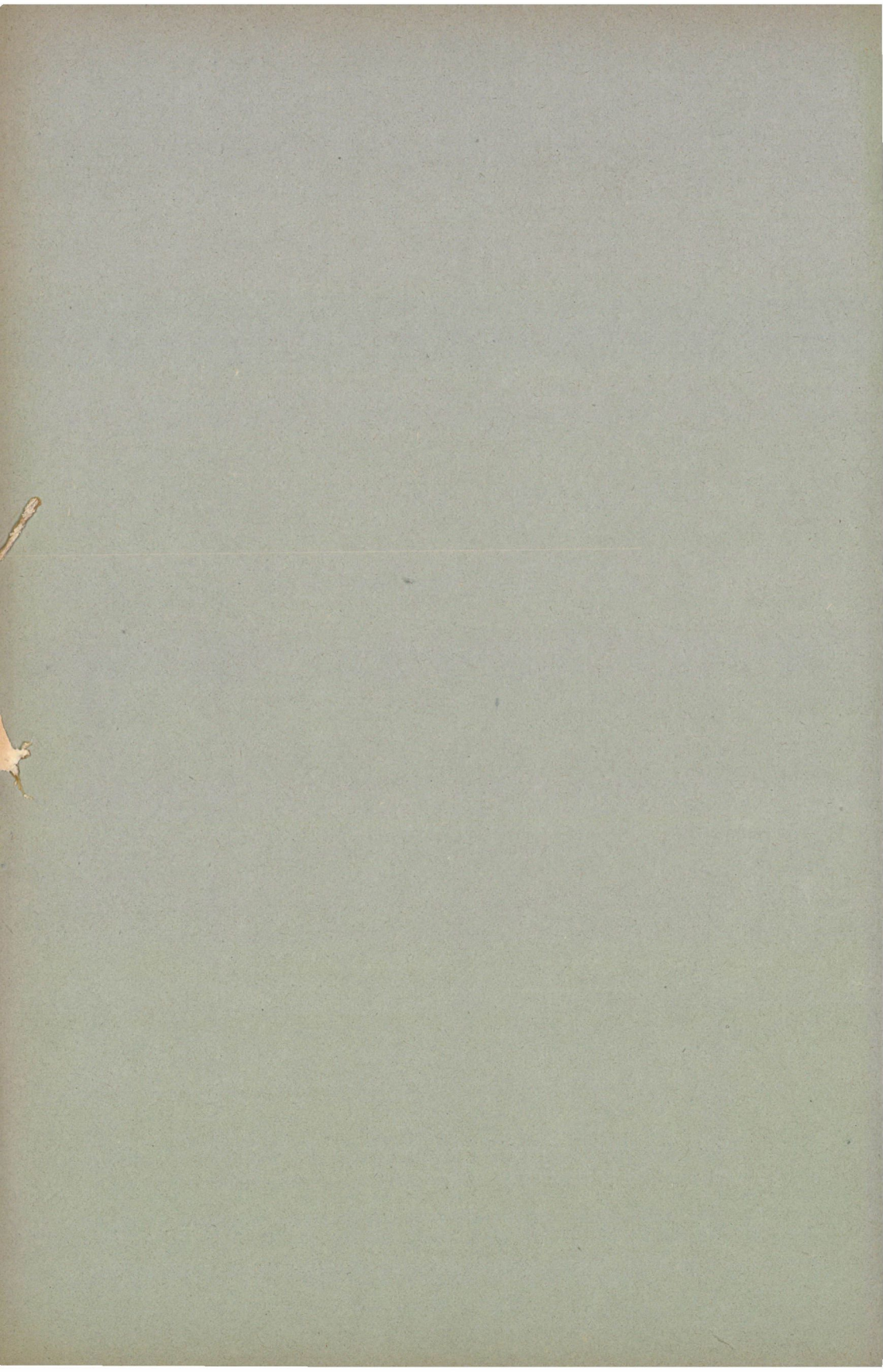
Die Cardinalbedingungen des an den Gärtnerschulen in Österreich zu ertheilenden Unterrichtes. (Gartenfreund VIII. 1875. p. 101.)

A *Zonocarpa*-fajok és az *Anthurium Maximiliani* leírása SCHOTT és PEYRITSCH munkájában: Aroideae Maximilianae. Bécs. 1879.

EMLÉKBESZÉDEK

A M. T. AKADÉMIA ELHUNYT TAGJAI FÖLÖTT.

I. KÖTET, 1883.

I. Emlékbeszéd Korponay János lev. tag fölött Kápolnay Pauer István lev. tagtól	Ára 10 kr.
II. Emlékbeszéd Dr. Suhayda János lev. tag fölött. Dr. Konek Sándor r. tagtól.	„ 10 kr.
III. Emlékbeszéd Morócz István lev. tag felett. Galgóczy Károly lev. tagtól.....	„ 10 kr.
IV. Emlékbeszéd Révész Imre lev. tag felett. Ballagi Mórr. tagtól	„ 20 kr.
V. Emlékbeszéd Brocca Pál külső tag felett. Lenhossék József rendes tagtól.....	„ 30 kr.
VI. Emlékbeszéd Asbóth Lajos lev. tag felett. Kápolnai Pauer István lev. tagtól	„ 10 kr.
VII. Emlékbeszéd Ami Boué külső tag felett. Dr. Szabó József r. tagtól.....	„ 10 kr.
VIII. Emlékbeszéd Fabritius Károly lev. tag felett. Kozma Ferencz lev. tagtól	„ 40 kr.
IX. Jerney János emlékezete. Gyárfás István lev. tagtól	„ 20 kr.
X. Emlékbeszéd Mihályi Károly l. tag felett. Domanovszky Endre lev. tagtól	„ 10 kr.

II. KÖTET, 1884.

I. Emlékbeszéd Molnár Aladár lev. tag felett. Tanárky Gedeon lev. tagtól	„ 20 kr.
II. Emlékbeszéd Árkosi Benkő Dániel lev. tag felett. Gal- góczy Károly lev. tagtól	„ 10 kr.
III. Mailáth György emlékezete. Gróf Szécsen Antal t. tagtól	„ 10 kr.
IV. Emlékbeszéd Charles Robert Darwin k. tag felett. Margó Tivadar r. tagtól	„ 40 kr.
V. Emlékbeszéd Wöhler Frigyes k. tag felett. Nendtvich Károly lev. tagtól	„ 20 kr.
VI. Emlékbeszéd Érkövy Adolf r. tag felett. Galgóczy Károly l. tag felett.	„ 10 kr.
VII. Emlékbeszéd Zsivora György felett. Tóth Lőrincz r. tagtól	„ 20 kr.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
ELHUNYTT TAGJAI FÖLÖTT TARTOTT
EMLÉKBESZÉDEK.

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.

II. KÖT. — 9. SZÁM.

EMLÉKBESZÉD
SAINTE-CLAIRE DEVILLE H.

FELETT

THAN KÁROLY
R. TAGTÓL.

OLVASTATOTT A M. T. AKADÉMIA 1884. DECEMBER. 22-DIKI ÜLÉSÉN.

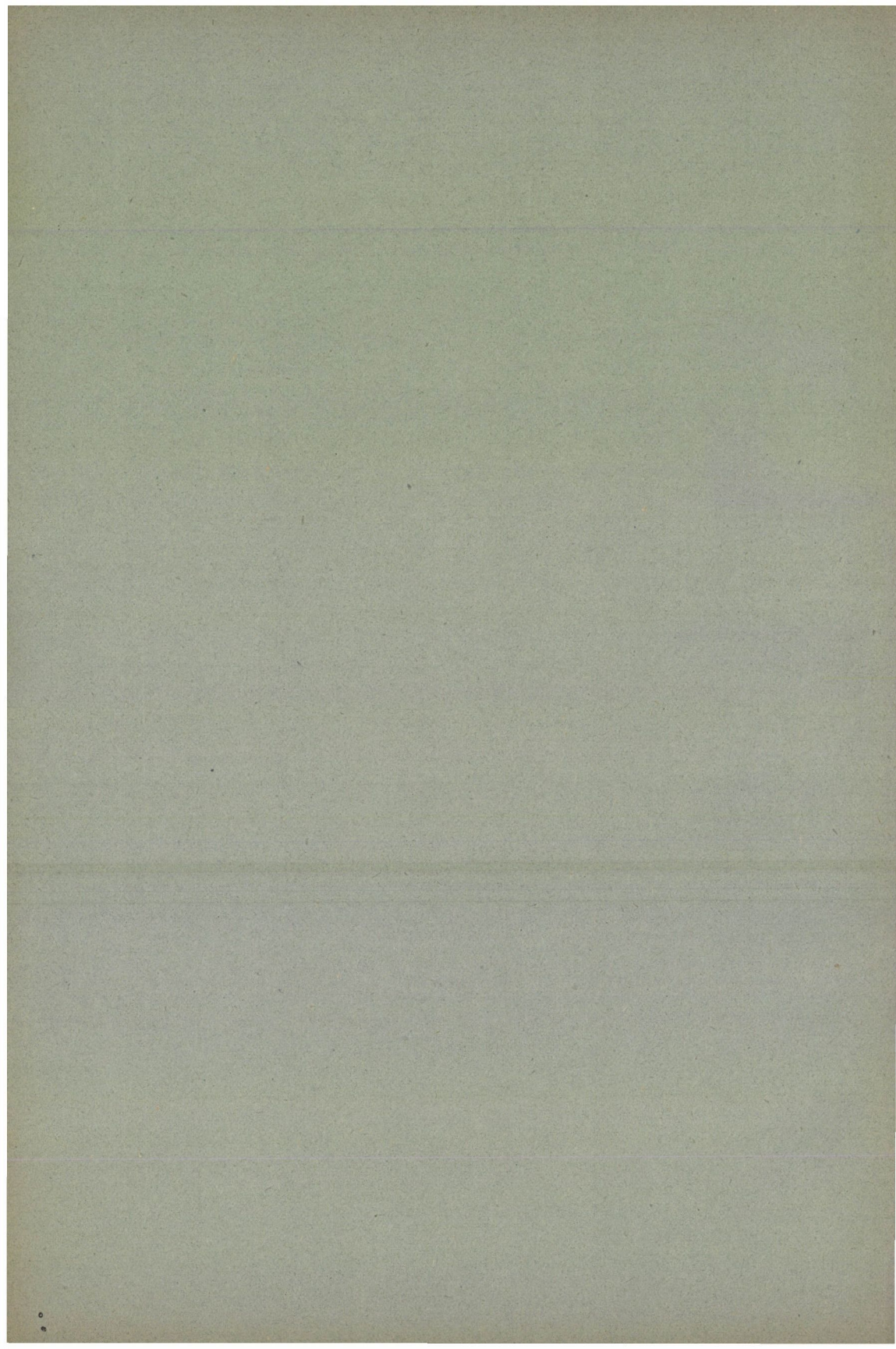
Ara 30 kr.

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.

1885.

EMLÉKBESZÉD

STE CLAIRE DEVILLE HENRIK

KÜLSŐ TAG FELETT.

THAN KÁROLY

R. TAGTÓL.

(OLVASTATOTT A M. TUD. AKADÉMIA 1884. DECEMBER 22-IKI ÜLÉSÉN.)

(STE.-CLAIRE DEVILLE HENRIK ARCZKÉPÉVEL.)

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

1885.

Budapest, Hornyánszky Viktor sajtója.

SAINTE-CLAIRE DEVILLE HENRIK EMLÉKEZETE.

Sainte-Claire Deville halálával egyike a legkiválóbb vegyészeknek tűnt le a tudomány láthatáráról. A párisi Académie des sciences rendes tagja, Akadémiánknak pedig 1881-től kezdve kültagja volt. Született 1818-ban márczius 11-én, Szent-Tamáson, az Antillák szigetén, hol atyja akkorában francia konzul volt. Középiskolai tanulmányait Párisban végezte Károly testvérével együtt, ki később nagyhírű geologussá vált. Orvosi tanulmányait még be sem végezvén, szenvedélyes buzgósággal törekedett a vegytannal mélyebben megismerkedni; mi végből egy magánlaboratoriumot rendezett be, hol vegytani tanulmányokkal foglalkozott. Az alig húsz éves ifjú már önálló kutatásokat hajtott végre, 1839-ben jelent meg első dolgozata „Recherches sur l'essence de térébenthine“ czím alatt, melyet a párisi akadémia, Thénard Pelouze és Dumasból álló bizottság dicsérő ajánlata folytán, a külső tudósok munkálatainak gyűjteményében adott ki. E körülmény, tekintve korát és az akkori időket, kiváló kitüntetésnek mondható. 1844-ben, tehát 26 éves korában, Besançon-ba neveztetett ki, az ottani „Faculté des sciences“ dékánjává, hogy ezen újonnan alkotott tudománykart szervezze és igazgassa. A Balard eltávozása által megürült vegytani tanszéket 1851-ben foglalta el az „École normale“-ban. Itt néhány év múlva egy labororiumot létesített és rendezett be, mely későbbi dolgozatai által oly nagyhírűvé lett, és a hol kiváló tanítványok képzése által, úgyszólván, egy új chemiai iskolát alapított meg. Ezen intézetben fejtette ki nagy tevékenységét, mely a tudományra a felvilágosodás és a magasabb tanításra egyaránt kiválóan termékeny és áldásos volt, míg végre

1881-ben, Boulogne-ban, július 1-én tevékeny életének a kérelhetetlen halál véget vetett.

Ez rövid vázlata Deville külső életének, mely tudományos működés tekintetében, egyes fontos tények megállapítása által ép úgy, mint jelentékeny felfedezések és új irányadó eszmék létesítésében oly gazdag volt, hogy ezen emlékbeszéd szűk keretében csak a legfontosabbak érintethetők. Tudományos tevékenységét a terpentinolaj feletti vizsgálata után, szerencsésen folytatta a toluolzsam feletti dolgozatával, melynek száraz lepárolásánál, fölfedezte a toluolt. Ez azon szénköneny, mely a benzollal homolog, és az úgynevezett illatos testek rendszerében, később pedig a kátrányfestékek előállításánál nagyfontosságú szerepet játszott.

Bár dolgozatait a szervi vegytan terén indította meg, Deville csakhamar azon belátásra jött, hogy a legáltalánosabb érvényű igazságok fölismerésére csakis az egyszerűbb kérdések tanulmánya által juthatni el. Ennek megfelelőleg ezentúl tudományos tevékenységének tere, csaknem kizárólag az úgynevezett inorganikus chemia volt. Akkorában azt tartották, hogy a chemiának ezen része már teljesen ki van merítve. Deville nem osztotta e nézetet, hanem azon meggyőződésben volt, hogy csak az addig használt módszerek váltak a sokoldalú kizsákmányolás által meddővé. Azt hitte, hogy új szempontok és új módszerek alkalmazása e téren új igazságok fölismerésére és termékeny fölfedezésekre fog vezetni. Ebbeli felfogásának helyességét és egyszersmind kiváló elmeélet a következmények fényesen igazolták. Bizonyos elméleti nézetek alapján azt tartották akkorában, hogy a jelenleg egyaljúaknak nevezett savak anhydrideket nem képezhetnek. Deville 1849-ben a légenysavanyhydridet fölfedezvén, kiderítette e felfogás tévességét. Ennek folyományakép tekinthető, hogy Gerhardt később oly általános módszert talált fel, mely szerint minden egy aljú szervi savnak anhydridjét könnyűséggel előállíthatni. Az ily irányban folytatott vizsgálatok, melyeknek Deville épen említett fölfedezése kiinduló pontját képezte, hathatós lendületet adtak a szervi vegytan fejlődésének az újabb irányzat felé.

Már tudományos pályájának első szakában, a városi hatóság megkeresése folytán, Besançon környékének forrás-vizeit vizsgálván, kimutatta, hogy az ily vizeknek csaknem állandó alkotó részei a silikatok és a nitratok. E felfedezésnek nagy jelentőségét a földmívelési vegytanban később Boussingault értékesítette.

Ez alkalomból behatóbban foglalkozott az inorganikus testek mennyiségi elválasztásának és meghatározásának módszereivel, melyeken sok tekintetben kiváló javításokat eszközölt. Ez irányú tevékenységét később a fémek jelentékeny részére is kiterjesztette. Az általa meghonosított módszereket jellemzi az, hogy igen szabatosak, egyszerűek és könnyen kivihetők. E képesség a chemiai tehetség nagyságának legelőkelőbb bizonyítéka. Deville különös előszeretettel foglalkozott a fémek chemiájával. E térre őt a következő körülmények vezették. Analogiákra támaszkodva, azt hitte, hogy mint a vasnál úgy az aluminiumnál is két vegyület-sorozat lehetséges, t. i. a már rég ismert aluminosyd sorozaton kívül a még ismeretlen oxydul-sorozat. Az utóbbinak megfelelő chlorvegyületet úgy vélte előállíthatónak, ha az ismert aluminiumchloridot a Wöhler által már 1827-ben fölfedezett fémaluminiummal hevíti. A keresett új vegyület ugyan nem létesült, midőn azonban a fémek kalium hatása által chloraluminiumra előállította, feltűntek előtte e fémnek kiváló sajátságai. A physikai sajátságok tanulmányánál azt találta, hogy e fém a közönséges fémeknél feltűnően kisebb fajsúlyú és körülbelül a porcellánéval egyező. Észrevette, hogy nagyon nyújtható, szép fémfénnyel, jelentékeny összetartással bír, továbbá, hogy magas hőfoknál sem oxydálódik és a savak is esekély hatást gyakorolnak rá. Mind e sajátságok kiváló ipari szerepre jogosítanak az aluminiumot, ha könnyen előállítható volna. Ismerve azon jelentőséget, melylyel a fémek és öntvények az iparban és ez által közvetve a művelődés fejlődésében bírnak, Deville dicső feladatnak tekintette azt, ha a gyakorlatban alkalmazott fémek sorát egy ily becses sajátságú fémmel gazdagíthatja.

Mivel az aluminium vegyületeiből csak az alkali

fémek által választható ki, ezeknek előállítása pedig nehézkes és igen költséges volt, előbb azon fáradozott, hogy a natriumfémnek ipari előállítását tökéletesítse. Ezt annyira sikerült elérnie, hogy ma már a natrium fém egyike lett a gyáripár közönséges és aránylag olcsó terményeinek. Evvel nemcsak az iparnak, de magának a tudománynak is rendkívüli szolgálatot tett, mert a vegyész buvárlatoknál, ezen erélyes kémanyag kiterjedtebb mérvben csak ezóta lett alkalmazható; a minek számos jelentékeny fölfedezést köszönünk a szerves vegytanban. Ezután rendkívüli kitartással és csodálatos találékonyságának sokoldalú felhasználásával fáradozott oly módszer megállapításán, mely az alumíniumnak gyári előállítását lehetségessé tette. Hogy mily siker koronázta törekvéseit, legvilágosabban bizonyítja azon tény, hogy a régi mód szerint nyert alumínium kilogrammjának ára mintegy 30,000 francra becsülhető, jelenleg pedig 100 francnál olcsóbban állítható elő. Igaz, hogy e tanulmányai alkalmával szaktársai, tanítványai és a gyáripár, különösen pedig III. Napoleon császár személyes érdeklődése folytán az állam részéről is igen jelentékeny anyagi és erkölcsi támogatásban részesült; de a nagy nehézségek diadalmas legyőzése, melyek e kérdés megoldását kezdetben alig elérhetőnek tüntették fel, főképp erélyes jellemének és buvárkodó szellemének érdeme. Deville e fölfedezése tudományos hírnevét népszerűvé tette, mert a látzólag értéktelen agyagból az ezüsthöz hasonló, sőt annál némely tekintetben előnyösebb sajátságú fémet tudott elővarázsolni. E fémet és annak öntvényeit azóta a műipár a legkülönbözőbb műtárgyak és tudományos eszközök előállításánál kiváló sikerrel értékesítette.

Az Alumínium fölfedezésénél Wöhler azt oly alakban nyerte, melyből nem tűntek ki annak előnyös sajátságai. Deville-nek érdeme főképen abban állott, hogy ezen fém előállításának oly módszereit találta fel, melyek által e sajátságokat fölismerhette, és azokat minden irányban áttanulmányozva, úgyszólván, befejezetten szolgáltatatta át a gyáripárnak. Az alumínium-fém közvetítésével sikerült neki később a silíciumnak és a bórnak a gyémánthoz hasonló jegeczes

módosulatait fölfedezni. Ezek közül az utóbbi dolgozatait Wöhler társaságában végezte, és vele együtt tette közzé. Buvárkodásai kiderítették ezen elemeknek hasonlatosságát a szénenyhez, mi ismét új fölfedezésekre vezetett más buvárokat.

Ezenkívül számos fémnek előállítását és sajátságait oly módon tanulmányozta, hogy azok a tudomány- és iparra nézve egyaránt értékesíthetőkké lettek. Ilyen fémek voltak a mangan, chrom, kobalt, továbbá a nickel és a magnesium. Általánosan ismeretes, hogy e két utóbbi fém, főképp Deville kutatásai folytán, a gyakorlatban is kiváló jelentőségre vergődtek. A fémek chemiájának terén végzett munkálatainak, úgyszólván, remekét képezik azon vizsgálatok, melyeket Debray tanítványával együtt, a platinfémekkel eszközölt. E fáradságos munkának eredménye volt, hogy a hat platinfém elválasztásának módszerei biztos alapra lettek fektetve, és azoknak physikai sajátságai nagy szabatsággal meghatározottak. Ezek a kérdéses elemek természetének megítélésére új támpontokat nyújtottak. A platin és iridium öntvényének oly előnyös sajátságai derültek ki e vizsgálatok folyamában, melyeknél fogva a 10 % iridiumot tartalmazó platin az internationalis méter bizottság által mint legalkalmasabb fogadtatott el a normál hoszmértékek és súlyok előállítására. Deville e nehezen olvadó fémek megolvastására oly czélszerű készülékeket szerkesztett, melyekkel 1874-ben a nemzetközi méterbizottság számára 250 kilogrammot könnyűséggel lehetett megolvastani a főntebbi fémöntvényből, bár az a platinnál jóval nehezebben olvastható.

Az e téren szerzett tapasztalatai folytán a magas hőmérsékeknél eszközölhető kísérletezésnek nagy mesterévé lett. Ebbeli képességeit csodálatra méltó elmésséggel tudta, egészen eredeti módon, tudományos kutatásainál értékesíteni. A kísérletek hosszú sorozatán tanulmányozta a különféle testeknek vegyi hatásait egymásra, magas hőmérsékeknél, melyeknek czélja volt a természetben előjövő jegecedett ásványoknak synthetikus előállítása. Ily módon sikerült neki a korund egyes válfajait a rubint és a saphirt, a gahnitot, a staurolitot, a zircon, az apatit, wagnerit, a je-

geezes oxydok és a kénegek számos tagjait mesterségesen utánozni. E kutatások által rendkívüli szolgálatokat tett az ásványtannak, nemcsak azért, mert fontos ásványok keletkezési módjaira világosságot árasztott, hanem főképen mert egészen új és eredeti módszereket alapított az ásványok synthesisére. A szóban forgó módszerek hivatva vannak az inorganikus chemiában és az ásványtanban oly átalakító befolyást gyakorolni a vegyületek anyagi lényegének fölismerésében, mint a melyet a synthetikus módszerek az organikus chemia terén létesítettek.

E dolgozataival szoros kapcsolatban voltak azok, melyek az általános vegytanra nézve nemcsak fontosak, de bátran mondható, hogy sok tekintetben korszakot alkotó jelentőséggel bírtak. A gőzök sűrűségének meghatározására Dumas eljárását oda módosította, hogy e sűrűségeket a legmagasabb hőmérsékeknél is meghatározhatta általa. A higany, továbbá a kén, a zink és a kadmium forralása által alkalmas készülékekben, 360° , 450° , 1000° illetve 1040° C. fokú állandó és magas hőmérsékletű közegeket létesített. E közegek által porcellán tekékben ily magas hőmérsékeknél határozta meg szabatosan számos, nehezen elillanó elem és vegyület gőzének sűrűségét. Ilyenek voltak a kén, selen, tellur, a kadmium, a phosphor, arsén, továbbá a különféle aluminium, vas- és higany-vegyületek. Ezen és számos egyéb test gőzsűrűségének meghatározásából később kiderült, hogy a Gay-Lussac Avogadró-féle törvény nemcsak a széneny-vegyületekre, hanem az inorganikus testekre is érvényes. Bár maga Deville egyes látszólagos kivételek miatt, és óvatos lényénél fogva nem osztotta e felfogást; kétségtelen, hogy az később újabb fölfedezések, de jó részben épen főnvázolt kísérleteinek alapján, a tudományban általános érvényre emelkedett.

Deville-nek azonban kétségtelenül legnagyobb és legkihatóbb műve volt a dissociatio tűneményeinek és törvényeinek fölfedezése. Az eszmék, melyek e tűnemények alapos kísérleti tanulmánya által benne fogamzottak, hivatva

vannak a vegyi átalakulások tanát és annak törvényeit teljesen új és szilárd alapra fektetni, a mi részben már eddig is megtörtént. Az előtt azt tartották, hogy minden vegyületre nézve létezik egy határozott hőfok, melyre ha fölhevítették, egész tömegében egyidejűleg bomlást szenved, és egyszerűbb testekre vagy elemi alkotórészeire oszlik fel. Így például szigorúbb kísérleti bizonyítékok nélkül fölvtették, hogy a vízgőz felhárításig hevítve egészen felbomlik alkotórészeire, a hydrogen és oxygengázokra. Deville szabatos kísérletek által bebizonyította, hogy a vízgőznek ily felbomlása már alacsonyabb hőfoknál megkezdődik, de ekkor annak nem egész tömegére, hanem csak egy szigorúan meghatározott tört részére terjed ki. Bebizonyította továbbá, hogy az elbomlott rész mennyisége ugyanazon nyomás mellett egyedül a hőmérséklettől függ. A felbomlásnak foka növekszik a hőmérsék emelkedésével. E szerint egy adott vízgőzmennyiségnek annál nagyobb része alakul át durranó-léggé, mennél magasabb hőfoknak teszszük ki, míg végre oly hőfokot érünk el, melynél a vízgőz egész tömege durranó-léggé változik át, azaz teljesen felbomlik. Ha a hőmérséketet csökkentjük, a különvált alkotó részeknek bizonyos mennyisége, de nem az egész, ismét vízzé egyesül. Végre a hőmérséknek kellő leszállítása által az egész tömeg ismét teljesen vízgőzzé alakul vissza. Az elbomlás foka egy bizonyos hőmérséknél, tehát nem véletlen és változó, hanem ugyanazon testre egy szigorúan meghatározható állandó mennyiség. A hő által ily módon okozott részletes felbomlásokat, melyeknek fokát az uralkodó hőmérséklet szabja meg, Deville „*dissociatio*“-nak nevezte. Egy szerencsés analogia szerint a *dissociatio* tünetjeit az illékony folyadékok elpárolgásával hasonlította össze, melyeknél a keletkezett telített gőz feszélye tudvalevőleg csupán az uralkodó hőmérséktől függ. E feszély értéke az elpárolgás fokának bizonyos értelemben mértékét képezi, és zárt térben annak határát jelöli. Ily értelemben beszélt Deville a *dissociatio* feszélyéről, mi alatt a gázalakú bomlási termények részleges feszélyét értette, a mely tehát ez esetben a *dissociatio* fokának mértékeül tekinthető.

Deville csodálatra méltó elmeéllel kigondolt kísérletek

alapján bizonyította be, hogy a vízgőz a szénsav, szénéleg, sósav és számos egyéb vegyület felbomlása magas hőmérséknél, a dissociatio törvényeinek van alávetve. Nemsokára saját és mások kísérleteiből kiderült, hogy e törvények nem csak a szétbomlásra, hanem a vegyi átalakulások egyéb fajaira is érvényesek. Ezóta, úgyszólván, a vegyi átalakulásoknak ezen új conceptiója által, világosság hatolt a vegytannak oly rétegeibe, melyek eddigelé egészen homályosak voltak. Ilyenek az úgynevezett anomál gőzsűrűségek kérdése, a reciprok, reakciók és evvel kapcsolatban az úgynevezett tömegek hatása, meg a katalitikus hatások, és egyéb addig érthetetlen tűnemények. Ezeknek magyarázatára az előtt mindenféle hypothesiseket, részben sajátságos mystikus erőket fogadtak el, melyekről minden komoly gondolkodó átértézte, hogy azok nem helyesek, mert biztosan megállapított alaptörvényekkel ellentétben voltak, sőt tehetetlenségünknek és tudatlanságunknak hiányos palástolására is alig voltak elégségesek. Az anomál gőzsűrűségű vegyületekre nézve csakhamar kiderült, hogy e többnyire könnyen felbomló testek, a sűrűségek meghatározásánál uralkodó hőmérsék mellett, teljesen disszociálva vannak. Látszólagos gőzsűrűségük tehát tulajdonkép nem a vegyület gőzének sűrűsége, hanem a bomlási termények sűrűségeinek középértéke. E tények fölismerése után az anomál gőzsűrűségek nem képezhettek többé kivételt a Gay-Lussac és Avogadro-féle térfogati törvény alól.

Mi a reciprok-átalakulásokat illeti, egy jól ismert esete ennek a következő. Ha vashuzaldarabkákkal megtöltött porcelláncsövet kemenczében vörös izzásig hevítünk, és most vízgőzt bocsátunk rajta keresztül, mint már Lavoisier kísérleteiből ismeretes, a vas oxydalódik és hydrogen keletkezik. Viszont ha az ily módon keletkezett vasoxyduloxydon ugyanazon föltételek mellett hydrogengázt vezetünk át, a hydrogen egyesül az oxyd oxygenjével, vele vizet képezvén, és fémvas jó létre. E két reactio reciprok, egyik a másiknak ellentéte. Ezen és hasonló tűnemények a chemiai rokonság szokásos elméletével nem értelmezhetők, mert avval ellentmondásban vannak. Magyarázatukra az úgynevezett

tömegek hatását, gyakran a katalytikus erő titokszerű befolyását fogadták el. Ezek azonban tulajdonképen mitsem magyaráztak meg, és a tények ép oly rejtélyesek maradtak, mint e szókkal való körülírások nélkül. A dissociatio törvényei szerint, a szóban forgó paradox tüneteményeket igen egyszerűen megérthetjük. Ha a fentebbi kísérletnél a porcelláncsövet vízgőzzel megtöltvén egyik végén bezárjuk, és most hevítjük, az uralkodó nyomásnak és hőmérséknek megfelelőleg részletes vegyi átalakulás áll elő, melynek eredménye, hogy a vas egy része vasoxyduloxyddá változik, és a vízgőz megfelelő részéből hydrogen keletkezik. Ily körülmények között azonban csakhamar egy határozott egyensúly jó létre a keletkezett testek között. E föltételek mellett a fémvas, vízgőz, és az átalakulási termények a vasoxyduloxyd meg hydrogen, bizonyos viszony szerint egyidejűleg és egymás mellett léteznek, a nélkül, hogy látszólag tovább vegyi hatást gyakorolhatnának egymásra. Ezen egyensúly magyarázatára el kell fogadnunk, hogy az első hatás következtében létre jött hydrogen, az egyidejűleg keletkezett vasoxydra hatván, azt szünet nélkül fémvassá redukálja, másrészt azonban a keletkezett vízgőzt a fémvas, szünet nélkül, az ellenkező értelemben bontja el. E szerint a vegyi átalakulás fókának állandósága (határa) tulajdonképen a szünet nélkül történő, de egymást ellensúlyozó reciprok átalakulásoknak eredője. Ily körülmények között a hydrogen meg a vasoxyd mennyisége a még bomlatlan víz gőzéhez képest, egy bizonyos határon túl, nem szaporodhatik. Ha most kinyitván a cső elzárt végét, gyors vízgőzáramot vezetünk rajta keresztül, könnyen belátható, hogy mi lesz a következmény. A vízgőz árama magával ragadja a kiválasztott hydrogengázt, azt a csőből eltávolítja, ennél fogva ez utóbbi reducáló hatását nem gyakorolhatja többé a vasélegre. A tiszta vízgőz jelenlétében a vasnak új részei oxydáltatnak, mi alatt az egyensúlynak megfelelő hydrogen mennyiség újból kiválasztatik. Mivel az a vízgőz árama által folyvást eltávozik, nincs alkalma arra, hogy a keletkezett vasoxydot ismét redukálja. Ily körülmények között tehát a vasoxyd mennyisége, a folytonosan megújuló vízgőz hatása által, mindig

szaporodik, míg végre a vas egész tömege vasoxyduloxyddá változik át. Ennek egyenes ellentéte történik, midőn a keletkezett vasoxydhoz száraz hydrogengázt vezetünk. Ha a hydrogen mennyisége véges, azaz, ha a csövet megtöltjük hydrogennel és most bezárva hevítjük, a vasoxyd egy része redukáltatik fémvassá, mi által a hydrogen megfelelő része vízzé alakul. E vízgőz a keletkezett fémvasat szünet nélkül ismét oxydálja, a jelenlevő hydrogen pedig egy részét az így keletkezett vasoxydnak egyidejűleg redukálja. Midőn az idő egységében ugyanynyi vas oxydáltatik a vízgőz által, mint a mennyi fémvas a hydrogen hatása által a vasoxydból redukálódik, előáll a dissociationak, hogy úgy mondjam, mozgó egyensúlya, a melyben a jelenlevő hydrogengáznak és vízgőznek viszonyos mennyisége szigorúan állandó marad. Azt mondhatjuk tehát, hogy a vízgőz bizonyos mennyiségének jelenléte egyensúlyozza a hydrogen redukáló hatását, tehát akadályozza azt, hogy a jelenlevő hydrogen egész mennyisége reductiót végezzen, miután a vízgőz viszonyos mennyisége egy bizonyos értékre emelkedett. Ekkor mind a vízgőz, mind a hydrogen jelen lehetnek a vasoxyd és vas keverékénél, a nélkül, hogy a vegyi átalakulások foka tovább növekedhetnék. Az ellenkező folyamatok egyidejűleg történvén, a vízgőz látszólag nem oxydálja tovább a vasat, a hydrogen pedig nem redukálja tovább a vaséleget, ha a négy test a dissociatio határának (fokának) megfelelő mennyiségben egyidejűleg van jelen. Ha ellenben szárított hydrogen gázáramot vezetünk a csövön keresztül, úgy a vízgőz a hydrogen fölöslegével együtt eltávozik a csőből, az utána jövő hydrogen redukáló hatását tehát nem ellensúlyozhatja. Ámbár az egyszerre jelenlevő hydrogen csak az egyidejűleg keletkező vízgőz mennyisége által korlátolt határig végezhet reductiót, a hydrogenáram folytonosan eltávolítván a keletkező vízgőzt, ennek eredménye a fentebbiek szerint, hogy a vasélegnek lassanként egész tömege fémvassá fog redukáltatni.

Ily módon könnyen megérthető, hogy mi jelentősége van annak, ha az egyik ható anyag a másikhoz képest viszonylag nagy mennyiségben van jelen azon térben, hol a vegyi

átalakulások történnek. Szóval ez alapon érthetővé lesz az úgynevezett tömeghatás lényege. Ha az egyik ható anyag relativ nagy mennyiségben van jelen, akkor a vegyi átalakulás foka az egyik értelemben növekszik, ha pedig a másik ható anyag túlnyomó, akkor az ellenkező értelemben fokozódik a vegyi átváltozás. A főttebbi példában, ha hydrogen a túlnyomó, akkor a vasóxyd reductioja, ha pedig a vízgőz a túlnyomó, akkor a vas oxydatiója növekszik. Ugyanily alapokra vezethetők vissza számos esetben a katalitikus hatások, valamint némely látszólag indifferens anyagok jelenlétének hatása a vegyi átalakulásoknál. Például a finomul eloszlott fémezüst katalitikus hatása a hydrogen hyperoxydra. Valószínűleg ily módon lesz magyarázható és megérthető a chemiai erjanyagok szerepe (diastasat.) az erjedéseknél, ha azok ily szempontból fogják beható tanulmányozás tárgyát képezni. Hogy ezen eszmék mily nagy mértékben termékenyek, leginkább beláthatjuk, ha azokat az élő lények rejtélyes chemismusának jelenségeire kísértjük meg alkalmazni.

Ismeretes dolog, hogy az élő növények zöld részei a levegőtől a szénsavat felszívják, és szervezetükben aránylag igen rövid idő múlva bonyolódott szénhydratokká, milyenek a cukor és keményítő, átalakítják, egyidejűleg pedig szabad oxygent választanak ki. A folyamat eredményében tehát a leghathatósabb reductiónak tekinthető. A szénsav reductiója chemiai kísérleteknél csak a legerélyesebb szinitő anyagok hatása által eszközölhető, milyenek a natrium és kálium fémek, de ezek is csak igen magas hőfoknál képesek hatni. A növényi szervezetben pedig sehol sem találunk ilyen erélyes redukáló anyagokat. Ezeket megfontolva, belátható, hogy a chemiai rokonság eszméjével és az átalakulásoknak régebben ismert törvényeivel, e kérdések értelmezésével szemben, tehetetlenek vagyunk. Sőt egyenesen megfoghatatlanok előttünk azon hatalmas és nagyszabású chemiai változások, melyek a növényi szervezetben oly zajtalanul és mégis gyorsan folynak le. E folyamatok eredménye a növényi szervezeteknek felépülése, bonyolódott

vegyületek synthesise által, milyenek a szénhidratok és fehérnyék.

A dissociationnak főntebb vázolt törvényei szerint, igen valószínű föltevések segítségével, nem nehéz ezen meglepő chemiai változások mechanismusáról elég szabatos képet alkotnunk. Tudvalevőleg a chlorophyll a fény némely fajait nagy mértékben alsorbeálja. Ha felteszszük, hogy az eltűnt fény erélye a zöld részekben jelenlevő szénsavhydratnak ($C O_3 H_2$) habárelenyészőlegescsekély mennyiségét is, felbontja, úgy, hogy abból egy tömecs oxygent kiválaszt, akkor ezen csekély mennyiségnek megfelelő hangyasav aldehyd ($CO H_2$) keletkezhetik. Evvel polymer a szőlőczukor. Azt is tudjuk, hogy a főntebbi aldehyd nagy hajlamot mutat a polymeriák képzésére, mely alapon feltehető, hogy több molekul egyesülése által czukor és ebből vízveszteség és polymer változás által keményítő, sejtanyag sat. keletkezhetnek. Valószínű, hogy az itt szereplő organikus vegyületek csekély vegyerélye miatt, ha az új vegyületeknek csak igen kis mennyisége is képződött, a fönn vázolt chemiai egyensúly már előáll, és az átalakulás tovább haladása fennakad oly csekély mennyiségű szénhydrat keletkezésénél is, melyet durva kémlési módszereinkkel kimutatni sem tudunk. Ez is lehet egyik oka annak, hogy a növényi szervezeten kívül az ily irányban tett synthetikus kísérletek, megghiusultak. Az élő szervezetben azonban teljesen mások a viszonyok mint a kémcsőben. Azon végtelen nagy felületen, melylyel a szervi szövetek sejtjei és edényei bírnak, a nedvek kerin-gése folytán szűnet nélkül a legerélyesebb diffusio folyamatok mennek végbe. A keletkezett gázok és oldott anyagok a sejtek és edényekből rendkívül hamar, de minden egyes vegyületre nézve különböző gyorsasággal távoznak el. Így a keletkezés helyéről eltávozván azon vegyületek, melyek a további vegyi hatást gátolnák, szűnet nélkül új és új mennyiségei keletkezhetnek az organikus terményeknek. Ekkép aránylag rövid idő alatt jelentékeny mennyisége halmozódhatik össze azon vegyületeknek, melyekből a diffusio és ehhez hasonló folyamatok közvetítése nélkül, tehát a

többi bomlási termények jelenlétében, csak elenyészőleg csekély mennyiségek képződése volna lehetséges.

Mély bepillantást enged e felfogás ugyancsak az állati szervezetben történő vegyi folyamatok rejtélyeibe is. Így a regressiv anyagcserének legalább egyik, úgylátszik, igen lényeges feltételét deríti ki. Bár e folyamatok részletei előttünk még ismeretlenek, lényegök legalább általánosságban érthetőbbé lesz előttünk, a tárgyalt elvek alapján. Az állati szervezet szöveteit és nedveit alkotó vegyületek, a szabad oxygen az oxyhämoglobin vagy egyéb enyhébb élenyítő testek által többnyire oly kevésbé támadtatnak meg a szervezet hőmérsékénél, hogy azon nagyszabású oxydatio, mely a szervezetben szünet nélkül történik, a vegyi átalakulás eddigi törvényeiből egyáltalán meg nem fejthető. Nem érthetjük meg, nevezetesen, hogy a nedvek és szövetek alkatrészei mintegy 37° C-nyi hőmérsékénél a levegőből felvett és a vér által széthordott oxygennel érintkezvén, csaknem oly tökéletesen elégnék, mint midőn azokat izzó hőmérsékénél égetjük el a szabad oxygenben. Tudjuk ugyan, hogy a szénhydratok, a zsírok és a fehérnyék oxydalhatók alacsony hőfokoknál is, bizonyos határig. Enyhe élenyítéseknel azonban rendesen oly vegyületek állanak elő, melyek a további élenyülésnek erélyesen ellentállanak. Valószínűnek kell is tartanunk, hogy ezen anyagok a szervezet rendelkezésére álló enyhe oxydáló hatányok ellenében is csak ily módon viselkednek, hogy t. i. az élenyülés pusztán az oxygennel való érintkezés folytán itt is csak igen tökéletlen. Kétségtelen, hogy midőn az oxydatio terményei csekély mennyiségben képződtek, már ezek előidézik a vegyi átalakulás egyensúlyát, melynek következtében a regressiv anyagcserének meg kellene szünni. Ha azonban figyelembe vesszük az egyes szervek és szövetek alakelemeinek rendkívül nagy felületét és a nedveknek szünet nélküli keringését, nem lesz nehéz belátni, hogy a diffusio osmosis és átszűrődés által az oxydatio folytán keletkezett bomlási termények szünet nélkül és gyorsan távolíttatnak el azon helyekről, hol oxydatio történik. Ez oknál fogva nem akadályozzák az ott maradó nedv és szöveti részeknek

további oxydatióját. Ily módon e szövetek és nedveknek szünet nélkül új és új részletei alakíttatnak át a végső élenyülési terményekké, melyek az élet fentartására nélkülözhetetlen hőfejléssel vagy az erély egyéb nemeinek termelésével vannak kapcsolatban. E felfogás helyességét nagy mértékben támogatja még azon körülmény is, hogy a szervezetnek azon alkotó részei, melyek bonyolódottak, mint a fehérnyék, zsírok, szénhidratok, a mennyiben colloid természetű anyagok, hártyákon egyáltalában alig diffundálnak; a mennyiben pedig nem colloidok, aránylag csekély mérvben vesznek részt a hydrodiffúzióban. De ezen bonyolódott vegyületek éppen azok, melyek oxydatióra és így erélytermelésre alkalmasok. Ellenben az oxydatio folytán keletkezett testek, mint a szénsav és annak sói, továbbá a huyany sat. úgynevezett krystalloid anyagok, melyek részint a gázdiffusio útján, részint hydrodiffusio által igen gyorsan eltávoznak azon helyekről, hol keletkeztek, és a különféle szervek működése által a szervezetből, mint erélytermelésre már alkalmatlanok, kivettetnek. A mondottakból sejthető, miért oly nagy fontosságú a szervezet egészséges működésének fentartására, hogy e bomlási termények lehető gyorsan eltávolíttassanak a szervezetből. Ha az elválasztó szervek működése bármi oknál fogva akadályozva van, vagy csak csökken is, a regressiv anyagsere termékei el nem távozhatván, a föntebbiek értelmében ezen folyamat maga és így a normális életműködés fentartására szükséges erélytermelés alább száll. Ennek jól felfogható következményeit képezik azon másodlagos kórállapotok, melyek az egyes elválasztó szervek működésének ilyenmő zavarait mindig követni szokták.

De a dissociatio jelentősége túlterjed a föld határain is. Az égi testek szinképi vizsgálatának eredménye mindinkább valószínűvé teszi, hogy a nap és álló csillagokban az ezek anyagát képező vegyületek dissociált állapotban vannak, és hogy ezen égi testek gőzkörében némely egyszerűbb vegyületen kívül az úgynevezett elemi testek jelenléte egy részük egymás mellett, szabad állapotban létezik. Sőt Lockyer tovább megy és azt tartja, hogy a napban ural-

ködő hőmérséknél magok azon testek, melyeket egyszerűeknek tartunk, még egyszerűbbekké, a valódi elemekké vannak disszociáció folytán felbomolva.

A disszociáció tüneményéből vélük jeles buvárok az égi testek rendkívül magas hőmérsékét, és annak viszonyos állandóságát megmagyarázhatónak. Ha a nap egyszerűen izzó test volna, a hő és fény-sugárzás által aránylag hamar ki kellene hűlnie. E lehűlés által szenvedett veszteséggel azonban együtt jár az, hogy a disszociált állapotban levő elemek egymással a létező viszonyoknak megfelelő vegyületekké egyesülnek. De ilyen egyesülés óriási hőmennyiségek keletkezésével van szükségyszerű kapcsolatban, mely a sugárzás által szenvedett hővesztéseget pótolja, és ez által a tömegnek végleges lehűlését kiszámíthatatlan hosszú időre elhalasztja. E felfogás mellett megérthető, hogy az ily égi testek, anyaguk disszociációja folytán, megmérhetetlen bő forrásait képezik a világegyetem erélykészletének.

Ily fényes, tudományos érdemei mellett, Deville épen oly nagy és eredménydús volt tanári működésében. Miután az école normale tanszékét elfoglalta, ott nem sokára egy új modern értelemben vett kémiai laboratóriumot létesített, mely Franciaországban úgyszólván az első volt. Az ottani laboratóriumok az előtt csaknem kizárólag a tanárok tudományos dolgozatainak végezésére voltak szánva, de a gyakorlati tanítás eszközei nem voltak, mint a német egyetemeken. Ha megfontoljuk, hogy azon időszakban az illetékes hatóságok mily kevéssé voltak még áthatva ilyenmű és irányú költséges intézetek hivatásának fontosságától, alig képzelhetjük el azon dologi és anyagi akadályok különféle fajait, melyeket egy ily intézet létesítésénél legyőznie kellett. E laboratórium volt nagyszabású tudományos működésének tere, melyben számos tanítványt maga köré vonzott és nagy jeletőségű módszereinek és szabatos kísérleti eljárásainak szellemébe őket nemcsak beavatta, de azokat úgyszólván beléjük oltotta. Tanítványait az általa megalkotott tudományos irány magaslatára fölemelvén, működésöknek tért nyitott, szóval Deville nemcsak nagy bűvár, jeles tudós, hanem mint tanár is nagy mester volt. Egy új iskolát

alapított a szó legjobb értelmében. Tanítványainak hosszú sorából elég legyen csak Debray, Troost, Fouqué, Hautefeuille Grandeau, Gernez Lechartier Isambert neveit fel-
említenem. Mind megannyi nagy nevű buvár ez, kik a mes-
terök által kijelölt irányt kitűnő dolgozatok által tovább
fejlesztvén, ezen iskola fényét és a francia tudománynak
egyik kiváló díszét képezik. Ha megfontoljuk, hogy a mű-
ködés e neme mily önzéstelen áldozatkészségnek és fárasztó
munkának lehet csak eredménye, mely igen sokszor nem
is a legháladatosabb; és ha tekintetbe vesszük, hogy egy
nagy tudós hazájának és az emberi művelődés ügyének,
kitűnő tanítványok nevelése által, a legnagyobb szolgálatot
teszi: úgy készséggel kell Deville nagy érdemeit és lángoló
hazafiságát elismernünk. Ily módon saját áldásos működé-
sét és termékenységet a tudomány és haladás javára egy
élő új nemzedékben örököltette meg, kik azt nem csak fen-
tartják, de későbbi időkre is biztosítják, és sokszorosan
gyarapítják is. Ezek után nem habozhatunk a felett, hogy
bár Deville tudományos fölfedezései őt a nagyok közé he-
lyezik, a buvár érdemeit a tanítóé nála még túlszárnyalják.

Kell-e a mondottak után kiemelnem, hogy kegyel-
tünkben az ész nagy tehetségeivel a kedélynek legfeleme-
lőbb sajátságai szerencsésen voltak párosulva. Hiszen ily
műveket maga az ész, az utóbbiak hiányában, nem létesít-
het. Egyéni jellemét mindazoknak egybevágó nyilatkozatai
szerint, kik személyes érintkezés folytán vele huzamosabb
ideig érintkeztek, fenkölt szívjóság, benső baráti szeretet,
megható szerénység és mindenek felett őszinte igazság-
szeretet és mások érdemeinek méltányos elismerése tüntet-
ték ki. Az aluminium feletti nagy dolgozata után, mely tu-
dományos hírnevét leginkább népszerűvé tette, mivel Wöhler-
nek egyik kisebb, az aluminiumot illető dolgozatára nem
hivatkozott, Németországban ez utóbbi jellemvonását egyesek
kétségbe vonták. Plagiummal és dicsőség-hajhászással vá-
dolták őt. Hogy fenkölt egyéniségét mily méltatlanul
illetethi ilynemű gyanúsítás, egész életrajzán kívül a követ-
kező tények is kellőleg kiderítik.

Miután az aluminiumnak általa kiderített sajátságait

felismerte, és azt nagyobb mennyiségben előállította, első teendőjének tekintette egy érem veretését e fémről, melyre a felfedezés évszámát (1827) és a felfedező nevét bevésítve Wöhlernek elküldötte. Az elismerés e gyengéd kifejezése óta a két nagy vegyész között kölcsönös benső baráti viszony fejlődött ki. Később együtt végzett buvárkodásaik eredménye, kölcsönös barátságuknak elévülhetetlen emlékét képezi a tudomány történetében.

De egy másik, bennünket közelebből érdeklő adat is világosan illusztrálja, hogy a fönérintett gyanúsítás nem illetheti meg őt. Ez előtt mintegy 20 évvel a Tekintetes Akadémia elé terjesztettem egy értekezést,¹ melyben a szalmiak gőzére vonatkozó kísérleteim eredményéből azon következtetést tettem, hogy e vegyület gőze, valamint az úgynevezett anomalgőzök általában nem homogének, hanem bomlási terményeiknek elegyből állanak. Ezen eredmények azért bírtak jelentőséggel, mert ha biztosak, akkor a gáz és gőzalakú testek térfogati törvényének az úgynevezett Gay-Lussac és Avogadró-féle törvényének, vitás kérdése egészen határozott értelemben meg volt általok oldva. Kísérleteim eredménye saját felfogásom szerint nem volt összeegyeztethető azon következtetésekkel, melyeket Deville hasonló kísérleteiből vont. Azon nagy tisztelet daczára, melyel művei iránt viseltettem, kénytelen voltam e következtetésének ellentmondani és bizonyos tekintetben kísérletei föltételeinek helyességét megtámadni. Ha Deville mások törekvése iránt, midőn azok saját nézeteivel ellentétbe jöttek, elbizakodott, kicsinlő és méltatlan lett volna, úgy valószínűleg a korlátolt felfogásuakat jellemző modorban lenézőleg és szenvedélyes kiméletlenséggel utasította volna vissza a támadást. Ezt annyiival inkább tehette volna, ha megfontoljuk, hogy ekkor már világhírű tudományos hírnevének magaslatán állott egy ismeretlen nevű kezdővel szemben. Deville azonban ezen ellenvetésekét méltóknak tartotta arra, hogy saját kísérleteit javított alakban ismételje. Midőn ezen újabb kísérleteinek eredményét a párisi akadémiában elő-

¹ 1864. feb. 22-én.

adta, az én kísérleteimről következőleg nyilatkozott¹: „M. Than a récemment publié les observations qu'il a faites au moyen d'un appareil très-élégamment combiné et qui paraissait devoir ressoudre la question d'une manière péremptoire.“ Később, miután az általam szerkesztett készüléket leirta, következő mondattal vezeti be készülékem hiányainak tárgyilagos bírálatát: „Cet appareil, tout ingénieux qu'il est, me semble pécher en plusieurs points essentiels.“ Végül, miután kijelentette, hogy dolgozatai alapján e kérdések értelmezésére magának saját elméletét megalkotta, ezeket mondja: „Cette théorie tout imparfaite qu'elle est, et mes travaux sur la dissociation me portaient naturellement à croire que les corps qui représentent huit volumes sont réellement décomposés au moment ou l'on prend leur densité de vapeur.“² Mais des faits incontestables et que j'ai déjà publiés m'ont rendu plus prudent dans mes conclusions; d'autres plus hardis, n'ont pas hésité. Je désire sincèrement qu'ils aient raison; mais je demande qu'ils le prouvent, et alors je me raillerais volontiers à leur opinion.“ A kérdés azóta a tudományos közvélemény részéről és későbbi hasonló eredményű kísérletek alapján, azon értelemben dőlt el, mint azt én főtebb érintett kísérleteim alapján véltem megoldottnak. Az idevágó buvárokodások közül kiemelem Marignac kísérleteit,³ melyekben kimutatta, hogy a szalmiak képződési melege egyenlő, gőzének elpárolgási melegével. Miből következik, hogy e gőz teljesen disszociálva van. Ugyanezt bizonyította be legújabban Isambert, Deville-nek egyik jeles tanítványa, az ammoniumhydrosulphidra nézve.⁴ Ezen és számos más különféle módszerek szerint azóta végzett buvárlatok, kétséget kizárólag igazolták 20 évvel ez előtt tett következtetéseim helyességét.

Habár Deville-nek kísérleteim bizonyító ereje iránt kételyei voltak, és azok után is előbbi nézete mellett ma-

¹ Comptes rendus 1864. LIX. 1059.

² Ugyanaz mit kísérleteimből következtettem.

³ Compt. rendus LXVII. 877. lap. 1868. évben.

⁴ Compt. rendus XCV. 1355: lap. 1882-ben, tehát már Deville halála után.

radt, a hang és modor, melyben ezt kifejezte, a valódi elfogulatlan buváré, ki öntévedésétől méltán legjobban óvakodik. Mint e példákból is látható, Deville-nek fő sajátosságait képezték: a szerény igénytelenség és mások érdemeinek méltatása.

Méltán visszautasítható ezek szerint azon vád, melylyel Deville jellemét Németországban illetni megkísértették. E vádat batározottan azon chauvinismus kifolyásának kell tekintenünk, mely a néhány évvel később kitört német-francia küzdelmet megelőzte, és a politikai légkört oly nyomasztóvá tette.

Ha végül Deville egyéniségének azon fővonását kutatjuk, melynek leginkább köszönhette, hogy a buvárkodás, a tanítás és az ipar terén egyaránt ily nagy eredményeket tudott létesíteni: úgy azon meggyőződésre kell jönnünk, hogy e fő jellemvonása az eszményi czélok elérésére irányzott törekvés. Ezen eszményi czél pedig nála az igaznak teljes és lehetőleg szigorú kiderítése volt. Kétségtelen ugyan, hogy hazájának a tudományos buvárkodás e classikus földének kedvező befolyása, továbbá lángelméje és páratlan kitartása, a leglényegesebb tényezők voltak tevékenységében. De minden művén világosan látható, hogy e tényezők csak az érintett eszmény uralkodó befolyása alatt érvényesültek, csak ez utóbbi termékenyítette amazokat, mely nélkül ily nagyszabású eredményeket nem létesíthetett volna. Deville-t az igazságnak töredékes fölismerése nem elégítette ki, a szabatos értelmet nélkülöző kifejezésekben, melyeket sokan irigylendő kényelemmel használnak, nem nyugodott meg. Ha buvárlatainál ilyenekkel találkozott, ezek új buvárlatokra buzdították, melyeknél nem rettent vissza a legnagyobb nehézségektől és áldozatoktól sem, mindaddig, míg a kérdést az általános emberi korlátoltság határain belül lehetőleg teljesen és szigorúan megvilágította. Mivel azonban e határoeltságot éles elméjével igen tisztán belátta, következtéseiben rendkívül óvatos volt. Soha sem esett azon tudós irodalmárok hibájába, kik alig pillantanak be valamely kérdés titkainak legkisebb zugába, egyoldalú önhittséggel és gyakran a silány hypothesisok csábjaitól elvakítva, a

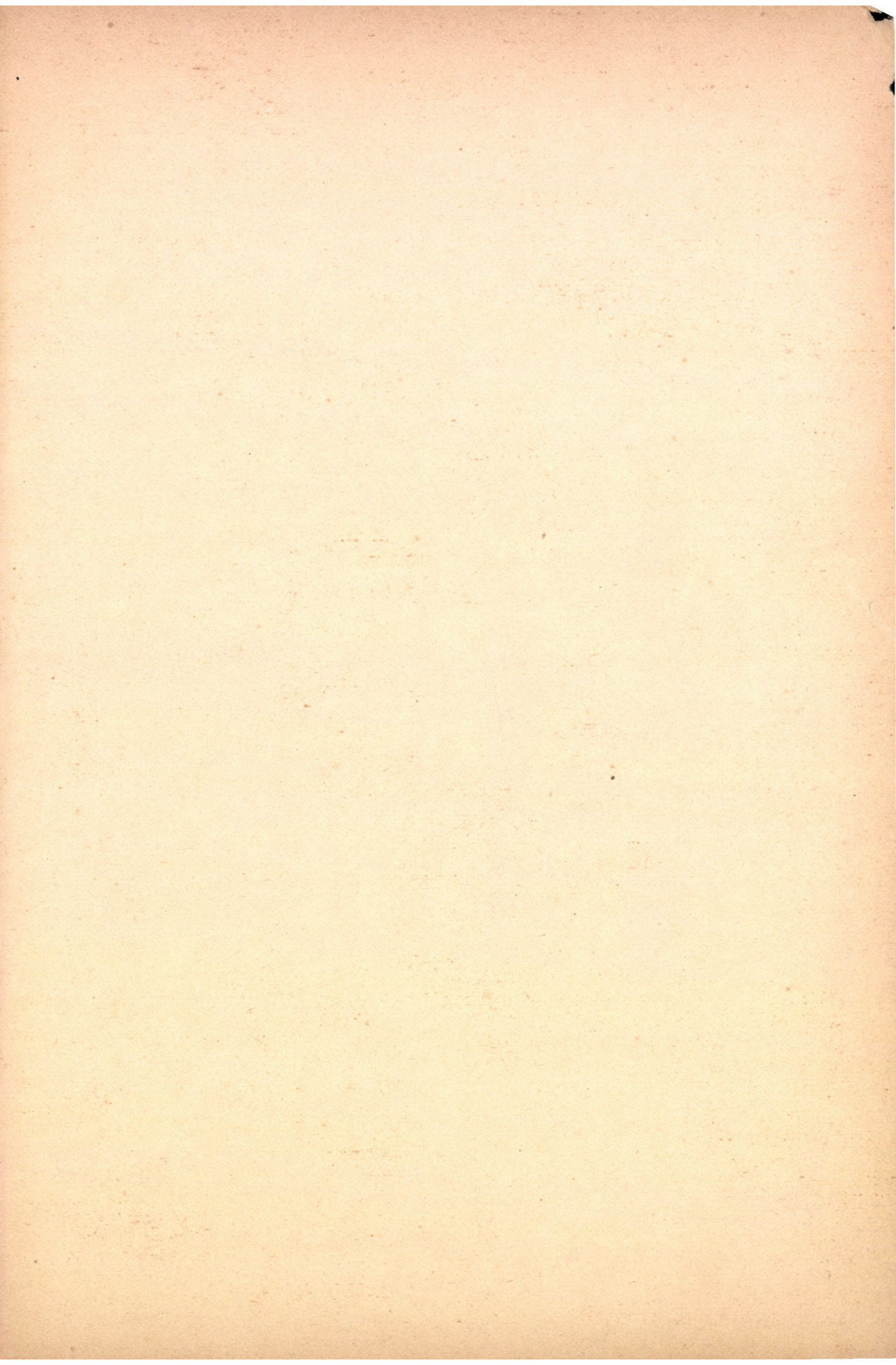

leghomályosabb philosophiai problémák felett szánalomra méltó határozottsággal ítélnék, és azokat, bár bizonytalanok, sokszor határozottan tévesek is, még nagy zajjal kürtölik kész igazság gyanánt a laikus közönségnek. Ezen hamis próféták, ügyetlen buzgóságukban, a valódi felvilágosodásnak és a természettudományi módszer hírnevének többet ártanak, mint e tudományok konok ellenségei. Mert örökös lármáik által a nem szakértő közönség nagy részét tévútra vezetvén, midőn ez mámorából kiábrándul, hajlandó a természettudományok czélját és eredményét a dynamit-gyártással és a nihilizmussal összetéveszteni, lassankint pedig elveszti érzékét arra, hogy a valódi buvárokat az emberiség e legnagyobb jóltévőit, a hamisaktól megkülönböztesse. Hogy Deville nem ez utóbbiakhoz tartozott, és hogy törekvése mindig eszményi volt, egész élete és tudományos működése bizonyítja. Bizonyítja azonban ezenfölül a híres Pasteurnak azon szavai, melyeket korán elhunyt testi-lelki barátjának ravatalánál mondott. Pasteur midőn tanártársát, sírjánál, családjától bucsuztatta, ekkép fejezte be gyászbeszédét:

„Kérlek fordítsd el tekintetedet e pillanatban ezen megtört nőről, e vigasztalhatatlan gyermekekről. Mély fájdalom miatt nagyon is siratnád az életet. Várj reájok inkább a tudás és a teljes világosság azon isteni régióiban, a hol most már mindent tudnod kell, a hol képes vagy felfogni magát a végtelent, azon elszédítő és rémítő fogalmat, mely a földi emberre nézve mindenkor rejtve marad, és mégis örökké való forrása minden nagyságnak, minden igazságnak és minden szabadságnak.“

Kövessük nemes törekvéseit, és maradjon épségben emlékezete mindenkor közöttünk.

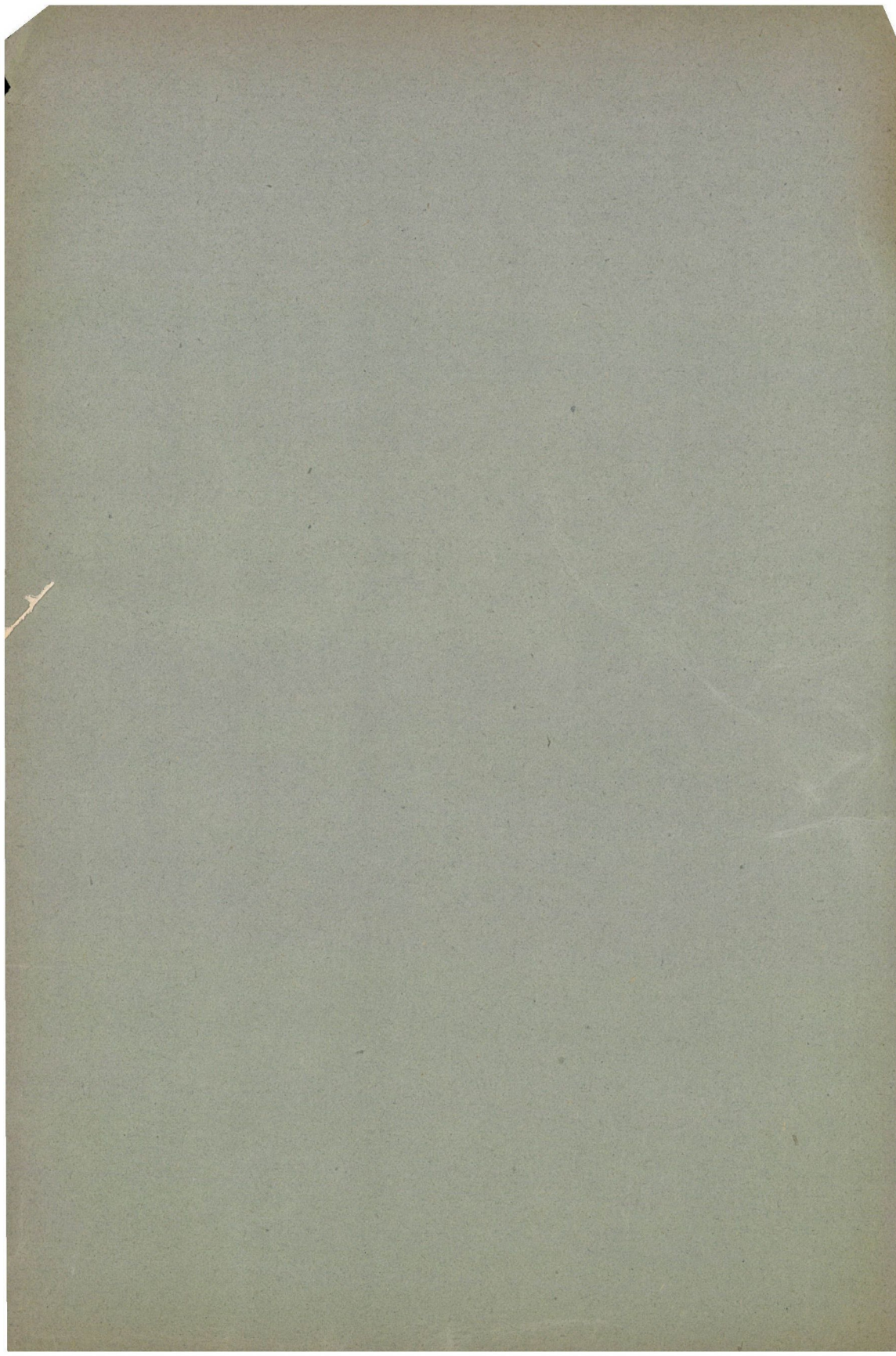

EMLÉKBESZÉDEK

A M. T. AKADÉMIA ELHUNYT TAGJAI FÖLÖTT.

I. KÖTET, 1883.

I. Emlékbeszéd Korponay János lev. tag fölött Kápolnay Pauer István lev. tagtól	Ára 10 kr.
II. Emlékbeszéd Dr. Suhayda János lev. tag fölött. Dr. Konek Sándor r. tagtól	„ 10 kr.
III. Emlékbeszéd Morócz István lev. tag felett. Galgóczy Károly lev. tagtól	„ 10 kr.
IV. Emlékbeszéd Révész Imre lev. tag felett. Ballagi Mór r. tagtól	„ 20 kr.
V. Emlékbeszéd Brocca Pál külső tag felett. Lenhossék József rendes tagtól	„ 30 kr.
VI. Emlékbeszéd Asbóth Lajos lev. tag felett. Kápolnai Pauer István lev. tagtól	„ 10 kr.
VII. Emlékbeszéd Ami Boué külső tag felett. Dr. Szabó József r. tagtól	„ 10 kr.
VIII. Emlékbeszéd Fabritius Károly lev. tag felett. Kozma Ferencz lev. tagtól	„ 40 kr.
IX. Jerney János emlékezete. Gyárfás István lev. tagtól	„ 20 kr.
X. Emlékbeszéd Mihályi Károly l. tag felett. Domanovszky Endre lev. tagtól	„ 10 kr.

II. KÖTET, 1884.

I. Emlékbeszéd Molnár Aladár lev. tag felett. Tanárkny Gedeon lev. tagtól	„ 20 kr.
II. Emlékbeszéd Árkosi Benkő Dániel lev. tag felett. Gal- góczy Károly lev. tagtól	„ 10 kr.
III. Mailáth György emlékezete. Gróf Szécsen Antal t. tagtól	„ 10 kr.
IV. Emlékbeszéd Charles Robert Darwin k. tag felett. Margó Tivadar r. tagtól	„ 40 kr.
V. Emlékbeszéd Wöhler Frigyes k. tag felett. Nendtvieh Károly lev. tagtól	„ 20 kr.
VI. Emlékbeszéd Érkövy Adolf r. tag felett. Galgóczy Károly l. tag felett.	„ 10 kr.
VII. Emlékbeszéd Zsivora György felett. Tóth Lőrincz r. tagtól	„ 20 kr.
VIII. Emlékbeszéd Dr. Fenzl Ede k. tag felett. Dr. Haynald Lajos igazg. és t. tagtól	„ 30 kr.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
ELHUNYT TAGJAI FÖLÖTT TARTOTT
EMLÉKBESZÉDEK.

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.

II. KÖT. — 10. SZÁM.

EMLÉKBESZÉD
MIGNET FERENCZ

A M. T. AKADÉMIA KÜLTAGJA FELETT.

TREFORT ÁGOSTON

IGAZG. S TISZTELETI TAGTÓL

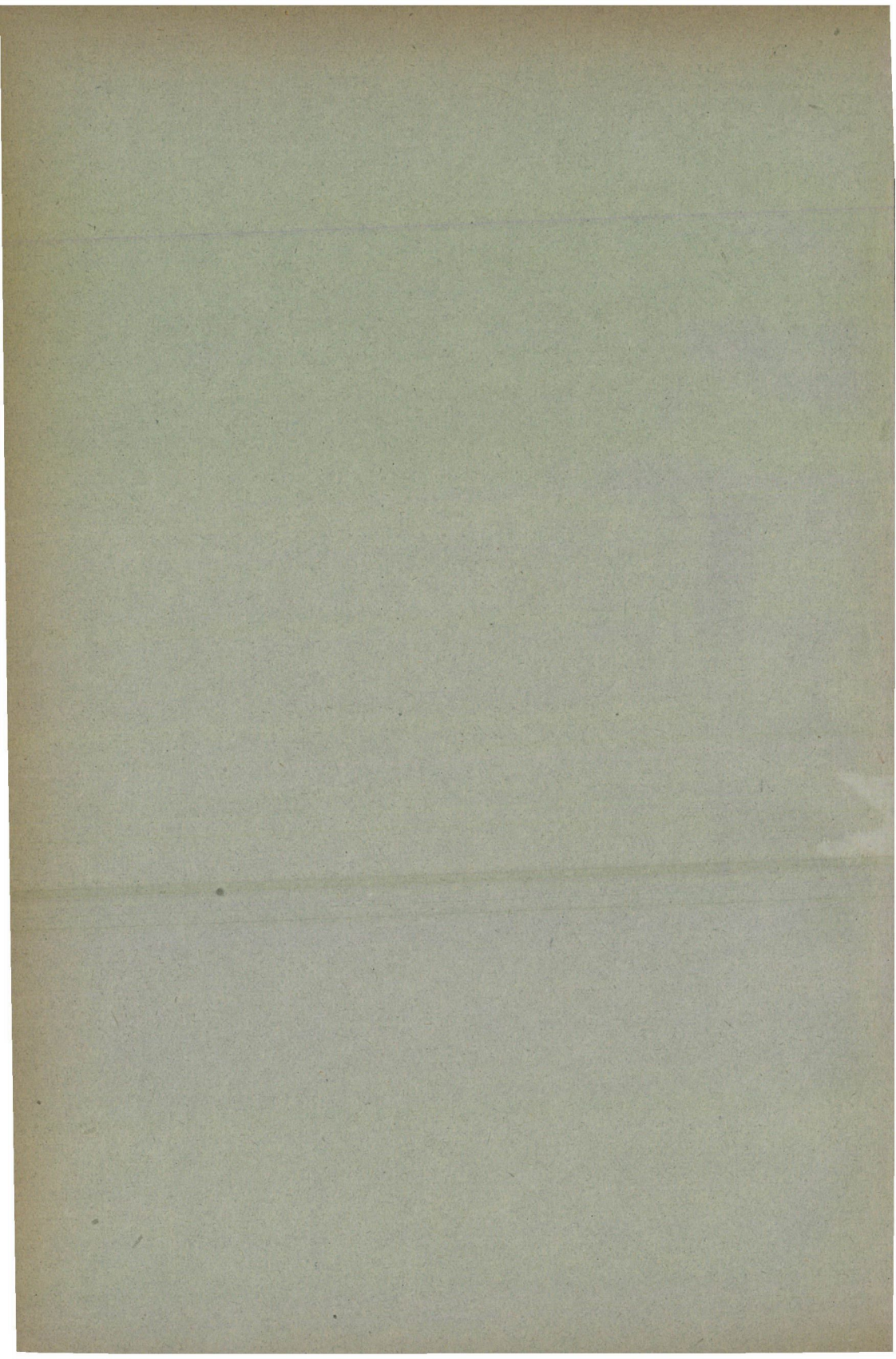
OLVASTATOTT A M. T. AKADÉMIA 1885. JANUÁR 26-DIKI ÜLÉSÉN.

Ára 10 kr.

BUDAPEST

1885.

EMLÉKBESZÉD

MIGNET FERENCZ

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KÜLTAGJA

FELETT

TREFORT ÁGOSTON

IGAZGATÓ S TISZTELETI TAGTÓL.

OLVASTATOTT A M. T. AKADÉMIA 1885. JANUÁR 26-DIKI ÜLÉSÉN.

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.

1885.

M. ACADEMIA
KÖNYVTÁRA

MIGNET ÉS MUNKÁI.

„A tudománynak nincs hazája, az egész világnak közös tulajdona az. Művelőit nem választják el egymástól az államok határai; s azok megértik egymást a nyelvek különbsége daczára. Polgártársak ők az eszmék birodalmában, nagy intellectuális társaságot alkotnak; ugyanazon törvények, az emberi szellem örök törvényeinek uralma alatt állanak; ugyanazon ezél s az általános igazság fölfedezése jelöli törekvéseik irányát; közös érzület, úgy szólván, a civilizáció hazafisága lelkesíti őket.“

Igy szólt Mignet, 1845. május 5-kén, az erkölcsi és politikai tudományok franciaországi Akadémiájában.

Igy érez és így gondolkodik a mi Akadémiánk is, mikor jeles külföldi tudósokat és írókat tagjai sorába választ.

Ezen kültagjaink egyik legjelesebbikét vesztettük el a múlt év márczius 24-ikén Mignet, a nevezetes francia történetíró és fényes író halálával.

Műveiről akarok szólni. Értekezésem, az adott körülmények között, emlékbeszédül is szolgál; a minthogy az emlékbeszédek ezen formájára épen Mignettől birunk remek példányokat. És valóban emlékéit legméltóbban úgy ünnepeljük, ha tudományos munkássága eredményeit méltatjuk.

I.

Mignet Ferencz — ki 1796-ban déli Franciaországban született, — miután iskolai tanulmányait kitűnő sikerrel befejezte, mint minden fiatal francia, a ki carrièret akar csinálni, Páris felé irányozta lépteit. Kezdetben a napi sajtónál talált foglalkozást. Később Carrel Armanddal és Thierssel a National-t alapította meg.

De talentuma, törekvésének magasabb iránya és egyéb tulajdonai őt, ki a politikai pályára nem érezett hivatást, *történetírónak* jelölték ki.

Első munkája: *„A francia forradalom története 1789-től 1814-ig“*. Már a cím mutatja, hogy Mignet nézete szerint, a forradalom csakis a császárság bukásával, nem pedig már a Bonaparte által keresztülvitt államesíny-nyel ért véget.

Ezen munka megalapította Mignet állását és tekintélyét. Ma is úgy olvassák, mint megjelenése idején, (1824) hatvan esztendő előtt. 1883-ban jelent meg tizennegyedik kiadása. Kétféle szempontból lehet megítélni e munkát: a forma és a tartalom tekintetében, irodalmi és politikai szempontból.

Mignet volt az első történetíró, ki a francia forradalom rendszeresen kidolgozott képét nyújtja. Szűkebb keretben ugyan mint később Thiers és mások, de benső szervek összefüggésben adja elő a tényeket az états généraux megnyitásától Napoleon bukásáig; egyszerű, átlátszó nyelven, öszhangzatos alkotásban, amelyet csak francia írók tudnak ily tökélylyel létesíteni, ép úgy történelmi műveikben, mint regényben és drámában, rövid essayben vagy akár hirlapi czikkben.

A mennyiben Mignet az eseményekre vonatkozólag, észrevételeket tesz, az elbeszéléshez reflexiókat fűz, vagy tények fölött kritikát gyakorol: fiatalsága daczára mindig mérsékelt és finom. Azonban e tulajdonokkal a munka szelleme nincs egészen összhangzásban. A szellen: *forradalmi*, bizonyos tekintetben *fatalistikus*. Ezt főleg két tekintet magyarázza.

A könyvnek politikai iránya és czélzata is volt: szemben X. Károlynak az ancien régime felé gravitáló kormányával, reactionárius vagy inkább ellenforradalmi magatartásával. Az ellentét, melyet ez földézett, nem lehetett más, mint forradalmi. Sajátságos végzete az emberiségnek, hogy a forradalmak ellenforradalmakat szülnek, és ezek ismét amazokhoz vezetnek vissza.

Mignet, akkor, a mikor könyvét megírta, nem rendelkezett az összes anyaggal, melyet ma birunk, mely a forradalmat minden irányban helyes világításba állítja. Tocqueville „Ancien régime“-je, Taine, Mortimer Ternaux és Schmidt tanár munkái nem voltak még megírva, azon források sem voltak még megnyitva, a melyekből ezek később merítettek. E mellett sok politikai és állami tan, melyeknek üressége azóta kiderült, akkor még általánosan el volt fogadva. Így történt, hogy Mignet lett tulajdonkép megalkotója a *forradalmi legendának*, melyet Thiers később nagyobb arányokban dolgozott ki, s mely oly sokaknak, francziáknak és idegeneknek megrontotta képzeletét, meghamisította ítéletét.

Mignet és Thiers, ha a júliusi forradalom után írták volna meg az első francia forradalom történetét, bizonyosan máskép írták volna meg; és ha 1848 után írják, még lényegesebben tértek volna el az 1830 előtti fölfogástól és szellemtől. Ezen véleményemet támogatják Mignet emlékbeszédei, melyeknek nagy része oly férfiakról szól, kik az első forradalomban szerepeltek, vagy később működtek a politikában és a közgazdaság terén.

Mignet ezen emlékbeszédekben sokat helyreigazít abból, amit első művében írt volt.

Sokszor fölvetették a kérdést: az első francia forradalom szükséges és üdvös volt-e? Vajjon nem volt-e kike-

rülhető, és eredményeit nem lehetett volna-e más úton is elérni? E kérdés eldöntésénél méltán meg lehet jegyezni, hogy az elkésett reformok forradalomhoz szoktak vezetni, vagy legjobb esetben a megoldás helyett gyökeres szakítást idéznek elő.

A francia forradalom kiindulási pontja az états généraux, „a méltóságos főrendek, a tekintetes karok és rendek gyűlésének” összehívása; a mely nem azért történt, hogy forradalmat létesítsen, hanem hogy az államot reformálja. A gyűlés összehívását nem lehetett kikerülni; mert a régi állam és társadalom annyira lejárt volt magát, annyira elkezelt mindent, hogy más menekvés nem volt. A szerencsétlenség csak abban állott, hogy a gyűlés nem már évek előtt hívatott össze. Mindazáltal az elkésés dacára, forradalomra még senki sem gondolt; mindenki csak a kikerülhetetlen reformra törekedett. De ha elemeztük az említett gyűlés összehívásával kezdődő és 1814-ben végződő processus *végso eredményeit*, ezeket üdvöseknek, nagyszerűeknek kell elismernünk.

Mennyire különböző 1814-ben az állam és a társadalom nyugati Európában, a forradalom előttitől! Bármennyire pessimistikus életnézete és hangulata legyen valakinek, el kell ismernie, hogy a mai és azon állapot között, mely csak ötven év előtt is létezett, nagy a haladás. Az élet szabadabb, humánusabb, műveltebb, kellemesebb, az emberek is jobbak, mert humánusabbak és igazságosabbak.

De ebből távolról sem szabad következtetni, hogy a *tanok*, melyek a forradalmi férfiakat vezették, helyesek voltak; vagy azt, hogy a történetek igazolhatók és jogosult volt azok eljárása, kik nem mindig nemes czélok, hanem elérhetetlen utópiák érvényesítése végett a legembertelenebb eszközökhöz nyúltak. Sőt elmondhatjuk, hogy a beteg phantázia a leggonoszabb kedélylyel párosulva oly teteket hozott létre, melyek az emberiségnek örökké szegénire fognak válni. A jacobinus uralom és theóriája, melyet a párisi commune 1871-ben ismét színre hozott, az emberi ész legnagyobb tévedése, és az emberi kedély súlyedésének netovábbja. Történelmi hazugság azon állítás, hogy a terreur mentette meg Franciaországot a külföldi inva-

siók sikerétől. Ennek épen az ellenkezője van bebizonyítva.

Az 1789-iki nemzeti gyűlés megghiúsulását több ok idézte elő. Az első az, hogy terv nélkül hivatott össze, és nem volt vezetője. A másik: hogy 20—25 ember kivételével a gyűlés tagjainak a politikai életéről, parlamenti szervezetről fogalmok sem volt; annyira, hogy külföldiek, kik elfogultság nélkül tekintették az állapotokat, így Morris az amerikai köztársaság követe, mindjárt kezdetben megjósolták, hogy a gyűlés borzasztó forradalomhoz fog vezetni. Így nyilatkozott Mirabeau is, ki hibái és gyöngeségei dacára, Napoleon után, a francia forradalomban a legnagyobb alak és a legkiválóbb tehetség.

A bajok egyik főoka az volt, hogy az états généraux összehívásával a gyeplő kisíklott a király és kormánya kezeiből. Általános anarchia állott be. Minden falu megcsinálta és eljátszotta kicsiben a forradalmat, megsztint adózni, és megkezdte a birtokos nemesség üldözését, a kastélyok gyűjtogatását és kirablását. Párisban pedig kezdetét vette a népbíráskodás: a Bastille bevételével, gyilkossággal és rablással. Ilyen elemekre támaszkodtak azok, kik Franciaországban az alkotmányt életbeléptetni, a szabadságot megalapítani akarták!

És az assemblée nationale mit tesz ezalatt? Elméleteket vitatott meg és állított föl az emberi jogokról! Ezzel világosan megmutatta, hogy nem volt képes föladatát fölfogni és megoldani. A helyett, hogy az angol példát követve, egyes tagjai által formaszerint átvette volna a kormányt: elhatározta, hogy tagjai közül senki sem vállalhat hivatalt, a mi főleg Mirabeau ellen irányult.

A nagyszerű augusztus 4-iki éjszaka, mely egyaránt tündöklék generositása és könnyelműsége által, nagy hiba volt, mert egy csapással megrontotta a földbirtokos osztályt. Ugyanezt mondhatjuk a clerus polgári alkotmányának behozataláról. Ez ily alakban fölösleges is volt, mert a mi benne gyakorlati, például a püspöki megyék új fölosztása, mindazt rendes úton is el lehetett érni; mert a francia királynak és kormányának ép oly jogai voltak az egyház irányában, mint hazánkban az apostoli királynak és kormányának.

A clérus polgári alkotmánya a legnagyobb rázkódásokra vezetett; mert solidaritást hozott létre a clérus és az emigráció között. Ezen rendszabály hatása a mai napig kiterjed; annak tulajdonítandó azon állás, melyet a francia clérus az állam irányában elfoglal. A XVIII. század irodalma, melynek iránya egyenesen keresztény ellenes volt, annyira befészkelte magát az emberek képzeletébe és kedélyébe, hogy elvesztették az érzéket az egyház és a vallás méltatása iránt; teljességgel nem tudták megérteni, hogy az egyház és a vallás mily erőt képez az államban.

A gyűlés eljárása az emigránsok ellen szintén igazságtalan volt. Ezen szerencsétlen embereknek, miután az otthonmaradás lehetetlenné vált, nem maradt egyéb választásuk, mint kivándorolni. Csak akkor fordul a helyzet, mikor a külellenséghez csatlakoztak, és hazájuk ellen fegyvert fogtak.

Mint az egyházat abstract fölfogásaikkal, ép úgy desorganizálták a hadsereget is.

Végre a bekövetkezett szerencsétlenségek okai között kiváló helyet foglal el a nemzetgyűlés azon határozata, hogy saját tagjai közül senki se lehessen beválasztható a következő törvényhozó testületbe.

Az alkotmányozó gyűlés tagjai, ily mozgalmas időkben, két év alatt, sokat tanultak és tapasztaltak. Oly férfiak, mint Barnave, Duport, Lameth, impraktikus forradalmárokból érett politikusokká érlelődtek. De az említett határozat által a törvényhozásból kizárattak mindazok, kiknek politikai képzettségök és tapasztalásuk volt. A második nemzeti gyűlés (assemblée législative) visionáriusokból, zúgprókátorokból, praxis nélküli orvosokból, második vagy harmadrendű írókból és mindenféle nullításokból állott, kik — mint Condorcet — azt hitték, hogy az emberekkel úgy lehet elbánni, mint a számokkal az arithmetikában; kik azt hitték, hogy az államokat Rousseau „Contrat social“-ja szerint lehet rendezni, és az embereket az „Emile“ mintájára lehet nevelni. Mig ezen theóriák szerint akarták boldogítani az emberiséget, napról-napra növekedett a fölbomlás, és kifejlődött a legoeszmányabb

rémuralom, melylyel csak a spanyol inquisitio versenyezhetett. De, mint mindig, itt is elnyelte a rémuralom azokat, a kik azt öntudatlanul előkészítették, és azokat is, kik azt örültek módjára gyakorolták.

Ezek után a Thermidor 9-ike az emberiség becsületére vált; habár megengedjük, hogy a nap hőseinek fölépésében fontos rugó volt: a félelem, mely gyakran hőseket csinál gyávákból. A rémuralom megbukott; de a társadalom még egy ideig a terreur és a humanitás közt ingadozott.

A forradalom lejártá magát. És ekkor fölemelték fejüket azok, kik a régi állapotokat akarták visszahozni. A kedélyek e hangulata vonta maga után a coup d' état lehetőségét, talán szükségességét; mert mindenki attól tartott, hogy, ha a király és az emigránsok visszatérnek, a rémuralomra bosszú, a megtorlás uralma következik.

Nagy kérdés: vajjon okvetetlenül szükséges volt-e, hogy Bonaparte magát császárrá választassa; s nem lehetett volna-e anélkül több állandósággal fejezni be a forradalmat? Annyi bizonyos, hogy a császárok örültsége az „Imperatoren-Wahnsinn,” melybe a nagy hadvezér esett, amint ma már világosan látjuk, nem csökkentette a forradalmi anyagot, mely a francia nép belsejében most is folyvást forr és erjed.

II.

A francia forradalom, a renaissance és a reformáció szüleménye lévén, szoros összefüggést mutat föl az eseményekkel, melyek ama két nagy mozgalomból fejlődtek.

A francia forradalom történetének írója, nem tudom ily öntudatos fölfogásból, vagy véletlen egyéni hajlamainál fogva-e, ösztönszerűleg foglalkozott a renaissance és reformáció korának eseményeivel. Megirta V. Károly és I. Ferencz versengésének, valamint V. Károly san-justi tartózkodásának és halálának történetét; úgyszintén II. Fülöp korából egy igen érdekes epizódot, ily czím alatt „Don Antonio Perez és II. Fülöp.” Az események és eszmék ugyanezen körében mozog Stuart Mária története; úgyszintén Mignet munkája a spanyol örökösödési háborúról.

Ha ezen munkákat Mignet előbb írja meg, ha írói pályáját a francia forradalom történetével fejezi be: ez, hiszem, hogy ezen utóbbi munkának javára szolgált volna.

Mignet munkái között formai tekintetben nagy rokonság van. Közös tulajdonságuk az objectivitás, a mi erény a történetírónál, de ha tulságos mérvben alkalmaztatik, színtelenné teszi a munkát, és bizonyos erkölcsi közönyhöz vezet.

Valamint a francia forradalomról írt munkában minden, a terreurt is beleértve, mintegy szükségszerűnek van föltüntetve; úgy későbbi dolgozataiban a XVI. század minden ocsmánysága szintén szükségszerűen bekövetkezettnek, az emberi beszámítás körén kívül álló ténynek van bemutatva.

Ha ezen fölfogás az egyénre és annak cselekvéseire is átvitetik: az igazság, a morál, a becsületesség eltűnik; a társadalmi élet teljes banqueroute-já elkerülhetetlenné válik.

A marignanói csatától az 1515-ben kötött cambraii békéig tartanak I. Ferencz V. Károly ellen viselt hadjáratai. Ezeknek mik voltak indokai, a személyes érdekek mennyiben szövődtek össze az országok érdekeivel, nehéz eldönteni.

Az egész háborúban minden esetre előtérben áll a hatalmi kérdés, mely Károly és a spanyol monarchia javára oldatott meg Olaszország rovására.

Ha csak ennek a háborúnak történetét olvassuk, nem viszonyítva azt más idők eseményeihez; ha látjuk, mint bántak el a spanyolok, a francziák, a németek Olaszországgal; ha olvassuk, mikép fokozták ezen ország szenvedéseit a pápák és a kisebb olasz souverainek, vagy inkább zsarnokok, kik személyes és családi érdekeik szerint hazájuknak majd egyik, majd másik ellenségéhez csatlakoztak: akkor fogalmat alkothatunk magunknak azon érzésről, mely a mai olaszt eltölti, mikor hazája függetlenségére tekint! Nincs oly ocsmányság, zaklatás és kínzás, melyen a szerencsétlen olasz nemzet keresztül nem ment.

Érdekes az ellentét a két főszereplő: I. Ferencz és V. Károly között. Ferencz szép ember volt, erős és min-

den testi gyakorlatban ügyes, nagyravagyó, szellemes; érzéke volt az irodalom és főleg a művészet iránt; az erkölcsök frivolitása mellett, nem nélkülözte a komolyságot; szóval az volt, a mit brilláns gavallérnak neveznek.

Károly egészen ellentéte. Nem volt sem szép, sem erős; de komolyabb és erélyesebb mint Ferencz; nagy mértékben érzéki, nőknek, ételnek-italnak nem tudott ellenállani; de ezen tulajdonokat a vallásosság külső mázával tudta bevonni.

A „sors bona“ Károlynak kedvezett. Hatalma és szerencséje főleg két tényben tükröződik vissza: fogságba és hatalmába ejtette a pápát és a francia királyt.

Jellemzők ezen korszakra a hazafiságról, a politikai illemről, a morálról s a tulajdonjogról uralkodó fogalmak, melyek *Bourbon* connetable történetében élénken visszatükröződnek. Ez, a király rokona, oda hagyva hazáját, ennek ellenségei szolgálatában áll, harczol Franciaország ellen, végre mint a legkatholikusabb fejedelem hadvezére ostrom alá veszi Rómát, hol elesvén, serege beveszi, földúlja az örök várost, és foglyul ejti a pápát. A legvadabb soldatesca egy hétig rabolt, erőszakot követett el asszonyokon, lányokon, apáczákon. Így bánt el a katolikus egyház első bajnoka a pápával és székvárosával!

Sok tekintetben érdekes Mignet azon munkája, mely V. Károly lemondását, kolostori életét és halálát beszéli el. Hogy a világ leghatalmasabb fejedelme, annyi siker és szerencse után, hatalmáról lemond, a világtól elvonul, kolostorban végzi napjait, minden esetre nagy lélektani rejtély, melyet mindenféle indokok föltevése által kíséreltek megmagyarázni. Némelyek anyjától örökölt lelki betegségnek, mások szellemi kimerültségnek s testi betegségnek tulajdonították elhatározását. Bizonyos, hogy több oknak összemunkálása vezette rá.

Sokan állítják, hogy megbánta visszavonulását. Mignet nincs e véleményen. Részletesen előadja, mily élénken érdeklődött V. Károly haláláig minden politikai actió iránt, a minthogy fiának mindenkor tanácsesal szolgált. Buzgó katolikus lévén, rendkívüli izgalomba hozta a haeresis feltünése Spanyolországban és jelentkezése oly férfiaknál is, a kik bizalmát

birták. Valladolidban és Sevilleában számos protestáns volt. Ezek kiirtásán lázas tevékenységgel fáradozott V. Károly. Levelei, melyeket ez ügyben írt, oly vadságot tüntetnek föl, mintha Robespierre vagy Saint-Juste írta volna. Az inquisíció eljárása is iszonyatos volt; elmondhatni, hogy a francia kommunisták és demagogok a spanyol királyoktól tanúlták el az uralkodás ezen formáját.

III.

Van Mignetnek egy munkája, melyet történetirodalmi csemegének nevezhetnénk. Címe: „Antonio Perez et Philippe le second.“ A XVI. század történetének alig van jellemzőbb epizódja, mint Antonio Perez dolga. Egyaránt bír a regény érdekfeszítő voltával és a történelem komolyságaival. Fülöp magaviselete ez ügyben az emberi természet és ama kor romlottságának legaljasabb oldalait tükrözi vissza.

Antonio Perez, a király legbizalmasabb minisztere, uralkodójának egyenes parancsára meggyilkoltat egy másik minisztert, ki Don Juan mellé Német-Alföldre küldetett. Mikor Perez a gyilkosság gyanúját magára vonja, a király kiadja az igazságszolgáltatásnak, kínpadra vonatja, halálra ítélteti; feleségét és gyermekeit is megfosztja vagyonuktól, börtönbe veti, holtig fogva tartja; mindent elkövet, hogy Perez, kinek sikerült Spanyolországból menekülni, a külföldön bérgyilkosok által megölesse.

Alig van tény, mely a király aljas természetét, melyben vad fanatizmus, bosszúvágygyal és a kedély gonoszságával van párosulva, annyira leleplezi, mint ezen üldözés, mely élénken emlékeztet Robespierre.

Sajátságosan belejátszik itt egy ember sorsába egy tartomány sorsa és szabadságának elpusztulása. A középkori feudális alkotmányok között egy sem volt, mely a rendeknek annyi szabadságot biztosított, mint az arragóniai. Ismeretes az eskü, melylyel a király le volt kötve. Az igazságszolgáltatás egészen független volt a királytól.

Perez madridi börtönéből megszökvén, Saragossába menekült, és az arragóniai igazságszolgáltatás oltalma alá

helyezte magát. De ekkor a király udvari jogászai avval állottak elő, hogy Perez eretnek, isten-tagadó, következőleg az inquisitió hatósága alá tartozik. Heves vita folyt az inquisitió és a világi törvényszék között; végre az utóbbi engedett. De ekkor a nép vetette magát közbe, és kiszabadította az inquisitió börtönéből Perez, a ki Franciaországba menekült.

A saragossai népfölkelés, mely Perez érdekében szerveztetett volt, alkalmúl szolgált az arragóniai alkotmány megsemmisítésére. A király sereget küldött Arragóniába, mely nem volt képes ellenállani. A győzelem után jöttek az elítélések. Az arragóniai nemesség lemészároltatott. Miután a világi hatalom a bosszúnak eleget áldozott, következett az inquisitió üldözése. 79 polgár a máglyán végezte életét. Perez „in consumaciam“ elítéltetett, és ezentúl mint politikai kalandor, részint Franciaországban, részint Angliában élt; Spanyolországba Fülöp halála után sem tért vissza.

Sajnálom, hogy ez érdekes könyvnél hosszabban nem időzhetem. Csak azon tanulságot emelem ki, hogy a rémuralom nem franciaországi és nem is demokratikus találmány. Egyébkép egyformán elítélendő az; bárhonnan jő; amint hogy egyformán rossz következtetéseket szül, bármily forrásból ered.

IV.

Stuart Mária történetét sokan dolgozták föl: költők és történétírók. E történet, a szerint a milyen szempontból tekintjük, regényes is, prózai is. Mignet könyvét legtalálóbban: a Stuart Mária és angol Erzsébet rivalitása történetének lehetne nevezni, a melyben a személyek mögött nagy elvek és fontos közérdekek lappanganak. A küzdelem tulajdonképen a katolicismus és protestantismus. Anglia úniója és Skócia függetlensége, az absolutismus és az alkotmányosság között folyik. Erzsébet, a mint eszélyesebb és ügyesebb, úgy szerencsésebb is volt. Ő győzött, Stuart Mária bukott. Erzsébet diadala nem vált az emberiségnek ártalmára; de mindamellett nem tekinthetjük helyesnek és igazságosnak Erzsébet eljárását, a mikor győzelmét boldog-

talan vetélytársa halálával koronázta meg. Ez képezett praecedent I. Károly angol király kivégeztetésére, valamint ismét ez képezett praecedent XVI. Lajos guillettinejára.

A ki Mignetnek csak nagyobb munkáit ismeri, az nem alkothat magának valódi képet az író nagy tulajdonairól. Olvasni kell tanulmányait vagy emlékbeszédeit, melyeket a negyvenes években kezdve 1877-ig írt. Alig van korszak, ország, tudomány, melyekről alkalmilag nem értekezett. Világos, átlátszó előadás, mély gondolatok, egészséges kritika: előnyei ezen dolgozatoknak, melyeket érdemes volna a magyar közönség számára legalább részben kiadni.

Mignet nem szorítkozik francia tudósokra és írókra; angolokról, németekről és amerikaiakról is szól. A legszebb tanulmányok egyike az, melyet *Hullamról* írt. Néhány lapban összefoglalja az angol alkotmány fejlődésének történetét; egyúttal az író életének tragikus eseményeit mély érzéssel adja elő. Sajnálattal mondok le e tanulmány bővebb ismertetéséről, a mit a rendelkezésemre álló idő rövidsége nem enged.

Mignet a francia irodalomban állandó helyet vívott ki magának. Munkái tanulmányozása kiválóan ajánlható a magyar közönségnek is.

Minden ember ajkán forog az ismert mondás: „A történelem az élet mestere.” De ez szorosán véve a közkeletű frázisok, mondhatnók a conventionalis hazugságok egyike. Mert vajmi kevesen követik a történelem tanácsát.

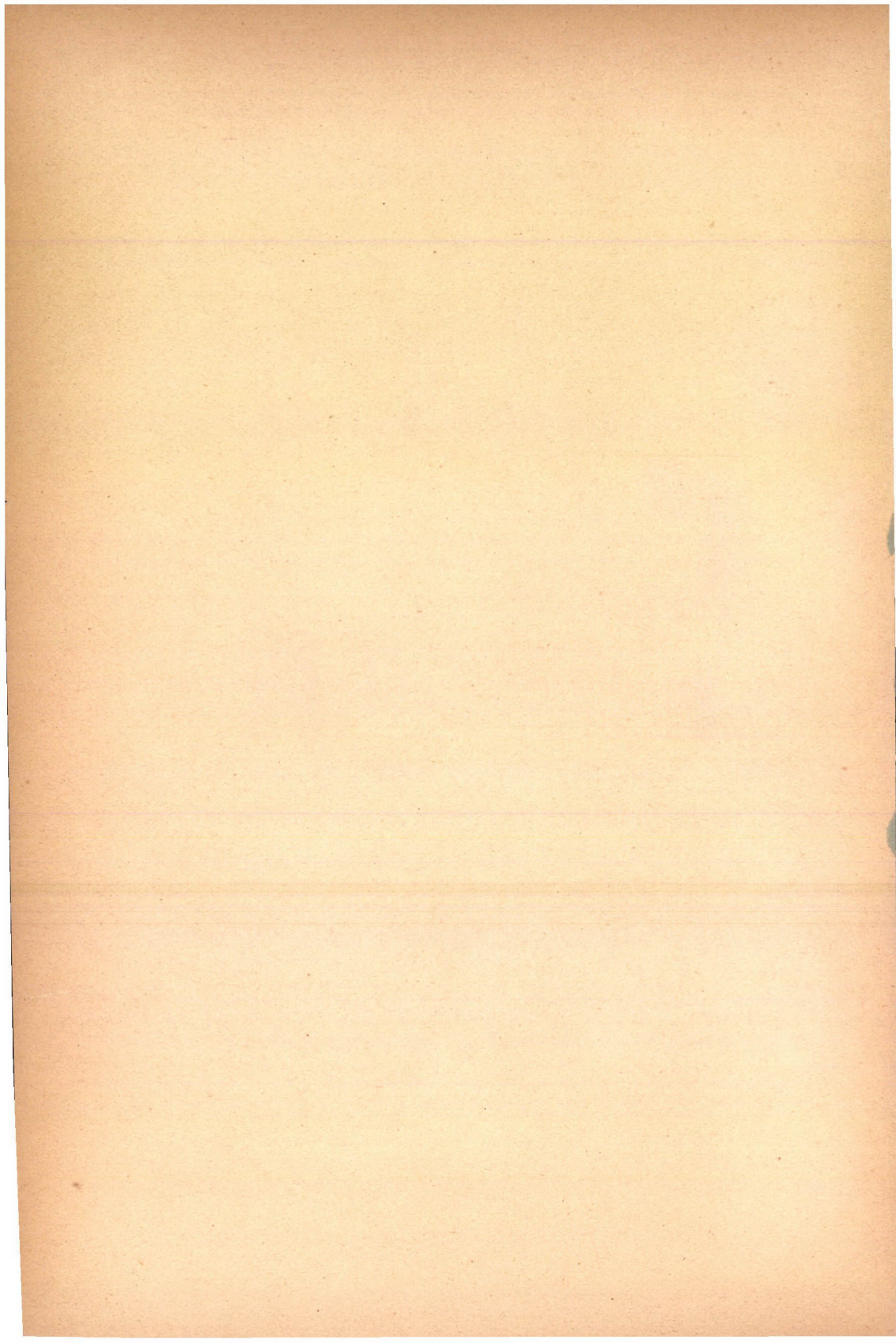
Mindazáltal az a haszna mégis megvan a történelem tanulásának, hogy az, a ki a multat ismeri, rendesen igazságosabb szokott lenni a jelen megítélésében.

E tekintetben is, különösen a francia forradalom története, megírva azon források nyomán, melyek Mignetnek csak részben voltak, a mostani íróknak teljesen meg vannak nyitva, a magyar közönség fölfogásának tisztulására nagy és jótékony hatást gyakorolhat.

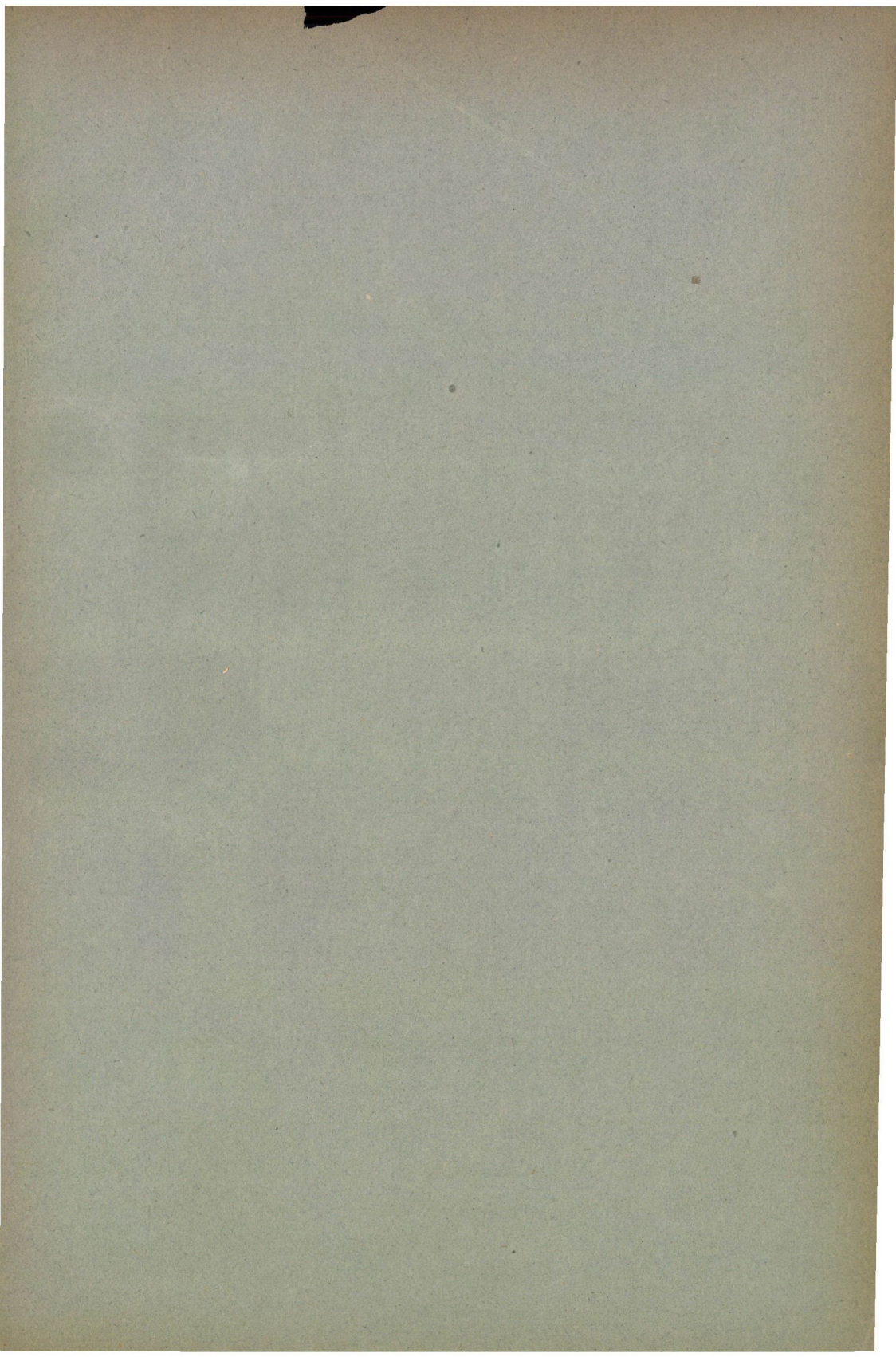

A M. T. AKADÉMIA ELHUNYT TAGJAI FÖLÖTT.

I. KÖTET, 1883.

I. Emlékbeszéd Korponay János lev. tag fölött Kápolnay Pauer István lev. tagtól	Ára 10 kr.
II. Emlékbeszéd Dr. Suhayda János lev. tag fölött. Dr. Konek Sándor r. tagtól	" 10 kr.
III. Emlékbeszéd Morócz István lev. tag felett. Galgóczy Károly lev. tagtól	" 10 kr.
IV. Emlékbeszéd Révész Imre lev. tag felett. Ballagi Mór r. tagtól	" 20 kr.
V. Emlékbeszéd Brocca Pál külső tag felett. Lenhossék József rendes tagtól	" 30 kr.
VI. Emlékbeszéd Asbóth Lajos lev. tag felett. Kápolnai Pauer István lev. tagtól	" 10 kr.
VII. Emlékbeszéd Ami Boué külső tag felett. Dr. Szabó József r. tagtól	" 10 kr.
VIII. Emlékbeszéd Fabritius Károly lev. tag felett. Kozma Ferencz lev. tagtól	" 40 kr.
IX. Jerney János emlékezete. Gyárfás István lev. tagtól	" 20 kr.
X. Emlékbeszéd Mihályi Károly l. tag felett. Domanovszky Endre lev. tagtól	" 10 kr.

II. KÖTET, 1884.

I. Emlékbeszéd Molnár Aladár lev. tag felett. Tanárky Gedeon lev. tagtól	" 20 kr.
II. Emlékbeszéd Árkosi Benkő Dániel lev. tag felett. Galgóczy Károly lev. tagtól	" 10 kr.
III. Mailáth György emlékezete. Gróf Szécsen Antal t. tagtól	" 10 kr.
IV. Emlékbeszéd Charles Robert Darwin k. tag felett. Margó Tivadar r. tagtól	" 40 kr.
V. Emlékbeszéd Wöhler Frigyes k. tag felett. Nendtvich Károly lev. tagtól	" 20 kr.
VI. Emlékbeszéd Érkövy Adolf r. tag felett. Galgóczy Károly l. tag felett.	" 10 kr.
VII. Emlékbeszéd Zsivora György felett. Tóth Lőrincz r. tagtól	" 20 kr.
VIII. Emlékbeszéd Dr. Fenzl Ede k. tag felett. Dr. Haynald Lajos igazg. és t. tagtól	" 30 kr.
IX. Emlékbeszéd Sainte-Claire Deville Henrik felett. Than Károly r. tagtól	" 30 kr.